

Siyasal Sosyalizasyon Sürecinde Sosyo-Ekonomik Faktörlerin Rolü

Yard. Doç. Dr. Mehtap YEŞİLORMAN*

Özet: Siyasal rejime ait değer ve unsurları edinme süreci olarak tanımlanan siyasal sosyalizasyon, sosyo-kültürel faktörlerin de rol oynadığı toplumsal karakterli bir oluşum olarak kabul edilebilir. Nitekim, değişik sosyo-ekonomik koşullarda yetiştirilen bireylerin birbirinden farklı siyasal tutum ve davranışlara sahip olmaları, bu süreçte toplumsal faktörlerin etkili olduğunu düşündürmektedir. Bu nedenle, Elazığ şehir merkezinde bulunan sosyo-ekonomik düzeyi birbirinden farklı olan üç okulda öğrenim gören öğrencilerin siyasallaşma sürecine tesir eden sosyo-ekonomik ve kültürel faktörleri cinsiyet, yaş, ailenin sahip olduğu gelir, meslek ve eğitim durumu gibi çeşitli değişkenler açısından ele alan, bir alan araştırması gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyalizasyon, siyasal sosyalizasyon, siyasal eğitim, siyasal sosyalizasyon sürecindeki sosyo-ekonomik faktörler

1. Giriş

Genel manada sosyalizasyon sürecinin özel bir yönünü niteleyen siyasal sosyalizasyon (political socialization), toplumun düzen ve istikrarını temin etmek üzere rejimin meşruiyetine inanan yeni üyelerin yetiştirilmesini ifade eder. Diğer bir ifadeyle, toplumlar varlıklarını sürdürebilmek ve yüksek toplumsal ve siyasal ideallerine ulaşmak için, toplumun değer ve ilkelerine bağlı, vatansız bireyler yetiştirme çabası içerisindedirler. Aynı zamanda bireylerin içinde bulunduğu topluma aidiyet hisseden, onun bir üyesi haline gelmesini sağlayan bu iki boyutlu süreç, topluma ait sosyo-politik ve kültürel değerlerin öğrenilmesini karakterize etmektedir. Bu nedenle siyasal sosyalizasyon, terim anlamından anlaşıldığı gibi sadece siyasal norm ve değerlerin değil, aynı zamanda sosyal yapıdaki sosyo-kültürel ve ekonomik karakteristiklerin şekillendirdiği bir süreci ifade etmektedir. Çünkü siyasal hayat, sosyo-kültürel yapıyla iç içe olan ve onun bir yönünü veya parçasını oluşturan, bu yapının değer sistemlerinden etkilenen bir oluşum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Buna göre, siyasallaşma (politicization), toplumsal yapıdaki siyasal nitelik taşımayan sosyo-kültürel faktörlerin de rol oynadığı toplumsal karakterli bir oluşum görünümündedir. Nitekim, toplumsal tarih sürecinde yaşanan bütün

* Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü / ELAZIĞ
myesilorman@yahoo.com

toplumsal ve teknolojik gelişmelerin ve bunların genel kültüre yansımalarının, siyasal kültürü ve dolayısıyla siyasal sosyalizasyonu etkilediğine ilişkin çeşitli görüşlere rastlanmaktadır. Mesela, günümüz toplumlarında kitle iletişim araçları, bilgi ve haber verme fonksiyonu sayesinde birer eğitim ve dolayısıyla sosyalizasyon aracı haline gelmişlerdir. Zira Özkalp'in ifade ettiği gibi, eskiden çocuğun sosyalleşmesinde en etkin kurumlar ana-babalar, arkadaş grupları ve öğretmenler iken; çağımız modern toplumlarında özellikle radyo-televizyon ve sinema, dolaylı yoldan toplumsallaşma sürecini etkileyen güçlü kitle iletişim araçları (Özkalp 1993:91) olmuştur. Keza hızlı kentleşme, hızlı sanayileşme gibi, dönem dönem ortaya çıkan olayların, buna konu olan kuşakları ve siyasal kültürlerini etkilediği (Turan 1976:52) ve dolayısıyla bireylerin siyasal tutum ve davranışlarında birtakım farklılıklar yarattığı öne sürülmektedir. Mesela, siyasal uyarıların nispeten yoğun olduğu kent ortamında yaşayan insanların ve –özellikle- erkeklerin siyasal uyarılarla daha fazla temas ettikleri için, siyasal sosyalizasyon sürecinde avantaj sahibi oldukları (Tokgöz 1979:36) kabul edilmektedir. Buna paralel bir biçimde Turam da, şehirlerde yaşanan sosyalleşme ile kırsal kesim arasında farklılıklar görülebildiğini vurgulamıştır. O'na göre ülkemizde kırsal kesim insanları dinle sağlam bağları olan, muhafazakar ve büyüklerin sözünden çıkmayan insanlardır. Dolayısıyla din ve gelenek, bireyin yaşamı üzerinde son derece önemli faktörlerdir. Kırsal kesimde liderler ve geleneksel varlıkları (ağa), doğal lider olarak kabul edilen muhtarın (Turam 1994:40-41) kanaat önderi olarak siyasal davranışlar üzerindeki etkinliğine karşın; kentler, siyasal ortamın yoğunluğu, idari merkezlere yakınlığı, nüfusun heterojenliği bakımından köylerden ayrılmaktadır. Bu açıdan, kentlilerin kentin yoğun siyasal ortamında siyasal uyarılara daha fazla maruz kaldıkları öne sürülmektedir (Yeşilorman 1997:38). Keza göç de siyasal sosyalizasyon kalıplarının değiştirilmesi bakımından önemli bir faktör olarak nitelendirilmektedir. Sözelimi, köyden kente gelerek yerleşen kuşakların, köyde edindikleri kültürün yeni çevreleri ve koşullarıyla uyum sağlamadığını görerek (Turan 1976:52) tutum değişimine yöneldikleri dile getirilmektedir. Yine toplumsal yapıda yaşanan, “*savaşlar, savaş sonrası dönemler, devrim ve darbeler, suikastler, büyük kıtlık, afet, enflasyon, işsizlik, anarşi ortamları*” (Alkan 1982:10; Alkan 1989:137) gibi toplumsal ve siyasal olayların (political and social events), bireylerin siyasal görüş ve davranışlar üzerinde etkili olduğu ileri sürülmektedir. Dolayısıyla siyasal sosyalizasyon, çok sayıda sosyo-ekonomik ve kültürel faktörün etkisiyle oluşan karmaşık bir süreç olarak nitelendirilebilir.

Siyasal sosyalizasyon süreci, aynı zamanda sosyo-kültürel ortamlarda yürütülmesi bakımından da toplumsal bir karakter arz eder. Diğer bir ifadeyle, birey sosyal çevresi tarafından yani, içinde yaşadığı sosyal gruplar aracılığıyla siyasallaştırılır. Nitekim bireyler, doğduğu andan itibaren salt anlamda siyasal nitelikli olmayan aile, arkadaş grubu, okul, sosyal sınıf, etnik ve dini grupların

değerleri kapsamında sosyalleşirler. Söz konusu grupların sahip olduğu sosyo-kültürel değerler kapsamında sosyalleşen bireylerin siyasal tutum ve davranışlarında farklı sosyal karakteristiklerin etkili olması kaçınılmazdır. Zira, farklı sosyo-ekonomik koşullar altında yetiştirilen bireylerin birbirinden farklı davranışlar göstermeleri ve farklı sosyalizasyon düzeylerine sahip olmaları, bu süreçte toplumsal faktörlerin önemini ve gücünü ortaya koymaktadır. Ancak yine de, benzer sosyal koşullara sahip insanların benzer siyasal eğilimler gösterdikleri yönünde bir hükme varabilmek, deneysel araştırma sonuçları gerektirir.

Bunun yanı sıra, söz konusu sosyo-kültürel çevre şartları sosyalizasyon sürecinde bireyin neyi, ne ölçüde öğreneceğini belirleyici faktörler olarak işlev görürler. Daha açık bir anlatımla, nakledilen siyasal değerlerin benimsenme düzeyi gibi niteliği de, farklı toplumsal kesimlere göre değişiklik arz eder. Bu itibarla, toplumsal yapıya ilişkin değer ve kurallar çerçevesinde gerçekleştirilen siyasal sosyalizasyon sürecinde, sosyo-ekonomik ve kültürel faktörlerin bireylerin siyasal entegrasyonları arasında birtakım farklılıklar yaratması muhtemeldir. Ayrıca bireyin yetiştirilme tarzı, kişilik yapıları ve eğitim durumları da sosyalleşme sürecine bariz etkide bulunabilecek hususlardır. Mesela otoriter bir ailede büyütülen ya da otoriter eğilimli kişilerin demokratik sistem ile bütünleşmesi, ancak belirli ölçülerde mümkün olabilir. Ayrıca toplumdaki sosyal gruplar arasındaki ilişkilerin gergin, hatta çatışık olma ihtimali ile kültürün zaman içerisindeki değişimi (Türkkahraman 2000:20) siyasallaşmayı kesintiye uğratabilmektedir. Nitekim Alkan'ın yaptığı çalışmasında, bu siyasallaştırma etkenleri arasında üç düzeyli bir çelişkili etkilemeden söz etmektedir: "*Aile-okul-toplumsal ve siyasal çevre*" (Kışlalı 1992:88). Ona göre, her etmenin bir öncekinin verdiği siyasal bilincin geçersizliğini ya da gerçek dışılığını vurgulaması, çocuk için bireysel düzeyde olsun, toplumsal-siyasal düzeyde olsun yabancılaşmanın doğmasına; kendisini, çevresini ve birey-toplum arasındaki ilişkileri yeniden tanımlayacak arayışlara girmesine yol açmaktadır (Kışlalı 1992:88). Bir diğer anlatımla, ailenin siyasal rejimin yüce, iyiliksever ve yardımcı olduğu telkinleriyle arkadaş grubunun siyasetin güvenilmez, tehlikeli, sakınılması gereken bir şey olduğu yolundaki etkileri arasında kalan bireyin, bu iki kaynaktan birini tercih edebileceği gibi, hiçbir siyasal tutum geliştirmeyip, siyasal bakımdan kayıtsız kalabilecekleri (Kalaycıoğlu 1983:182) biçiminde sosyalizasyon süreci için olumsuz sayılabilecek birtakım olasılıklardan söz edilmektedir. Dolayısıyla bu arayış sürecinin, genç aydın için çeşitli köktenci ideolojilerin gireceği açık bir kapı bıraktığını (Kışlalı,1992:88) öne sürmektedir. Özellikle hızlı toplumsal yapı değişimleri ya da bunalımlarının yaşandığı ülkelerde sosyalleştirme etkenleri arasında görülen bu uyumsuzluk, siyasallaşma sürecinin başarı düzeyini azaltıcı bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Bu itibarla, bütün bireyler söz konusu sosyo-kültürel şartlar dolayısıyla siyasal yapıyla aynı ölçüde bütünleşemezler. Zira o vakit,

toplumdaki patolojik durumları açıklamak güçleşebilirdi. Mevcut yapıya güven duymayan, hatta radikal değişimler öngören bireylerin yetişmesi, siyasal sosyalizasyonun bütün insanlarda aynı ölçülerde başarılı olamaması ya da aynı etkiye sahip olmamasının doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu itibarla, sosyalizasyon sürecine etki eden ve bu süreçte önemli farklılıklar yaratan faktörlere yer vermeden önce siyasallaşmaya kavramsal açıdan ana hatlarıyla temas etmekte yarar görülmektedir.

2. Siyasal Sosyalizasyonun Anlamı ve Muhtevası

Sosyalizasyon terimi çoğu kez onun yerine de kullanılmakla birlikte, siyasal sosyalizasyon kavramının ayrıldığı önemli hususlar bulunmaktadır. Diğer bir ifadeyle siyasal sosyalizasyon süreci, sosyalizasyonun genel kurallarına tabi olsa da, iki terim arasında önemli birtakım farklılıklar bulunmaktadır. Her şeyden önce, sosyalizasyon genel bir nitelik taşımasına karşın, siyasal sosyalizasyonun onun sadece özel bir yönüne işaret etmesi belirgin bir fark oluşturmaktadır. Yani, siyasal sosyalizasyon; siyasal nitelikli sosyalizasyonu ifade etmektedir. Nitekim, genel manada siyasal sosyalizasyon terimi, “*bireyin siyasal kültürü edinme süreci*” (Türkkahraman 2000:22; Turan 1976:47; Taşdelen 1997:169) olarak tanımlanmaktadır. Tanımda sözü geçen siyasal kültürün siyasal sosyalizasyon sürecinde büyük bir yeri bulunmaktadır. Zira siyasallaşma, siyasal kültürü öğrenme süreci olarak görülür ve “*siyasal kültürler tarafından etkilenir*” (Mara,1998:301). Siyasal kanaat, tutum ve davranışlara yön veren değerler, siyasal kültürü teşkil eden unsurlardır. Yani siyasal sosyalleşme süreci, siyasal kültür konusunda bilgilenmeyle birlikte başlar ve dolayısıyla siyasal kültür yaygınlaştıkça toplumlar siyasallaşabilir (Öztekin 2000:214). Davson-Prewitt (1969:27) de siyasallaşmanın bir ulusun siyasal kültürünü oluşturduğunu, şekillendirdiğini ve eskiden yeniye dönüşürken; bir tampon mekanizma fonksiyonu gördüğünü dile getirmişlerdir. Buna göre, siyasal sosyalizasyon ve siyasal kültür arasındaki ilişkinin tek yönlü olmayıp, karşılıklı etkileşim içerisinde ve toplumun kurumsal yapısı çerçevesinde gerçekleştirildiği öne sürülmektedir.

Siyasal sosyalizasyon kavramı, yukarıda ifade edildiği şekliyle siyasal kültürü öğrenmeden daha geniş kapsamlı ve karmaşık bir süreç olduğunu ortaya koyan değişik tanımları bulunmaktadır. Mesela Avustralya'nın öncü sosyologlarından Connell, terimi çocuğun geniş kapsamlı bir sosyal dünya ile ilişkilerini geliştirmesi ve onu anlamlandırması (Waniganayake-Manjula 1999:34) biçiminde tanımlamaktadır. Kalaycıoğlu da, bireyin bir siyasal insan olarak ortaya çıkması veya siyasal benliğini oluşturması süreci (Kalaycıoğlu 1983:145) olarak tanımlamaktadır. Bir başka görüşe göre ise, siyasal sosyalizasyon; “*siyasal davranışın, bilgilerin, değerlerin doğrudan ve açık bir süreç içinde sosyalleşen kişiye aktarılması*”dır (Alkan 1989:5). Söz konusu tanımların daha ziyade, birey odaklı bir öğrenme sürecini tasvir ettiği görülmektedir.

Oysa siyasal sosyalleşmenin birey kadar, toplumu da kapsayan bir süreç olduğunu vurgulayan tanımlara rastlanmaktadır. Mesela Kışlalı'ya göre siyasal sosyalleşme, siyasal inanç, değer ve davranışların birey tarafından benimsenme veya toplum tarafından bireye öğretilmesi sürecidir (Kışlalı,1992:85). Yine Türkkahraman'ın, "*siyasal değerler ile toplum üyeleri arasında ilişki ve bu siyasal değerlerin bireylere aktarılma süreci*" (Türkkahraman 2000:23) şeklinde tanımladığı siyasal sosyalizasyonu, bireyle toplum arasındaki siyasetle ilgili öğrenme süreci olarak nitelendirmektedir. Dolayısıyla sosyalizasyon sürecinde toplum sosyo-kültürel değerlerin aktarılmasında birey kadar toplumun da aktif rol aldığı genel kabul görmektedir.

Siyasal sosyalizasyona yönelik yaklaşımlarda özellikle dikkati çeken hususlardan biri de, onun bireyin yaşamı boyunca bir kez tabii olup bir daha karşılaşmadığı tamamlanmış bir öğrenme faaliyeti değil, devamlılık gösteren bir süreç olarak kabul edilmesidir. Hatta bunlar içerisinde en yoğun olarak benimsenenin, sosyalleşmeyi bir süreç olarak gören yaklaşım olduğu söylenebilir (Kışlalı 1992:85; Türkkahraman 2000:23; Kalaycıoğlu 1983:145). Söz konusu yaklaşımın bir örneği olarak, bu alandaki önemli çalışmalarıyla tanınan Alkan'ın yaptığı "*sosyal ve siyasal çevre ile birey arasında yaşam boyu süren dolaylı ve doğrudan etkileşim sonucunda bireyin siyasal sistemle ilgili görüş, davranış, tutum ve değerlerinin gelişmesi*" (Alkan 1989:8) biçimindeki tanımı verilebilir. Yukarıdaki tanımlarda göze çarpan en belirgin nokta; bireyin, toplumsal yapıdaki değişimlere paralel olarak yaşamı boyunca sürekli bir öğrenme süreci içerisinde bulunduğuudur. Bu süreç aynı zamanda, birey ile sosyo-politik çevre arasındaki etkileşimin zaman içerisinde siyasal tutum ve davranışlarda değişime yol açması ihtimalini de kapsar. Yani siyasal sosyalleşme süreci, sürekli artarak, gelişerek süren bir süreç olmayıp, genellikle belirli yaş veya eşiklerde düzeltilmeler, yeniden öğrenme dönemleri içerir (Kalaycıoğlu 1983:180-181). Toplumsal değişimlerin yanı sıra, bireylerin yaşamlarındaki değişimler, mesela statüler arası geçiş ve sosyal hareketlilik imkanları gibi çeşitli sosyo-kültürel etkenlere bağlı olarak değişen siyasal yönelimleri de içermesi, sosyalizasyonun yaşam boyu devam eden bir süreç olduğunun açık kanıtları olarak kabul edilebilir. Bireyin bu değişen durumlara adaptasyonu ise, yeniden sosyalizasyon ya da resosyalizasyon olarak tabir edilen yeniden öğrenme sürecinin yaşam içerisinde değişen durumlara göre yinelenmesiyle sağlanabilir.

3. Araştırmanın Metodu

3.1. Araştırmanın Konusu ve Amacı:

Bilindiği gibi, genel olarak siyasal sosyalizasyon ve özel olarak da çocukluk dönemini konu alan siyasal sosyalizasyon araştırmalarının Türkiye genelinde oldukça sınırlı düzeylerde bulunması ve Batı kaynaklı kuramsal ve uygulamalı çalışmaların da kültürel farklılıklar nedeniyle bireyin nasıl siyasallaştığını

ortaya koymaya yetmediği dikkati çekmektedir. Bu noktadan hareketle, yapılması planlanan uygulamalı araştırmanın temel problemini, genel anlamda siyasal sosyalizasyonun ilköğretim basamağındaki çocuklar üzerinde gerçekleşme düzeyinin belirlenmesi oluşturmaktadır. Dolayısıyla siyasal rejimler için hayati önem arz eden çocukları siyasal hayata aktif birer vatandaş olarak hazırlamanın ilköğretim düzeyinde ne ölçüde gerçekleştiğinin incelenmesi, çalışmanın esas amacını oluşturmaktadır. Çocuğun siyasal davranışlarını şekillendiren veya siyasal davranışları üzerinde etkili olan sosyo-kültürel faktörlerin saptanması da, araştırmanın yöneldiği başlıca amaçlar arasında yer almaktadır.

3.2. Araştırmanın Evren ve Örneklemi:

İlköğretim okullarında öğrenim gören çocukların siyasallaşma düzeylerini belirlemeyi amaçlayan bu alan araştırmasında Türkiye'nin Doğu Bölgesinin önemli merkezlerinden biri olan Elazığ ilindeki ilköğretim öğrencileri, çalışma evreni olarak seçilmiştir. Siyasal sosyalizasyonun bireyin sosyo-ekonomik düzeyinden etkilendiği temel varsayımından hareketle, Elazığ şehir merkezinde bulunan okullar, buldukları ve öğrenci kabul ettikleri bölgenin sosyo-ekonomik düzeyine göre yüksek, orta ve düşük olmak üzere üç alt tabakaya ayrılmıştır. Nitekim çocukların aşağı-yukarı yaşadığı çevre veya ona yakın bölgelerden gelmeleri dolayısıyla benzer sosyo-ekonomik düzeye sahip oldukları varsayımından yola çıkılmıştır.

Çalışmada örneklem tespitinde olasılığa dayalı örneklem türlerinden *küme örnekleme* (cluster sampling) ve *tabakalı örnekleme* (stratified sampling) tekniklerinin birlikte kullanılması uygun bulunmuştur. Yukarıda kısmen bahsedilen çalışma evreninin sosyo-ekonomik düzeye göre üç alt kümeye ayrılmasında tabakalı; bu alt kümelerden her birini temsil etmek üzere tesadüfîlik ilkesine bağlı kalınarak üç ayrı okul belirlenmesinde ise, küme örnekleme tekniğinden yararlanılmıştır. Buna göre söz konusu okullar, nispeten şehir merkezinde yer alan ve sosyo-ekonomik düzeyi yüksek aile çocuklarının eğitim gördüğü Dumlupınar İÖ. yüksek sosyo-ekonomik düzeye sahip bölgeyi; nispeten şehir merkezini hemen çevreleyen ve sosyo-ekonomik düzeyi orta olarak belirlenen aile çocuklarının okuduğu Yücel İÖ. orta düzeyi ve şehir merkezinin nispeten dışında yer alan ve sosyo-ekonomik düzeyi düşük aile çocuklarının öğrenim gördüğü Yakup Şevki İÖ ise, sosyo-ekonomik düzeyi düşük tabakayı temsil etmek üzere tesadüfî yolla seçilmiştir. Bu üç kümeden Dumlupınar İÖ'nün 2104, Yücel İÖ'nün 2000 ve Yakup Şevki'nin 1136 olarak belirlenen toplam öğrenci mevcudu üzerinden yüzde on'luk (%10) bir kısmının örnekleme alınması düşünülmüştür. Ancak sosyo-ekonomik düzeyi düşük alt tabakayı temsil eden Yakup Şevki'nin tam öğrenci mevcudunun diğer iki okula nazaran düşük kalması yüzünden, diğerlerinin yüzde onuna denk gelen 200 kişiye tamamlanmıştır. Dolayısıyla Dumlupınar

İÖ'den evrenin yüzde onuna denk gelen 210 öğrenci, Yücel ve Yakup Şevki İÖ'den ayrı ayrı 200 olmak üzere toplam 610 çocuk örneklem kapsamına alınmıştır.

Bu aşamanın ardından, görüşülecek örnek birimlerin tespitinde tekrar, tabakalı örneklemeden yararlanma ihtiyacı doğmuştur. Çünkü küme örnekleme-
sinde bütün alt evrenlerin örnekleme temsil edilmesi söz konusu olmamak-
tadır (Balcı 2001:98). Oysa burada belirlenen üç okul kümesinde yer alan
bütün cinsiyet, yaş ve sınıf düzeylerinden örnekler alınmak suretiyle sosyo-
ekonomik nitelikleri bakımından türdeş olmayan farklı tabakaların evren
içerisinde temsil edilerek, örneklem grubunun evreni temsil ettiği varsayımı
ortaya konulmuştur. Bu nedenle okulda yer alan her sınıf düzeyindeki öğ-
rencilerin birbirleriyle karşılaştırma yapmaya imkan verecek oranda temsil
edilebilmesi için ilköğretimde yer alan bütün sınıflar, bu grubun alt evrenleri
biçiminde yine tabakalara ayrılmıştır. Her okul için belirlenen örneklem gru-
bunda bütün sınıf düzeylerinden örnek alınacak şekilde 8 sınıfa eşit olarak
bölünmüş ve böylece her sınıf düzeyinden 25 -Dumlupınar'da 26/27 olmak
üzere- kişi alınmıştır. Bu kapsamda, okuldaki her sınıf düzeyini gösteren bu
alt tabakalardan kız ve erkek çocuklar arasındaki farklılıkları gözlemleyebil-
mek maksadıyla 25 öğrenci, 13 ve 12 olmak üzere her iki cinsiyet arasında
yaklaşık eşit oranlarda dağıtılmıştır. Böylece son örnek birimlere ulaşılan
araştırmada, veri toplama aracı olarak standart bir soru kağıdı kullanılmıştır.
Uygulanan soru kağıdının yanı sıra, gözlem ve görüşme gibi veri toplama
tekniklerinden yararlanılmıştır.

3.3. Örneklem Grubunun Genel Nitelikleri

Araştırmanın metodu kısmında bahsedilen sınırlılıklar ve örneklem seçimin-
deki uygulamalar doğrultusunda sosyo-ekonomik açıdan düşük, orta ve
yüksek olmak üzere üç ayrı kategoriye ayrılan okullar arasından sosyo-
ekonomik düzeyi yüksek grubu temsil eden Dumlupınar İÖ. öğrencilerinin
ailelerinin aynı zamanda meslek, gelir ve eğitim düzeyi bakımından, orta
düzeydeki Yücel İÖ. ve düşük seviyedeki Yakup Şevki İlköğretim'den nispe-
ten yüksek olduğu tespit edilerek, seçilen okulların söz konusu üç ayrı seviye-
yi temsil ettiği yönündeki kontrol de sağlanmıştır. Ardından, bütün okullarda
cinsiyet açısından araştırma kapsamına alınan çocukların yaklaşık aynı oran-
larda temsil edilmesini sağlamak üzere, okul mevcudu oranında Dumlupınar
İlköğretim Okulu'ndan 106 (%50,5) kız, 104 (%49,5) erkek; Yücel İlköğre-
timden 99 (%49,5) kız ve 101 (%50,5) erkek; Yakup Şevki İlköğretimden ise
100 (%50,0) kız ve 100 (%50,0) erkek öğrenci örneklem kapsamına alınmış-
tır. Daha önce de söz edildiği gibi, ilköğretim okulunun bütün sınıflarına ve
dolayısıyla çeşitli yaş gruplarına ilişkin tespitler yapmak maksadıyla birinci
sınıftan, sekizinci sınıfa kadar bütün sınıflarda okuyan öğrencilere örnekleme-
de yaklaşık %12,5 oranında temsil edilme imkanı sağlanmıştır. Böylece ör-

neklem grubunda, araştırmanın sınırları doğrultusunda cinsiyet, yaş, öğrenim görülen sınıf ve ailenin sosyo-ekonomik düzeyi bakımından çeşitli seviyelerin yaklaşık eşit oranlarda temsil edildiği gözlenmiştir.

4. Araştırma Bulguları ve Yorumu

4.1. Siyasal Sosyalleşme Sürecine Tesir Eden Sosyo-Ekonomik Faktörler

Daha önce ifade edildiği üzere, sosyalleşme sürecinin özel bir yönüne işaret eden siyasal sosyalleşme (political socialization), salt siyasal bir oluşum olarak nitelendirilemez. Zira siyasal sosyalleşme, hem sosyo-kültürel ortamlarda yürütülmesi, hem de sınırlarının sosyo-kültürel faktörler tarafından belirlenmesi dolayısıyla kişinin içinde yaşadığı topluma ve onun değerlerine intibak etmesini kapsayan sosyolojik bir oluşum olarak nitelendirilebilir. Siyasal sosyalleşmenin toplumsal yapıyla bu denli yakın ilişki içerisinde bulunması, o toplumun sosyo-kültürel yapı özelliklerinin ve dolayısıyla toplumsal eşitsizlik faktörlerinin doğrudan ya da dolaylı olarak sosyalleşme alanına yansımaya imkan verir. Toplumsal yapıdaki eşitsizlik etkenleri olarak nitelendirilebilecek bu faktörler bireyin neyi, ne ölçüde öğreneceğini belirleyici faktörler olarak işlev görürler. Diğer bir ifadeyle, siyasal sosyalleşme sürecinde birtakım farklar yaratan ve bireyin öğreneceği siyasal değerlerin nitelik ve düzeyine karar veren sosyo-kültürel faktörlerin varlığından söz edilebilir.

Bilindiği gibi, modern toplumların heterojen yapısı içerisinde değişik kriterlere göre sınıflandırılacak pek çok toplumsal sınıf, grup ve kategori yer almaktadır. Buna mukabil, modern toplumlarda değişik yaş, cinsiyet, gelir ve eğitim düzeyindeki bireyler ile birbirinden farklı inanç ve değerlere sahip çeşitli sosyal sınıf, ırk, etnik ve dini grupların bulunması olağandır. Birbirinden farklı sosyo-kültürel ve siyasal değer ve inançlara sahip bu gruplarda sosyalleştirilen bireyler arasında toplumsal yapıya uyum bakımından birtakım farklılıklar bulunması da muhtemeldir. Ayrıca meslek, gelir, eğitim durumu ve toplumsal statünün karakterize ettiği sosyo-ekonomik düzeyin, siyasallaşma sürecinde siyasal dünyayı anlama ve yorumlama hususunda farklı imkan ve yetenekler sağlayacağı açıktır. Dolayısıyla toplumdaki bütün bireylerin söz konusu sosyo-kültürel şartlar dolayısıyla siyasal yapıyla aynı ölçüde özdeşim kurmaları mümkün görünmemektedir. Bu itibarla, siyasal sosyalleşme sürecinde söz konusu sosyo-kültürel faktörlerin önemli bir payı olduğu yadsınmaz.

Sosyo-kültürel yapı ile yakından ilişkili olduğu görülen siyasal sosyalleşmenin gerçekleştirildiği ortamlar da toplumsal bir karakter arz ederler. Dolayısıyla söz konusu toplumsal ortamlar da çocuğu kendi norm ve değerleri çerçevesinde sosyalleştirerek bireyler arasında önemli farklılıklar yaratırlar. Mesela temel sosyalleşme kurumlarından biri olan aile, bireyin sosyo-kültürel

değerlerle ilk karşı karşıya geldiği toplumsal grup ortamıdır. Bireyin yetiştirilmesinde son derece etkili bir faktör olarak kabul edilen ailenin, çocuklarını mensubu olduğu “*etniklik*”, “*din*”, “*sosyal sınıf*”, “*eğitim*”, “*meslek*” ve “*gelir*” (Gamble vd. 1992:97) gibi ebeveyn-çocuk arasındaki ortak sosyal özellikler ve paylaştıkları deneyimler (Hyman 1959:112; Alkan 1989:26) kapsamında sosyalleştirdikleri söylenebilir. Bununla birlikte çocuğun, ailesinin sunduğu sosyo-ekonomik konum dışında bir sosyalleşme ve dolayısıyla sosyal hareketlilik imkanları bulunduğundan söz edilebilir. Arkadaş grubu, okul ve kitle iletişim araçları gibi siyasallaşma sürecinde aktif rol alan çeşitli sosyalleşme araçları, bireye kendi değerlerini aktarmak suretiyle ailesinden farklı değerlerle karşılaşmasına imkan sağlayan unsurlar olarak sayılabilir. Mesela, küme yetkisi önünde tüm grup üyelerinin aynı konumda (Elkin 1995:88) olduğu ve aynı yaş, sosyal çevre ve meslek gibi birtakım benzer özellikler çerçevesinde oluşan *arkadaş grupları* (peer groups), bireyin ailesinin aktardıklarından farklı ve birey üzerinde çoğu kez aileden daha etkili olan sosyal değerlerle tanışmasına yardımcı olurlar. Yine eğitimin önemli bir sosyal hareketlilik etkeni olduğu bilinmektedir. H. Akyüz’ün belirttiği gibi okul, ailenin çocuğa yansıttığı “*kendi öz ve mahalli problemleri*” ve “*ailelerden gelen sosyal eşitsizlikleri*” gideren bir fonksiyona sahiptir (Akyüz 1991:224). Nitekim, Suriye’de farklı mezhep, bölge ve sınıf kökenine rağmen modern orta sınıfın ulusallaşmış eğitim sisteminin ürünü olarak yaratıldığını (Hinnebusch 1990:54) ortaya koyan bulgulara rastlanmaktadır. Buna göre okulun, toplumdaki yerel ve sosyal eşitsizlikleri azaltarak, bütün vatandaşlara rejimin bir üyesi olarak sosyalleşme konusunda fırsat eşitliği sağlayan bir kurum olduğu söylenebilir. Ayrıca, toplumu yeni “*bilgi*”, “*düşünce*”, “*tutum*” ve “*görüşlere*” açmak ve dış dünya hakkında oturdukları yerden daha fazla bilgi ve düşünce kazanmalarına yardım eden (Sharma 1985:58) kitle araçları da, bilgi ve değer aktarma yönüyle önemli bir sosyalleşme aracı olarak kabul edilmektedirler. Ancak bu durumda da gelir ve eğitim durumuna bağlı olarak iletişim araçları sahipliği ve bu araçlardan yararlanma düzeyi, bireyler arasında önemli farklar yaratabilmektedir. Görünen o ki, siyasallaşma süreci toplumsal yapıdaki pek çok değişken ve onların prizmatik etkilerinin şekillendirdiği karmaşık bir oluşumdur. Bu açıdan, bu bölümde siyasallaşma sürecinde bireylerin siyasal tutum ve davranışlarının oluşmasında kişisel, sosyal ve kültürel faktörlerin etkisini ortaya koymak üzere söz konusu etkenlerden bazılarını yer verilecektir. Bu faktörlerin siyasal sosyalleşme sürecinin karmaşık işleyişine etkisi genel siyasal yapı, siyasal otorite ve siyasal tercih düzeyinde olmak üzere üç ayrı boyutta ele alınacaktır.

4.1.1. Bireysel Faktörler

4.1.1.1. Cinsiyet: Siyasal sosyalleşme sürecinde cinsiyet faktörünün önemli bir ayırımı yarattığı, yani; kız ve erkek çocukların birbirinden farklı tutum ve

davranışlar sergiledikleri (Howell 1982:33-46) öne sürülmüştür. Söz konusu cinsiyetler arası farklılık, genel bir anlayışla kızlar aleyhine yani; erkeklerin kızlardan daha fazla politikayla ilgilendikleri (Levin 1970:359) biçiminde ifade edilmiştir. Kız çocukların siyaset alanında sözü edilen bu ilgisizliğinin nedeni ise; esasen, erkeklerden farklı sosyalleştirilme biçimlerine yani, cinsiyet rollerinin toplumsal nitelikli ana kaynağına bağlanmaktadır. Böylece, sosyal yaşamda erkek çocuklara nazaran daha pasif yetiştirilen kız çocuklarının, aynı tutumları siyasal alanda da sürdürdükleri ortaya çıkmaktadır. Daha açık bir ifadeyle, kadınların siyasal alandaki etkinliği de, “pasiflik”, “terbiye” ve “duygusallık” olarak karakterize edilen “kadının kontrol mitleri” tarafından yönlendirilmektedir (Rinehart 1992:22). Bunun yanı sıra, söz konusu durum Rinehart’ın dediği gibi, daha ziyade kızlara politikanın erkeğe özgü bir faaliyet alanı olarak öğretilmesinden (Rinehart 1986:12) kaynaklandığı fikrini de akla getirmektedir. Dolayısıyla Deutchman’ın da ifade ettiği gibi, cinsiyet rollerine ilişkin sosyalleşme sistemi, kız ve erkeklerde farklı iktidar uyumları ve dolayısıyla farklı siyasallaşma biçimleri oluşturmaktadır (Deutchman 1986:89). Hatta, kız ve erkek çocukların birbirinden farklı zamanlarda siyasallaşmaya başladıkları öne sürülmüştür. Mesela Greenstein, oğlanların kızlara oranla 9 yaş kümesinden itibaren siyasal olmaya başladıklarını söylemektedir (Tokgöz 1979:36). Hyman ise, cinsiyetler arasındaki bu farklılıklarının, okul boyunca devamlı olarak bariz bir biçimde görüldüğünü (Tokgöz 1979:36) dile getirmiştir. Kız çocuklar üzerinde uygulanan bu tarzda bir siyasallaştırma, kuşkusuz onların gelecekte siyasal rejim ile kuracağı ilişkilerin nispeten pasif yönde gerçekleşmesinde başlıca amil olabileceğini düşündürmektedir.

Niemi’nin de ifade ettiği gibi, erkeklerin siyasal alandaki başatlığı öylesine nüfuzlu bir anlayıştır ki; çocukların dahi, babalarını annelerine nazaran daha aktif bir siyasal kişi olarak görmelerine (Rinehart 1992:22,25) yol açmaktadır. Böylece annenin, çocuğun siyasallaşma sürecindeki etkinliği sınırlandırılmış olmaktadır. Bunun yanında, kız çocuklarının onlar için bir model olan anne ile özdeşim kurarak sosyalleştikleri hesaba katılırsa, bu güçsüzlüğün yeni kuşaklarda da yeniden üretilmesi ve sürdürülmesi kaçınılmaz görünmektedir. Yalnız, kadının toplumdaki konumuna ilişkin birtakım kriterlerin bu açıdan belirgin bir fark yaratması mümkündür. Çünkü annelerin yüksek eğitim gibi birtakım avantajlarının, ebeveynler arasındaki cinsiyete dayalı farklılıkları önemsiz kıldığı saptanmıştır (Rinehart 1992:24).

Yine siyasal alandaki mevcut literatüre göre, kızların ‘devlet’ kavramını daha az tanıdıkları ve devlet kurumunu algılamının kızlarda “kişisel”, erkek çocuklarda “kurumsal” düzeyde gerçekleştiği (Alkan 1989:125) belirlenmiştir. Oysa yukarıdaki kuramsal bilgiler ışığında yöneldiğimiz uygulamalı çalışma, öncelikle ele alınan genel siyasal yapı düzeyinde çocukların yaptığı devlet

tanımlarının, cinsiyete göre önemli niteliksel bir farklılık göstermeyip, niceliksel bir farklılık bulunduğunu ortaya koymaktadır (Tablo1). Diğer bir anlatımla, aynı okul gruplarında yapılan tanımların cinsiyetler arasında kapsamdan ziyade, oransal farklılıklar bulunduğu gözlenmiştir. Bunun yanı sıra mevcut sonuçlar, çocukların devlet algılarının kız ve erkek çocuklardan ziyade okullar arasında belirgin bir fark olduğunu göstermektedir. Nitekim Dumlupınar (kızların oranı %52,8; erkeklerin oranı %42,3) ve Yakup Şevki İÖ.de (kızların oranı 38,0%; erkeklerin oranı %37,0) devleti vatan, ulus, asker ve bayrak unsurlarıyla açıklayan kız ve erkek çocukların oranlarında büyük bir fark görülmediği gibi, Yücel İÖ.de en yüksek orana sahip olan yasa ve hukuk kuralları sistemi açıklaması ve dolayısıyla devlet algısı bakımından (kızların oranı %32,3; erkeklerin oranı %36,6) kız ve erkek çocuklar arasında açık bir benzerlik bulunduğu saptanmıştır. Kız ve erkek çocuklar yerine, okullar arasında gözlenen devletin tanımına dair farklılığın ise, Yücel İÖ.de gözlenmesi, sosyo-ekonomik bakımdan orta düzey okulları temsil etmesine rağmen siyasal ilgi ve bilgi düzeyi bakımından nispeten en düşük okul olarak saptanmasına bağlanabilir.

Buna paralel olarak, ideal yönetim biçimi konusundaki görüşlerin de cinsiyetler arasında nitelik farklılığından ziyade, oransal birtakım farklılıklar gösterdiği saptanmıştır (Bkz. Tablo 2). Nitekim, demokrasiyi ideal yönetim tarzı olarak görenlerde cinsiyetler açısından herhangi bir farklılık görülmemekle birlikte, demokratik yönetimi tercih edenlerin oranlarında erkeklere nazaran –Dumlupınar’da %80,8; Yücel’de %36,6 ve Yakup Şevki İÖ.de %7,0- Dumlupınar (%84,9), Yücel (%47,5) ve Yakup Şevki İÖ.de (%73,0) olmak üzere bütün okullarda nispeten kızlar lehine bir yoğunluk gözlenmiştir. Öteki yönetim biçimi tercihlerinde ise, bu kez kızlar aleyhine, erkekler lehine bir sonuç elde edilmiştir. O halde mevcut sonuçlara göre, kız çocuklarının demokrasiyi ideal yönetim biçimi olarak kabul etme düzeylerinin nispeten yüksek bulunması, Büyükkaragöz’ün kız ve erkek çocuklar arasındaki demokratik tutum farklılıklarında kızlar lehine sonuçlar elde edildiği (Büyükkaragöz,1995:220) yönündeki bulgularını doğrular niteliktedir. Bununla birlikte, ideal yönetim tarzı konusunda bilgi sahibi olmayanları kapsayan cevapsız seçeneğinin oranı, Dumlupınar İÖ.de erkeklere (%2,9) nazaran kızlarda (%8,5) nispeten daha yüksek iken, hem Yücel İÖ.de kızlara (%21,2) kıyasla erkeklerde (%22,8); hem de Yakup Şevki İÖ.de kızlara (%7,0) nispetle erkeklerde (%11,0) yüksek bulunması ise, kız ve erkek çocuklar arasında bilgi düzeyi bakımından kesin bir hükme ulaşmayı güçleştirmektedir.

Yine genel siyasal yapı düzeyinde ele alınan laiklik ilkesinin benimsenme durumunu gösteren Tablo 3’te, bütün okullar itibarıyla birbirine yakın olmakla birlikte, laikliği olumlu olarak değerlendirenlerin oranı kızlarda, olumsuz değerlendirenlerin oranı ise, erkeklerde nispeten yüksek bulunmuştur.

Zira laikliği inanç özgürlüğü ve çeşitli inançların bir arada yaşaması için zorunlu olarak görenlerin oranı, Dumlupınar'da kızlarda %67,0'ye karşın erkeklerde %59; Yücel'de kızlarda %49,5'e nazaran erkeklerde %36,6; Yakup Şevki İÖ.de kızlarda %54,0 oranına kıyasla erkeklerde %41,0 olarak belirlenmiştir. Laikliği sadece devlet politikası olarak kabul eden, gereksiz gören ve hakkında bilgi sahibi olmayanların bulunduğu nispeten negatif değerlendirilmelere gelince durum erkekler lehine dönüşmektedir. Söz konusu görüş, Dumlupınar'da kızlara (%33,0) nazaran erkeklerde %40,4; Yücel'de kızlara (%50,5) oranla erkeklerde %63,4; Yakup Şevki'de ise, kızlara (%46,0) kıyasla erkeklerde %59,0 olarak tespit edilmiştir. Mevcut sonuçlara göre, kızların laiklik hakkındaki görüşlerinin erkeklere nazaran daha olumlu olduğu ortaya çıkmaktadır.

Siyasal otorite ve güncel siyasal meseleler düzeyinde siyasallaşma kapsamında değerlendirilen şimdiki cumhurbaşkanını tanıma durumuna cinsiyet değişkeni açısından bakıldığında ise, çocukların cinsiyet durumlarının oransal bakımdan gözle görülür bir fark yarattığı görülmektedir (Bkz. Tablo 4). Cumhurbaşkanını tanıyan kız çocukların oranı, önceki tabloda okullar arasında görülen sıralamayı bozmamak kaydıyla, en yüksek orandan düşüğe doğru Dumlupınar (%90,6), Yakup Şevki (%80,0) ve Yücel İÖ.de (%74,7); erkeklere (Dumlupınar %86,5; Yücel %68,5 ve Yakup Şevki'de %67,0) nazaran daha yüksek bulunmuştur. Cumhurbaşkanını tanımayanların ise, kızlara (Dumlupınar'da %9,4; Yakup Şevki'de %20,0 ve Yücel'de %25,3 olmak üzere) nazaran en az Dumlupınar (%13,5), en fazla Yakup Şevki (%33,0) ve Yücel İÖ.de (%31,7) olmak üzere bütün okullarda daha ziyade erkek öğrenciler oldukları tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre, literatürde söz edilen devlet kurumunu "kişisel" algılamalarının bir göstergesi olarak kız çocukların hakim siyasal otorite olarak cumhurbaşkanının nispeten daha fazla tanıdıkları ortaya çıkmaktadır.

Hükümetin kurulu olduğu koalisyon partilerini bilme açısından da cinsiyetler arasında çok önemli bir fark görülmemekle birlikte (Bkz Tablo 5), halihazırda hükümet partilerini bilmeyen kız çocuklarının oranı; Dumlupınar (%61,3), Yücel (%83,8) ve Yakup Şevki İÖ. (%52,0) itibarıyla erkeklere (Dumlupınar'da %65,4; Yücel'de %85,1 ve Yakup Şevki'de %64,0 olmak üzere) nazaran daha düşük bulunmuştur. Buna karşın, koalisyon partilerini bilenler arasında kızların oranının yine Dumlupınar (%38,7), Yücel (%16,2) ve Yakup Şevki İÖ. (%48,0) olmak üzere bütün okullarda erkeklere (Dumlupınar'da %34,6; Yücel'de %14,9 ve Yakup Şevki'de %36,0) nispetle daha yüksek bulunması, kız çocuklarının siyasal ilgi ve bilgi düzeylerinin erkeklere nazaran düşük olduğu hipotezini doğrulamadığı biçiminde yorumlanabilir.

Literatürde aynı zamanda kızların erkeklere nazaran siyasal bilgi ve katılım düzeylerinin de daha düşük seviyelerde olduğu öne sürülmektedir. Nitekim

Burton'un bir araştırmasına göre; “siyasal parti”, “oy pusulası”, “parti programı” ve “genel seçim” gibi kavramların 5. sınıftan 9. sınıfa kadar her düzeyde erkek çocukların siyasal bilgisinin tutarlı bir üstünlük gösterdiği tespit edilmiştir (Hyman 1959:33). Buna paralel olarak, kızların aktif katılımlarının sınırlı düzeylerde kalması beklenmektedir. Keza bu çalışmada da, siyasal tercihin henüz karar vermeyenlerin Yakup Şevki İÖ. (erkeklerin oranı %35,0, kızların oranı %25,0) hariç, gerek Dumlupınar (kızların oranı %40,6 iken, erkeklerin oranı %31,7) ve gerekse Yücel İÖ.de (kızların oranı %26,3 iken, erkeklerin oranı %21,8) çoğunlukla kızlar olduğunun belirlenmesi, kız çocuklarının siyasal tercihler konusunda daha geç karar verdikleri biçiminde değerlendirilebilir. Buna karşın, Tablo 6, kız ve erkek çocuklar arasında siyasal tercihlerin yönünden ziyade, oransal farklılıklar bulunduğunu göstermektedir. Zira Dumlupınar İÖ.de DYP, ANAP, MHP tercihlerinin hem kız (%38,7), hem de erkeklerde (%34,6) en yoğun olarak gözlenen siyasal tercihler olduğu saptanmıştır. SP, BBP, AKP tercihlerinin daha yoğun olduğu Yücel İÖ.de de kız (%50,5) ve erkeklerin (%46,5) parti tercihlerindeki paralellik göze çarpmaktadır. Keza aynı şekilde Yakup Şevki İÖ.deki kız (%38,0) ve erkek çocukların (%32,0) DYP, ANAP, MHP biçiminde aynı parti üzerinde yoğunlaştıkları tespit edilmiştir.

Uygulamalı çalışma kapsamında elde edilen söz konusu sonuçlar, siyasal sosyallezyasyon bakımından cinsiyetler arasındaki farklılığın, tahmin edilenin aksine kızlar lehine olduğunu hatırlatmayı gerektirecek niteliktedir. Keza, günümüz sosyallezyasyon araştırmaları, geçmişte sözü edilen cinsiyetler arasındaki farklılıkların, yaşanan sosyo-kültürel gelişmelere paralel olarak zaman içerisinde değiştiğini ortaya koymaktadır. Nitekim Trevor, kadınların eğitim ve iş yaşamına katılım düzeyi ve dolayısıyla siyasal, sosyal ve ekonomik ilişkileri önceki kuşağa oranla yükseldiğini ve kız ve erkek çocukları etkileyen siyasal sosyallezyasyon güçlerinin geçmişe kıyasla günümüzde daha fazla benzerlik gösterdiğini (Trevor 1999:62) öne sürmektedir. Vollebergh de bir araştırmasında, kız çocuklarının siyasetle ilgilenme hususunda erkeklerden çok önemsiz bir farklılık gösterdiğini tespit etmiş ve kız ve erkek çocukların siyasetle ilgilenme düzeylerinin aynı seviyelerde olduğu sonucunu çıkarmıştır (Vollebergh 1990:315). Eylar ise, okuldaki siyasal arenada kızların okul yönetiminde ve bu gruplar içerisinde lider olma hususlarında erkekler kadar aktif olduklarını tespit etmiştir (Conway vd. 1996:436). Hatta Merelman'ın Los Angeles Bölgesi'ndeki araştırmasında ise; kızların –on iki yaş-, demokratik “oyunun kuralları” (rules of the game) ve vatandaşlık yükümlülüklerinin edinilmesinde erkeklerden daha etkili ve bilgili oldukları tespit edilmiştir (Rinehart 1992:24). Bu sonuçlara göre, nispeten eşitlikçi bir toplumsal yapıda yetiştirilen kız çocukların daha fazla başarı göstermelerinin mümkün olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Nitekim, bu çalışmadaki veriler genel itibarıyla toplumsal değişimin bir sonucu olarak erkek çocuklarla aynı yetiştirme pren-

sipleri çerçevesinde aynı okulda eğitim gören kız çocuklarının siyasal ilgi, bilgi ve katılım düzeylerinin erkeklerden düşük olmadığı, aksine belirli tutum ve davranışlar bakımından daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır.

4.1.1.2. Yaş: Sosyalleşme denince öncelikle çocukluk dönemi ve bu dönemde edinilen tutum ve davranışlar hatırlanmaktadır. Sosyalleşme araştırmalarının çoğunlukla çocukluk üzerinde yoğunlaşması, kişiliğin temelini erken yaşlarda atıldığı düşüncesinden ve “ilk öğrenilen, sonradan öğrenilen etkiler” (Renshon 1974:70; Davson-Prewitt 1969:24) hipotezinin genel olarak kabul edilmesinden ileri geldiği söylenebilir. Erken yaşlarda edinilen davranışların sürekliliği; Elkin’in de ifade ettiği gibi, çocuğun kendisinden beklenen davranışları öğrenmekle kalmayıp, bunun bir yöntem olarak kavramasından kaynaklanmaktadır (Elkin 1995:10). Zira Dönmezer’in de belirttiği üzere, insanların çocukken öğrendikleri şeyler onların zihinlerinde öyle birtakım izlenimler bırakır ki, bunların ancak, beyin yıkama gibi çok istisnai tecrübeler geçirildiğinde bertaraf olunabilir (Dönmezer 1990:141). Siyasal sosyalleşmenin isim babası Hyman da, 1959 yılında yayınlanan *Political Socialization* adlı kitabında kişilerin siyasal tutumlarını, yaşantılarının çok erken bir dönemde ve tüm olarak öğrendiklerini, sonradan da bu tutumlara sadık kaldıklarını (Tokgöz 1978:82; Duverger,1995:102) öne sürmüştür. Bunu takiben pek çok araştırmacı, çocuklukta ve gençliğin ilk yıllarında kazanılan temel tutumların daha sonraki yıllarda kolay değişmediği hususunda Hyman ile hemfikir olmuşlardır (Graber 1988:45; Kışlalı 1976:117-118). Benzer şekilde Jack ve Dennis de, siyasal yönelimlerin ne kadar erken benimsenirse, bu yönelimlerin sonraki yaşamda aşınmasının daha az muhtemel olduğunu (Chopra 1990:50) söylemekle, erken yaşlarda edinilen siyasal tutumların kolay değişmediğine işaret etmişlerdir. Bunun yanı sıra, benimsenen yaklaşım biçiminin de çocukluk dönemine olan yönelimde etkili olduğu görülmektedir. Mesela Easton ve Dennis gibi işlevselciler, sistemi destekleyici kanaat ve davranışların temellerinin bu yaşlarda atılmasının kalıcı etki bıraktığı (Alkan 1989:23) düşüncesiyle çocukluk dönemiyle daha fazla ilgilenmişlerdir.

Siyasal sosyalleşme sürecinin ne zaman başladığı, özellikle siyasal olaylara ilişkin soyut düşünme ve öğrenmenin hangi yaşlara tesadüf ettiği ve ne zaman tamamlandığı bu alandaki pek çok araştırmacının yöneldiği temel sorun olmuştur. Bireyin siyasal öğrenmesinin, onun gelişimine paralel olarak gerçekleştiği ve geliştiği genel kabul görmekle birlikte, bu sürecin hangi yaşlarda başladığı konusunda değişik görüşlere rastlanmaktadır. Mesela konuya ilişkin çalışmalarında tanınan Easton ve Dennis, siyasallaşma sürecinin yaklaşık üç yaşında başlayıp, on üç yaşında tamamlandığından (Sharma 1985:39-40) söz etmişlerdir. Alkan da çocuğun 4-5 yaş gibi çok erken dönemlerde dahi, aile dışındaki otoritelerin farkına vardığını; 11-13 yaşlarında da siyasal görüşlerinin biçimlendiğini (Alkan 1989:32) öne sürmüştür. Simon-Merrill

(1998:29) ise, bunun biraz daha geç başladığını yani, çocuğun 7 yaşında bir “bilişsel devrim”e girdiğini ve bunun yaklaşık 13’e kadar devam ettiğini söylemektedir. Nitekim ilköğretimdeki çocukların siyasal bilinç gelişimini konu alan bir dizi araştırma da, ABD ve Tayvan’da benzer biçimde “ulusal simgeler”in benimsenmesi ve siyasal bilincin oluşumunun çok erken yaşlara rastlandığını ortaya koymuştur (Alkan 1989:30). Dolayısıyla daha önce de ifade edildiği gibi çocuk, siyasal sosyalleşme sürecine beklenen zamandan önce girmektedir. Araştırmanın yapıldığı toplumun sosyo-kültürel yapısıyla da doğrudan bağlantılı olduğu düşünülen bu sonuca göre, ilköğretim dönemi siyasallaşma sürecinin büyük bir kısmının içinde geçtiği bir zaman dilimini kapsamaktadır. İlköğretim dönemi, bu açıdan siyasal sosyalleşme için önemli bir dönemi kapsamaktadır.

Ayrıca, çocukluk dönemindeki siyasallaşmanın bir süreç olarak anlaşılabilmesi, çocukluk dönemine ait birtakım özelliklerle birlikte ele alınmasını gerektirmektedir. Nitekim bu araştırmanın konu aldığı çocukluk dönemi ile son çocukluk dönemi olarak nitelendirilen “çete çağı”nı (gang age) (Yavuzer 1994:119) ve ergenliğin de bir bölümünü kapsayan 6-14 yaş dönemini psikologlar, sahip oldukları özelliklere göre değişik kategorilere ayırmışlardır. Bunlardan ilki, soyut düşünme yeteneğinin henüz gelişmediği kabul edilen “Somut İşlemler Dönemi” (Concrete Operational Stage) olarak adlandırılmaktadır. Düşüncenin somuttan soyuta doğru yönelmesi ise, bundan sonraki “Formel İşlemsel Dönem” (Formal Operational Stage) aşamasında mümkün olmaktadır (Yavuzer 1994:115-116). Zira çocuk psikologu Piaget, 11 yaşın altındaki ya da siyasal fenomenle ilişki kuran kavramsal yetenekleri az olan çocukların bu dönemde siyaset hakkında düşünmediklerini ve egosantrik olduklarını, somut ve kişisel olanların dışında bir kavramlaştırma yapmadıklarını öne sürmektedir (Kavanagh 1983:37). Buna göre, çocuğun siyasal dünyayı algılayışı da yaşla birlikte somuttan soyuta doğru bir gelişme göstermektedir. Buna paralel olarak, çocukların siyasal dünyanın özellikle erken çocukluk çağında polis, kraliçe ya da Amerikan başkanı gibi otorite figürlerinin “kişiselleştirme” süreciyle farkına vardıkları ve sistemi bu figürlerle kişiselleştirdikleri (Kavanagh 1983:37) ortaya atılmıştır. Nitekim ABD, İngiltere, Fransa ve Tayvan gibi pek çok ülkede yapılan araştırmalar da çocukların siyasallaşmaya devleti, devlet başkanının şahsında somutlaştırarak başladığını göstermiştir (Alkan 1989:35). Bu, sistemle kurulan ilişkinin ilk basamağını oluşturmaktadır. Böylece çocuğun yaşa paralel olarak siyasal otorite ve kurumlar hakkındaki bilgi düzeyi arttıkça siyasal otoriteyi soyut ve karmaşık ilişkiler seviyesinde tanıması mümkün olabilmektedir.

Görüldüğü gibi, mevcut literatürde devlet kavramının siyasal otoritenin kişisel varlığında somutlaştırılması, genel olarak gelişmemiş bir tutum olarak kabul edilmektedir. Çünkü Easton-Dennis’in belirttiği gibi, çocuk büyüdükçe artan

ölçüde siyasallaştığı, yani yaşamın siyasal yönünü fark etmesinin güçlendiğine (Easton-Dennis,1969:128) inanılmaktadır. Nitekim bir çalışmaya göre 2 ve 3. sınıf öğrencileri devleti somut bir unsur olan başkan terimi ile açıklarken, 4 ve 8. sınıf çocukları ise oy vermeyi ve meclisi devleti açıklamada kullanabilirler (Simon-Merrill 1998:29). Orta yaşlara doğru ilerledikçe dikkatini otoritenin daha farklı önemli görünüşlerine dönülmesi ihtimali vardır. Yaptıkları bir araştırmaya göre Easton ve Dennis, başkanın çocuklar üzerindeki etkisinin 5. sınıfa kadar baskın iken, aşamalı olarak meclisin (congress) onun yerine geçtiğini saptamışlardır. Böylece ortaokula kadar çocukların başkanı devletin temsili sembolü olarak görmesine karşın, daha sonra kanun yapmanın ana kaynağı olarak meclisle özdeşleşmeye yönelim gösterdiklerini saptamışlardır (Easton-Dennis 1970:39). 13 veya 14 yaşlarına gelindiğinde ise Başkan, polis gibi hükümet ve kişisel otoritenin daha az ideal olarak görülmeye başlandığından (Easton-Dennis 1969:128) söz edilmiştir. Bu çalışmada ise, Tablo 7'de görüldüğü gibi çocuklardan alınan cevaplar genel bir hükme ulaşmayı güçleştirmekle birlikte, -Yücel İÖ. hariç- yaş büyüdükçe devleti nispeten literatürdeki tanımlara daha yakın olarak vatan, ulus, asker ve bayrak unsurlarıyla yapılan tanımlamanın oranında bir artış gözlenmiştir. Bunun yanı sıra, devlet unsurunu devlet başkanıyla tanımlayan çocukların oranında yaş yükseldikçe bir azalma kaydedilmesi, yukarıda geçen çocukların yaş artışına paralel olarak siyasal algılarının somuttan soyuta yani, basitten karmaşığa doğru geliştiği yönündeki görüşü destekleyici bir sonuç olarak nitelendirilebilir.

İdeal yönetim biçimi konusundaki görüşler yaş grupları açısından irdelendiğinde ise, yine demokrasi tercihlerinin ağırlığı bütün yaş gruplarında hissedilmekle birlikte, yaş yükseldikçe demokrasiyi ideal yönetim tarzı olarak benimseme oranlarının o nispette arttığı görülmüştür (Bkz. Tablo 8). Demokrasi dışında tabloda göze çarpan en yüksek oran, Yücel İÖ.deki 9-10 yaş grubunun dörtte birinin (%25,5) askeri yönetim tercihi olmuştur. Ancak söz konusu oranın da yaş arttıkça azalma eğilimi gösterdiği tespit edilmiştir. Yaş arttıkça bilmeyenlerin seçeneği oranındaki azalma da yaşa bağlı olarak siyasal bilgi ve algılama düzeyindeki artışın bir sonucu olarak nitelendirilebilir.

Tablo 9'a bakarak da yaş artışına bağlı olarak laikliğe pozitif değer atfedenerle, negatif değer yükleyenler arasında ters bir orantı bulunduğu söz edilebilir. Nitekim yaş arttıkça laikliği pozitif değerlendirenlerin oranı artarken, negatif tavır sergileyenlerin oranında bir azalma görülmüştür. Mesela 7-8 yaş grubunda Dumlupınar'da laikliği inanç özgürlüğünün teminatı olarak görenlere (%32,4) karşı, olumsuz değerlendirenlerin (%67,6), Yücel'de olumlu görüşlere sahip olanlara (%15,0) karşı olumsuz tavır sergileyenlerin (%85,0), Yakup Şevki'de olumlulara (22,5) karşı olumsuzların (%77,5) oranlarının son derece yüksek olduğu gözlenmiştir. Tabloda laikliğe karşı olumlu

tavırların en yoğun olarak görüldüğü 11-12 yaş grubunda ise, Dumlupınar'da laikliği olumsuz görenlere (%17,9) nazaran olumlu niteleyenlerin (%82,1); Yücel'de olumsuz bakanlara (%27,8) oranla olumlu bulanların (%72,2); Yakup Şevki'de olumsuzlara (%40,0) kıyasla olumlu olanların (%60,0) oranlarında önemli bir artış kaydedilmiştir. Buna göre, yaş arttıkça artan bilgi seviyesine bağlı olarak laikliğe karşı olumlu tavırların da arttığı söylenebilir. Laikliğe karşı olumlu tavırların en yoğun olarak 11-12 yaş grubunda görülmesi ise, konuya ilişkin bilgi düzeyinin artışına bağlı olarak laiklik prensibinin öğrenilmesinin nispeten bu yaş grubuna tesadüf ettiğini düşündürmektedir.

Cumhurbaşkanını tanıma durumunun da, yaş gruplarına göre belirgin bir biçimde anlamlılık gösterdiği saptanmıştır (Bkz. Tablo 10). Nitekim 7-8 yaş grubunda Yakup Şevki (%75,0), Yücel (%60,0) ve Dumlupınar İÖ. (%32,4) itibarıyla cumhurbaşkanını tanımayanların oranındaki yükseklik yaş arttıkça azalırken; tanıyanların oranında büyük artış meydana geldiği gözlenmiştir. Dumlupınar (%98,2), Yakup Şevki (%92,7) ve Yücel İÖ. (%90,7) sıralama düzeninde olmak üzere bütün okullarda cumhurbaşkanını tanıyanların oranının en yüksek olduğu yaş grubunun da, 11-12 yaş grubu olduğu tespit edilmiştir. Benzer bir biçimde, Amerika'da yapılan bir araştırmada da 11 ve 13 yaş grubunun %97'sinin Amerikan Başkanını ismen bildiklerinin ve devlet başkanını kendilerini koruyan ve gözetten bir unsur olarak gördüklerinin (Türkkahraman,2000:35) saptanması, bu yaş grubunun siyasal otoriteyi tanıma açısından da önemli bir dönem olduğunu ortaya koymaktadır. 11-12 yaş grubunun cumhurbaşkanını en çok tanıyan yaş grubu olmasını, nispeten ilköğretimin ikinci kademesi öğrencileri olarak, temel siyasal konular ve güncel siyasal meseleler hususunda nispeten daha fazla bilgi ve deneyim sahibi olmalarıyla izah etmek mümkündür.

Halihazırdaki hükümetin kurulu olduğu koalisyon partilerini bilme ile yaş grupları arasında yine, nispeten anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Nitekim Tablo 11, yaş arttıkça birbiriyle ters orantılı olarak koalisyon partilerini bilmeyenlerin oranı azalırken, bilenlerin oranında artış kaydedildiğini ortaya koymaktadır. Buna göre, Dumlupınar (%86,5), Yücel (%92,5) ve Yakup Şevki (%77,5) olmak üzere bütün okullarda koalisyonu bilmeyenlerin oranının en yüksek olduğu yaş grubunun; en alt yaş grubu olan 7-8 yaş grubu olduğu belirlenmiştir. Buna karşın, koalisyon partilerini bilenlerin en yoğun olduğu yaş grubunun ise, Yücel İÖ. hariç (%109) Dumlupınar (%56,4) ve Yakup Şevki İÖ.de (%56,9) 13 ve yukarı yaş grubu olduğu tespit edilmiştir. Koalisyonun hangi partilerden kurulu olduğunu bilenlerin oranının, tablodaki en üst yaş grubu olan 13 ve yukarı yaş grubunda daha yüksek olmasını, yaş artışına paralel olarak çocukların siyasal ilgi, bilgi ve deneyimlerindeki artışın bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

Tablo 12’de ise, yaş gruplarına göre çocukların siyasal tercihlerine ilişkin önemli birtakım ipuçlarına rastlanmıştır. Mesela genel itibarıyla 7-8 yaş grubunda siyasal tercihlerini henüz belirleyemeyenlerin oranı Dumlupınar (%56,8), Yücel (%32,5) ve Yakup Şevki İÖ. (%52,5) itibarıyla bütün okullardaki diğer yaş gruplarına nispetle yüksek bulunmuştur. Bunu takip eden 9-10 yaş grubunda ise, siyasal tercihlerin önemli ölçüde belirlendiği açık bir biçimde görülmektedir. Ancak mevcut sonuçlar, oy verilen partilerin yaş gruplarına göre farklılık gösterdiğini söylemeye imkan vermemektedir.

4.1.2. Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Faktörler

4.1.2.1. Sınıf Düzeyi: Siyasal sosyalizasyon sürecine tesir etmesi beklenen faktörlerden biri de, çocuğun öğrenim gördüğü sınıf düzeyidir. Sınıf düzeyi, bir bakıma yaş faktörüne paralel bir etken görünümündedir. Çünkü yaş arttıkça sınıf düzeyinin de yükselmesine bağlı olarak basitten karmaşığa doğru bir gelişmeden söz etmek mümkündür. Dolayısıyla sınıf düzeyi, yaş değişkeninde sözü edilen gelişme prensiplerine tabi kabul ederek, doğrudan araştırma verilerine yer verilecektir. Keza, yaş değişkeninde olduğu gibi çocuğun sosyalizasyonunun erken sınıf düzeylerine kadar indiğine ilişkin araştırmalar benzer sonuçlar vermektedir. Mesela Alkan’ın naklettiğine göre, ABD’de bazı çocukların, henüz ilkökul üçüncü sınıftayken, propaganda düğmeleri takmak, adaylarla ilgili yazıları okumak, adaylara yardım etmek gibi siyasal eylemlere girdikleri görülmüştür. Siyasal eylemde bulunanların sayısında da sekizinci sınıfa kadar yavaş, fakat düzenli bir artış olduğu izlenmiştir. Altıncı ve sekizinci sınıflardaki çocukların %90’ının ise, adaylarla ilgili yazıları okudukları (Alkan 1989:30) belirlenmiştir. Türkiye’de ise, ilkökul beşinci sınıf çocukları üzerinde yapılan bir araştırmaya göre; bu yaşlarda “*siyasal partiler, liderler, haber okuma ve oy verme konusundaki tutumların çok geniş ölçüde geliştiği*” (Alkan 1989:31) belirlenmiştir. Dolayısıyla yaş değişkeninde olduğu gibi, yükselen sınıf düzeylerinde siyasal öğrenmenin de geliştiği düşüncesi temel kabul edilmektedir.

Siyasal sosyalizasyonun önemli kurumlarından biri olan eğitim, aynı zamanda sınıflar arasında fırsat eşitliği bakımından anlamlı bir fark yaratabilen bir sosyal hareketlilik imkanıdır. Ancak, çoğunlukla sosyal ve ekonomik nedenlere dayanan eşitsizlik, bireysel yetenekleri geliştirmede çeşitli sosyal sınıflarına eşit eğitim fırsatları tanınmasını güçleştirmektedir. Bu özelliği ile eğitim, birey ve gruplar arasındaki rekabet veya mücadeleyi alt sosyal sınıflar aleyhine dönüştüren bir unsur görünümündedir. Çünkü Marshall H. Segal’ın dediği gibi, sözü geçen adaletsizlik, bu rekabet için gerekli yeteneklerin kazanılmasını önlemektedir. İşte bu nedenle; “*zorunlu eğitim*”, bütün sosyal sınıflar için önceden gereken deneyimlerle bunu sağlamaya çalışmaktadır (Segal 1976:79). Zira en yetenekli çocukların seçimini temin etmek üzere, devlet sorumluluğunda yürütülen bu eğitimin esas amacı; hangi sınıfa mensup olur-

sa olsun bütün çocuklara yeteneklerini geliştirmede ve üst sosyal pozisyonlar için mücadele etmede eşit fırsatlar vermektir. Doğu Almanya'da Utanç Duvarı'nın kaldırılmasıyla yeni rejimde liderlik konumu için işçi sınıfı ve köylü aile çocuklarının eğitime başlanması bu cümledendir (Borneman 1998:228-229). Bu açıdan değişik sınıflara mensup çocuklar için etkin bir sosyal hareketlilik fırsatı olan eğitim, aynı zamanda siyasallaşma çerçevesinde güçlü bir etkinlik duygusunun geliştirilmesine yardımcı olabilir.

Yukarıdaki bilgiler doğrultusunda ele alınan sınıf düzeyinin genel siyasal yapı seviyesinde siyasallaşmaya etkisine ilişkin anlamlı sonuçlara rastlanmamıştır. Bu kapsamda sınıf düzeyi, sadece çocukların laikliğe ilişkin değerlendirme biçimlerinde anlamlı bulunmuştur. Zira, sınıf düzeyine göre çocukların laikliği değerlendirme tarzlarını gösteren Tablo 13, yaş gruplarında olduğu gibi ilk iki sınıfta olumlu değerlendirmelerin nispeten düşük düzeylerde olmasına karşın, laikliğe ilişkin olumlu tavırların Dumlupınar'da 3. sınıftan (%88,5), Yücel'de 5. sınıftan (%92,0), Yakup Şevki'de ise 4. sınıftan (%68,0) itibaren olumsuzlara nazaran büyük bir artış gösterdiği saptanmıştır. Bu sınıflarda olumsuz tavırların oranlarının da, o nispete düşük düzeyde olduğu gözlenmiştir. Söz konusu sonuçlara göre, okullar arasında farklılık gösteren laiklik ilkesinin öğrenildiği dönemin, Dumlupınar'da 3. sınıfa ve Yakup Şevki İÖ.de 4. sınıfa rastlarken, Yücel'de (5. sınıf) nispeten daha geç bir zamana tesadüf ettiği gözlenmiştir.

Cumhurbaşkanını tanıma durumunun sınıf faktörüyle karşılaştırıldığı Tablo 14'te ise, ilköğretimin ikinci kademesine tekabül eden yaş grubundaki öğrencilerden, cumhurbaşkanını tanıyanların oranı nispeten yüksek bulunmuştur. Okullara göre bir değerlendirme yapıldığında da, ikinci kademe cumhurbaşkanını tanıyanların oranındaki yükseklik genel olarak dikkati çekmekle birlikte, Dumlupınar'da cumhurbaşkanını tanıma düzeyinin en yüksek olduğu sınıf, 5. sınıf (%100,0) olarak tespit edilirken; bunun Yücel İÖ.de %96,0 ile 8. sınıf, Yakup Şevki İÖ.de ise, aynı oranda olmak üzere 5, 6 ve 8. sınıf öğrencileri (%96,0) oldukları belirlenmiştir. Cumhurbaşkanını tanıma durumunun, Dumlupınar İÖ.de ilköğretimin birinci kademesinde olmak üzere nispeten daha erken bir sınıf düzeyine tesadüf etmesi, sosyo-ekonomik düzeyi nispeten yüksek olan okul öğrencilerinin siyasal otoriteyi tanıma bakımından nispeten önde oldukları biçiminde yorumlanabilir.

Koalisyonun kurulu olduğu partileri bilme durumunun sınıf değişkenine göre ele alındığı Tablo 15'in de, Yücel İÖ. hariç anlamlılık düzeyi bakımından buna paralel sonuçlar verdiği görülmektedir. Nitekim en alt yaş grubuna denk düşen 1. sınıf öğrencilerinde koalisyonu bilmeyenlerin oranının, Yücel hariç (%88,5), Dumlupınar (% 96,2) ve Yakup Şevki (% 96,0) itibarıyla bu bakımdan tablodaki en yüksek oranı temsil ettiği saptanmıştır. Ancak Yücel İÖ.de 2, 3 ve 4. sınıf öğrencilerinin koalisyonu bilmeme açısından (%100,0),

1. sınıf öğrencilerinin önünde yer aldıkları tespit edilmiştir. Koalisyon partilerini bilenlerin en yoğun olduğu sınıfların ise, Dumlupınar (%74,1) Yakup Şevki İÖ.de (%76,0) yine nispeten 13 ve yukarı yaş grubuna rastlayan 8. sınıf iken; Yücel İÖ.de 5. sınıf (%84,0) olduğu gözlenmiştir. Buna karşın, yine sınıf düzeyinin çocukların siyasal tercihlerine etkisine ilişkin anlamlı sonuçlara rastlanmamıştır.

4.1.2.2. Sosyo-Ekonomik Düzey ve Sınıf Yapısı: Bireyin sahip olduğu meslek, gelir ve eğitim düzeyinin belirlediği sosyo-ekonomik statü de, siyasal sosyalleşmede etkili toplumsal faktörlerden biridir. Çünkü insan topluluklarında her biri farklı gelir ve prestije sahip sosyal konum ya da statüler bulunmaktadır. Bu konumlara atfedilen saygınlık veya güç, buna ilişkin değerlerin belirlediği sosyalleşme süreci aracılığıyla ve toplumun üyelerine aktarılır. Çocukların dahi daha ilkokul sıralarında kendilerine karşı gösterilen tavır ve davranışlar yüzünden farkına vardıkları söylenen (Elkin 1995:108) sınıfsal ayırımın oldukça erken dönemlere rastlaması, sınıf yapısının sosyalizasyon sürecindeki etkisini göstermesi bakımından manidardır. Zira, New England'ın bir endüstri kasabasında yapılan bir araştırmada, 3. ve 4. sınıf çocuklarının toplumsal sınıfa ilişkin farklılıkları kavramaya başladıkları; 8. sınıfta ise toplumsal sınıfın değerlerini, kanı ve tutumlarını genel olarak tanıdıkları tespit edilmiştir (Elkin 1995:108). Dolayısıyla bireyler arasında belirgin fark yaratan ve çok erken yaşlarda farkına varılan sınıf yapısı ve değerlerinin, sosyalleşme süreci için büyük anlam ifade eden faktörlerden biri olduğu görülmektedir.

Yukarıdaki sonuçlara dayalı olarak, sınıf yapısı ve ideolojisinin toplumsal ilişki ve yapılar doğrudan yansımalarının, çocuğun siyasallaştırılmasında anlamlı bir yeri olduğunu söylemek yanlış olmaz. Çünkü çocuğun bilinç ve eylemleri gerek aile ve gerekse sosyal çevresi tarafından mensup olduğu sınıfa ait bakış açısıyla biçimlendirilmektedir. Zira Kuzgun'un da ifade ettiği gibi, ana-baba ait oldukları toplumdaki kültürün ve sınıf yapısının bir temsilcisi pozisyonundadır (Kuzgun 1987:55). Zira sahip olunan sosyo-ekonomik düzeye göre değişiklik gösteren ailedeki çocuk yetiştirmeye ilişkin anlayışların önemli siyasal sonuçlar doğurduğu, çeşitli araştırmalarca ortaya konulmuştur. Nitekim yapılan bir çalışmada; eğitim düzeyi yüksek ana-babaların çocuklarına nispeten daha demokrat davrandıkları saptanmıştır (Kuzgun 1987:56). Yine bir başka araştırmada, vasıflı işçi ailelerinden gelenler ile en alt sınıf çocuklarında rejim aleyhtarı tutumların daha fazla olduğu gözlenmiştir (Volgyes 1975:10). Bu açıdan ailenin sosyo-ekonomik statüsüne bağlı olarak değişen çocuk yetiştirme prensiplerinin, çocuğun rejime ait değerlerin benimsenmesinde ve rejimle kurulacak ilişkilerin yönünde anlamlı farklılıklar yaratacağı ortadadır. Söz konusu alt ve üst sosyo-ekonomik düzey arasındaki çocuk yetiştirmeye ilişkin çeşitliliğin, sahip olunan değerlerin farklılığından ileri geldiği söylenebilir. Mesela; kız ve erkek çocuklar arasındaki en bariz

farklılığı; alt sosyo-ekonomik düzeydeki çocukların yetiştirilme farklılıklarında bulmak mümkündür. Çocuklar arasında görülen bu ayrılıkların sebebinin, kızlarda “itaat” ve “bağımlılık”; erkeklerde ise bunun aksi davranışlara sevk eden bir eğitim farklılığından kaynaklandığı düşünülmektedir (Kuzgun 1987:67). Burada yukarıdaki sonucun karşıtı mantığıyla, üst sosyo-ekonomik düzey ailelerinin ise, çocuklar arasındaki sosyalleşme farklılıklarını nispeten daha eşitlikçi bir düzeyde gerçekleştirebileceği çıkarımı yapılabilir.

Sosyo-ekonomik statüsü yüksek aile çocuklarının siyasal ilgi ve bilgi düzeylerinin de nispeten yüksek olduğu (Tokgöz 1979:37) öne sürülmektedir. Çünkü sosyo-ekonomik düzeyi yüksek ailelerin sahip olduğu eğitim ve bilgi düzeyi, çocuğun siyasal dünyayı anlamlandırmasında ciddi bir avantaj olarak ortaya çıkmaktadır. Söz konusu durum, üst sınıf aile çocuklarının büyüklerin konuşmalarını dinleyip özgürce söze karışmaları, politika tartışmaları ve soru sorup görüş belirtmeleri (Yörükoğlu 1984:159) gibi siyasallaştırma avantajlarına sahip oldukları için çocukların siyasal bilgi ve bilinç düzeylerini geliştirdikleri biçiminde açıklanabilir. Ayrıca sahip olunan sosyo-ekonomik varlık ve imkanların, bilginin yanında siyasal katılma arzusu ve gücünü cesaretlendirmesi imkan dahilindedir. Dolayısıyla sosyo-ekonomik düzeye göre bireylere sunulan siyasal değerler, siyasal sistemi etkileyebilme gücü bakımından alt ve üst sosyal sınıflar arasında belirgin bir farklılık oluşturabilir. Bunun güzel bir örneği olarak, Amerika’da yapılan bir araştırmada, demokratik inanç unsurlarına ve Amerika’nın siyasal kurum ve süreçlerine aşırı bağlılık bakımından önemli farklar bulunmamakla birlikte, işçi sınıfına ait vatandaşlık programının siyasal katılım yoluyla yönetimi etkileyebilme inancını –literatürdeki adıyla etkinlik duygusunu- teşvik etmediği (Litt 1970:168) saptanmıştır. Aynı şekilde Alkan da, başta siyasal etkinlik duygusu olmak üzere sistemle kurulan bağın işçi çocuklarında, burjuva çocuklarına nazaran daha düşük düzeylerde (Alkan 1989:130-132) olduğunu ileri sürmüştür. Etkinlik duygusunun zayıflığı katılım düzeyine doğrudan yansıtacağına göre, sosyo-ekonomik düzeyin, siyasal katılma seviyeleri üzerinde de belirli bir etki oluşturduğu söylenebilir.

Sınıf mensubiyeti, aynı zamanda siyasal tercihlerin yönü üzerinde de etkili olan toplumsal faktörlerden biridir. Nitekim mevcut literatüre göre, siyasal tercihlerinin yönü bakımından sosyal sınıflar arasında önemli farklar bulunmaktadır. Sanayileşmiş ülkelerde yapılan araştırmalarda çiftçi ve işçiler gibi alt gelir grubunda bulunan meslek gruplarının sol partilere; işveren, yönetici gibi üst gelir grubunda yer alanların ise daha çok sağ partilere oy verdiği (Sitembölükbaşı 2001:18) ortaya çıkmıştır. Bu ülkelerde sağ partiler mevcut düzeni koruyan, sol partiler ise, düzende daha köklü değişiklikler öneren ve toplumsal kesimlerin sorunlarına daha çok sahip çıkan partiler olarak kabul edilmektedirler. Türkiye’deki sol ve sağ partiler bu niteliklere sahip olmakla birlikte, belirli sosyal kesimlerin sadece belirli partilere oy verdikleri tarzında

bir ayırma imkan vermedikleri görülmektedir. Nitekim 1961 ve 1965 seçimlerini inceleyen Abadan ve Yücekök'ün tespitlerine göre, CHP en çok üst ekonomik gruptan, sonra orta ve alt gruptan oy almışken, AP en çok alt, sonra orta ve en az da üst gruptan oy toplayabilmiştir (Sitembölükbaşı 2001:19-20). Yine Sarıbay'ın 1973 seçimlerine ilişkin çalışmasında “gelişmiş”, “orta gelişmiş” ve “az gelişmiş” şeklinde üçe ayırdığı kesimlerin oy oranlarının CHP'nin en fazla “gelişmiş”, en az “az gelişmiş” illerden oy aldığı; AP'nin oy oranlarının da, gelişmiş ve orta gelişmiş illerden yüksek, az gelişmiş illerden düşük düzeylerde kaldığını göstermiştir. MSP'nin ise, en az gelişmiş illerden, en fazla da az gelişmiş illerden oy topladığı saptanmıştır. Buna göre, salt anlamda olmasa dahi gelişmiş kentlerde sosyo-ekonomik düzeyi yüksek olanların nispeten daha fazla buldukları varsayımından hareketle, Türkiye'de sanayileşmiş ülkelerdekine aksine sol partiler üst, sağ ve muhafazakar partilerin ise alt ve nispeten orta sosyal sınıfların partileri olarak öne çıktığı söylenebilir (Sitembölükbaşı 2001:19-20). Bu sebeple, Alkan'ın işçi ve orta sınıf çocuklarının siyasal tercihlerine ilişkin değerlendirmelerinin mantıksal boyutu bakımından değil, sözü geçen durumun Türk siyasal yaşamına uyarlanmasından kaynaklanan bir çelişki yarattığını söylemek mümkündür.

Çocuğun siyasallaşmasında etkili faktörlerden biri olarak nitelendirilen sosyo-ekonomik düzeyin, çocuğa ailesinin temin ettiği bir konum veya pozisyon olduğunu hatırlatarak, ailenin sahip olduğu gelir, meslek ve eğitim düzeyi sosyo-ekonomik düzeyi karakterize eden kriterler olarak ele alınmıştır. Bu kapsamda değerlendirilen baba mesleğinin, genel itibarıyla çocuğun siyasal sosyalizasyonu üzerinde belirgin etkisi olduğuna ilişkin verilere ulaşılamamıştır. Özellikle başta genel siyasal yapı düzeyinde siyasallaşma kapsamında değerlendirilen devlet tanımları olmak üzere, laiklik ilkesinin benimsenme durumu, siyasal otorite kapsamındaki koalisyon partilerini bilme ve siyasal tercihler kapsamındaki çocuğun siyasal tercihleri ile baba mesleği arasında belirgin düzeyde anlamlı bir ilişkiye rastlanmadığı için bu tablolara yer verilmemiştir. Bunun bir örneğini göstermek üzere alınan Tablo 16'daki sonuçlar, Dumlupınar ve Yakup Şevki İÖ.den alınan sonuçlarda baba mesleği ile ideal yönetim biçimi arasında sınırlı düzeyde de olsa bir ilişki bulunduğu biçiminde yorumlanabilir. Nitekim hem Dumlupınar (%85,4), hem Yücel (50,8) hem de Yakup Şevki İÖ.de (%81,8) demokrasinin, serbest meslek sahibi aile çocukları tarafından tercih edildiği gözlenmiştir. Demokrasiyi ideal yönetim biçimi olarak görenlerin en yoğun olduğu ikinci meslek grubu ise; Yakup Şevki İÖ. hariç, Dumlupınar (%83,0) ve Yücel İÖ.de (%50,8) memur ve yüksek memur statüsü olarak belirlenmiştir. Buna karşın, Dumlupınar (%81,8) ve Yakup Şevki İÖ.de (%73,8) demokrasiyi ideal yönetim tarzı olarak gören vasıflı ve vasıfsız işçi meslek mensubu aile çocuklarının da azımsanmayacak oranlarda olduğu saptanmıştır. Diğer yönetim tarzları içerisinde

göze çarpan en belirgin yoğunluğu ise, Yücel İÖ.de askeri yönetim tarzının vasıflı veya vasıfsız işçi (%18,6) ve emekli, vefat etmiş ve işsiz (%25,0) gibi sosyo-ekonomik bakımdan düşük grupta yer alan meslek grupları tarafından nispeten daha fazla tercih edilmesi oluşturmaktadır. Buna göre, demokrasinin çoğunlukla serbest meslek ve memur-yüksek memur ebeveynlerin çocukları tarafından, askeri yönetim tarzının ise, nispeten vasıflı veya vasıfsız işçi ve emekli, vefat etmiş ve işsiz gibi, sosyo-ekonomik bakımdan düşük gruptaki meslek mensubu aile çocukları tarafından tercih edilmesi, baba mesleği ile ideal yönetim tercihleri arasında belirli ölçülerde de olsa bir ilişki bulunduğunu söylemek mümkündür.

Yine babalarının mesleki durumlarına göre çocukların cumhurbaşkanını tanıma düzeylerinin incelendiği Tablo 17’de de, baba mesleğine göre cumhurbaşkanını tanıma düzeyinin çok belirgin olmamakla birlikte, anlamlı bir sonuç vermediği görülmüştür. Şöyle ki, Dumlupınar’da cumhurbaşkanını en fazla tanıyanların memur veya yüksek memur çocukları (%93,6) olduğu gözlenirken; Yücel İÖ.de serbest meslek sahiplerinin (%78,0), Yakup Şevki İÖ.de de birbirinin aynı oranlarda memur veya yüksek memur ile emekli, vefat etmiş ve işsiz çocukları (%84) olduğunun saptanması, cumhurbaşkanını tanıma düzeyi ile baba mesleğinin türü arasında ilişki bulunduğuna dair bir hükme varmayı güçleştirmektedir.

Sosyo-ekonomik nitelikli değişkenlerden biri olan gelir düzeyinin de, çocukların devlet tanımları üzerinde herhangi bir fark yaratmadığı tespitler arasında yer almaktadır (Bkz. Tablo 18). Nitekim birbirinden farklı gelir düzeylerine sahip çocukların aynı devlet tanımı üzerinde yoğunlaştıkları saptanmıştır. Bununla birlikte, Yücel İÖ. dışındaki diğer okullarda, bütün gelir gruplarında devletin vatan.,millet., asker ve bayrak unsurlarıyla yapılan tanımlarının, Yücel’de ise, yasa ve hukuk kuralları sistemiyle yapılan tanımların nispeten yoğunlukta olduğu tespit edilmiştir. Buna göre, birbirinden farklı gelir düzeylerine sahip çocukların aynı devlet tanımı üzerinde yoğunlaştıkları saptanmıştır. Dolayısıyla yapılan devlet tanımları üzerinde gelir düzeyinden ziyade, okullar arasında bir farklılıktan söz edilebilir. Bu itibarla, mevcut sonuçlar yaş değişkeni hariç cinsiyet, öğrenim gördüğü sınıf ve gelir düzeyi değişkenlerinin çocukların devlet tanımları üzerinde herhangi bir etki yaratmadığı biçiminde yorumlanabilir. Araştırma sonuçları, gelir düzeyi ile çocukların siyasal tercihleri arasında bir yargıya varmayı güçleştirmekle birlikte, gelir düzeyi ile parti tercihi arasındaki ilişki düzeyinin, okullar arasında değişiklik gösterdiğini söylemeye imkan vermektedir. Zira Tablo 19’da görüldüğü üzere, Dumlupınar’da gelir düzeyi yükseldikçe DYP, ANAP, MHP; gelir düzeyi düştükçe ise SP, BBP, AKP lehine artan oranlara karşılık, Yücel ve Yakup Şevki’de gelir düzeyi düşük olanların SP, BBP, AKP partilerine oy verdikleri yönünde bir yargıya varmayı sağlayabilecek bir düzenliliğe rastlanmamıştır. Dolayısıyla araştırma

sonuçları, Peltzman modelinde sözü edilen kişinin sadece gerçek gelirini yükseltmek üzere oy verdiği düşüncesini doğrular nitelikte değildir. Çünkü, siyasal davranış üzerinde pek çok sosyo-kültürel etkenin pay sahibi olduğu (Nelson,1994:93-94) açıktır. Bu sonuçlar doğrultusunda Trevor'un parti tercihinde cinsiyet farklılığından ziyade, sınıf farklılığı gibi sosyo-ekonomik faktörlerin etkili olduğuna (Trevor 1999:62) ilişkin görüşüyle iki yönlü tezat teşkil eden bir sonuç elde edilmiş bulunmaktadır.

Bunun hemen akabinde, çocukların cumhurbaşkanını tanıma durumlarının babalarının eğitim düzeyleriyle karşılaştırıldığı Tablo 20 de, Yücel İÖ. hariç cumhurbaşkanını tanıma durumunun babaların eğitim düzeylerine göre değişiklik gösterdiğini ortaya koymuştur. Nitekim, cumhurbaşkanını en az tanıyanların, gerek Dumlupınar'da (%75,0) ve gerekse Yakup Şevki İÖ.de (%71,3) okur-yazar ve ilkökul mezunu babaların çocukları olduğu saptanmıştır. Buna rağmen, cumhurbaşkanını tanıma oranının en yüksek olduğu kesim, Dumlupınar'da lise ve dengi okul mezunlarının çocukları (%91,4) iken; Yücel'de okur-yazar ve ilkökul mezunlarının çocukları (75,2) ve Yakup Şevki İÖ.de yüksekokul ve fakülte mezunlarının çocukları (%81,8) olduklarının tespit edilmesi, bunun farklı sosyo-ekonomik düzeylere sahip öğrencilerin bulunduğu okullar arasında belirgin bir farklılık olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla araştırma sonuçları, hakim siyasal otorite olarak cumhurbaşkanını tanıma durumunun, babanın meslek ve eğitim durumunu karakterize eden sosyo-ekonomik düzey ile belirli düzeylerde ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır.

Annenin eğitim düzeyinin çocuğun ideal yönetim tarzı konusundaki görüşlerine sınırlı da olsa yansımaları gösteren Tablo 21'e göre ise, annenin eğitim düzeyi yükseldikçe çocuğun ideal yönetim tarzı olarak demokrasinin tercihi bir artış meydana gelmektedir. Bununla birlikte, Yücel ve Yakup Şevki İÖ.de üniversite eğitimi yapmış annelerin sayıca azlığı, bu konuda kesin bir hükme varmayı zorlaştırmaktadır. Tablo 22 ise, annelerin eğitim düzeyi ile koalisyon partilerini bilme durumu arasında Dumlupınar hariç, belirgin bir ilişki bulunmadığını ortaya koymaktadır. Keza Dumlupınar İÖ.de eğitim düzeyi yükseldikçe koalisyon partilerini bilenlerin oranının bilmeyenlerle ters orantılı bir şekilde arttığı tespit edilmiştir. Buna karşın, Yücel ve Yakup Şevki İÖ.de okur-yazar ve ilkökul ile ortaokul mezunu annelerin çocuklarında görülen koalisyon partilerini bilenler lehine oransal yoğunluğun diğer eğitim basamaklarında takip edilmediği saptanmıştır. Böylece, mevcut sonuçlar koalisyon partilerini bilme durumunun annelerin eğitim durumuyla belirli düzeylerde ilişkili bulunduğu biçiminde yorumlanabilir.

5. Sonuç

Siyasal sosyalizasyon, içinde bulunulan toplumun sosyo-kültürel yapı faktörleriyle karşılıklı etkileşim çerçevesinde oluştuğu için, aynı zamanda sosyolojik

bir oluşum olarak kabul edilebilir. Toplumun sosyo-kültürel yapı özellikleri ve eşitsizlik etkenlerinin doğrudan ya da dolaylı olarak yansıdığı sosyalleşme sürecindeki bireyin neyi, ne ölçüde öğreneceğini tayin eden bu faktörlerin bireyler arasında belirgin bir fark oluşturması kaçınılmazdır. Bunun yanında, modern toplumların birbirinden farklı değer ve inançlara sahip çeşitli grup yapıları, toplumsal yapıya uyum düzeyini belirleyici rol oynayabilir. Dolayısıyla siyasal sosyalleşme, bireysel toplumsal ve kültürel düzeyde çeşitli faktörlerin etkisiyle oluşan bir süreç görünümündedir. Söz konusu faktörlerin sosyalleşme sürecindeki genel siyasal yapı, siyasal otorite ve siyasal tercih boyutlarında yapılan gözlemlerde çarpıcı birtakım sonuçlara ulaşılmıştır.

Bütün toplumsal ilişkilerde önemli kişisel etkenlerden biri olan cinsiyet faktörüne ilişkin gözlemler, literatürde sözü edilenlerden farklı sonuçlar ortaya koymuştur. Nitekim, genel siyasal yapı düzeyinde siyasallaşma bakımından kız ve erkek çocuklar arasında açık bir fark görülmediği gibi, önemli bir benzerlik olduğu tespit edilmiştir. Kız ve erkek çocukların genel siyasal yapı düzeyinde sosyalleşme bakımından nitelikten ziyade niceliksel, yani oransal bazı farklılıklar gösterdikleri gözlenmiştir. Bununla birlikte, siyasal alanda kızlar aleyhine olan genel yargının aksine, cinsiyetler arasında özellikle kızlar lehine belirgin farklılıklar bulunduğunu gösteren sonuçlara rastlanmıştır. Mesela, dünyanın en ideal yönetim biçiminin demokrasi olduğunu öne süren kız çocuklarının oranı, erkeklere nispetle yüksek bulunmuştur. Yine, araştırma kapsamındaki bütün okullar itibarıyla laiklik ilkesini olumlu olarak değerlendirenlerin çoğunlukla kızlar; olumsuz değerlendirenlerin ise, erkek çocuklar olduğu belirlenmiştir. Buna göre, kız çocukların demokratik yönetimi ve laiklik ilkesini benimseme düzeylerinin nispeten yüksek olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Siyasal otoriteyi tanıma seviyesinde de kız çocukların siyasallaşma düzeyi erkeklere nazaran daha yüksek bulunmuştur. Nitekim hem halihazırdaki cumhurbaşkanını, hem de hükümeti kuran koalisyon partilerini bilme veya tanıma düzeyi erkeklere oranla kızlarda daha yüksek bulunmuştur. Kızların bu siyasal otoriteleri somut kişilikleri düzeyinde nispeten daha fazla tanımaları, literatürde sözü edilen devlet kurumu üzerindeki kişisel algılarının nispeten yüksek olduğu yönündeki değerlendirmeye paralel bir sonuç olarak nitelendirilebilir. Keza, çocukların siyasal parti tercihlerinin de cinsiyetler arasında sadece oran bakımından küçük farklılıklar bulunduğunun tespit edilmesi, kız ve erkek çocuklar arasında bu açıdan da önemli bir ayırım yapılamayacağını göstermektedir. Ancak, siyasal parti tercihi henüz karar vermeyenlerin, çoğunlukla kız öğrencilerden oluştuğunun saptanması, kızların siyasal tercih davranışlarının nispeten daha geç geliştiği biçiminde yorumlanabilir. Buna göre, genel siyasal yapı ve siyasal otoriteyi tanıma bakımından kızların sosyalleşme düzeyleri erkek çocuklara kıyasla yüksek iken, siyasal parti tercihi-

rinin düşük düzeyde kalması, kız çocukların kuramsal seviyede siyasal yapı ve değerlerini benimseme düzeylerinin nispeten daha yüksek olduğu; ancak toplumsal konumları ve cinsiyet rollerine ilişkin sosyo-kültürel değerler nedeniyle siyasal yaşama katılma boyutunda nispeten erkeklerin gerisinde yer aldıkları biçiminde değerlendirilebilir. Genel olarak siyasal değer ve unsurların benimsenmesinde kız ve erkek çocuklar arasında açık bir fark görülmemesi ise, günümüz toplumlarında yetiştirilme tarzlarındaki değişime bağlı olarak, bütün çocukların nispeten eşitlikçi bir toplumsal yapıda yetiştirilmeleri ve aynı eğitim sürecine tabi olmalarının bir neticesi olarak yorumlanabilir.

Büyüme ve gelişmeye bağlı olarak, soyut öğrenme yeteneğinin gelişmesi anlamında önemli görülen yaş değişkeninin sosyalizasyon sürecindeki etkisini gösteren verilere göre ise, yaş arttıkça çocukların siyasal öğrenmesinin basitten karmaşığa doğru bir gelişme gösterdiği ortaya çıkmıştır. Nitekim, genel siyasal yapı, siyasal otorite ve siyasal tercih olmak üzere bütün boyutlarda yaş yükseldikçe, bilgi ve benimsenme düzeylerinin de arttığı görülmüştür. Mesela, yapılan devlet tanımlarının, demokrasinin ve laiklik ilkesinin öğrenilme düzeyi, siyasal otoriteleri tanıma ve siyasal tercihlerin belirlenme seviyesinin 7-8 yaş grubundan, 13 ve yukarı yaşlara doğru önemli bir artış gösterdiği gözlenmiştir. Yalnız, soyut düşünme ve öğrenme anlamında siyasallaşmanın yukarıda bahsedilen her bir boyutunun gelişiminin belirli yaş dönemlerine tesadüf ettiği tespit edilmiştir. Nitekim konuya ilişkin bilgi düzeyinin artışına bağlı olarak hem laiklik prensibinin benimsenme, hem de cumhurbaşkanını tanıma düzeyinin en yüksek olduğu dönem, 11-12 yaş grubu olarak belirlenirken, koalisyon partilerini bilme düzeyinin 13 ve yukarı yaşlarda, siyasal tercihlerin belirlenme düzeyinin 9-10 yaşları gibi nispeten daha erken yaşlara tesadüf ettiği gözlenmiştir. Buna göre, mevcut sonuçlar genel seviyede siyasal ilke ve unsurların öğrenilme düzeyinin 11-12 yaşlarında; güncel siyasal olayları takip etmenin 13 ve yukarı yaşlarda ve nispeten daha basit ve somut olan siyasal tercihlerin benimsenmesinin de 9-10 yaşlarında geliştiğini ortaya koymaktadır.

Yaş değişkeninde olduğu gibi, nispeten büyüme ve gelişmeye paralel olarak artan sınıf düzeyi de, siyasal öğrenmenin somuttan soyuta doğru gelişiminde etkili bir faktör olarak kabul edilir. Bu itibarla, sınıf düzeyinin sosyalizasyonun çalışma kapsamındaki boyutlarından, sadece genel siyasal yapı düzeyindeki laikliğin benimsenmesi bakımından anlamlı sonuçlar verdiği saptanmıştır. Zira mevcut sonuçlar, sınıf kademesi arttıkça laikliğe pozitif değer atfedilen ve dolayısıyla laikliğin öğrenilme düzeyinin yükseldiğini ortaya koymuştur. Keza cumhurbaşkanını ve koalisyon partilerini olmak üzere siyasal otoriteyi tanıma düzeylerinin de sınıf düzeyine paralel olarak yükseldiği, özellikle ilköğretimin ikinci kademesinde nispeten daha yüksek bulunduğu saptanmıştır. Sınıf düzeyinin, yine çocukların siyasal tercihleri üzerinde etkili olduğuna

dair anlamlı sonuçlara ulaşamamıştır. Bu nedenle, sınıf düzeyinin yaşa paralel gelişme düzeyi dışında, beklendiği ölçüde etkili bir unsur olmadığı görülmüştür.

Bireyin siyasal sosyalleşme üzerinde etkin rol oynayan faktörlerden biri de, bireyin sosyo-ekonomik düzeyidir. Zira sosyo-ekonomik düzeyin sosyalleşme sürecindeki öneminin bilindiği bu çalışmada, örneklem seçiminde kullanılan başlıca faktörlerden biri olmuştur. Nitekim daha önce söz edildiği üzere, şehir merkezinin farklı oturma alanlarında yer alan okullardan, öğrenci aldığı bölgenin sosyo-ekonomik düzeyi yüksek olan Dumlupınar, orta olan Yücel ve nispeten düşük olan Yakup Şevki İlköğretim Okulu farklı sosyo-ekonomik düzeylerin örneklemde temsil edilmesini sağlamak üzere kapsama alınmıştır. Çünkü, sosyo-ekonomik düzeye ilişkin değerlendirmeler yapılırken, okullar arasındaki değerlendirmelerin esas alınması önemli ipuçları sağlayabileceği düşünülmüştür. Nitekim araştırma sonucunda, sosyo-ekonomik düzeyin çocuğun siyasallaşması üzerinde en etkili faktörlerden biri olarak kabul eden bu yaklaşımı haklı çıkararak önemli verilere ulaşılmıştır. Zira babanın mesleki durumu, eğitim durumu, gelir düzeyi ve annenin eğitim durumu ile çocuğun sosyalleşme düzeyi arasında çok belirgin bir ilişki tespit edilememekle birlikte, Yücel İlköğretim Okulu'nda askeri yönetim tarzının genellikle bu açıdan statüsü düşük meslek grupları tarafından tercih edilirken, demokrasinin daha ziyade memur, yüksek memur ve serbest meslek sahibi ebeveynlerin çocukları tarafından tercih edilmesi ve yine annenin eğitim düzeyinin yükselmesine bağlı olarak demokratik yönetim tercihi oranlarındaki artış, sosyo-ekonomik düzey ile çocuğun sosyalleşme arasında sınırlı da olsa bir ilişkinin var olduğunu ortaya koymaktadır.

Bununla birlikte, mevcut sonuçlar meslek, gelir ve eğitim durumu çerçevesinde değerlendirilen sosyo-ekonomik düzeyin, çocuğun sosyalleşme sürecinde belirli düzeylerde bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Sosyo-ekonomik düzeyi nispeten birbirinden farklı okullar arasında bir karşılaştırma yapıldığında da yine, mevcut sonuçlar sosyo-ekonomik düzeyi nispeten yüksek olan Dumlupınar İlköğretim Okulu öğrencilerinin siyasal ilgi, bilgi ve katılım seviyelerinde sosyalleşme düzeylerinin nispeten yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Ancak, sosyalleşme düzeyi bakımından Dumlupınar İlköğretim Okulu'nu sosyo-ekonomik düzeyi nispeten düşük olan Yakup Şevki'deki sonuçların takip etmesi, siyasal yapıya uyum düzeyi açısından sosyo-ekonomik düzeyi orta olan Yücel İlköğretim öğrencilerinden daha yüksek bulunması anlamında oldukça çarpıcı bir sonuçtur. Söz konusu durum, çocukların sosyal bütünleşme düzeylerinin yüksekliği ve milli eğitim ilkeleri doğrultusundaki eğitimin başarısı olarak nitelendirilebilir. Bütün sonuçlar doğrultusunda, toplumsal yapıdaki çeşitli faktörlerin siyasal sosyalleş-

yon sürecine belirli ölçülerde tesir ettikleri; ancak etkisinin gücü derecesinin değişiklik arz ettiği söylenebilir.

Kaynakça

- Akyüz, Hüseyin (1991), *Eğitim Sosyolojisinin Temel Kavram ve Alanları Üzerine Bir Araştırma*, İstanbul: MEB. Yayınları
- Alkan, Türker (1982), *The Political Integration of Europe, A Political Socialization Approach, Content Analysis of the Turkish, French, German and Italian History Textbooks*, Ankara: Ortadoğu Teknik Üniversitesi Yayınları
- _____ (1989), *Siyasal Bilinç ve Toplumsal Değişim*, Ankara: Gündoğan Yayınları
- Balci, Ali (2001), *Sosyal Bilimlerde Araştırma, Yöntem, Teknik ve İlkeler*, Ankara: Pegem Yayınları
- Bornemon, John (1998), *Subversions of International Order, Studies in the Political Anthropology of Culture*, Albany: State University of New York Press
- Büyükkarağöz, Savaş (1995), *Yükseköğretim Programları ve Demokratik Tutumlar*, Ankara: TDV Yayınları
- Chopra, Surendra (1990), "Political Socialization of Youth in Punjab" in Bernhard Claussen, Horst Mueller (Eds.), *Political Socialization of the Young in East and West*, Frankfurt: International Studies in Political Socialization and Political Education, 5: 49-64.
- Conway, Margaret, Damico, Sandra Bowman, Damico, Alfonso J. (1996), "Democratic Socialization in the School" in R.F. Farnen, H. Dekker, R. Meyenberg, D.B. German (Eds.), *Democracy, Socialization and Conflicting Loyalties In East and West*, New York NY: St. Martin's Pres: 421-440
- Davson, Richard E. & Prewitt, Kenneth (1969), *An Analytic Study, Political Socialization*, Boston: Little Brown & Company
- Deutchman, Iva, Ellen (1986), "Socialization to Power: Questions About Women and Politics" in Rita Mae Kelly (Ed), *Gender and Socialization to Power and Politics*, New York: The Haworth Press: 79-91
- Dönmezer, Sulhi (1990), *Sosyoloji*, İstanbul: Beta Yayınları
- Duverger, Maurice (1995), *Siyaset Sosyolojisi Siyasal Bilimin Öğeleri*, (Çev:Ş. Tekeli) İstanbul: Varlık Yayınları
- Easton, David & Dennis, Jack (1969), *Children in the Political System, Origins of Political Legitimacy*, USA: McGraw Hill Inc. Company
- _____ (1970), "The Child's Image of Government" in Roberta S. Sigel (Ed), *Learning About Politics, A Reader in Political Socialization*, New York: Random House Inc.: 31-49
- Elkin, Frederick (1995), *Çocuk ve Toplum, Çocuğun Toplumsallaşması* (Çev:Nazife Güngör), Ankara: Gündoğan Yayınları
- Gamble, John K., Irwin, Zachary T., Redenius, Charles M., Weber, James W. (1992), *Introduction To Political Science*, New Jersey: Prentice Hall

- Graber, Doris A. (1988), *Processing The News, How People Tame The Information Tide (2nd edition)* New York & London: Longman Inc.
- Hinnebusch, Raymond A. (1990), *Authoritarian Power and State Formation in Ba'athist Syria, Army, Party and Peasant*, Boulder, San Francisco & Oxford: Westview Press
- Howell, Martinen V. (1982), "The Influence of Gender Role on Political Socialization: An Experimental Study of Mexican Children", *Women and Politics*: 33-46
- Hyman, Herbert (1959), *Political Socialization, A Study in The Psychology of Political Behavior*, USA: The Free Press
- Kalaycıoğlu, Ersin (1983), *Çağdaş Siyasal Bilim, Teori, Olgu ve Süreçler*, İstanbul: Beta Yayınları
- Kavanagh, Dennish (1983), *Political Science and Political Behaviour*, London: George Allen & Unwin Ltd.
- Kışlalı, A. Taner (1976), "Siyasal Tutumlarda Kuşak ve Cinsiyet Etkenleri (Bir Alan Araştırması)", *Ankara Üniv., Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, XXXI (1-4): 117-130
- _____ (1992), *Siyaset Bilimi (Giriş)*, Ankara: İmge Yayınları
- Kuzgun, Yıldız (1987), "Sosyo-Ekonomik Düzey ve Psikolojik İhtiyaçlar", *Ankara Üniv. Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 20 (1-2)
- Levin, Martin L. (1970), "Social Climates and Political Socialization" in Roberta S. Sigel (Ed), *Learning About Politics, A Reader in Political Socialization*, New York: Random House Inc.: 353-362
- Litt, Edgar (1970), "Civic Education, Community Norms and Political Indoctrination" in Norman Adler & Charles Harrington (Eds.) *The Learning of Political Behavior*, Illinois: Scott and Foresman Company: 163-169
- Mara, Gerald M. (1998), "Interrogating the Identities of Excellence: Liberal Education and Democratic Culture in Aristotle's Nicomachean Ethics", *Polity*; 31 (2): 301-310
- Nelson, Phillip (1994), "Voting and Imitative Behavior", *Economic Inquiry*, 32 (1): 92-102
- Özkalp, Enver (1993), *Sosyolojiye Giriş, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayınları*, 87
- Öztekin, Ali (2000), *Siyaset Bilimine Giriş*, Ankara: Siyasal Kitabevi
- Renshon, Stanley A. (1974), *Psychological Needs and Political Behavior, A Theory of Personality and Political Efficacy*, New York: The Free Press
- Rinehart, Sue, Tolleson (1986), "Toward Women's Political Resocialization: Patterns of Predisposition in the Learning of Feminist Attitudes" in Rita Mae Kelly (Ed), *Gender and Socialization to Power and Politics*, New York: The Haworth Press: 11-26
- _____ (1992), *Gender Consciousness and Politics*, New York: Routledge Chapman and Hall Inc.
- Segal, Marshall H. (1976), *Human Behavior And Public Policy. A Political Psychology*, USA: Pergamon Press Inc.

- Sharma, Neena (1985), *Political Socialization and Its Impact on Attitudinal Change Towards Social and Political System [A Case Study of Harijan Women of Delhi]*, New Delhi: Inter-India Publications
- Simon, James & Merrill, Bruce D. (1998), "Political Socialization in the Classroom Revisited: The Kids Voting Program", *The Social Science Journal*, 35 (1): 29-43
- Sitembölükbaşı, Şaban (2001), *Parti Seçmenlerinin Siyasal Yönelimlerine Etki Eden Sosyo-Ekonomik Faktörler, Isparta Örnek Olay Araştırması (1995-1999)*, Ankara: Nobel Yayınları
- Taşdelen, H. Musa (1997), *Siyaset Sosyolojisi*, İstanbul: KOCAV Yayınları
- Tokgöz, Oya (1978), "Siyasal Toplumsallaştırmada Kitle Haberleşme Araçlarının Rolü ve Önemi" Ankara Üniv., *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, XXXIII (3-4): 79-92
- _____ (1979), *Siyasal Haberleşme ve Kadın, 1973 Genel Seçiminde Ankara'nın Çankaya İlçesinde Yapılan Alan Araştırması*, Ankara: Sevinç Matbaası
- Trevor, Margaret C. (1999), "Political Socialization, Party Identification and the Gender Gap", *Public Opinion Quarterly*, Spring 63 (1): 62-63
- Turam, Emir (1994), *Medyanın Siyasi Hayata Etkileri*, İstanbul: İrfan Yayınları
- Turan, İlter (1976), *Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış*, İstanbul: Der Yayınevi
- Türkkahraman, Mimar (2000), *Türkiye'de Siyasal Sosyalleşme ve Siyasal Sembolizm*, İstanbul: Birey Yayınları
- Volgyes, Ivan (1975), "Political Socialization in Eastern Europe: A Conceptual Framework" in Ivan Volgyes (Ed.) *Political Socialization in Eastern Europe, A Comparative Framework*, USA: Praeger Publisher Inc.: 1-30
- Vollebergh, Wilma (1990), "Political Involvement and Political Intolerance in Adolescence" in Bernhard Claussen, Horst Mueller (Eds.), *Political Socialization of the Young in East and West*, Frankfurt: International Studies in Political Socialization and Political Education Vol:5: 307-323
- Waniganayake, Manjula & Donegan, Barbara (1999), "Political Socialization During Early Childhood" *Australian Journal of Early Childhood* 24(1): 34-42
- Yavuzer, Haluk (1994), *Çocuk Psikolojisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi
- Yeşilorman, Mehtap (1997), *Demokratik Kültürün Edinilmesinde Şehirlileşmenin Rolü: Elazığ Örneği*, Elazığ: Yayınlanmamış Doktora Tezi
- Yörükoğlu, Atalay (1984), *Değişen Toplumda Aile ve Çocuk*, Ankara: Aydın Kitabevi

Tablolar:

Okullar	Cinsiyet Durumu	Devleti Tanımla Özellikler	Devlet Başkanı	Yasa/Hukuk Kuralları Sistemi	Vatan, millet, asker, bayrak unsurları	Cevapsız	Toplam
1. Dumlupınar İÖ	Kız	Sayı 10 9,4%	32 30,2%	56 52,8%	8 7,5%	106 100,0%	
	Erkek	Sayı 18 17,3%	33 31,7%	44 42,3%	9 8,7%	104 100,0%	
	Toplam	Sayı 28 13,3%	65 31,0%	100 47,6%	17 8,1%	210 100,0%	
2. Yücel İÖ	Kız	Sayı 18 18,2%	32 32,3%	31 31,3%	18 18,2%	99 100,0%	
	Erkek	Sayı 13 12,9%	37 36,6%	28 27,7%	23 22,8%	101 100,0%	
	Toplam	Sayı 31 15,5%	69 34,5%	59 29,5%	41 20,5%	200 100,0%	
3. Yakup Şevki İÖ	Kız	Sayı 14 14,0%	34 34,0%	38 38,0%	14 14,0%	100 100,0%	
	Erkek	Sayı 24 24,0%	20 20,0%	37 37,0%	19 19,0%	100 100,0%	
	Toplam	Sayı 38 19,0%	54 27,0%	75 37,5%	33 16,5%	200 100,0%	

$\chi^2 = 1,3781$

2. 1,911

3. 7,032

Sd = 3

$p > 0,05$

Anlamlılık = 0,286

0,591

0,071

Okullar	Cinsiyet Durumu	İdeal Yön Biçimi	Askeri Yönetim	Kral/Azın. Yönetimi	Dini Yönetim	Demokrasi	Cevapsız	Toplam
1. Dumlupınar İÖ	Kız	Sayı 1 0,9%	3 2,8%	3 2,8%	90 84,9%	9 8,5%	106 100,0%	
	Erkek	Sayı 4 3,8%	7 6,7%	6 5,8%	84 80,8%	3 2,9%	104 100,0%	
	Toplam	Sayı 5 2,4%	10 4,8%	9 4,3%	174 82,9%	12 5,7%	210 100,0%	
2. Yücel İÖ	Kız	Sayı 16 16,2%	6 6,1%	9 9,1%	47 47,5%	21 21,2%	99 100,0%	
	Erkek	Sayı 18 17,8%	9 8,9%	14 13,9%	37 36,6%	23 22,8%	101 100,0%	
	Toplam	Sayı 34 17,0%	15 7,5%	23 11,5%	84 42,0%	44 22,0%	200 100,0%	
3. Yakup Şevki İÖ	Kız	Sayı 5 5,0%	4 4,0%	11 11,0%	73 73,0%	7 7,0%	100 100,0%	
	Erkek	Sayı 8 8,0%	7 7,0%	4 4,0%	70 70,0%	11 11,0%	100 100,0%	
	Toplam	Sayı 13 6,5%	11 5,5%	15 7,5%	143 71,5%	18 9,0%	200 100,0%	

Tablo 3. Laikliği Gereкли Kılan Sebeplerin Cinsiyete Göre Dağılımı

Okullar	Cinsiyet Durumu	Laik. Ger. Sebepleri	İnanç Özgürlüğü/ Çeş. inanç bir arada yaşa.	Devlet Politikası Gereksiz/ Bilmeyenler	Toplam
1. Dumlupınar İÖ.	Kız	Sayı %	71 67,0%	35 33,0%	106 100,0%
	Erkek	Sayı %	62 59,6%	42 40,4%	104 100,0%
	Toplam	Sayı %	133 63,3%	77 36,7%	210 100,0%
2. Yücel İÖ.	Kız	Sayı %	49 49,5%	50 50,5%	99 100,0%
	Erkek	Sayı %	37 36,6%	64 63,4%	101 100,0%
	Toplam	Sayı %	86 43,0%	114 57,0%	200 100,0%
3. Yakup Şevki İÖ.	Kız	Sayı %	54 54,0%	46 46,0%	100 100,0%
	Erkek	Sayı %	41 41,0%	59 59,0%	100 100,0%
	Toplam	Sayı %	95 47,5%	105 52,5%	200 100,0%

$\chi^2 = 1. 1,226$
2. 3,374
3. 3,388

Sd = 1

$p > 0,05$

Anlamlılık = 0,286
0,066
0,066

Tablo 4. Cumhurbaşkanı Tanıma Durumunun Cinsiyete Göre Dağılımı

Okullar	Cinsiyet Durumu	Cum. Tanı. Durumu	A.N. SEZER	Bilmeyenler	Toplam
1. Dumlupınar İÖ.	Kız	Sayı %	96 90,6%	10 9,4%	106 100,0%
	Erkek	Sayı %	90 86,5%	14 13,5%	104 100,0%
	Toplam	Sayı %	186 88,6%	24 11,4%	210 100,0%
2. Yücel İÖ.	Kız	Sayı %	74 74,7%	25 25,3%	99 100,0%
	Erkek	Sayı %	69 68,3%	32 31,7%	101 100,0%
	Toplam	Sayı %	143 71,5%	57 28,5%	200 100,0%
3. Yakup Şevki İÖ.	Kız	Sayı %	80 80,0%	20 20,0%	100 100,0%
	Erkek	Sayı %	67 67,0%	33 33,0%	100 100,0%
	Toplam	Sayı %	147 73,5%	53 26,5%	200 100,0%

$\chi^2 = 1. ,841$
2. 1,015
3. 4,388

Sd = 1

$p > 0,05$

Anlamlılık = 0,359
0,314
0,037

Okullar	Cinsiyet Durumu	Koalis. Bil. Durumu	Bilmeyenler	Bilenler (DSP,MHP,ANAP)	Toplam
1. Dumlupınar İÖ.	Kız	Sayı %	65 61,3%	41 38,7%	106 100,0%
	Erkek	Sayı %	68 65,4%	36 34,6%	104 100,0%
	Toplam	Sayı %	133 63,3%	77 36,7%	210 100,0%
2. Yücel İÖ.	Kız	Sayı %	83 83,8%	16 16,2%	99 100,0%
	Erkek	Sayı %	86 85,1%	15 14,9%	101 100,0%
	Toplam	Sayı %	169 84,5%	31 15,5%	200 100,0%
3. Yakup Şevki İÖ.	Kız	Sayı %	52 52,0%	48 48,0%	100 100,0%
	Erkek	Sayı %	64 64,0%	36 36,0%	100 100,0%
	Toplam	Sayı %	116 58,0%	84 42,0%	200 100,0%

$\chi^2 = 1,373$
2,066
3,2,956

Sd= 1

p>0,05

Anlamlılık= 0,546
0,798
0,086

Okullar	Cinsiyet Durumu	S.Partiler	DYP,ANAP, MHP	DSP	SP,BBP, AKP	Henüz karar vermeyenler	Toplam
Dumlupınar İÖ.	Kız	Sayı %	41 38,7%	-	22 20,8%	43 40,6%	106 100,0%
	Erkek	Sayı %	36 34,6%	7 6,7%	28 26,9%	33 31,7%	104 100,0%
	Toplam	Sayı %	77 36,7%	7 3,3%	50 23,8%	76 36,2%	210 100,0%
Yücel İÖ.	Kız	Sayı %	22 22,2%	1 1,0%	50 50,5%	26 26,3%	99 100,0%
	Erkek	Sayı %	29 28,7%	3 3,0%	47 46,5%	22 21,8%	101 100,0%
	Toplam	Sayı %	51 25,5%	4 2,0%	97 48,5%	48 24,0%	200 100,0%
Yakup Şevki İÖ.	Kız	Sayı %	38 38,0%	5 5,0%	32 32,0%	25 25,0%	100 100,0%
	Erkek	Sayı %	32 32,0%	3 3,0%	30 30,0%	35 35,0%	100 100,0%
	Toplam	Sayı %	70 35,0%	8 4,0%	62 31,0%	60 30,0%	200 100,0%

$\chi^2 = 1,9342$
2,2,367
3,2,745

Sd= 3

p>0,05

Anlamlılık= 0,025
0,500
0,433

Tablo 7. Öğrencilerin Devleti Tanımladıkları Özelliklerin Yaşlara Göre Dağılımı

Okullar	Yaş Grupları	Devleti Tanımla Özellikler	Devlet Başkanı	Ya-sa/Hukuk Kuralları Sistemi	Vatan, millet, asker, bayrak unsurları	Cevapsız	Toplam
1. Dumlupınar İÖ.	7-8 Yaş	Sayı %	10 27,0%	13 35,1%	10 27,0%	4 10,8%	37 100,0%
	9-10 Yaş	Sayı %	13 21,0%	19 30,6%	29 46,8%	1 1,6%	62 100,0%
	11-12 Yaş	Sayı %	5 8,9%	18 32,1%	26 46,4%	7 12,5%	56 100,0%
	13-yukarı yaşlar	Sayı %	- -	15 27,3%	35 63,6%	5 9,1%	55 100,0%
	Toplam	Sayı %	28 13,3%	65 31,0%	100 47,6%	17 8,1%	210 100,0%
2. Yücel İÖ.	7-8 Yaş	Sayı %	9 22,5%	8 20,0%	11 27,5%	12 30,0%	40 100,0%
	9-10 Yaş	Sayı %	16 31,4%	9 17,6%	11 21,6%	15 29,4%	51 100,0%
	11-12 Yaş	Sayı %	4 7,4%	28 51,9%	16 29,6%	6 11,1%	54 100,0%
	13-yukarı yaşlar	Sayı %	2 3,6%	24 43,6%	21 38,2%	8 14,5%	55 100,0%
	Toplam	Sayı %	31 15,5%	69 34,5%	59 29,5%	41 20,5%	200 100,0%
3. Yakup Şevki İÖ.	7-8 Yaş	Sayı %	23 57,5%	3 7,5%	3 7,5%	11 27,5%	40 100,0%
	9-10 Yaş	Sayı %	11 23,4%	16 34,0%	14 29,8%	6 12,8%	47 100,0%
	11-12 Yaş	Sayı %	2 3,6%	17 30,9%	24 43,6%	12 21,8%	55 100,0%
	13-yukarı yaşlar	Sayı %	2 3,4%	18 31,0%	34 58,6%	4 6,9%	58 100,0%
	Toplam	Sayı %	38 19,0%	54 27,0%	75 37,5%	33 16,5%	200 100,0%

$\chi^2 = 1.27,788$
2. 39,067
3. 78,371

Sd = 9

p < 0,05

C = 0,345
0,404
0,531

Anlamlılık = 0,001
0,000
0,000

Tablo 8. Öğrencilerin İdeal Yönetim Biçimi Tespitlerinin Yaş Gruplarına Göre Dağılımı

Okullar	Yaş Grup.	İd. Yön. Biçimi	Askeri Yönetim	Kral/Azın. Yönetimi	Dini Yönetim	Demokrasi	Cevapsız	Toplam
1. Dumlupınar İÖ.	7-8 Yaş	Sayı %	- -	1 2,7%	2 5,4%	30 81,1%	4 10,8%	37 100,0%
	9-10 Yaş	Sayı %	2 3,2%	4 6,5%	3 4,8%	50 80,6%	3 4,8%	62 100,0%
	11-12 Yaş	Sayı %	1 1,8%	3 5,4%	4 7,1%	44 78,6%	4 7,1%	56 100,0%
	13-yukarı Yaşlar	Sayı %	2 3,6%	2 3,6%	- -	50 90,9%	1 1,8%	55 100,0%
	Toplam	Sayı %	5 2,4%	10 4,8%	9 4,3%	174 82,9%	12 5,7%	210 100,0%
2. Yücel İÖ.	7-8 Yaş	Sayı %	5 12,5%	7 17,5%	2 5,0%	7 17,5%	19 47,5%	40 100,0%
	9-10 Yaş	Sayı %	13 25,5%	4 7,8%	7 13,7%	12 23,5%	15 29,4%	51 100,0%
	11-12 Yaş	Sayı %	9 16,7%	3 5,6%	7 13,0%	31 57,4%	4 7,4%	54 100,0%
	13-yukarı Yaşlar	Sayı %	7 12,7%	1 1,8%	7 12,7%	34 61,8%	6 10,9%	55 100,0%
	Toplam	Sayı %	34 17,0%	15 7,5%	23 11,5%	84 42,0%	44 22,0%	200 100,0%
3. Yakup Şevki İÖ.	7-8 Yaş	Sayı %	3 7,5%	2 5,0%	2 5,0%	26 65,0%	7 17,5%	40 100,0%
	9-10 Yaş	Sayı %	3 6,4%	5 10,6%	5 10,6%	28 59,6%	6 12,8%	47 100,0%
	11-12 Yaş	Sayı %	6 10,9%	3 5,5%	5 9,1%	38 69,1%	3 5,5%	55 100,0%
	13-yukarı Yaşlar	Sayı %	1 1,7%	1 1,7%	3 5,2%	51 87,9%	2 3,4%	58 100,0%
	Toplam	Sayı %	13 6,5%	11 5,5%	15 7,5%	143 71,5%	18 9,0%	200 100,0%

Tablo 9. Laikliği Gerektiren Sebeplerin Yaş Gruplarına Göre Dağılımı

Okullar	Yaş Grup.	Laik. Ger. Sebepleri	İnanç Özgür./ Çeş. inanç. bir. yaşa.	Devlet Politikası Gerek-siz/ Bilmeyenler	Toplam
1. Dumlupınar İÖ.	7-8 yaş	Sayı %	12 32,4%	25 67,6%	37 100,0%
	9-10 yaş	Sayı %	41 66,1%	21 33,9%	62 100,0%
	11-12 yaş	Sayı %	46 82,1%	10 17,9%	56 100,0%
	13-yukarı yaşlar	Sayı %	34 61,8%	21 38,2%	55 100,0%
	Toplam	Sayı %	133 63,3%	77 36,7%	210 100,0%
2. Yücel İÖ.	7-8 yaş	Sayı %	6 15,0%	34 85,0%	40 100,0%
	9-10 yaş	Sayı %	12 23,5%	39 76,5%	51 100,0%
	11-12 yaş	Sayı %	39 72,2%	15 27,8%	54 100,0%
	13-yukarı yaşlar	Sayı %	29 52,7%	26 47,3%	55 100,0%
	Toplam	Sayı %	86 43,0%	114 57,0%	200 100,0%
3. Yakup Şevki İÖ.	7-8 yaş	Sayı %	9 22,5%	31 77,5%	40 100,0%
	9-10 yaş	Sayı %	23 48,9%	24 51,1%	47 100,0%
	11-12 yaş	Sayı %	33 60,0%	22 40,0%	55 100,0%
	13-yukarı yaşlar	Sayı %	30 51,7%	28 48,3%	58 100,0%
	Toplam	Sayı %	95 47,5%	105 52,5%	200 100,0%

$\chi^2 =$ 1. 24,009
2. 41,620
3. 13,925

Sd= 3

p<0,05

C= 0,320
0,415
0,255

Anlamlılık= 0,000
0,000
0,003

Tablo 10. Cumhurbaşkanını Tanıma Durumunun Yaş Gruplarına Göre Dağılımı

Okullar	Yaş Grup.	Cum.Tanı. Durumu	A. N. SEZER	Bilmeyenler	Toplam
1. Dumlupınar İÖ.	7-8 yaş	Sayı %	25 67,6%	12 32,4%	37 100,0%
	9-10 yaş	Sayı %	57 91,9%	5 8,1%	62 100,0%
	11-12 yaş	Sayı %	55 98,2%	1 1,8%	56 100,0%
	13-yukarı yaşlar	Sayı %	49 89,1%	6 10,9%	55 100,0%
	Toplam	Sayı %	186 88,6%	24 11,4%	210 100,0%
2. Yücel İÖ.	7-8 yaş	Sayı %	16 40,0%	24 60,0%	40 100,0%
	9-10 yaş	Sayı %	29 56,9%	22 43,1%	51 100,0%
	11-12 yaş	Sayı %	49 90,7%	5 9,3%	54 100,0%
	13-yukarı yaşlar	Sayı %	49 89,1%	6 10,9%	55 100,0%
	Toplam	Sayı %	143 71,5%	57 28,5%	200 100,0%
3. Yakup Şevki İÖ.	7-8 yaş	Sayı %	10 25,0%	30 75,0%	40 100,0%
	9-10 yaş	Sayı %	33 70,2%	14 29,8%	47 100,0%
	11-12 yaş	Sayı %	51 92,7%	4 7,3%	55 100,0%
	13-yukarı yaşlar	Sayı %	53 91,4%	5 8,6%	58 100,0%
	Toplam	Sayı %	147 73,5%	53 26,5%	200 100,0%

$\chi^2 =$ 1. 21,978
2. 43,002
3. 68,526

Sd= 3

p<0,05

C= 0,308
0,421
0,505

Anlamlılık= 0,000
0,000
0,000

Tablo 11. Halihazırdaki Koalisyonu Oluşturan Partileri Bilmenin Yaşlara Göre Dağılımı

Okullar	Yaş Grup.	Koalis. Bil. Duru.	Bilmeyenler	Bilenler (DSP,MHP,ANAP)	Toplam
1. Dumlupınar İÖ.	7-8 yaş	Sayı % 32 86,5%	32 86,5%	5 13,5%	37 100,0%
	9-10 yaş	Sayı % 48 77,4%	48 77,4%	14 22,6%	62 100,0%
	11-12 yaş	Sayı % 29 51,8%	29 51,8%	27 48,2%	56 100,0%
	13-yukarı yaşlar	Sayı % 24 43,6%	24 43,6%	31 56,4%	55 100,0%
	Toplam	Sayı % 133 63,3%	133 63,3%	77 36,7%	210 100,0%
2. Yücel İÖ.	7-8 yaş	Sayı % 37 92,5%	37 92,5%	3 7,5%	40 100,0%
	9-10 yaş	Sayı % 51 100,0%	51 100,0%	- -	51 100,0%
	11-12 yaş	Sayı % 32 59,3%	32 59,3%	22 40,7%	54 100,0%
	13-yukarı yaşlar	Sayı % 49 89,1%	49 89,1%	6 10,9%	55 100,0%
	Toplam	Sayı % 169 84,5%	169 84,5%	31 15,5%	200 100,0%
3. Yakup Şevki İÖ.	7-8 yaş	Sayı % 31 77,5%	31 77,5%	9 22,5%	40 100,0%
	9-10 yaş	Sayı % 32 68,1%	32 68,1%	15 31,9%	47 100,0%
	11-12 yaş	Sayı % 28 50,9%	28 50,9%	27 49,1%	55 100,0%
	13-yukarı yaşlar	Sayı % 25 43,1%	25 43,1%	33 56,9%	58 100,0%
	Toplam	Sayı % 116 58,0%	116 58,0%	84 42,0%	200 100,0%

$\chi^2 = 1. 26,243$
2. 38,462
3. 14,625

Sd= 3

p<0,05

C= 0,333
0,402
0,261

Anlamlılık= 0,000
0,000
0,002

Tablo 12. Çocukların Siyasal Tercihlerinin Yaş Gruplarına Göre Dağılımı

Okullar	Yaş Grup.	S.Partiler	DYP,ANAP, MHP	DSP	SP,BBP AKP	Henüz karar vermeyenler	Toplam
1.Dumlupınar İÖ.	7-8 Yaş	Sayı % 9 24,3%	9 24,3%	-	7 18,9%	21 56,8%	37 100,0%
	9-10 Yaş	Sayı % 32 51,6%	32 51,6%	2 3,2%	13 21,0%	15 24,2%	62 100,0%
	11-12 Yaş	Sayı % 15 26,8%	15 26,8%	2 3,6%	19 33,9%	20 35,7%	56 100,0%
	13-yukarı Yaşlar	Sayı % 21 38,2%	21 38,2%	3 5,5%	11 20,0%	20 36,4%	55 100,0%
	Toplam	Sayı % 77 36,7%	77 36,7%	7 3,3%	50 23,8%	76 36,2%	210 100,0%
2. Yücel İÖ.	7-8 Yaş	Sayı % 6 15,0%	6 15,0%	2 5,0%	19 47,5%	13 32,5%	40 100,0%
	9-10 Yaş	Sayı % 15 29,4%	15 29,4%	1 2,0%	23 45,1%	12 23,5%	51 100,0%
	11-12 Yaş	Sayı % 20 37,0%	20 37,0%	-	24 44,4%	10 18,5%	54 100,0%
	13-yukarı yaşlar	Sayı % 10 18,2%	10 18,2%	1 1,8%	31 56,4%	13 23,6%	55 100,0%
	Toplam	Sayı % 51 25,5%	51 25,5%	4 2,0%	97 48,5%	48 24,0%	200 100,0%
3. Yakup Şevki İÖ.	7-8 Yaş	Sayı % 8 20,0%	8 20,0%	1 2,5%	10 25,0%	21 52,5%	40 100,0%
	9-10 Yaş	Sayı % 19 40,4%	19 40,4%	1 2,1%	13 27,7%	14 29,8%	47 100,0%
	11-12 Yaş	Sayı % 23 41,8%	23 41,8%	3 5,5%	18 32,7%	11 20,0%	55 100,0%
	13-yukarı Yaşlar	Sayı % 20 34,5%	20 34,5%	3 5,2%	21 36,2%	14 24,1%	58 100,0%
	Toplam	Sayı % 70 35,0%	70 35,0%	8 4,0%	62 31,0%	60 30,0%	200 100,0%

$\chi^2 = 1. 18,947$
2. 11,801
3. 15,271

Sd= 9

p>0,05

Anlamlılık= 0,026
0,225
0,084

Tablo 13. Laikliği Gerekli Kılan Sebeplerin Sınıflara Göre Dağılımı					
Okullar	Sınıflar	Laik. Ger. Sebepleri	İnanç Özgür./Çes. inanç. bir arada yaşaması	Devlet Politikası, Gereksiz, Bilmevenler	Toplam
1. Dumlupınar İÖ.	1. sınıf	Sayı 7 %	26,9%	19 73,1%	26 100,0%
	2. sınıf	Sayı 9 %	34,6%	17 65,4%	26 100,0%
	3. sınıf	Sayı 23 %	88,5%	3 11,5%	26 100,0%
	4. sınıf	Sayı 19 %	73,1%	7 26,9%	26 100,0%
	5. sınıf	Sayı 23 %	88,5%	3 11,5%	26 100,0%
	6. sınıf	Sayı 19 %	70,4%	8 29,6%	27 100,0%
	7. sınıf	Sayı 15 %	57,7%	11 42,3%	26 100,0%
	8. sınıf	Sayı 18 %	66,7%	9 33,3%	27 100,0%
	Toplam	Sayı 133 %	63,3%	77 36,7%	210 100,0%
2. Yücel İÖ.	1. sınıf	Sayı 4 %	15,4%	22 84,6%	26 100,0%
	2. sınıf	Sayı 5 %	20,8%	19 79,2%	24 100,0%
	3. sınıf	Sayı 3 %	12,0%	22 88,0%	25 100,0%
	4. sınıf	Sayı 7 %	28,0%	18 72,0%	25 100,0%
	5. sınıf	Sayı 23 %	92,0%	2 8,0%	25 100,0%
	6. sınıf	Sayı 18 %	72,0%	7 28,0%	25 100,0%
	7. sınıf	Sayı 14 %	56,0%	11 44,0%	25 100,0%
	8. sınıf	Sayı 12 %	48,0%	13 52,0%	25 100,0%
	Toplam	Sayı 86 %	43,0%	114 57,0%	200 100,0%
3. Yakup Şevki İÖ.	1. sınıf	Sayı 1 %	4,0%	24 96,0%	25 100,0%
	2. sınıf	Sayı 10 %	40,0%	15 60,0%	25 100,0%
	3. sınıf	Sayı 10 %	40,0%	15 60,0%	25 100,0%
	4. sınıf	Sayı 17 %	68,0%	8 32,0%	25 100,0%
	5. sınıf	Sayı 19 %	76,0%	6 24,0%	25 100,0%
	6. sınıf	Sayı 10 %	40,0%	15 60,0%	25 100,0%
	7. sınıf	Sayı 13 %	52,0%	12 48,0%	25 100,0%
	8. sınıf	Sayı 15 %	60,0%	10 40,0%	25 100,0%
	Toplam	Sayı 95 %	47,5%	105 52,5%	200 100,0%

$\chi^2 = 1.40,340$
2. 60,045
3. 34,787

Sd = 7

$p < 0,05$

C = 0,401
0,481
0,385

Anlamlılık = 0,000
0,000
0,000

Tablo 14. Cumhurbaşkanı Tanıma Durumunun Sınıflara Göre Dağılımı					
Okullar	Sınıflar	Cumhur. Tan. Duru.	A.N. SEZER	Bilmeyenler	Toplam
1. Dumlupınar İÖ.	1. sınıf	Sayı %	16 61,5%	10 38,5%	26 100,0%
	2. sınıf	Sayı %	22 84,6%	4 15,4%	26 100,0%
	3. sınıf	Sayı %	24 92,3%	2 7,7%	26 100,0%
	4. sınıf	Sayı %	25 96,2%	1 3,8%	26 100,0%
	5. sınıf	Sayı %	26 100,0%	- -	26 100,0%
	6. sınıf	Sayı %	25 92,6%	2 7,4%	27 100,0%
	7. sınıf	Sayı %	23 88,5%	3 11,5%	26 100,0%
	8. sınıf	Sayı %	25 92,6%	2 7,4%	27 100,0%
	Toplam	Sayı %	186 88,6%	24 11,4%	210 100,0%
2. Yücel İÖ.	1. sınıf	Sayı %	12 46,2%	14 53,8%	26 100,0%
	2. sınıf	Sayı %	3 12,5%	21 87,5%	24 100,0%
	3. sınıf	Sayı %	18 72,0%	7 28,0%	25 100,0%
	4. sınıf	Sayı %	20 80,0%	5 20,0%	25 100,0%
	5. sınıf	Sayı %	23 92,0%	2 8,0%	25 100,0%
	6. sınıf	Sayı %	23 92,0	2 8,0%	25 100,0%
	7. sınıf	Sayı %	20 80,0%	5 20,0%	25 100,0%
	8. sınıf	Sayı %	24 96,0%	1 4,0%	25 100,0%
	Toplam	Sayı %	143 71,5%	57 28,5%	200 100,0%
3. Yakup Şevki İÖ.	1. sınıf	Sayı %	1 4,0%	24 96,0%	25 100,0%
	2. sınıf	Sayı %	11 44,0%	14 56,0%	25 100,0%
	3. sınıf	Sayı %	17 68,0%	8 32,0%	25 100,0%
	4. sınıf	Sayı %	23 92,0%	2 8,0%	25 100,0%
	5. sınıf	Sayı %	24 96,0%	1 4,0%	25 100,0%
	6. sınıf	Sayı %	24 96,0%	1 4,0%	25 100,0%
	7. sınıf	Sayı %	23 92,0%	2 8,0%	25 100,0%
	8. sınıf	Sayı %	24 96,0%	1 4,0%	25 100,0%
	Toplam	Sayı %	147 73,5%	53 26,5%	200 100,0%

Tablo 15. Hükümetteki Partileri Bilmenin Sınıflar Üzerine Dağılımı					
Okullar	Sınıflar	Koalis. Bil. Durumu	Bilmeyenler	Bilenler (DSP,MHP,ANAP)	Toplam
1. Dumlupınar İÖ.	1. sınıf	Sayı %	25 96,2%	1 3,8%	26 100,0%
	2. sınıf	Sayı %	16 61,5%	10 38,5%	26 100,0%
	3. sınıf	Sayı %	26 100,0%	-	26 100,0%
	4. sınıf	Sayı %	13 50,0%	13 50,0%	26 100,0%
	5. sınıf	Sayı %	11 42,3%	15 57,7%	26 100,0%
	6. sınıf	Sayı %	18 66,7%	9 33,3%	27 100,0%
	7. sınıf	Sayı %	17 65,4%	9 34,6%	26 100,0%
	8. sınıf	Sayı %	7 25,9%	20 74,1%	27 100,0%
	Toplam	Sayı %	133 63,3%	77 36,7%	210 100,0%
	2. Yücel İÖ.	1. sınıf	Sayı %	23 88,5%	3 11,5%
2. sınıf		Sayı %	24 100,0%	-	24 100,0%
3. sınıf		Sayı %	25 100,0%	-	25 100,0%
4. sınıf		Sayı %	25 100,0%	-	25 100,0%
5. sınıf		Sayı %	4 16,0%	21 84,0%	25 100,0%
6. sınıf		Sayı %	21 84,0%	4 16,0%	25 100,0%
7. sınıf		Sayı %	25 100,0%	-	25 100,0%
8. sınıf		Sayı %	22 88,0%	3 12,0%	25 100,0%
Toplam		Sayı %	169 84,5%	31 15,5%	200 100,0%
3. Yakup Şevki İÖ.		1. sınıf	Sayı %	24 96,0%	1 4,0%
	2. sınıf	Sayı %	16 64,0%	9 36,0%	25 100,0%
	3. sınıf	Sayı %	21 84,0%	4 16,0%	25 100,0%
	4. sınıf	Sayı %	13 52,0%	12 48,0%	25 100,0%
	5. sınıf	Sayı %	8 32,0%	17 68,0%	25 100,0%
	6. sınıf	Sayı %	19 76,0%	6 24,0%	25 100,0%
	7. sınıf	Sayı %	9 36,0%	16 64,0%	25 100,0%
	8. sınıf	Sayı %	6 24,0%	19 76,0%	25 100,0%
	Toplam	Sayı %	116 58,0%	84 42,0%	200 100,0%

Tablo 16. Öğrencilerin İdeal Yönetim Biçimine İlişkin Düşüncelerinin Baba Mesleğine Göre Oranları

Okullar	Baba Mesleği	İd. Yön. Biçimi	Askeri Yönetim	Kral/Azın. Yönetimi	Dini Yönetim	Demokrasi	Cevapsız	Toplam
1. Dumlupınar İÖ.	Vasıflı/Vasıfsız İşçi	Sayı %	1 4,5%	2 9,1%	-	18 81,8%	1 4,5%	22 100,0%
	Memur/Y.Memur	Sayı %	2 2,1%	3 3,2%	5 5,3%	78 83,0%	6 6,4%	94 100,0%
	Serbest M.	Sayı %	1 1,1%	4 4,5%	4 4,5%	76 85,4%	4 4,5%	89 100,0%
	Em./Vef. İşsiz	Sayı %	1 20,0%	1 20,0%	-	2 40,0%	1 20,0%	5 100,0%
	Toplam	Sayı %	5 2,4%	10 4,8%	9 4,3%	174 82,9%	12 5,7%	210 100,0%
2. Yücel İÖ.	Vasıflı/Vasıfsız İşçi	Sayı %	13 18,6%	7 10,0%	10 14,3%	27 38,6%	13 18,6%	70 100,0%
	Memur/Y.Memur	Sayı %	5 12,8%	3 7,7%	3 7,7%	17 43,6%	11 28,2%	39 100,0%
	Serbest M.	Sayı %	8 13,6%	1 1,7%	8 13,6%	30 50,8%	12 20,3%	59 100,0%
	Em./Vef. İşsiz	Sayı %	8 25,0%	4 12,5%	2 6,3%	10 31,3%	8 25,0%	32 100,0%
	Toplam	Sayı %	34 17,0%	15 7,5%	23 11,5%	84 42,0%	44 22,0%	200 100,0%
3. Yakup Şevki İÖ.	Vasıflı/Vasıfsız İşçi	Sayı %	4 4,8%	4 4,8%	8 9,5%	62 73,8%	6 7,1%	84 100,0%
	Memur/Y.Memur	Sayı %	1 2,6%	5 13,2%	1 2,6%	25 65,8%	6 15,8%	38 100,0%
	Serbest M.	Sayı %	1 3,0%	1 3,0%	1 3,0%	27 81,8%	3 9,1%	33 100,0%
	Em./Vef. İşsiz	Sayı %	7 15,6%	1 2,2%	5 11,1%	29 64,4%	3 6,7%	45 100,0%
	Toplam	Sayı %	13 6,5%	11 5,5%	15 7,5%	143 71,5%	18 9,0%	200 100,0%

Tablo 17. Cumhurbaşkanını Tanıma Durumunun Baba Mesleğine Göre Dağılımı

Okullar	Mesleki Durum	Cum. Tanıma Durumu	A. N. SEZER	Bilmeyenler	Toplam
1. Dumlupınar İÖ.	Vasıflı/Vasıfsız İşçi	Sayı %	19 86,4%	3 13,6%	22 100,0%
	Memur/Y.Memur	Sayı %	88 93,6%	6 6,4%	94 100,0%
	Serbest M.	Sayı %	76 85,4%	13 14,6%	89 100,0%
	Em./Vef. İşsiz	Sayı %	3 60,0%	2 40,0%	5 100,0%
	Toplam	Sayı %	186 88,6%	24 11,4%	210 100,0%
2. Yücel İÖ.	Vasıflı/Vasıfsız İşçi	Sayı %	48 68,6%	22 31,4%	70 100,0%
	Memur/Y.Memur	Sayı %	26 66,7%	13 33,3%	39 100,0%
	Serbest M.	Sayı %	46 78,0%	13 22,0%	59 100,0%
	Em./Vef. İşsiz	Sayı %	23 71,9%	9 28,1%	32 100,0%
	Toplam	Sayı %	143 71,5%	57 28,5%	200 100,0%
3. Yakup Şevki İÖ.	Vasıflı/Vasıfsız İşçi	Sayı %	56 66,7%	28 33,3%	84 100,0%
	Memur/Y.Memur	Sayı %	32 84,2%	6 15,8%	38 100,0%
	Serbest M.	Sayı %	21 63,6%	12 36,4%	33 100,0%
	Em./Vef. İşsiz	Sayı %	38 84,4%	7 15,6%	45 100,0%
	Toplam	Sayı %	147 73,5%	53 26,5%	200 100,0%

Tablo 18. Öğrencilerin Devleti Tanımladıkları Özelliklerin Gelir Durumuna Göre Dağılımı								
Okullar	Gelir Durumu	Dev.Tanı. Özellikler	Devlet Başkanı	Ya-sa/Hukuk Kuralları Sistemi	Vatan,millet., asker,bayrak unsurları	Cevapsız	Toplam	
1. Dumlupınar İÖ.	163 milyon TL'den az	Sayı %	1 20,0%	2 40,0%	2 40,0%	-	5 100,0%	
	163-300 milyon TL	Sayı %	5 15,2%	9 27,3%	16 48,5%	3 9,1%	33 100,0%	
	310-450 milyon TL	Sayı %	11 22,9%	9 18,8%	25 52,1%	3 6,3%	48 100,0%	
	460-600 milyon TL	Sayı %	3 6,1%	23 46,9%	21 42,9%	2 4,1%	49 100,0%	
	610-750 milyon TL	Sayı %	4 18,2%	6 27,3%	12 54,5%	-	22 100,0%	
	750 milyondan fazla	Sayı %	2 7,1%	10 35,7%	13 46,4%	3 10,7%	28 100,0%	
	Cevapsız	Sayı %	2 8,0%	6 24,0%	11 44,0%	6 24,0%	25 100,0%	
	Toplam	Sayı %	28 13,3%	65 31,0%	100 47,6%	17 8,1%	210 100,0%	
	2. Yücel İÖ.	163 milyon TL'den az	Sayı %	3 27,3%	4 36,4%	3 27,3%	1 9,1%	11 100,0%
		163-300 milyon TL	Sayı %	5 15,2%	14 42,4%	7 21,2%	7 21,2%	33 100,0%
310-450 milyon TL		Sayı %	6 17,6%	11 32,4%	12 35,3%	5 14,7%	34 100,0%	
460-600 milyon TL		Sayı %	1 6,3%	9 56,3%	6 37,5%	-	16 100,0%	
610-750 milyon TL		Sayı %	1 11,1%	3 33,3%	3 33,3%	2 22,2%	9 100,0%	
750 milyondan fazla		Sayı %	-	1 50,0%	1 50,0%	-	2 100,0%	
Cevapsız		Sayı %	15 15,8%	27 28,4%	27 28,4%	26 27,4%	95 100,0%	
Toplam		Sayı %	31 15,5%	69 34,5%	59 29,5%	41 20,5%	200 100,0%	
3. Yakup Şevki İÖ.		163 milyon TL'den az	Sayı %	7 29,2%	6 25,0%	9 37,5%	2 8,3%	24 100,0%
		163-300 milyon TL	Sayı %	8 16,3%	14 28,6%	18 36,7%	9 18,4%	49 100,0%
	310-450 milyon TL	Sayı %	11 29,7%	10 27,0%	11 29,7%	5 13,5%	37 100,0%	
	460-600 milyon TL	Sayı %	2 15,4%	4 30,8%	5 38,5%	2 15,4%	13 100,0%	
	610-750 milyon TL	Sayı %	-	-	1 50,0%	1 50,0%	2 100,0%	
	750 milyondan fazla	Sayı %	-	-	2 100,0%	-	2 100,0%	
	Cevapsız	Sayı %	10 13,7%	20 27,4%	29 39,7%	14 19,2%	73 100,0%	
	Toplam	Sayı %	38 19,0%	54 27,0%	75 37,5%	33 16,5%	200 100,0%	

Tablo 19. Çocuklarının Siyasal Tercihlerinin Gelir Durumuna Göre Dağılımı

Okullar	Gelir Durumu	S. Partiler	DYP,ANAP MHP	DSP	SP,BBP, AKP	Henüz karar vermeyenler	Toplam	
1. Dumlupınar İÖ.	163 milyon TL'den az	Sayı %	2 40,0%	-	1 20,0%	2 40,0%	5 100,0%	
	163-300 milyon TL	Sayı %	11 33,3%	-	13 39,4%	9 27,3%	33 100,0%	
	310-450 milyon TL	Sayı %	22 45,8%	2 4,2%	7 14,6%	17 35,4%	48 100,0%	
	460-600 milyon TL	Sayı %	17 34,7%	1 2,0%	15 30,6%	16 32,7%	49 100,0%	
	610-750 Milyon TL	Sayı %	6 27,3%	1 4,5%	6 27,3%	9 40,9%	22 100,0%	
	750 milyon. fazla	Sayı %	11 39,3%	3 10,7%	4 14,3%	10 35,7%	28 100,0%	
	Cevapsız	Sayı %	8 32,0%	-	4 16,0%	13 52,0%	25 100,0%	
	Toplam	Sayı %	77 36,7%	7 3,3%	50 23,8%	76 36,2%	210 100,0%	
	2. Yücel İÖ.	163 milyon TL'den az	Sayı %	1 9,1%	1 9,1%	8 72,7%	1 9,1%	11 100,0%
		163-300 milyon TL	Sayı %	11 33,3%	-	20 60,6%	2 6,1%	33 100,0%
310-450 milyon TL		Sayı %	10 29,4%	1 2,9%	17 50,0%	6 17,6%	34 100,0%	
460-600 milyon TL		Sayı %	6 37,5%	-	8 50,0%	2 12,5%	16 100,0%	
610-750 Milyon TL		Sayı %	3 33,3%	-	5 55,6%	1 11,1%	9 100,0%	
750 milyon. fazla		Sayı %	1 50,0%	-	-	1 50,0%	2 100,0%	
Cevapsız		Sayı %	19 20,0%	2 2,1%	39 41,1%	35 36,8%	95 100,0%	
Toplam		Sayı %	51 25,5%	4 2,0%	97 48,5%	48 24,0%	200 100,0%	
3. Yakup Şevki İÖ.		163 milyon TL'den az	Sayı %	4 16,7%	2 8,3%	12 50,0%	6 25,0%	24 100,0%
		163-300 milyon TL	Sayı %	24 49,0%	2 4,1%	12 24,5%	11 22,4%	49 100,0%
	310-450 milyon TL	Sayı %	15 40,5%	-	7 18,9%	15 40,5%	37 100,0%	
	460-600 milyon TL	Sayı %	4 30,8%	1 7,7%	1 7,7%	7 53,8%	13 100,0%	
	610-750 Milyon TL	Sayı %	-	-	1 50,0%	1 50,0%	2 100,0%	
	750 milyon. fazla	Sayı %	1 50,0%	-	1 50,0%	-	2 100,0%	
	Cevapsız	Sayı %	22 30,1%	3 4,1%	28 38,4%	20 27,4%	73 100,0%	
	Toplam	Sayı %	70 35,0%	8 4,0%	62 31,0%	60 30,0%	200 100,0%	

Tablo 20. Cumhurbaşkanını Tanıma Durumunun Babaların Eğitim Durumuna Göre Dağılımları

Okullar	Eğitim Durumu	Cum Tanıma Durumu	A.N. SEZER	Bilmeyenler	Toplam
1. Dumlupınar İÖ.	Okur-yazar/ İlkokul	Sayı %	18 75,0%	6 25,0%	24 100,0%
	Ortaokul ve Dengi	Sayı %	20 90,9%	2 9,1	22 100,0%
	Lise ve Dengi	Sayı %	96 91,4%	9 8,6%	105 100,0%
	Yüksekokul/ Fak./Lisansüs	Sayı %	52 88,1%	7 11,9%	59 100,0%
	Toplam	Sayı %	186 88,6%	24 11,4%	210 100,0%
2. Yücel İÖ.	Okur-yazar/ İlkokul	Sayı %	76 75,2%	25 24,8%	101 100,0%
	Ortaokul ve Dengi	Sayı %	23 63,9%	13 36,1%	36 100,0%
	Lise ve Dengi	Sayı %	35 70,0%	15 30,0%	50 100,0%
	Yüksekokul/ Fakülte	Sayı %	9 69,2%	4 30,8%	13 100,0%
	Toplam	Sayı %	143 71,5%	57 28,5%	200 100,0%
3. Yakup Şevki İÖ.	Okur-yazar/ İlkokul	Sayı %	77 71,3%	31 28,7%	108 100,0%
	Ortaokul ve Dengi	Sayı %	23 79,3%	6 20,7%	29 100,0%
	Lise ve Dengi	Sayı %	38 73,1%	14 26,9%	52 100,0%
	Yüksekokul/ Fakülte	Sayı %	9 81,8%	2 18,2%	11 100,0
	Toplam	Sayı %	147 73,5%	53 26,5%	200 100,0%

Okullar	Eğitim Durumu	İd. Yön. Biçimi	Askeri Yönetim	Kral/Azın. Yönetimi	Dini Yönetim	Demokrasi	Cevapsız	Toplam
1. Dumlupınar İÖ.	Okur-yazar/ İlkokul	Sayı % 2 2,2%	2 2,2%	5 5,5%	7 7,7%	72 79,1%	5 5,5%	91 100,0%
	Ortaokul ve Dengi	Sayı % 1 3,1%	1 3,1%	2 6,3%	1 3,1%	24 75,0%	4 12,5%	32 100,0%
	Lise ve Dengi	Sayı % 2 3,1%	2 3,1%	2 3,1%	1 1,5%	58 89,2%	2 3,1%	65 100,0%
	Yüksekokul/ Fakülte	Sayı % - -	- -	1 4,5%	- -	20 90,9%	1 4,5%	22 100,0%
	Toplam	Sayı % 5 2,4%	5 17,8%	10 4,8%	9 4,3%	174 82,9%	12 5,7%	210 100,0%
2. Yücel İÖ.	Okur-yazar/ İlkokul	Sayı % 32 17,8%	12 6,7%	12 6,7%	21 11,7%	76 42,2%	39 21,7%	180 100,0%
	Ortaokul ve Dengi	Sayı % 1 10,0%	1 10,0%	1 10,0%	- -	4 40,0%	4 40,0%	10 100,0%
	Lise ve Dengi	Sayı % 1 12,5%	2 25,0%	2 25,0%	1 12,5%	3 37,5%	1 12,5%	8 100,0%
	Yüksekokul/ Fakülte	Sayı % - -	- -	- -	1 50,0%	1 50,0%	- -	2 100,0%
	Toplam	Sayı % 34 17,0%	15 7,5%	15 7,5%	23 11,5%	84 42,0%	44 22,0%	200 100,0%
3. Yakup Şevki İÖ.	Okur-yazar/ İlkokul	Sayı % 13 7,2%	8 4,4%	8 4,4%	15 8,3%	128 71,1%	16 8,9%	180 100,0%
	Ortaokul ve Dengi	Sayı % - -	- -	3 20,0%	- -	12 80,0%	- -	15 100,0%
	Lise ve Dengi	Sayı % - -	- -	- -	- -	2 50,0%	2 50,0%	4 100,0%
	Yüksekokul/ Fakülte	Sayı % - -	- -	- -	- -	1 100,0%	- -	1 100,0%
	Toplam	Sayı % 13 6,5%	11 5,5%	11 5,5%	15 7,5%	143 71,5%	18 9,0%	200 100,0%

Okullar	Eğitim Durumu	Ko. Bilme Durumu	Bilmeyenler	Bilenler (DSP, MHP, ANAP)	Toplam
1. Dumlupınar İÖ.	Okur-yazar/ İlkokul	Sayı % 64 70,3%	27 29,7%	91 100,0%	
	Ortaokul ve Dengi	Sayı % 22 68,8%	10 31,3%	32 100,0%	
	Lise ve Dengi	Sayı % 34 52,3%	31 47,7%	65 100,0%	
	Yüksekokul/ Fakülte	Sayı % 13 59,1%	9 40,9%	22 100,0%	
	Toplam	Sayı % 133 63,3%	77 36,7%	210 100,0%	
2. Yücel İÖ.	Okur-yazar/ İlkokul	Sayı % 154 85,6%	26 14,4%	180 100,0%	
	Ortaokul ve Dengi	Sayı % 6 60,0%	4 40,0%	10 100,0%	
	Lise ve Dengi	Sayı % 7 87,5%	1 12,5%	8 100,0%	
	Yüksekokul/ Fakülte	Sayı % 2 100,0%	- -	2 100,0%	
	Toplam	Sayı % 169 84,5%	31 15,5%	200 100,0%	
3. Yakup Şevki İÖ.	Okur-yazar/ İlkokul	Sayı % 107 59,4%	73 40,6%	180 100,0%	
	Ortaokul ve Dengi	Sayı % 5 33,3%	10 66,7%	15 100,0%	
	Lise ve Dengi	Sayı % 3 75,0%	1 25,0%	4 100,0%	
	Yüksekokul/ Fakülte	Sayı % 1 100,0%	- -	1 100,0%	
	Toplam	Sayı % 116 58,0%	84 42,0%	200 100,0%	

The Role Of Socio-Economic Factors In Political Socialization Process

Assoc. Prof. Dr. Mehtap YEŞİLORMAN*

Abstract: Political socialization defined as acquisition of the values and elements of a political regime can be accepted as a social formation in which socio-cultural factors also play role, likewise that the individuals growth adult in different socio-economical conditions have different political attitudes and behaviors inferres that social factors are effective in this period. In this study, considering the approach above, a survey was conducted, which investigated socio-economical and cultural factors affecting the politization process of the students in three different schools in the city center of Elazig with respect to the variables such as gender, family income, career and education.

Key words: Socialization, political socialization, political education, socio-economic factors in political socialization process

*Firat University, Faculty of Science and Letters / ELAZIĞ
myesilorman@yahoo.com

Роль Социо-экономических факторов в процессе Политической Социализации

Помощник Доцент Доктор Мехтап Ешилорман*

Резюме: Политическая Социализация определённая как процесс приобретения ценностей и элементов политического режима может восприниматься как социально-характерная формация где немаловажную роль играет и социально культурные факторы. Фактически различные поступки и принадлежность к различным политическим движениям личностей воспитанных в различных социо-экономических условиях заставляет думать что в этом процессе влиятельными являются общественные факторы. Поэтому в Элазийских трёх разных школах, отличающихся друг от друга своим социально экономическим уровнем, было осуществлено исследование в области влияющих на процесс политизации учеников социо-экономических и культурных факторов как пол, возраст, семейный доход, профессия и уровень образования.

Ключевые слова: Социализация, политическая социализация, политическое образование, социо-экономические факторы в процессе политической социализации.

*Фыратский Университет, Факультет естественных и гуманитарных наук, кафедра социологии — ЭЛЯЗИК
myesilorman@yahoo.com

Eski Önasya'dan Günümüze Yeni Yıl Bayramları, Bereket ve Yağmur Yağdırma Törenleri

Doç. Dr. A. Tuba ÖKSE*

Özet: Su kaynakları tarımcı toplumlarda tarlaların bereketi ile bağlantılıdır. Doğanın mevsimlik döngüsü ile bitkilerin köklenmesi ve hasatının su kaynaklarına bağımlı olması, Eski Önasya'da dini bir kavram haline gelmiştir. Bu kapsamda ortaya çıkan mitolojik öyküler ve ritüel uygulamalar, arkeolojik verilerde izlenebilmekte ve yazılı kaynaklara göre yorumlanabilmektedir. Bereket kültürüne ilişkin tapınaklar ve açık hava tapınakları, nehirlere ve pınarlara gibi doğal su kaynaklarına kurulmuşlar, ya da tapınaklar yakınına kuyular açılmıştır. Doğanın ilkbaharda yeniden canlanması ve sonbaharda ürünün hasat edilmesi, tanrılara yapılan sunular eşliğinde bu tapınaklarda kutlanmıştır. Tahılın su ile birleşmesi, doğanın yeniden canlanmasını ve tarlalara tohum atılmasını simgelemiştir. Göller ve havuzlar yağmur yağdırma törenleri için kullanılmışlar ve sunular, öteki dünyaya giriş kapıları olduklarına inanılan çukurlara bırakılmış ya da pınarlara dökülmüşler, ayrıca, tanrıların ritüel yemeklere katılmalarının sağlanması için tütsü kullanılmıştır. Bu uygulamalar çağlar boyunca Önasya'da yaşatılmış ve kısmen günümüze kadar ulaşmış geleneklerdir.

Anahtar Sözcükler: Bereket Kültü, Su Kültü, Bitki Kültü, Yeni Yıl

1. Giriş

Tüm canlılarda olduğu gibi, insan hayatındaki en önemli mücadele besin elde etmeye yöneliktir. İnsanların besin gereksinimini karşıladığı bitkilerin yetişmesi için su ve toprak, hayvanların üremesi ve büyümesi için de su ve bitkiler gerektiğinden, insanlık tarihinin başlangıcından beri bu maddelere verilen önem, bunları dinsel kavramlar haline getirmiştir. Toprak, su ve bitkiler tanrısallaştırılmış, doğanın mevsimlere göre gösterdiği yaşam döngüsü mitolojik öykülere konu edilmiştir. Canlılara hayat veren suyu ve kış sonunda doğanın yeniden canlanmasına bağlı olarak ortaya çıkan bereketi elde edebilmek için çeşitli dinsel törenler düzenlenmiş ve bunlar için tapınaklar yapılmıştır.

Bu çalışmada insanların en çok gereksinim duyduğu su ve besinin bereketli olmasına etki ettiğine inanılan mitolojik öykülerin ışığı altında çeşitli inanışlar

* Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü / ANKARA
okse@hacettepe.edu.tr

ve bu inanışlar doğrultusunda uygulanmış çeşitli dinsel törenler ele alınmıştır. Eski Önyasya yazılı kaynaklarında anlatılan bu uygulamalar, belirli zaman dilimlerinde kutlanan bayramlara dönüşmüştür. Kutlamaların gerçekleştirildiği kutsal mekanlar ile uygulanan ritüellere ilişkin kalıntıları içeren arkeolojik veriler, antik kaynakları desteklemektedir. Her ne kadar araştırmamız daha ziyade antik dönem ve Roma Bizans çağlarında yoğunlaşsa da, günümüze uzanan bazı uygulamalara da değinilmiştir. Nitekim etnolojik verilere göre bazı gelenekler günümüzde yaşatılmaya devam edilmektedir.

2. Toprak ve Su

Tarım bereketli toprak ve yeterli su kaynaklarına bağlıdır ve suyun miktarı da iklimsel değişimlere göre değişir. Toprak canlıları içerisinde barındıran ve besleyen, yaşam mekanı sağlayan koruyucu alan, su ise yaşam iksiridir. Toprağın içindeki su pınarlar, nehirler, göller halinde ortaya çıkarken, yağmur olarak da gökten inmekte ve toprağa katılarak bitkilerin çoğalmasını sağlamaktadır. Bu nedenle canlıların büyüüp geliştiği toprak ile yer altı suyu ve yağmuru getiren gök, Eski Önyasya toplumlarının ana dinsel öğelerini oluşturmuştur. Bu iki öge zamanla toprağı simgeleyen Ana Tanrıça (Toprak Ana) ve suyu simgeleyen Su Tanrısı veya Hava Tanrısından oluşan baş tanrı çifti haline gelmiştir.

Tanrı Çiftleri

Eski Anadolu'da Ana Tanrıça *Kubaba* idi (Gusmani 1969: 158-161; Showerman 1969; Klengel 1989: 465; Haas 1994: 406). Hititlerin "Arinna Kenti Güneş Tanrıçası" ve Hava Tanrısı'nın eşi, Toprak Tanrıçası *Wurunşenu* (Klengel 1989: 53-54, 243) ile eşdeğer sayılan *Kubaba Alalah*'da yaşamın ve hayvanların bereketinden sorumlu olan tanrı *LAMMA* nın eşi, MÖ. 18. yüzyılda Karkamış kentinin tanrıçasıydı. Ana Tanrıçanın farklı isimleri Eski Assur kaynaklarında *Kubabat*, Frig kaynaklarında *Kybele*, Lidya'da *Kybebe*, Likya'da *Kuvava* olarak geçmektedir (Gusmani 1979) ve Eski Yunan'da *Artemis* adını almıştır.

Eski Mezopotamya inancında dünyanın yaratıcısı olan *AB.ZU/apşu* "yaşam suyu" ve "taze su okyanusu" anlamına gelir ve yer altı sularını, pınarları ve nehirleri besler (Ebeling 1938: 375-376). Sumerlerin baş tanrısı *ENKI* "Abzu'nun efendisi"dir ve Semitik Mezopotamya toplumlarının Su Tanrısı *Ea* ile eşdeğerdir. Yağmura dayalı tarımı Sumerlerde "Rüzgarın efendisi" olarak nitelenen *ENLIL* ile Hava Tanrısı *AN* sağlamaktadır. Hititlerde de hava tanrısı aynı işleve sahiptir ve Hitit Ana Tanrıçasının eşidir (Klengel 1989: 53-54, 243). Bu tanrı çifti Eflatunpınar anıtında tahtlarında oturur biçimde betimlenmiştir (Bittel 1953: 4; Kohlmeyer 1983: 40).

Pınar tanrıçaları da çoğu kez bitki tanrılarının sevgilileriydi (Haas 1994: 446). Suriye pınar tanrıçası *Šala* ile *Dagān*, Hitit pınar tanrıçası *Hatepuna/Hatepinu* ile *Telipinu* ve Hatti tanrıçası *Tassuwašši* ile "Nerik Hava Tanrısı" birer tanrı çifti olarak nitelenmişlerdir. Bitki tanrıçaları da genellikle yer altı su kaynakları ile ilişkilendirilmişlerdir. Emar'da Bitkiler Tanrıçası *Išhara*'nın ırmaklar ve pınarlara da hükmettiğine inanılmış ve çoğu kez ırmakların tanrıçası *Baliha* (Balih) ve *Habūrītum* (Habur) ile birlikte anılmıştır (Haas 1994: 393-397). Kizzuwatna'lılar, bitkilerin büyümesi üzerinde etkisi olduklarına inandıkları bu tanrıçaya, dünyayı terk etmemesi için ilkbahar bayramlarında yakarmışlardır. Ugarit bitkiler tanrıçası *Aštar* da su kaynaklarından sorumlu olan yer altı tanrısı *Aštar* ile bağlantılı görülmüştür (Klengel 1989: 279).

Kutsal Su Kaynakları

Eski Önasya'da yer altı su kaynakları, kuyular ve içlerinden su çıkan mağraların tanrıların ve ruhların dünyaya çıktıkları geçitler olduğuna inanılır (Macqueen 1959: 173; Segal 1970: 48-49, 53-54; Hawkins 1990: 314), diriliş ritüellerinde tanrıların pınarlar, denizler, nehirler, ateş, dağlar, gök ve sunular için kazılmış olan çukurlardan gelmesi beklenirdi (Haas ve Wilhelm 1974: 145, 177, 243).

Boğazköy "Südburg" yazıtında (Hawkins 1990: 314; 1995: 23, 44-45) ve Elbistan Karahöyük stelinde geçen ^dKASKAL.KUR, "yer altına yapay giriş" olarak tercüme edilmektedir (Hawkins 1993: 274-275, 277). Bu terim yer altı sularının yer yüzüne çıktığı noktalar için de kullanılmıştır (Gordon 1967: 70 v.d; Otten 1976-1980: 464). Troia'daki kaynak mağara (Korfmann 1998: 57) ve Boğazköy-Yazılıkaya B odası (Hawkins 1998: 76) ^dKASKAL.KUR olarak nitelenmektedir.

Assur kralları I. Assur-uballit (Oberhuber 1972: 158) ve Sanherib (Ebeling 1954: 6) *Akītu* tapınaklarının bahçelerindeki sulama kanallarına serin pınar suyu sağlamak için kuyular açtırmıştır (Ebeling 1931: 50, 135; Heinrich 1982: 276). Boğazköy 1. Tapınak yakınındaki yer altı su kaynağına ulaşan merdivenli yapının da ritüellerde kullanmak üzere temiz kaynak suyu elde etmek için inşa edildiği öne sürülmektedir (Neve 1969-1970: 98-99).

Hitit (Bittel 1976: 185-197; Bittel v.d. 1967; Ökse baskıda) ve Frig (Barnett 1953: 80-82; Haspels 1971) kaya tapınakları bir nehir, pınar ya da havuz yakınlarındaki kayalara oyulmuşlardır. Fenike'deki *Aštarte* tapınakları da pınarlar ya da nehir kenarları gibi su kaynakları yakınına kurulmuştur (Groenewoud 2001: 141-151). Bunlar arasında kutsal olduğuna inanılan Afqa (Nahr el-İbrahim) ırmağının kaynağı da yer alır. Palmyra'daki *Bel* tapınağı da kutsal sayılan bir pınar yakınına kurulmuş ve sunular bu pınara akı-

tlmiştir (Segal 1970: 48). Buradaki su kültü kapsamındaki kutlamalar tanrı *Nabu ve Bēl* için Selevkoslar döneminde de sürdürülmüştür. Sâbiler ünlü Ortaçağ kenti Harran'da bulunan Ay Tanrısı Tapınağı yakınındaki "Su İdolü"nü'nün bulunduğu kutsal mekana her 20 Nisan'da sunular yapmışlar, Hierapolis'deki kutsal havuzlar Hristiyan döneminde ve sonrasında da önemini korumuştur (Segal 1970: 54). Anadolu'da halen bazı pınarlar ya da kuyuların kutsal olduğuna inanılmaktadır. Bunlar arasında Şanlıurfa'daki Halil ür-Rahman gölü de yer alır.

3. Mevsimlik Yaşam Döngüsü

İlkbahar'da havaların ısınmasıyla birlikte eriyen karlar su kaynaklarını güçlendirir, topraktan tohumlar filizlenir ve bitki dünyası yeni bir yaşama başlar. Su kaynakları yazın azalır, sonbaharda ürün hasat edilir ve bitkiler ölür, tohumları toprağın içine düşer ve bir sonraki ilkbaharda yeni bitkiler halinde yaşama döner. Bu yaşam döngüsü Eski Önasya'da bereket tanrılarının ölmeleleri ve yeniden doğmaları ile simgelenen Mitolojik öykülere konu olmuştur (Macqueen 1959: 173-175; Steiner 1957-1971: 314). Bu öykülerin çoğunda esas konu bir tanrı ya da tanrıçanın yer altı dünyasına inişi ve tekrar dünyaya dönüşüdür. Bereket tanrılarının bu yaşam döngüsü, bitkilerin yaşam döngüsünü etkiler. Tanrıların yer altına inişleri sırasında bitkiler ölür ve tanrılar dünyaya geri dönünce bitkiler de canlanır.

Ölen ve Dirilen Tanrılar

Mezopotamya bereket tanrısı *DUMUZI/Tammuz*'un yer altı dünyasına inişi, doğanın yaşam döngüsünü simgeleyen bir mitolojik öyküdür (Kramer 1973, 83-85). *Tammuz* Savaş Tanrıçası *INANNA/Ištar*'ın kardeşi ve eşidir. Tanrının Yeraltı Tanrıçası *EREŠ.KI.GAL/Ereškigal*'in (Ugaritice *Arsy*, toprak anlamına gelir) hükmettiği yer altı dünyasına inişi ile bitkilerin büyümesi durur ve hayvanlar çifleşmez olur. Tanrı *EN.AN.KI/Ea Tammuz*'un yılın yarısında dünyaya dönmesini ve *Ištar* ile birleşerek doğanın yeniden canlanmasını sağlar. Bu öyküde *Tammuz*'un *Ištar* ile birleşmesi tohumlanmayı, *Ea* da bu tohumların su ile birleşerek filizlenmesini simgeler.

Eski Mısır mitolojisinde *Osiris*, bitkiler tanrısıdır ve erkek kardeşi ve yer altı tanrısı *Seth* tarafından Nil nehrinde öldürülür (Erman 1934: 40 ff., 68-75). Kız kardeşi ve eşi olan savaş tanrıçası *Isis*, *Osiris*'i tekrar yaşama döndürür, ancak *Seth* onu tekrar öldürür ve gövdesini parçalara ayırarak dağıtır. *Isis*, *Osiris*'in parçalarını toplar, gövdesini tamamlayarak onu tekrar yaşama döndürür. *Isis*'in *Osiris*'in parçalarını topladığı yerler daha sonra "Osiris Mezarları" olarak tapınılan yerler haline gelmiştir. Bu yerlerde Eski Mısırlılar tanrının heykellerini gömerlerdi ve *Osiris*'in ölümü ürünün hasat edilmesini simgeler-

di. Tanrının tekrar tapınağına dönmesi tohumların filizlenmesini simgeler ve bu olay kutlanırdı (Erman 1934: 378).

Bereket tanrısı *Ba'al*'in öyküsü de buna benzer. Mitolojik metinler, yer altı tanrısı *Môt*'un erkek kardeşi *Ba'al*'i öldürdüğünü anlatır. Kız kardeşi, savaş tanrıçası *Anat*, yer altı dünyasına inerek onu dünyaya geri getirir, *Môt*'u kılıçla parçalar, parçalarını yakar, öğütür ve tarlalara serper (Dussaud 1934: 302; 1935: 179-180; Aistleitner 1964: 11-23; Driver 1956: 10-20, 72-120; Pope ve Röllig 1965: 300-301; Ginsberg 1973: 93 v.d, 112-114; Caquot 1993: 179). *Anat*'ın bu davranışı tohumların tarlaya serpilmesini simgeler. *Môt*'un ölümü *Ba'al*'in doğumudur ve doğanın yeniden canlanması ile yeni yılın başlangıcını simgeler. *Marduk* için yazılmış olan bir şarkı metni, *Bêl*'in nasıl yakıldığını ve nasıl tekrar yaşama döndüğünü ve tohumların nasıl büyüdüğünü anlatır (Ebeling 1931: 24-25). Bu öyküde *Anat*'a *Ba'al*'in yeniden doğması çabalarında yardımcı olan Baştanrı *El*'dir. Bu öykü *Ba'al*'in evinde cenaze sunuları yapılması ve barış yemeği yenmesi ile son bulur (Ginsberg 1973: 119).

Ba'al'in Ugarit'de bulunan stelleri, bu tanrıyı hava tanrısı kimliğinde göstermektedir (Dussaud 1935; Pope ve Tigay 1971: 119, 124; Koch 1979: 465-468; Wiggins 2000: 578, 597-598). Yağmurun hava tanrısı ile ilişkili olduğu ve tohumların yağmurla temas etmesi sonucunda bitkilerin büyümesi göz önüne alındığında, *Ba'al* aynı zamanda bereket tanrısı kimliğine sahip görünmektedir.

Fenike mitolojisinde *Adon/Eshmun* ile *Astarte*, *Tammuz* ve *Ba'al* öykülerinin daha geç dönemdeki örnekleridir (Groenewoud 2001: 151). Bu tanrıların tapınımı yıllık yaşam döngüsünü simgeleyen kutsal su ile ilişkilidir. Kutsal suyun yükselmesi ilkbaharı, düşmesi kuru mevsimleri simgeler. İbrani mitolojisinde bereket tanrısının rolünü *Yahweh* üstlenir (Hermann 1979: 374). Yer altına inen tanrı ve onu kurtaran tanrıça öyküsü MÖ. 1. binde Anadolu'da görülmeye devam eder. Frig mitolojisinde *Attis* ve *Kybele* öyküsü de aynı motifleri içerir (Çapar 1979: 178-180). Pessinus da geçen öyküde Ana Tanrıça *Kybele*, Sakarya nehrinin torunu *Attis* ile birleşir, böylece toprakta gömülü olan tohumlar da su ile birleşerek filizlenir (Barnett 1953: 80).

Eski Yunan ve Roma mitolojisinde aynı öyküyü *Adonis/Bacchus* ve *Aphrodite/Venus* canlandırır. *Adonis*'in ölümü ve yeniden doğuşu, pınarlardaki su seviyesindeki değişiklikleri simgeler (Schaeffer 1939: 49 Groenewoud 2001: 139-159). *Demeter* inancı da mevsim döngüsü ile ilişkilidir. *Demeter/Ceres/Cerere*'nin adı "tahılı büyüten toprak" (Robertson 1996: 302), oğlu *Pluton*'un adı "toprağın içinde saklı olan tohum" anlamına gelir. Bu öyküde Yeraltı Tanrısı *Hades/Pluton/Orkus Demeter*'in *Zeus*'tan olan kızı *Core/Persephone*'yi kaçırmak için yer altı ülkesine götürür ve bereket dünyaya

veda eder (Moortgat 1949: 144; Showerman 1969: 21, 73; Robertson 1996: 290 ff). Baştanrı Zeus dünyada tekrar ürün yetişmesini sağlamak için Demeter ile Hades'in buluşarak tanrıçanın kızını yılın üçte birinde yanına alması için anlaşmalarını sağlar. Bu anlaşma tanrıçanın Eleusis'deki sarayında yenen yemek ile kutlanır.

Kaybolan Tanrılar

Hitit mitolojisinde yaşam döngüsünü konu alan öykülerden bazıları hiddetli bir tanrının ortadan kaybolmasını konu almıştır. Hitit bereket tanrısı *Telipinu* diğer tanrılara kızdığı için ortadan kaybolmuştur (Götze 1973: 87 v.d; Steiner 1957-1971: 314) ve bunun sonucu olarak tohumlar büyümemiş, hayvanlar yavrularını beslememiştir. Bunun üzerine diğer tanrılar onu arayıp bulurlar ve bereket dünyaya döner.

Hitit mitolojisinde bir diğer kaybolan tanrı öyküsü Nerik Hava Tanrısına aittir (Haas 1994: 603-605). Öyküde tanrı insanlara zarar olarak yeraltı dünyasına inmiş ve bu nedenle kurak bir dönem başlamıştır. Büyük olasılıkla kurak bir dönemde Kızılırmak'ın kollarından bazılarının kuruyarak kayboluşlarından esinlenen bir başka öyküde tanrı, *Marašanta* (Kızılırmak) nehrinin yatağını değiştirmiştir. Bu öyküde de tanrının geri gelmesi için dinsel törenler düzenlenmiştir.

Tanrıların Mücadeleleri

Hitit mitolojisinde yaşam döngüsünü konu alan diğer öyküler iki tanrının veya kıtlık ile bolluğun mücadelesi ile simgelenir. Hitit ve Hurri mitolojisinde yer alan *Kumarbi* öyküsü, tahıllar tanrısı *Kumarbi* ile hava tanrısı *Teššop*'un mücadelesini konu alır. Bu öykü Hurrielerin *Hazzi* dağı, Ugarit'in *Ba'al* döngüsünde adı geçen *Sāpōn* dağında, Asi ırmağının güneyindeki modern Cebel al-'Aqra dağında geçer (Haas 1994: 82-85, 99). *Kumarbi*, *Teššop*'u yer altı dünyasına götürür. Bu davranış ilkbaharda ve yeni tarım mevsiminin başında tarlaların tohumlanması simgeler.

Başka bir öykü hava tanrısı ile yılan ejderi *Illuyanka* arasındaki mücadeleyi konu eder. Ejder *Kumarbi*'nin yanında büyümüştür ve Mısır'daki *Mōtu* ile eşdeğerdir (Haas 1994: 104-105). Bu öyküde de hava tanrısı dünyayı yılın bir yarısında yönetirken, yılan ejderi diğer yarısında yönetir. Bu mitolojik döngü, Eski Yunan ve Roma döneminde Hesiod'un Theogoni'sindeki *Kronos* inancı ile sürmüştür.

4. Yeni Yıl Bayramları

Doğanın canlanması Eski Önyasya'da bahar aylarında düzenlenen bayramlarla kutlanmış, tanrılara su ve çeşitli içecekler ile kurban edilen hayvanların parçaları ve çeşitli tarım ürünlerinden oluşan besin maddeleri sunulmuştur

(Pallis 1926: 167-168, 215; Ebeling 1931; Köcher 1952: 198-200; Kühne 1993: 265-271).

Bu bayramlarda yaratıcı nehri simgeleyen tütsü (Ebeling 1931: 91; Köcher 1952: 198; Kühne 1993: 267) sedir, çam ve selvi gibi kokulu ağaç kabuklarının yakılmasıyla elde edilmiştir (Köcher 1952: 200). "*Iştar*'ın yer altına inışı"ni konu alan metinde tütsünün *Tammuz* ve ölülerin ruhlarını dünyaya çağırarak için yakıldığı anlatılmaktadır (Kramer 1973: 85). Tütsünün göğe doğru yükselen dumanının tanrılarla iletişimi sağladığı inancı doğrultusunda Eski Anadolu'da (Haas ve Wilhelm 1974: 145, 235; Haas 1994: 152, 297) ve *Osiris* ritüellerinde tütsü yakılmıştır (Erman 1934: 177). Bitkilerin tekrar canlanması ve büyümesine ilişkin mevsim döngüsü, tahıl ile sembolize edilmiştir ve kutlamaların sonunda toplu yemek yenmiştir (Frankena 1953: 67; Postgate 1974: 56-61).

Mısır

Eski Mısır'da tarım mevsiminin başlangıcı, Haziran ayında batı Afrika'da yağan muson yağmurları sayesinde Nil nehrinin kabarmasıyla bağlantılıydı. Nil nehri Temmuz'da kabarmaya başlayarak Ekim ayına kadar dört ay boyunca tarım yapılmasını sağlar. Nehrin Haziran ortalarında kabarmaya başladığı *Hoiach* ayında bayram kutlamaları yapılmıştır (Erman 1934: 377-378; Montet 1975: 25-26). Köklenmiş tahıl *Osiris*'in dirilişini simgelemekteydi ve bu bayramda çamur ve tohumlarla biçimlendirilen figürinlerin (*Osiris* Yatakları) filizlenmesiyle *Osiris*'in, dolayısıyla doğanın dirildiğine inanılırdı (Raven 1982: 30-33). Bu uygulama Eski Yunan ve Roma'da da devam etmiştir.

Mezopotamya

Eski Mezopotamya'da yeni tarım mevsiminin, dolayısıyla yeni yılın başlangıcı, *akītu* bayramları ile kutlanırdı (Pallis 1926; Frankena 1953: 71-73; Brinkman v.d. 1980: 265; Garelli ve Leibovici 1993: 122; Sallaberger 1999: 291-294; Pongratz-Leisten 1999: 294-297; Haas 1999: 298) ve bahar başlangıcı Mezopotamya yılının ilk ayı olan *Nisan/Nisannu* ayının dördüncü günüydü. Bir Yeni Assur kralının yer altı dünyasına inişini konu alan metinde (Pallis 1926: 144; Ebeling 1931: 2, 7) anlatılan *aqīt-séri* bayramında libasyon, kurban ve tütsü yakma dışında, ölülere de sunular yapılmıştır (Pongratz-Leisten 1999: 294). Assur ve Babil'de kutlanan *akītu* bayramı sırasında tanrıların heykelleri şehrin duvarlarının dışına çıkan geçit yolu boyunca taşınır ve bir kanal yakınına ya da bir *akītu* tapınağına getirilir, *Tammuz* ile *Iştar*'ın birleşmesi bayram sırasında *Iştar* rahibelerinin rol aldığı "kutsal evlilik" ile canlandırılır, tapınağın bahçesinde tanrılar ve ataların ruhları için kurbanlar yapılır ve topluca yemek yenirdi (Postgate 1974: 59). Nuzi takvi-

mine göre bu mevsim Martta tarlalara tohum atılmasıyla başlar ve Haziran-Temmuz aylarında hasatla son bulur (Haas 1994: 82-85, 99).

Mezopotamya'da yeni yılın başlangıcı *akītu* tapınaklarında kutlanmıştır (Zimmer 1926: 20; Falkenstein 1959: 147-166; Heinrich 1982: 275-277; Haas 1994: 603). "Akitu evi" kentteki bir tapınağın ya da sarayın bir bölümünde yer alabileceği gibi (al-Khalesi 1977), "steplerdeki *akītu* evi"nde de kutlanmaktaydı. Bu tapınaklar genellikle yerleşimlerin dışında pınarlı bir mağara, bir ırmak ya da bir sulama kanalı yanına kurulmuşlardır (Pallis 1926: 33-40, 71-72; Zimmer 1926: 20; Ebeling 1954: 5-8; Postgate 1974: 61-62, 67; Heinrich 1982: 249-251). M.Ö. 1. binde şehir dışına inşa edilen görkemli yapılara dönüşen bu tapınaklarda avlular, depo odaları, kutsal odalar, mutfaklar ve bahçeler bulunmaktadır (Postgate 1974: 56; Heinrich 1982: 250, 276). Yeni tarım mevsiminin başlangıcı ve dolayısıyla yeni yılın başlangıcının kutlandığı törenlere ev sahipliği yapan bu tapınaklar Selevkoslar dönemi sonuna kadar kullanılmışlardır (Frankena 1953: 69-70).

Anadolu

Hititler bereket tanrısı *Telipinu*'nun dönüşünü kurbanlar ve sunularla kutlamışlardır. İlkbahardaki *AN.TAH.ŠUM* bayramı, bu bayrama adını veren çiğdem (crocus) ilk çiçeğini açtığı zaman kutlanırdı (Macqueen 1959: 175; Güterbock 1960: 90-92; Houwnik Ten Cate 1986: 95-100; 1988: 167-179, 194; Kühne 1993: 234-238, 266; Hawkins 1998: 70; Nakamura 2002: 10-14; Haas 1994: 602 v.d.; 1999: 298). Kutlamalar sırasında hayvanlar kurban edilmiş, tanrılara tahıl ve içecek sunulmuştur.

Anadolu'da baharın başlangıcının kutlanması için Boğazköy'deki Hava Tanrısı ile Güneş Tanrıçası'na adanan Büyük Tapınak (Haas 1994: 775 v.d., 789 v.d.) ile Yazılıkaya'nın, Hitit panteonunun kabartmalarının bulunduğu A odasında (Bittel 1976: 210) kutlandığı öne sürülmektedir. Kuşaklı yakınındaki, Kulmaç dağlarının tepesinde yer alan *Šuppitaššu* Gölü ile yakınındaki, avlusunda *huwaši* taşları bulunan Hava Tanrısı tapınağında bahar bayramı kutlamalarının yapıldığı düşünülmektedir (Müller-Karpe 1996: 307, 312; Wilhelm 1997: 10). Benzeri bir tapınak alanı, MÖ. 8. yüzyıla tarihlenen Göllüdağ'da bulunmaktadır (Schirmer 2002: 214).

Eski Yunan ve Roma

Thera, Ionia, Cronia ve Atina'da bahar ve yaz bayramları *Cybele* ve *Demeter* tapınımı ile bağlantılıdır. Pessinus'da *Cybele* bayramları Nisan ayının dördüncü ve onuncu günleri arasında, tapınaklarda müzik eşliğinde kutlanır, süt ve arpa sunulur, bir tepe üzerinde kurbanlar kesilirdi (Çapar 1979: 178-180). Eski Roma'da 21-22. Martta kutlanan *Lavatio* bayramında ayrıca tütsü yakılırdı (Showerman 1969: 57; Robertson 1996: 243 v.d., 281 v.d.).

Hasat bayramında ise *Adonis/Bacchus* öyküsünde tanrının kendisini hadım etmesi ürünün hasadını simgelediğinden, tanrının ölümü için düzenlenen yas törenleri sırasında *Adonis* rahipleri de kendilerini hadım etmişler, katılımcılar dans, müzik ve çan sesleri arasında ağlamışlar, hasatı simgelemek için tahıl ve ekmek kurban edilmiş ve törenler kurban edilen hayvanların yendiği toplu yemekle sona ermiştir.

Ortaçağ ve Sonrası

Şanlıurfa'daki ünlü Ortaçağ kenti Harran'da Sâbî'lerin *Ta'uz* için yas tutmaları (Segal 1970: 44; Papke 1989: 195), Ezekiel'de İbrani kadınlarının *Tammuz* için yas tuttıklarının anlatılması (Hooke 1981: 41) ve günümüzde Yezidiler'in yas dönemleri (Frankfort 1934), bu eski geleneğin yansımalarıdır. Bu yas sırasında *Tammuz*'un gövdesini simgelemesi nedeniyle tahıl öğütülmez ve yenmez. İlkbahar bayramı Edessa'da (Şanlıurfa) MS. 5. yüzyıl sonuna kadar Mayıs ayında kutlanmıştır (Segal 1970: 105-106). Kutlamalar sırasında bir su kaynağı yanında tütsü ve lambalar yakılmış, sunular yapılmış ve müzik eşliğinde dans edilerek şarkılar söylenmiştir.

İlkbaharın başlangıcı halen 22 Martta Nevruz bayramı olarak kutlanmaktadır. Anadolu'da Mayıs ayının altıncı gününe rastlayan *Hidrellez* bayramı, *Hızır* (*Hidir*) ve *İlyas* peygambere göre adlandırılmıştır (Hasluck 1929: 319-322; Oğuz 1980: 117; Yörükân 1998: 120, 282). Bu isim Yunanca *Eliyah*, İbrani'de *Eliyah*, *Ilya* ve *Elisha*, Süryanice *Iliya* ile özdeştir. Bayram kutlamaları sırasında ateşler yakılır, toplu yemekler yenir, yöresel olarak kutsal sayılan mezarlar ziyaret edilir, kesilen kurbanlar dağıtılır (Oğuz 1980: 1161; Türk 2002: 43-47, 131-132). Altı Mayıs, Hıristiyan dünyasında *Hagia Yorgi* (St. Georges) günü olarak kutlanır. Hıristiyan aleminin ilkbahardaki ilk dolunaydan sonraki pazar günü kutlanan *Paskalya* bayramı ile Yezidi'lerin *İda İsa* bayramı (Showerman 1969: 110; Türk 2002: 128-130) da baharın başlangıcını simgeler.

Kitab-ı Mukaddes'te Nuh Peygamber'in gemisinde tufanın sonlarına doğru buğday ve baklagillerle yapılan aşurenin yenmesinden sonra suların çekilerek geminin karaya oturduğu anlatılmıştır. Bu kapsamda aşure, tufandan (ölümden) sonra yeni başlangıcı (dirilişi) simgeler. Geçen yüzyıla kadar Bursa'daki Sultan I. Murat türbesine ilk hasat edilen buğdayın kavru olarak bırakılması ve ziyaretçilerce yenmesi (Hasluck 1929: 106) ile halen Şanlıurfa'da bazı toplulukların baharın başlangıcını kavrulmuş buğday yiyerek kutlamaları, Eski Önasya geleneğinin günümüze yansımalarıdır.

5. Kıtık-Bolluk Döngüsü ve Yağmur

Dünyada küresel iklim değişikliklerinin dışında, bölgesel olarak yıllarca süren sulak ve kurak dönemlerin yaşandığı bilinmektedir. Bölgesel iklimlerde orta-

ya çıkan bu tür döngüler, zaman zaman canlıların besin bulmada zorluk çekmeleri ve bölgeyi terk etmek zorunda kalmaları ile sonuçlanmaktadır. Eski Önasya'nın yağmura dayalı tarımla geçinen toplumları için de bu dönemler zor geçmekteydi. Bu döngü de tanrılarla ilişkilendirilerek mitolojik öyküler üretilmiştir. Suriye'de yedi, Anadolu'da dokuz yıla yayılan bazı bayramlar, bölgede yaşayanların inançlarında önemli yer tutan kıtlık ve bolluk ya da yaşam ve ölüm arasındaki mücadeleye dayanmaktadır. Bu bayramlar yedi ya da dokuz yıl süren kuraklık dönemlerinde yağmur yağmasını sağlamak için uygulanan bazı büyü ritüelleri de içerir.

Yedi ve Dokuz Yıllık Bayramlar

Suriye'nin bereket tanrısı *Ba'al'e* ilişkin bir öyküde kızkardeşi ve eşi olan Savaş Tanrıçası *Astart*, bitkiler tanrıçası kimliğinde gösterilmiştir. Bu öyküde tanrıça yedi yıl boyunca tutsak tutulmuş ve ancak *Ba'al'in* *Jam* ile mücadelesinden sonra özgürlüğüne kavuşmuştur (Klengel 1989: 279-281).

Kuzey Suriye'de Hava Tanrısı olarak tapınılan *Dagān* yağmurdan sorumlu olması nedeniyle, aynı zamanda tahıl ve tarım tanrısıdır. *Dagān* Ugarit, Feni-ke ve İbrani dilinde tahıl anlamına gelir (Schmöckel 1938: 99-100; Edzard 1965: 49; Pope ve Röllig 1965: 277). *Dagān*'ın Orta Fırat havzasında tahıl ve yağmur anlamına gelmesi, Ugarit dilin'de *dgn* kökünün "bulutlu ve yağmurlu" anlamında da kullanılmasından kaynaklanmaktadır (Fleming 1992: 240 ff, 245). *Dagān* için her yılın ilk ayında yedi gün süren *zukru* bayramına ilişkin ritüeller yedi yıla yayılmıştır (Haas 1994: 571-574; Fleming 1992: 231-255). Emar'da ele geçen *zukru* takvimine göre MÖ. 13. yüzyılda yeni yıl kutlamaları yılın ilk ayının 14-15. günlerine rastlamaktaydı. Bayram sırasında *Ištar* ile sulama kanalları ve tahılın efendisi *Dagān* için nehir kenarlarında hayvanlar kurban edilmiş, çeşitli unlu gıdalar, bira, yağ ve meyş sunulmuş ve "kutsal birleşme" ritüelleri uygulanmıştır.

Hititlerin dokuz yılda bir kutladıkları EZEN-*purulliyaş* (Macqueen 1959: 175; Haas 1994: 465-467, 698-699), Suriye'nin *zukru* bayramı ile aynı niteliktedir. Hititlerin *Ištar*'la özdeşleştirilen Tanrıça *Pirinkir* için uyguladıkları *Babilili* ritüeli sırasında yedi/dokuz pınara şarap, bira ve çeşitli ekmekler sunmuş, tutsüler yakılmış ve koyunlar kurban edilmiş, törenler Eski Önasya bereket ritüellerinde olduğu gibi, bir kayık modelinin nehre bırakılmasıyla son bulmuştur (Beckman 2002: 37, 39).

Mısır Firavun'unun gördüğü, yedi cılız devenin yedi tumbul deveyi yuttuğu rüyayı, Hz. Musa'nın, yedi bolluk yılından sonra gelecek olan yedi kıtlık yılı olarak yorumlaması, bu inancın daha geç dönemlerde de sürdüğünü göstermektedir.

Yağmur Yağdırma Törenleri

Eski Önasya'da tarım ürünlerinin bereketli olması için gereken yağmuru sağlamak amacıyla çeşitli törenler düzenlenmiştir. Telloh kentinde Yeni Sumer çağında inşa edilen ve "La Chapelle" olarak adlandırılan yer altı odası "Baba-kutsal alanı" yakınlarında yer alır. H. De Genouillac (1936: 13 v.d.) bu odayı kanallar tanrıçası *Nanše* ile ilişkilendirmiş ve kutsal alanın bir parçası olarak nitelemiştir. P. Neve (1971: 31) bu kutsal alanın bir yağmur kültü alanı olduğunu düşünmektedir.

Hititlerin *KILAM* bayramı da bir sunağın üzerine ekmek bırakılarak uygulanan bir yağmur yağdırma töreni içermektedir (Wegner 1978: 404-406; Haas 1994: 760, 765). Bu tören sırasında iki çıplak insan bir teknenin içerisine çömelir, bir rahip ya da rahibe bu teknenin etrafında üç kez dönerek tekne içerisindeki insanların omuzlarından bira ve çeşitli içecekler dökerler, bir boynuza üfleyerek gök gürültüsü sesini taklit ederlerdi. Yağmur yağdırma törenleri sırasında çıplak insan yerine bir hayvan ya da bir kukla üzerine pınar suyu dökmüşler ya da onları nehre, göle, pınara ya da içinde su bulunan bir tekneye batırmışlardır. III. Hattuşili döneminde Nerik kentinde yapılan yağmur yağdırma törenleri, içinde bir pınar bulunan mağralarda, pınara kan, çeşitli içecekler ve çeşitli hayvanlar kurban edilerek tanrının dünyaya geri dönmesini, dolayısıyla yağmurun yağmasını sağlamayı amaçlamıştır (Haas 1994: 603-605).

Hitit başkenti Boğazköy'de "Südplateau" üzerindeki, büyük olasılıkla kentin su deposu olarak inşa edilen havuzlar (Seeher 2001: 343, 348, 357), "Büyükkale"deki "Oberstadt 3" dönemi havuzu, 11. Tapınak yakınındaki tekne ve "Südteich"ın mülle dolmasından sonra buraya bırakılmış olan çok sayıda adak kabı (Seeher 2001: 353, 360) ile "Büyükkale" IVb tabakasındaki havuzda libasyon kapları bulunmuştur. P. Neve (1971: 13-19, 31 v.d.) bu havuzları Hitit kaynaklarında geçen pınar tanrıçalarına ait kutsal havuzlarla (Haas 1994: 627) ilişkilendirilmekte ve buralarda yağmur yağdırma törenleri düzenlendiğini düşünmektedir. Hitit inancına göre dağlarda yaşayan Hava Tanrısı'na yağmur getirmesi için düzenlenen törenler için çeşitli dağ ve kaya tapınakları inşa edilmiştir. Bunlar arasında bir havuz kenarına kaya blokları ile inşa edilmiş olan Eflatunpınar anıtı ile Splos dağındaki Niobe anıtı önemli yer tutar. Eflatunpınar'da baştanrı çiftinin üzerine oturduğu dağ tanrılarının su kanalları ile olan ilişkileri (Özenir 2001: 539-540) ile Niobe anıtında bir dağ üzerinde oturan hava tanrısı kabartmasının kayalardan akan pınarlarla olan ilişkisi (Kohlmeyer 1983: 31), bu açık hava tapınaklarının da yağmur yağdırma törenleri için kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir.

J. Börker-Klähn (2000: 38-41) Frig döneminde Döğer Asar Kale yakınındaki kayaya oyulmuş havuzun bir su kaynağı yakınındaki dağ üzerinde bulunması

nedeniyle bu tür havuzların yağmur yağdırma törenleri sırasında kullanılmış olabileceğini öne sürmektedir. Anadolu'da halen kutsal olduğuna inanılan bazı mezarların yer aldığı ve yakınında pınarlar bulunan tepelerde halen yağmur duaları düzenlenmektedir.

Eski Roma'da 27 Martta yağmur yağdırma amacıyla mevsimlik festivaller düzenlenmiş (Başgöz 1967: 305), Palmyra, Hierapolis ve Dura Europos'da su ve bereketin sağlanması için 20 Nisanda festivaller düzenlenmiştir (Segal 1970: 47-49).

Önasya'da halen bereket ve yağmur yağmasını sağlamak için çeşitli ritüeller uygulanmaktadır. Anadolu'da bazı dağları, pınarları ve üzerinde bir evliyaya ait olduğuna inanılan bir mezar ya da büyük bir ağaç bulunan dağ tepelerinde yağmur yağdırma ritüelleri uygulanmaktadır. Örneğin Boğazköy yakınlarındaki "Yağmurbaba Tepesi" üzerinde kutsal sayılan bir mezar ve çevresinde dairesel olarak sıralanmış taş bloklar yer almaktadır (Neve 1971: 37). Köyün yaşlıları bu tepede toplanıp taş bloklar üzerine oturarak yağmur için dua ederler, dua bitiminde tepenin kenarındaki pınardan su içerler, yanlarında getirdikleri ekmek ve taze soğanı topluca yiyerek töreni tamamlarlar. Bundan sonra yağmur yağdığı takdirde kadınlar derenin içerisine girip "Allah"ın adını zikrederek yağmuru kutlarlar. Bazı yörelerde yağmur yağdırmak amacıyla bir bez bebek üzerine su dökülmekte ve daha sonra bu bebek dereye atılmakta, yağmuru getirmeleri için melekleri uyandırmak amacıyla çanlar çalınmakta, kurban kesilip toplu yemek yenmektedir (Başgöz 1967).

Benzeri uygulamalar Önasya'nın bazı yörelerinde halen sürdürülmektedir. Horsabad yakınlarındaki bir köyde uygulanan yağmur yağdırma ritüeli sırasında birisi kadın kılığına girmiş, diğeri keçi postuna bürünmüş iki erkek dans ederken törene katılanlar sopalar ve çanlarla birlikte el çırparak şarkı söylemektedir (Frankfort 1934). Bundan sonra erkeklerden bir tanesi ölü taklidi yapar ve katılımcılar onun üzerine su atarak dirilmesini sağlamaya çalışırlar. Bunu izleyen danstan sonra katılımcılar, yanlarında yetirdikleri yiyecekleri topluca yerler ve yağmur için dua ederler.

6. Sonuç

Doğanın canlanması, bitki ve hayvanların büyüyüp çoğalarak yeni bir yaşama başlaması, Eski Önasya inancına göre her yıl sonbaharda ölümler ülkesine giden ve her ilkbaharda yaşama dönen bereket tanrılarıyla ilişkiliydi. Tohumlar Ana Tanrıçanın simgelediği toprağa, yani toprak anaya düşerek her ilkbaharda yeniden canlanmak üzere kış mevsimini ölümler ülkesinde geçirirlerdi. Bütün bu inançlar kapsamında yer altı tanrılarına, hava tanrılarına ve bereket tanrılarına sunular yapılarak toprağın ve dolayısıyla doğanın bereketli olmasının sağlanması gerekirdi.

Ürünün ve doğanın bereketini sağlayan yağmur ise hava tanrısı ile pınar tanrıçalarının elindeydi. Yağmurun dağlardan ovalara gelmesi ve pınarlar ile ırmak kaynaklarının dağlarda bulunması nedeniyle hava tanrısı dağlarla ilişkilendirilmiş, dağlar ve su kaynakları kutsal sayılmıştır. Yaşamın vazgeçilmez öğelerinden olan su hem kutsaldı, hem de tanrılara sunulan en önemli içecekler arasındaydı. Tütsü ve ateş yakılarak tanrılara yer yüzüne gelmeleri için dilekler gönderilirdi, yiyecekler sunulurdu ve tohumlar aracılığıyla doğanın canlandırılmasını simgeleyen törenler yapılırdı.

Zaman içerisinde tanrıların adları ve inançlar değişse bile bu uygulamaların günümüze kadar devam ettiğini görmekteyiz. Doğaya bağımlı yaşayan insanlar için yeni bir yılın başlangıcı, doğanın canlanması, suların çoğalması, tohumların köklenmesi ve dolayısıyla ilkbaharla özdeşti. Bu nedenle yeni yıl karların erimeye başladığı ve çiğdemlerin açmaya başladığı Mart ayı içerisinde başlardı ve yeni yıl kutlamaları da bu kapsamda ilkbahar ayları içerisinde gerçekleştirilirdi.

Günümüzde baharın başlangıcı ve doğanın canlanmasının kutlandığı bahar bayramları olan paskalya, hıdırellez ve nevruz, Eski Önasya'daki yeni yıl kutlamalarının devamı niteliğindedir. Bu kutlamalar için özel tapınaklar yapılmısa da, kırlarda düzenlenen ve baharın gelişini kutlayan toplu piknikler sırasında eski gelenekler kısmen sürdürülmekte, mezarlar ziyaret edilmekte, pikniklerde müzik eşliğinde halay çekilmekte, şarkılar söylenmekte ve ateş yakılmaktadır. Günümüz insanı Eski Önasya'nın inanç dünyasındaki kökenlerini bilmeden bu en eski geleneği sürdürmektedir.

Kaynakça

- Aistleitner, J. (1964), *Die mythologischen und kultischen Texte aus Ras Schamra*, Bibliotheca Orientalis Hungarica 8. 2nd ed., Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Barnett, R. D. (1953), "The Phrygian Rock Façades and the Hittite Monuments", *Bibliotheca Orientalis*, 10: 78-82.
- Başgöz, İ. (1967), "Rain Making Ceremonies in Turkey and Seasonal Festivals", *Journal of American Oriental Society*, 87: 304-306.
- Beckmann, G. (2002), "Babylonica Hethitica. The 'Babilili-Ritual' from Boğazköy (CTH 718)", *Recent Developments in Hittite Archaeology and History. Papers in Memory of Hans G. Güterbock* (Ed.) K. A. Yener ve H. A. Hoffner Jr., Wionna Lake, Eisenbrauns, 35-41.
- Bittel, K., 1953. Beitrag zu Eflatun-Pınar. *Bibliotheca Orientalis* 10-1/2, 2-5.
- Bittel, K. (1976), *Die Hethiter. Die Kunst Anatoliens vom Ende des 3. bis zum Anfang des 1. Jahrtausends vor Christus*, München, Beck.

- Bittel, K., R. Naumann ve H. Otto (1967), *Yazılıkaya. Architektur, Felsbilder, Inschriften und Kleinfunde, Wissenschaftliche Veröffentlichungen der Deutschen Orientgesellschaft* 61, Osnabrück, Zeller.
- Börker-Klähn, J. (2000), “Nachlese an phrygischen Fundplätzen”, *Realleksicon der Assyriologie*, 24: 35-69.
- Brinkman, J. A., M. Civil, I. J. Gelb, A. L. Oppenheim ve E. Reiner (1980), *Chicago Assyrian Dictionary* 11: N, Glückstadt, Augustin.
- Caquot, A. (1993), “Schöpfungsmythen der Kanaanäer”, *Die Schöpfungsmythen. Ägypter, Sumerer, Hurriter, Hethiter, Kanaaniter und Israeliten* (Ed.) M. Eliade, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 175-182.
- Civil, M., I. J. Gelb, A. L. Oppenheim ve E. Reiner (1971), *Chicago Assyrian Dictionary* 8: K, Glückstadt, Augustin.
- Civil, M., I. J. Gelb, A. L. Oppenheim ve E. Reiner (1977), *Chicago Assyrian Dictionary* 10: M, Glückstadt, Augustin.
- Çapar, Ö. (1979), “Roma Tarihinde Magna Mater (Kybele) Tapını”, *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 29: 167-190.
- Driver, G. R. (1956), *Canaanite Myths and Legends. Old Testament Studies* III, Edinburgh, Clark.
- Dussaud, R. (1934), “Ba'al et Ben-Dagon das les textes de Ras-Shamra”, *Syria*, 15: 301-304.
- Dussaud, R. (1935), “Deux Stèles de Ras Shamra. Portant une dédicace au dieu Dagon”, *Syria*, 16: 177-180.
- Ebeling, E. (1931), *Tod und Leben nach den Vorstellungen der Babylonier*, Berlin, Leipzig, Gruyter.
- Ebeling, E. (1938), “Enki (Ea)”, *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie*, 2: 374-379.
- Ebeling, E. (1954), *Stiftungen und vorschriften für assyrische Tempel. Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Institut für Orientforschung, Veröffentlichung* 23, Berlin, Akademie-Verlag.
- Edzard, D. O. (1965), “Mesopotamien. Die Mythologie der Sumerer und Akkader”, *Wörterbuch der Mythologie I* (Ed.) H. W. Haussig, Stuttgart, Klett, 17-140.
- Erman, A. (1934), *Die Religion der Ägypter. Ihr Werden und Vergehen in Vier Jahrtausenden*, Berlin, Leipzig, Gruyter.
- Falkenstein, A. (1959), “Akīti-Fest und Akīti-Haus”, *Festschrift Johannes Friedrich zum 65. Geburtstag gewidmet* (Ed.) R. von Kienle v.d., Heidelberg, Winter Universitätsverlag, 147-182.
- Fleming, D. E. (1992), *The Installation of Baal's High Priestess at Emar. Harvard Semitic Studies* 42, Atlanta, Scholars Press.
- Frankena, R. (1953), *Tākultu. De sacrale maaltijd in het assyrische Ritueel* 84, Leiden, Medeen overzicht over de in lisur vereerde goden.
- Frankfort, H. (1934), “A Tammuz Ritual in Kurdistan (?)”, *Iraq*, 1: 137-145.

- Friedrich, J. (1952), *Hethitisches Wörterbuch. Indogermanische Bibliothek, Wörterbücher 3*, Heidelberg, Winter Universitätsverlag.
- Garelli, P. ve M. Leibovici (1993), "Akkadische Schöpfungsmythen" *Die Schöpfungsmythen. Ägypter, Sumerer, Hurriter, Hethiter, Kanaaniter und Israeliten* (Ed.) M. Eliade, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 121-151.
- Gelb, I. J., T. Jakobsen, B. Landsberger ve A. L. Oppenheim (1956), *Chicago Assyrian Dictionary 6: H*, Glückstadt, Augustin.
- Gelb, I. J., B. Landsberger ve A. L. Oppenheim (1964), *Chicago Assyrian Dictionary 1: A 1*, Glückstadt, Augustin.
- Gelb, I. J., B. Landsberger, A. L. Oppenheim ve E. Reiner (1965), *Chicago Assyrian Dictionary 2: B*, Glückstadt, Augustin.
- de Genouillac, H. (1936), *Les Fouilles de Telloh 2. Époques d'Ur 3e Dynastie et de Larsa* Paris, Geuthner.
- Ginsberg, H. L. (1973), "Ugaritic Myths and Epics", *Ancient Near Eastern Texts According to the Old Testament I* (Ed.) J. B. Pritchard, Princeton, Princeton University Press, 92-132.
- Gordon, E. I. (1967), "The Meaning of the Ideogram 'KASKAL.KUR='Underground Water Course' and its Significance for Bronze Age Historical Geography", *Journal of Cuneiform Studies*, 21: 70-88.
- Götze, A. (1973), "A Hittite Myth", *The Ancient Near East I* (Ed.) J. B. Pritchard, Princeton, Princeton University Press, 82-91.
- Groenewoud, E. M. C. (2001), "Use of Water in Phoenician Sanctuaries" *Ancient Near Eastern Studies*, 38: 139-159.
- Gusmani, M. R. (1969), "Der Lydische Name der Kybele", *Kadmos*, 8: 158-161.
- Güterbock, H. G. (1960), "An Outline of the Hittite AN.TAH.ŠUM Festival" *Journal of Near Eastern Studies*, 19: 80-89.
- Haas, V. (1994), *Geschichte der Hethitischen Religion. Handbuch der Orientalistik. Der Nahe und Mittlere Osten 15*, Leiden, New York, Köln, Brill.
- Haas, V. (1999), "Neujahrsfest bei den Hethitern", *Reallexikon der Assyriologie*, 9: 298.
- Haas, V. ve G. Wilhelm (1974), *Hurritische und luwische Riten aus Kizzuwatna. Hurritologische Studien I. Alter Orient und Altes Testament 3*, Neukirchen-Vluyn, Neukirchener Verlag.
- Hasluck, F. W. (1929), *Christianity and Islam under the Sultans*, Oxford, The Clarendon Press.
- Haspels, C. H. E. (1971), *The Highlands of Phrygia. Sites and Monuments*, New Jersey, Princeton University Press.
- Hawkins, J. D. (1990), "The new Inscription from the Südburg of Boğazköy-Hattusha", *Archaeologischer Anzeiger*, 305-314.

- Hawkins, J. D. (1993), "The Historical Significance of the Karahöyük (Elbistan) Stele", *Anatolia and its Neighbours. Studies in Honor of Nimet Özgüç* (Ed.) M. J. Mellink, E. Porada ve T. Özgüç, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 273-279.
- Hawkins, J. D. (1995), *The Hieroglyphic Inscription of the Sacred Pool Complex of Hattusha (Südburg)*. *Studien zu den Boğazköy-Texten, Beiheft 3*, Wiesbaden, Harrasowitz.
- Hawkins, J. D. (1998), "Home to the Thousand Gods of Hatti", *Capital Cities. Urban Planning and Spiritual Dimensions. Proceedings of the Symposium Held on May 27.-29. 1996, Jerusalem* (Ed.) J. G. Westenholz, Jerusalem, Bible Lands Museum Jerusalem, 65-82.
- Heinrich, E. (1982), *Die Tempel und Heiligtümer im alten Mesopotamien. Typologie, Morphologie und Geschichte, Denkmäler Antiker Architektur 14*, Berlin, Gruyter.
- Hermann, W. (1979), "Jahwes Triumph über Mot", *Ugarit Forschungen*, 11: 371-377.
- Hooke, S. H. (1981), *Middle Eastern Mythology*. Penguin Books, Reprint, Middlesex, Watson and Viney, 1963.
- Houwnik Ten Cate, P. H. J. (1986), "Brief Comments on the Hittite Calendar: The Outline of the AN.TAH.ŠUM Festival", *Kaniššuar. A Tribute to Hans G. Güterbock on his Seventy-Fifth Birthday, May 27, 1983* (Ed.) H. A. Hoffner Jr. ve G. M. Beckman, Chicago: The University of Chicago Press, 95-110.
- Houwnik Ten Cate, P. H. J. (1988), "Brief Comments on the Hittite Cult Calendar. The Main Recension of the Outline of the nuntarriyašaš Festival, Especially Days 8-12 and 15'-22'", *Documentum Asiae Minoris Antiquae. Festschrift für Heinrich Otten, zum 75. Geburtstag* (Ed.) E. Neu ve C. Rüster, Wiesbaden, Harrasowitz, 167-194.
- Klengel, H. (1989), *Kulturgeschichte des alten Vorderasien. Veröffentlichungen des Zentralinstituts für Alte Geschichte und Archäologie der Akademie der Wissenschaften 18*, Berlin, Akademie Verlag.
- al-Khalesi, Y. (1977), "The b₁t kispim in Mesopotamian Architecture: Studies of Form and Structure", *Mesopotamia*, 12: 53-81.
- Koch, K. (1979), "Zur Entstehung der Ba'al-Verehrung", *Ugarit Forschungen*, 11: 465-475.
- Köcher, F. (1952), "Ein mittelassyrisches Ritualfragment zum Neujahrsfest", *Zeitschrift der Assyriologie*, 50: 192-202.
- Kohlmeyer, K. (1983), "Felsbilder der hethitischen Grossreichszeit", *Acta Praehistorica et Archaeologica*, 15: 7-154.
- Korfmann, M. (1998), "Troia-Ausgrabungen 1997 mit einem topographischen Plan zu 'Troia und Unterstadt'", *Studia Troica*, 8: 1-70.
- Kramer, S. N. (1973), "Myths and Epics From Mesopotamia", *The Ancient Near East I* (Ed.) J. B. Pritchard, Princeton, Princeton University Press, 28-86.
- Kühne, C. (1993), "Voropfer im alten Anatolien", *Religionsgeschichtliche Beziehungen zwischen Kleinasien, Nordsyrien und dem Alten Testament. Internationales Symposium, Hamburg 17.-21. März 1990. Orbis Biblicus et*

- Orientalis* 129 (Ed.) B. Janowski, K. Koch ve G. Wilhelm, Göttingen, Vandenhoeck and Ruprecht, Universitätsverlag Freiburg, 225-283.
- Labat, R. (1963), *Manuel d'épigraphie Akkadienne*, Paris, Imprimerie Nationale.
- Macqueen, J. G. (1959), "Hittian Mythology and Hittite Monarchy", *Anatolian Studies*, 9: 171-188.
- Montet, P. (1975), *Das Alte Ägypten von der Vorgeschichte bis zu Alexander D. Gr.*, Essen, Magnus.
- Moortgat, A. (1949), *Tammuz. Der Unsterblichkeitsglaube in der altvorderasiatischen Bildkunst*, Berlin, Gruyter.
- Müller-Karpe, A. (1996), "Kuşaklı: Ausgrabungen in einer Hethitischen Stadt", *Antike Welt*, 1996/4: 305-312.
- Nakamura, M. (2002), *Das hethitische nuntarriyašha-Fest. Uitgaven van het Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut te Istanbul* 94, Leiden, Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten.
- Neve, P. (1969/1970), "Eine Hethitische Quellgrotte in Boğazköy", *Istanbuler Mitteilungen*, 19/20: 97-107.
- Neve, P. (1971), *Regenkult-Anlagen in Boğazköy-Hattuša. Ein Deutungsversuch, Istanbuler Mitteilungen Beiheft* 5, Tübingen, Wasmuth.
- Oberhuber, K. (1972), *Die Kultur des Alten Orients*, Frankfurt/Main, Athenaiion.
- Oğuz, B. (1980), *Türkiye Halkının Kültür Kökenleri. Teknikleri, Müesseseleri, İnanç ve Âdetleri II: Tarım, Hayvancılık, Meteoroloji. Bölüm I: İnançlar*, İstanbul, Doğu-Batı Yayınları.
- Otten, H. (1976-1980), "KASKAL.KUR", *Reallexikon der Assyriologie*, V: 463-464.
- Ökse, A. T. (baskıda), "Open-Air Sanctuaries of the Hittites", *Insights into Hittite History and Archaeology, Special Issue for Ancient West and East* (Ed.) H. Genz ve D. P. Mielke.
- Özenir, S. (2001), "Eflatunpınar Hitit Kutsal Anıt-Havuz 1998 Yılı Çalışmaları", *Akten des IV. International Kongresses für Hethitologie. Studien zu den Boğazköy-Texten* 45 (Ed.) G. Wilhelm, Wiesbaden, Harrasowitz, 532-540.
- Pallis, S. A. (1926), *The Babylonian Akitu Festival. Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskab. Historisk-filologiske Meddelelser* 12.1. Kopenhagen, Hof-Boghandel.
- Papke, W. (1989), *Die Sterne von Babylon. Die Geheime Botschaft des Gilgamesch nach 4000 Jahren entschlüsselt*, Regensburg, Lübbe.
- Pongratz-Leisten, B. (1999), "Neujahr(sfest) nach Akkadischen Quellen", *Reallexikon der Assyriologie*, 9: 294-298.
- Pope, M. H. ve W. Röllig (1965), "Syrien. Die Mythologie der Ugariter und Phönizier", *Götter und Mythen im Vorderen Orient. Wörterbuch der Mythologie I* (Ed.) H. W. Haussig, Stuttgart: Klett, 217-312.
- Pope, M. H. ve J. H. Tigay (1971), "A Description of Baal" *Ugarit Forschungen*, 3: 117-130.
- Postgate, J. N. (1974), "The bit akiti in Assyrian Nabu Temples", *Sumer*, 30: 51-74.

- Raven, M. J. (1982), "Corn Mummies", *Oudheidkundige Mededelingen uit het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden*, 63: 7-36.
- Robertson, N. (1996), "The Ancient Mother of the Gods. A Missing Chapter in the History of Greek Religion", *Cybele, Attis and Related Cults. Essays in Memory of M. J. Vermaseren. Religions in the Graeco-Roman World 131* (Ed.) E. N. Lane, Leiden, Brill, 239-304.
- Sallaberger, W. (1999), "Neujahr(sfest) nach sumerischen Quellen", *Reallexikon der Assyriologie*, 9: 291-294.
- Schaeffer, C. F. A. (1939), *The Cuneiform Texts of Ras Shamra-Ugarit, Schweich Lectures*, London, Milford and Oxford University Press.
- Schirmer, W. (2002), "Stadt, Palast, Tempel. Charakteristika hethitischer Architektur im 2. und 1. Jahrtausend v. Chr.", *Die Hethiter und Ihr Reich. Das Volk der 1000 Götter*, Stuttgart, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 204-217.
- Schmöckel, H. (1938), "Dagan", *Reallexikon der Assyriologie*, 2: 99-101.
- Seeher, J. (2001), "Die Ausgrabungen in Boğazköy-Hattuša 2000", *Archäologischer Anzeiger*, 2001: 334-362.
- Segal, J. B. (1970), *Edessa. 'The Blessed City'*, Oxford, The Clarendon Press.
- Showerman, G. (1969), *The Great Mother of the Gods*, Chicago, Argonaut.
- von Soden, W. (1965), *Akkadisches Handwörterbuch*, 1-3, Wiesbaden, Harrasowitz.
- Steiner, G. (1957-1971), "Getreide nach hethitischen Texten", *Reallexikon der Assyriologie*, 3: 311-315.
- Türk, H. (2002), *Nusayrılık (Arap Alevliği) ve Nusayrilerde Hızır İnanıcı, Ütopya Yayınları 67*. Ankara, Ütopya Yayınevi.
- Wegner, I. (1978), "Regenzauber im Hatti-Land", *Ugarit Forschungen*, 10: 403-409.
- Wiggins, S. A. (2000), "The Weather under Baal: Meteorology in KTU 1.1-6", *Ugarit Forschungen*, 33: 577-598.
- Wilhelm, G. (1997), *Keilschrifttexte aus Gebäude A. Kuşaklı-Sarissa I/1*, Rahden/Westfalen, Leidorf.
- Yörükân, Y. Z. (1998), *Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar*, Kültür Bakanlığı Yayınları 2104, Ankara, Türk Tarih Kurumu.
- Zimmer, D. H. (1926), "Babylonische Neujahrsfest", *Der Alte Orient*, 25/3: 3-28.

Tablolar

Suriye	Hava Tanrısı	Pınar Tanrıçası
	Dagān	Şala
Hitit	Telipinu	Hatepuna/Hatepinu
	Nerik Hava Tanrısı	Tassuwašši
	Hava Tanrısı	Ana Tanrıça
		Arinna Güneş Tanrıçası
	Tešup	Wurušenu
Alalah	Hayvanlar Tanrısı	Hepat
	LAMMA	Ana Tanrıça
Emar	Bitki Tanrıçası	Kubaba
	İshara	Irmak Tanrıçası
		Ba'lh
Ugarit	Bitki Tanrıçası	Habluratum
	Aštar	Yer altı Su Tanrısı
		Aštar

Tablo 1: Tanrı Çiftleri

Mitolojik Öykü	Bölge	Bereket Tanrısı	Savaş Tanrıçası	Yer altı Tanrısı	Hakem Tanrı
Öldürülen Tanrı	Mısır	Osiris	Isis	Seth	Thot
	Suriye	Ba'al	Anat	Môt	El
Yeraltına inen Tanrı	Sumer	DUMUZI	INANNA	EREŞ.KI.GAL	EN.AN.KI
	Assur-Arami	Tammuz	İštar	Ereškigal	Ea
	Fenike	Adon/Eshmun	Aštarte		
	Frig	Attis	Kybele		
	Eski Yunan	Adonis/Kore	Aphrodite	Hades	Zeus
	Roma	Bacchus	Venus	Orkus	Zeus
Kaçırılan Tanrıça	Bölge	Bitki Tanrıçası	Kurtarıcı Tanrı(ça)	Yer altı Tanrısı	Hakem Tanrı
	Suriye	Aštarte	Ba'al	Jam	
	Eski Yunan	Core	Demeter	Hades/Pluton	Zeus
	Roma	Persephone	Ceres/Cerere	Orkus	Zeus
Kaybolan Tanrı	Bölge	Kaybolan Tanrı			
	Anadolu (Hitit)	Bereket Tanrısı Telipinu Nerik Hava Tanrısı			
Tanrı Mücadelesi	Bölge	Tahıl Tanrısı/Ejder	Hava Tanrısı		
	Anadolu (Hitit-Hurri)	Kumarbi	Teššop		
		İlluyanka			
Roma	Kronos	Zeus			

Tablo 2: Mevsim Döngülerini Simgeleyen Tanrılar

Sumer	Akkad-Assur	Suriye-Anadolu	E. Yunan-Roma	Ortaçağ ve Sonrası
Á.KI.TI (Labat 1963: 334)	akītu, akīt seri (Gelb v.d. 1964: 267)	zukru. AN.TAH.ŠUM EZENpurulliaš	Lavatio Cybele	Nevruz Hidrellez Hagia Yorgi/St. Georges Paskalya Ida Isa
Ē Á.KI.TI (Labat 1963: 324, 334)	bīt Akītu (Gelb v.d. 1964: 267)			
Ē Á.KI.TINIEDIN (Labat 1963: 324, 334, 597, 168)	bīt akīti ša sēri (Gelb v.d. 1964: 269)			

Tablo 3: Yeni Yıl ve Bahar Bayramları

Sumerce	Akkadca	Anadolu Dilleri	Yunanca	Anlamı
KASKAL (Labat 1963: 166)	harrānu (Gelb v.d. 1956: 106)			Yol
KASKAL.A (Labat 1963: 166, 366)	harrān mīm (Gelb v.d. 1956: 106)			Su Yolu
KASKAL.KUR (Labat 1963: 166, 366)	harrān mātīm (Gelb v.d. 1956: 106)			Kara Yolu
^a KASKAL.KUR (Hawkins 1993, 274-275, 277)				yer altına yapay giriş
TŪL (Labat 1963: 511)	būtru (Gelb v.d. 1965: 335), hirītu (Gelb v.d. 1956: 198), kalakku (Civil v.d. 1971: 62)	Hattice luli- (Wegner 1978: 406), Hittice hateššar (Friedrich 1952: 65), Hurice dapi (Haas ve Wilhelm 1974: 177, 305)	bothros	çukur, delik, kuyu, mağara
GIBĪL (Labat 1963: 548)	maqlū (Civil v.d. 1977: 251)	Hittice šanezzi (Friedrich 1952: 181)		Tütsü
KI.KAŠ.GAR (Labat 1963: 461, 214, 597)	tākultu (von Soden 1965: 1309)			Kült Yemeği

Tablo 4: Kutsal Mekanlara ve Sunulara İlişkin Terimler

New Year Feasts, Fertility and Rain Making Ceremonies since the Early Near East"

Assoc. Prof. Dr. A. Tuba ÖKSE*

Abstract: Water resources are associated with fertility of fields for farming communities. The seasonal cycle of the nature and the sponing and harvesting of vegetation depending on water resources developed a religious conception in the Ancient Near East. Mythological stories and several ritual practices on this concept can be followed by archaeological evidence and interpreted by written sources. Temples and open-air sanctuaries related to fertility-cult were placed close to natural water sources like rivers and springs, or a well was dug near temples. The rebirth of nature in Spring and harvest in Autumn were celebrated in these sanctuaries with offerings to the gods. The combination of grain with water symbolised the rebirth of nature and the seeding of the fields. Pools and basins were used for rain-making ceremonies and offerings were put into pits or poured into springs, since these were believed to be entrances to the netherworld, moreover, incense was used to invite gods and souls to take part in ritual meals. These rituals were practiced in the Near East through ages and some traditions reached the modern times.

Keywords: Fertility Cult, Water Cult, Vegetation Cult, New Year

* Hacettepe University, Faculty of Letters / ANKARA
okse@hacettepe.edu.tr

Церемония вызова дождя и достатка, празднования нового года в наши дни и из древней предАзии

А.Туба Оксе*

Резюме: Водные источники в сельскохозяйственных сообществах напрямую связаны с плодородием почвы. Сезонный круг в природе и зарождение корня растений и жатвы связанное с водными источниками приняло в предАзии религиозный характер. В этом значении возникшие митологические истории и ритуалы могут наблюдаться в археологических находках и анализироваться по письменным источникам. Храмы относящиеся к культу плодородия и храмы на открытом воздухе были построены возле природных водных источников как реки и ручьи или же возле храмов были вырыты колодцы. Храмы относящиеся к культу плодородия и храмы на открытом воздухе были построены возле природных водных источников как реки и ручьи или же возле храмов были вырыты колодцы. Возрождение природы весной и жатва осенью праздновались в этих храмах вместе с вознесением Всевышнему. Соединение воды и зерна символизировало возрождение природы и посев зерна. Озёра и бассейны использовались для церемонии вызова дождя и поставка, клались в ямы, которые считались дверями в иной мир или же выливались в ручьи, отдельно же использовались благоволия для обеспечения ритуальных кушаний богов. Эти традиции были в предАзии и частично дошли до наших дней.

Ключевые слова: Культ Плодородия, Культ Воды, Культ Растений, Новый Год

* Университет Наджеттепе, Факультет Литературы, кафедра археологии-АНКАРА
okse@hacettepe.edu.tr

Bağımsız Denetim Firmaları Bakış Açısıyla Türkiye Bağımsız Dış Denetim Sisteminin Değerlendirilmesi

Araş.Gör.Adnan DÖNMEZ*
Prof. Dr. Ayten ERSOY*

Özet: Bu araştırmanın amacı, Sermaye Piyasası Kurulu tarafından bağımsız denetim yapmakla görevlendirilmiş bağımsız denetim firmaları bakış açısıyla Türkiye’de ki bağımsız dış denetim sisteminin değerlendirilmesidir. Araştırmanın örneklemini Sermaye Piyasası Kurulu’nun bağımsız dış denetim yapma yetkisi verdiği 78 bağımsız denetim firması oluşturmaktadır. Çalışma anket aracılığıyla yürütülmüş ve elde edilen veriler SPSS paket programı yardımıyla analize tabi tutulmuştur. Araştırma sonuçlarına göre anketimize katılan denetim firmalarının büyük bir çoğunluğunun ülkemizde bağımsız dış denetime ilişkin yapılan düzenlemelerin yetersiz olduğu düşüncesinde oldukları ortaya çıkmıştır. Yine firmaların büyük bir çoğunluğunun ülkemizde bağımsız denetim alanında en etkili çalışan örgüt olarak Sermaye Piyasası Kurulu’nu gördükleri saptanmıştır. Firmaların denetim sürecinde karşılaştıkları sorunların en önemlileri ise “mevzuat karmaşası”, “denetime ilişkin düzenlemelerin yetersizliği” ve “denetlenen işletmelerin Uluslararası Muhasebe Standartları’nı uygulamaması” olarak tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bağımsız Dış Denetim, Bağımsız Dış Denetim Standartları, Türkiye’de Bağımsız Dış Denetim.

1.Giriş

Günümüzde ekonomik ve sosyal alanda hızlı değişimler, işletmelerin faaliyet alanlarının genişlemesine ve karmaşıklaşmasına neden olmaktadır. İşletmelerin büyük ölçekli hale gelmeye başlaması ve faaliyetlerinde meydana gelen karmaşıklık beraberinde işletmelerin muhasebe sistemlerinin de karmaşıklaşmasına neden olmaktadır. Muhasebe verilerinde meydana gelen bu karmaşıklık işletmenin finansal tablolarına ve muhasebe bilgilerine olan güvenilirlik derecesini olumsuz yönde etkilemektedir. İşletmelerin gelişen ve değişimi gerektiren ekonomik koşullar nedeniyle giderek büyümesi beraberinde doğru ve güvenilir bilgilere olan ihtiyacı da arttırmaktadır. Bu ihtiyacın artması bağımsız dış denetim uygulamalarının da daha fazla önem kazanmasına neden olmuştur.

*Akdeniz Üniversitesi, İ.İ.B.F. İşletme Bölümü / ANTALYA
adonmez@akdeniz.edu.tr

*aytenersoy@akdeniz.edu.tr

Günümüzde işletmeler için çok büyük bir gereksinim haline gelen bağımsız dış denetim faaliyetlerine ilişkin olarak ülkemizde çok yakın tarihlere kadar yasal bir düzenleme yok iken 1987 yılından itibaren çeşitli yasal düzenlemelerin yapılmaya başlandığını görüyoruz. Ülkemizde düzenlemelerin yasalar aracılığı ile yapılması, gelişmiş ülkelerdeki gibi denetime ilişkin düzenlemeleri gerçekleştirecek bir meslek örgütünün olmayışı ülkemizde bağımsız dış denetimin gelişimini olumsuz olarak etkilemektedir.

Bu çalışmada öncelikle bağımsız dış denetime ilişkin bir takım tanımlamalara ve bağımsız dış denetimin ülkemizdeki gelişimine yer verildikten sonra, ülkemizde yer alan bağımsız dış denetim standartlarının genel kabul görmüş denetim standartlarıyla ne derece uyumlu olduğu, bağımsız dış denetim sürecinin ülkemizde nasıl işlediği ve uygulamada ne tür sorunlarla karşılaşıldığının uygulamacıların bakış açısıyla ortaya konması amacıyla Sermaye Piyasası Kurulu tarafından bağımsız dış denetim yetkisi verilmiş bağımsız dış denetim kuruluşlarına yapılan anket çalışmasının bulgularına ve bu bulguların değerlendirilmesine yer verilecektir.

2. Bağımsız Dış Denetim ve Bağımsız Dış Denetim Standartları

2.1 Bağımsız Dış Denetim

Ekonomik yaşamın giderek karmaşıklaşan bir hal alması güvenilir ve tarafsız bilgi ihtiyacını da beraberinde getirmiştir. Karmaşıklaşan bu ekonomik yapı kullanıcılara sunulan bilgilerin tarafsız, doğru ve güvenilir olma olasılığını da azaltmaktadır. Bu bilgilerden yararlanarak karar alacak olanlar yararlandıkları bilgileri asıl kaynağından inceleme olanağına sahip olmadıkları için başkaları tarafından hazırlanan bu bilgilerin tarafsız ve doğru bir şekilde hazırlandığına güvenmek zorundadırlar (Kepekçi, 2000, s.1). Finansal tablolarda açıklanan bilgilerin yeterince güvenilir olmaması bu bilgilerden yararlanacak olan üçüncü kişileri veya karar alıcıları bu konuda bir takım önlemler almaya zorlamaktadır. Finansal tablolardaki bilgilerden hareketle önemli kararlar alabilecek karar alıcılar kullanacağı bilginin yeterince güvenilir olup olmadığını araştırma ihtiyacı duyar (Güredin, 1998, s.4). Ancak bu araştırmanın yapılabilmesi için bu bilgilerden yararlanacak olan herkesin özel bilgi ve tecrübeye sahip olması gerekir (Gürbüz, 1995, s.28). Bu nitelikler ise uzun yıllar süren eğitim ve tecrübe ile elde edilebilir ve sözü edilen karar vericilerin hepsinin de bu niteliklere sahip olması mümkün olmayabilir. Bu bilgilerin doğruluğunun ve tarafsızlığının saptanması konusunda en yaygın ve genel yöntem ise bu bilgilerin bağımsız ve güvenilir bir kişi tarafından denetlenmesidir (Güredin, 1998, s.4). Çünkü bağımsız denetçiler tarafından, denetim standartlarına uygun bir şekilde hazırlanarak doğruluğu ve güvenilirliği ortaya konan bilgilerin güvenilirlik dereceleri de o ölçüde yüksek olacaktır.

Bağımsız dış denetim; denetlenen kuruluşa ait finansal tabloların, bağımsız bir denetçi tarafından tarafsız bir şekilde, kanıt toplama ve değerlendirme yöntemleri ile denetim standartlarına uyularak, daha önceden saptanmış olan ilke ve kurallara uygunluğu açısından incelenmesi sonucu ulaşılan görüşlerin işletme ilgililerine ve kullanıcılara iletilmesi şeklinde tanımlanabilir (Bayazıtlı, 1991, s.9). Sermaye Piyasası Kurulu ise bağımsız dış denetimi “ortaklıkların ve yardımcı kuruluşların hesap ve işlemlerini bağımsız denetleme kuruluşlarının görevlendirilen yetkili denetleme elemanları tarafından bu kuruluşlar adına denetleme ilke, esas ve standartlarına göre incelenmesi ve bu inceleme sonuçlarına dayanılarak, düzenlenmiş mali tabloların 2499 sayılı Kanun (Sermaye Piyasası Kanunu) çerçevesinde gerçeği yansıtıp yansıtmadığının tespiti ve rapora bağlanmasıdır” şeklinde tanımlamıştır (Sermaye Piyasasında BDD Hakkında Yönetmelik, m. 5).

2.2 Bağımsız Dış Denetim Standartları

Bağımsız dış denetimin çalışmalarının doğru ve güvenilir olabilmesi için belli bir kalitede ve seviyede yürütülmesi gerekmektedir. Belirli nitelikleri taşıyan bir denetim çalışması ve bunun sonucunda hazırlanan denetim raporları, hiçbir yarar sağlayamamaktadır ve karar vericilerin yanılmasına, denetçinin sorumlu duruma düşmesine neden olmaktadır (Gürbüz, 1995: 34). Bu nedenle bağımsız denetim gerçekleştiren her meslek üyesinin, kamunun beklentisi doğrultusunda, gerekli dikkat ve özeni göstererek kaliteli bir denetim yapılması beklentisini karşılaması gerekmektedir.

Bağımsız dış denetim çalışmalarının kaliteli ve güvenilir olması ancak bazı kıstasların geliştirilmesiyle sağlanabilir. Geliştirilecek olan bu kıstasların tarafsızlığı sağlaması amacıyla, yasalarca ya da meslek kuruluşlarınca belirlenmiş yada uygulamada genel kabul görmüş olmaları zorunludur (Gürbüz, 1995: 34). İşletmelerin bağımsız denetimi için belirlenmiş ve denetçilerin çalışmaları esnasında uymak zorunda oldukları ve uluslararası alanda genel kabul görmüş bu temel kurallara “genel kabul görmüş denetim standartları” denilmektedir (Erdoğan, 1994: 6). Genel kabul görmüş denetim standartları; bir denetçide bulunması gereken mesleki özellikleri, denetim sürecinde yapılması gereken faaliyetleri, denetim raporunun yazımı aşamasında uyulması gereken kuralları genel hatlarıyla belirlemektedir (Kavut, 2000: 9). Diğer bir deyişle, bu standartlar, denetim faaliyetleri sırasında denetçilerin uyması gereken asgari kurallardan oluşmaktadır. Aşağıda, genel kabul görmüş denetim standartları, AB Sekizinci Yönergesi kapsamında yer alan denetim standartları ve uluslararası denetim standartları çalışmamızın esas konusu olmaması nedeniyle ayrıntıya girmeden kısaca özetlenecektir.

Denetim standartları ilk olarak Amerikan Sertifikalı Muhasebeciler Kurumu (American Institute of Chartered Public Accountant: AICPA) tarafından 1947

yılında “Genel Kabul Görmüş Denetim Standartları” olarak yayınlanmıştır ve bu standartlar bir çok ülke tarafından da benimsenmiştir (Arens ve Loebbecke, 2000: 29). Bu standartlar 1972 yılından sonra Denetim Standartları Komitesi (Auditing Standarts of Board) tarafından gözden geçirilerek SAS (Statement on Auditing Standarts- Denetim Standartları Açıklamaları) adı altında tekrar yayınlanmaya başlamıştır (Carmichael, 1989: 15). Bunlar 1947 yılında yayınlanan standartların bir yorumudur ve denetim uygulama tekniklerinde değişiklikler olmasına rağmen bu standartlar çok az değişikliğe uğrayarak günümüze kadar gelebilmiştir.

1981 yılında yine AICPA tarafından yayınlanan Mesleki Davranış Kuralları-Mesleki Ahlak Yasası (Code of Professional Ethics) genel kabul görmüş denetim standartlarına uymayı zorunlu kılmıştır (AICPA, Code of Professional Ethics, Rule 2002). Mesleki davranış kuralları, denetçilerin uyması gereken davranış kurallarını düzenlemektedir. Mesleki davranış kuralları ve denetim standartları bazı durumlarda aynı konuları kapsarken denetim standartları daha çok genel kurallar niteliği taşımaktadır (Bayazıtlı, 1991: 76). Mesleki davranış kuralları ise daha çok davranışların nasıl olması gerektiğini belirler ve kavram olarak denetim standartlarından daha kapsamlı olduğu söylenebilir.

AICPA tarafından yayınlanan ve finansal tabloların denetimi sırasında denetçilere yol gösteren denetim standartları üç grup altında on standarttan oluşmaktadır (Arens ve Loebbecke, 2000: 29): (1) Genel Standartlar (Mesleki Eğitim ve Yeterlilik Standardı, Bağımsızlık Standardı, Mesleki Özen ve Titizlik Standardı), (2) Çalışma Alanı Standartları (Planlama ve Gözetim Standardı, İç Kontrol Sistemi Hakkında Bilgi Edinme Standardı, Kanıt Toplama Standardı), (3) Raporlama Standartları (Genel Kabul Görmüş Muhasebe İlkelerine Uygunluk, Genel Kabul Görmüş Muhasebe İlkelerinin Devamlılığı, Finansal Tablolardaki Açıklamaların Yeterliliği, Görüş Bildirme) olmak üzere.

Avrupa Birliği açısından uyulması zorunlu denetim standartları, 10 Nisan 1984 yılında yayınlanan Sekizinci Yönerge ile belirlenmiştir. Bu yönergenin amacı; yasal denetçi olarak çalışan kişilerin gereksinimlerinin karşılanması (Combarros, 2000: 649) ve Avrupa Birliği’ne üye ülkelerde denetime ilişkin düzenlemelerin uyumunun sağlanmasıdır (Baker ve diğ., 2001: 764). Bu yönerge ile; denetçilerin sorumlulukları, eğitimi, mesleki uzmanlığın gereklilikleri ve denetimde bağımsızlık kavramlarına açıklık getirilmiştir. Denetim standartlarını tam olarak düzenlenmese de, üye ülkelerde standartların oluşumuna yol gösterici bir nitelik taşımaktadır.

Uluslararası denetim standartlarının ilki ise, Uluslararası Muhasebeciler Federasyonu’na (IFAC-Internatioanal Federation of Accountants) bağlı olarak çalışan ve 2002 yılının ortalarında Uluslararası Denetim ve Güvenlik Stan-

dartları Kurulu (International Auditing and Assurance Standards Board-IAASB) olarak yeniden adlandırılan Uluslararası Denetim Uygulamaları Komitesi (IAPC-International Auditing Practices Committee) tarafından 1991 yılında yayınlanmıştır (www.icaew.co.uk/library/index.cfm). 1994 yılında ise standartlar tamamlanmış ve bir set halinde kodlarıyla birlikte yayınlanmıştır (Roussey, 1999: 15). Uluslararası denetim standartları içeriği itibariyle, denetimin başlangıcından itibaren sonuna kadar bütün aşamaları ayrıntılı olarak ele almaktadır (Handbook of International Auditing, Assurance, and Ethics Pronouncements, 2004).

3. Türkiye’de Bağımsız Dış Denetimin Gelişimi ve Denetim Standartları

3.1 Türkiye’de Bağımsız Dış Denetim: Ülkemizde bağımsız dış denetimin yapılmasına ilişkin zorunluluk ilk defa 1987 yılında bankaların denetimi ile getirilmiştir. Bu gelişmelerin paralelinde T.C. Merkez Bankası 24 Aralık 1987 tarihinde bağımsız denetim kuruluşlarınca yapılacak banka denetimlerinin esaslarını açıklayan Bağımsız Denetim Hakkında Tebliğ’i yayınlamıştır (Akgül, 2000: 5). Bankaların denetiminden sonra Sermaye Piyasası Kurulu’na bağlı ortaklıkların zorunlu denetiminin bunu izlediği görülmektedir.

Sermaye Piyasası Kurulu 13 Aralık 1987 tarihinde kendine tabii ortaklıkların denetimini düzenlemek amacıyla Sermaye Piyasasında Bağımsız Dış Denetim hakkında Yönetmelik’i yayınlamıştır. Bu yönetmeliğe bağlı olarak Bağımsız Denetim Kuruluşları oluşturulmuştur. Sermaye Piyasası Kurulu daha sonra; 18 Haziran 1988 tarihinde Seri:X, No:3 Tebliği ile bağımsız denetim kuruluşları ve denetçilere ilişkin genel esasları, Seri:X, No:4 Tebliği ile de denetimin nasıl yapılacağı, raporlamanın ilke ve kurallarını belirlemiştir (Seri:X, No:3 Tebliği Seri:X, No:16 Tebliği’nin yayınlanması ile yürürlükten kaldırılmıştır). Sermaye Piyasası Kurulu 4 Mart 1996’da Seri:X, No:16 sayılı tebliği yayınlamıştır. Bu Tebliğ’de amaç; 2499 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu’nun 16, 22/d ve 22/e maddeleri uyarınca sermaye piyasasında bağımsız denetime ilişkin ilke ve kuralları belirlemektir (Sermaye Piyasası Kanunu, Seri:X, No:16 Tebliği). Sermaye piyasası bu tebliğ dışında denetime ilişkin olarak, Seri X, No:12 sayılı “Sürekli ve Sınırlı Denetime Tabiyet Tebliği”, Seri:X, No:7 sayılı “Özel Denetime Tabiyet Tebliği” ve Seri:X, No:15 sayılı “Denetim Kuruluşları Liste Tebliği”ni yayınlamıştır (Küçüksozen ve Sayar, 2002: 50). Sermaye Piyasası Kurulu son zamanlarda yaşanan denetim skandalları sonucu bunların önüne geçmek amacı ile çıkarılan Sarbanes-Oxley Yasası paralelinde son olarak, Denetçi Bağımsızlığının Sağlanmasına İlişkin Seri:X, No:19 sayılı Tebliği (02.11.2002) yayınlamıştır. Bu tebliğ ile Seri:X, No:16 sayılı Tebliğ’in bazı maddelerine eklemeler yapılmış, bazılarında ise değişikliğe gidilmiştir.

Ülkemizde denetim alanındaki önemli gelişmelerden biri de 13 Haziran 1989 tarihinde yayınlanan 3568 sayılı Serbest Muhasebeci, Serbest Muhasebeci Mali Müşavir ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanunu ile bunu izleyen yönetmelik ve tebliğlerdir (Akgül, 2000: 5). 3568 sayılı Kanun, bağımsız dış denetimi tam anlamıyla düzenlememekle birlikte bağımsız denetçilerin serbest muhasebeci mali müşavir veya yeminli mali müşavir olması zorunluluğu bulunduğundan bu kanununda bağımsız denetimle iç içe girdiği görülmektedir.

3.2 Türkiye’de Bağımsız Dış Denetim Standartlarının Durumu:

Ülkemizde, denetleme ilke ve kuralları ilk kez Sermaye Piyasası Kurulunun 1988 yılında yayınladığı tebliğler ile yasal bir nitelik kazanmıştır. Bu kurallar, Sermaye Piyasası Mevzuatı’na tabi olan kuruluşlarda yapılan denetimin sermaye piyasası mevzuatı yönünden geçerliliğini sağlamak için kabul edilmiştir. Sermaye piyasasında bağımsız denetime ilişkin ilke ve kurallara büyük ölçüde Seri X, No:16 sayılı Tebliğde yer verilmiştir (Küçüksözen ve Sayar, 2002: 51). 1 Haziran 1989 tarihinde kabul edilen 3568 sayılı SMM, SMMM ve YMM’lik Kanunu’nun 50. maddesi uyarınca hazırlanan Serbest Muhasebeci, Serbest Muhasebeci Mali Müşavir ve Yeminli Mali Müşavirlerin Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik hükümlerinde de denetim standartlarına yer verildiği görülmektedir. Ancak burada yer alan standartların, genel kabul görmüş denetim standartları düzeyinde olmadığı görülmüş ve TÜRMOB tarafından genel kabul görmüş denetim standartlarına uyumlu bağımsız denetim standartlarının oluşturulması çalışmalarına başlanmıştır (Aksoy, 2001: 63). Muhasebe ve denetim standartlarının oluşturulması görevi daha sonra TÜRMOB tarafından 9 Şubat 1994 tarihinde kurulan Türkiye Muhasebe ve Denetim Standartları Kurulu’na (TMUDESK) verilmiştir. Türkiye Muhasebe ve Denetim Standartları Kurulu (TMUDESK), denetlenmiş finansal tabloların ihtiyaca uygun, gerçek, güvenilir, dengeli, karşılaştırılabilir ve anlaşılabilir nitelikte olmaları için ulusal muhasebe ilkelerinin gelişmesi ve benimsenmesini sağlayacak ve kamu yararı için uygulanacak ulusal muhasebe standartları ile muhasebe meslek mensuplarının, denetim faaliyetlerini disiplinli yürütmeleri için ulusal denetim standartlarını saptamak ve yayınlamak üzere Türkiye Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirler Odaları Birliği (TÜRMOB) tarafından kurulmuştur (turmob.org.tr-TMUDESK Yönergesi). Ancak, TMUDESK’in bu muhasebe standartları oluşturma görevi, 15.12.1999 tarih ve 4487 sayılı Kanun’un 27. maddesinde yapılan değişiklikle yeni kurulan Türkiye Muhasebe Standartları Kurulu’na verilmiştir. Şu anda bu Kurul, muhasebe alanındaki standartların çıkarılmasına yönelik çalışmalarında belli bir aşama kaydetmesine karşın, denetim alanında herhangi bir standart yayınlamamıştır.

Sermaye Piyasası Kurulu ve 3568 sayılı Kanun'da denetime ilişkin standartlar incelendiği zaman Sermaye Piyasası Kurulu'nun düzenlemelerinde yer alan standartların büyük ölçüde genel kabul görmüş denetim standartları paralelinde olduğu görülmektedir. 3568 sayılı Kanun'da yer alan açıklamaların ise bu konuda çok yetersiz kaldığı görülmektedir (Kavut, 1999: 9-28; Dönmez, 2002: 56-98).

Yukarıdaki açıklamalar paralelinde çalışmanın bundan sonraki bölümünde, ülkemizdeki denetim firmalarının uygulamalarında hangi denetim standartlarından yararlandıklarını, ülkemizdeki bağımsız dış denetime ilişkin düzenlemelerin bağımsız dış denetim faaliyetlerinin tam ve eksiksiz olarak gerçekleştirilmesi için yeterli olup olmadığı konusundaki düşüncelerini, ülkemizde hangi örgütlenmenin denetime ilişkin olarak daha etkili çalıştığını, denetim firmalarının karşılaştığı sorunların hangilerinin daha önemli olduğunu saptamak amacıyla Sermaye Piyasası Kurulu tarafından bağımsız denetim yapma yetkisi verilen denetim firmalarına yapılan anket çalışmasının bulgularına ve bulguların yorumlanmasına yer verilecektir.

4. Bağımsız Denetim Firmaları Bakış Açısıyla Türkiye Bağımsız Dış Denetim Sisteminin Değerlendirilmesine İlişkin Bir Araştırma

4.1 Araştırmanın Amacı ve Önemi: Araştırmanın amacı; günümüz ekonomik koşullarında işletmeler için kaçınılmaz bir ihtiyaç haline gelen bağımsız dış denetimin ülkemizde nasıl yürütüldüğünü, hangi örgütlenmenin bu konuda daha etkili olduğu, denetim sırasında hangi standartların ölçü olarak alındığını ve ülkemizdeki standartların denetim için yeterli olup olmadığını, uygulamada karşılaşılan sorunların denetim firmaları için ne derece önemli olduğunu ve ülkemizdeki düzenlemelerin uluslararası düzenlemelerle uyumu konusunda meslek mensuplarının ne düşündüklerini ortaya koymaktır.

Ekonomik koşulların her geçen gün değişmesi, iş dünyasında hızla artan rekabet ve ülkemizde uluslararası düzeyde faaliyet gösteren işletmelerin sayısının giderek artması ve bunların gerek ülke sınırları içinden gerekse ülke sınırları dışından kaynak bulma ihtiyacının artması bağımsız dış denetim faaliyetinin kaçınılmaz bir gereksinim olmasına neden olmuştur. Çünkü işletmelerin, kaynak talebinde buldukları işletmelerin kendilerinden talep ettiği finansal durumları ve muhasebe verilerine ilişkin bilgileri tam, doğru ve güvenilir olarak sunmaları gereklidir. Bu güvenilirliğin günümüz koşullarında sağlanması da ancak bağımsız dış denetim faaliyeti ile mümkün olmaktadır.

4.2 Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi: Araştırmamız durum saptamaya yönelik tanımlayıcı bir araştırmadır. Araştırmamızda yukarıda belirtilen

amaçlara ulaşabilmek için veri toplama aracı olarak anket yöntemi kullanılmıştır.

Araştırmanın ana kütesini Sermaye Piyasası Kurulunun bağımsız dış denetimle yetkilendirdiği 78 tane Bağımsız Dış Denetim ve Yeminli Mali Müşavirlik Firması oluşturmaktadır. Bu firmaların tamamına ulaşılmaya çalışılmış ancak 28 tane firma kendilerine anket gönderilmesini istememiştir. Bu nedenle geriye kalan 50 firmaya faks ve e-mail yoluyla anketler gönderilmiştir. Anketlerden 25 tanesi geri gelmiş olup geri dönüş oranı %50'dir. Anket gönderilen diğer 25 firma ise zaman kısıtı ve ankette yer alan sorulara ilişkin bilgilerin firma dışına sızdırılmaması gerektiğini sebep göstererek ankete cevap vermemişlerdir. Araştırma ankete yanıt veren 25 firmaya ilişkin verilerin toplanması, analizi ve çözümlenmesine dayanmaktadır.

Anketi cevaplandıran firmalardan elde edilen verilerin SPSS paket programı yardımıyla analiz edilerek yorumlanmasıyla araştırma sonuçlarına ulaşılmıştır.

4.3 Araştırmada Elde Edilen Bulguların Değerlendirilmesi

4.3.1 Anket Formunu Cevaplandıran Denetçi ve Denetim Firmalarına İlişkin Özellikler

Denetçilerin Mezun Oldukları Bölüm: Araştırmamıza katılan denetçilerin mezun oldukları bölümlere ilişkin aşağıdaki bilgiler elde edilmiştir.

Tablo 1- Denetçilerin Mezun Oldukları Bölüm

Mezun olunan Bölümler	SAYI	YÜZDE
İktisat	9	%36,0
İşletme	10	%40,0
Maliye	4	%16,0
Kamu Yönetimi	1	%4,0
Çalışma Ekonomisi	1	%4,0
Toplam	25	%100,0

Anketi Cevaplandıranların Firmalarda Üstlendikleri Görevler: Anketi cevaplandıran denetçilerin firmalarda üstlendikleri görevlere ilişkin aşağıdaki bilgiler elde edilmiştir.

Tablo 2- Denetçilerin Firmadaki Görevleri

GÖREVLER	SAYI	YÜZDE
Sorumlu Ortak Başdenetçi	6	%24,0
Denetçi	6	%24,0
Denetim Müdürü	2	%8,0
Yönetim Kurulu Başkanı	3	%12,0
Kıdemli Denetçi	2	%8,0
Yeminli Mali Müşavir	3	%12,0
Partner	2	%8,0
Denetçi Yardımcısı	1	%4,0
Toplam	25	%100,0

Denetçilerin Meslekte Çalıştıkları Süre: Araştırmamıza katılan denetçilerin ne kadar süredir denetim mesleğinde olduklarına ilişkin aşağıdaki bilgiler elde edilmiştir.

Tablo 3- Denetçilerin Çalışma Süreleri

SÜRE	SAYI	YÜZDE
1-5 yıl	6	%24,0
6-10 yıl	7	%28,0
11-15 yıl	6	%24,0
16-20 yıl	1	%4,0
21-25 yıl	1	%4,0
25 yıldan fazla	4	%16,0
Toplam	25	%100,0

Denetim Firmalarının Sermaye Yapıları: Araştırmamıza katılan denetim firmalarının sermaye yapılarına ilişkin olarak aşağıdaki bilgiler elde edilmiştir.

Tablo 4- Firmaların Sermaye Yapısı

SERMAYE YAPISI	SAYI	YÜZDE
Yabancı Sermaye Payı Var	0	%0,0
Yabancı Sermaye Payı Yok	25	%100,0
Toplam	25	%100,0

Tablo 4'te görüldüğü gibi anketimize cevap veren denetim firmalarının tamamı yerli sermaye ile çalışmaktadır.

Yabancı İşletme Denetimi: Araştırmamıza katılan firmaların yabancı işletmelerin denetimini yapıp yapmadıklarına ilişkin olarak aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

Tablo 5- Yabancı İşletme Denetimi

YABANCI İŞLETME DENETİMİ	SAYI	YÜZDE
Yabancı İşletmelerin Denetimi Yapılıyor	11	%44,0
Yabancı İşletmelerin Denetimi Yapılmıyor	14	%56,0
Toplam	25	%100,0

Tablo 5'te görüldüğü gibi ankete cevap veren denetim firmalarının %44'ü yabancı işletmelerin de denetimini yaptıklarını, %56'sı ise yabancı işletme denetimi yapmadıklarını belirtmişlerdir.

Firmaların Denetim Dışında İşletmelere Sundukları Diğer Hizmetler: Araştırmamıza katılan denetim firmalarının, denetim dışında işletmelere sundukları diğer hizmetlere ilişkin aşağıdaki bilgiler elde edilmiştir.

Tablo 6- Denetim Dışında İşletmelere Yardımcı Olunan Konular

Denetim Dışında İşletmelere Yardımcı Olunan Konular	SAYI	YÜZDE
Vergi konusunda danışmanlık yapmak	18	%29,1
Muhasebe sistemini kurmak	15	%24,2
İşletmelere yönetim danışmanlığı yapmak	8	%12,9
Kamu kurum ve kuruluşlarının işletmelerden talep ettiği bilgi ve belgelerin onaylanması işlemini yürütmek	13	%20,9
Diğer	8	%12,9
Toplam	62	%100,0

Tablo 6'da görüldüğü gibi denetim firmaları işletmelere %29,1 vergi konusunda, %24,2 oranında muhasebe sistemlerini kurmak yada mevcut sistemlerini inceleyerek önerilerde bulunmak konusunda, %20,9 oranında kamu kuruluşlarının istediği belgelerin onayı konusunda ve %12,9 oranında da işletmelere yönetim danışmanlığı konusunda yardımcı olduklarını belirtmişlerdir.

%12,9 oranında işaretlenen diğer seçeneğinde işletmelere yardımcı olunan konular ise şu şekilde belirtilmiştir: işletmelerin iç kontrol sistemlerini kurmak, iç denetim raporları hazırlamak, tam tasdik kapsamında denetim, şirket kuruluşları ve yatırım teşvikleri, serbest bölgeler ile ilgili uygulamalar ve kariyer planlaması şeklindedir.

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşıldığı gibi anketimizi cevaplandıran denetim firmalarının tamamı bağımsız dış denetim dışında işletmelere başka konularda da yardımcı olmaktadır. Firmaların denetim dışında işletmelere en çok yardımcı olduğu konunun ise vergi ile ilgili konular olduğunu görüyoruz. Bu da bize ülkemizde yapılan bağımsız dış denetim uygulamaları sırasında vergi denetiminin daha çok ön planda olduğunu gösteriyor.

4.3.2 Bağımsız Dış Denetim ve Muhasebe Standartları ile Ülkemizdeki Düzenlemelere İlişkin Bulguların Değerlendirilmesi

Bağımsız Denetimde Ölçü Alınan Standartlar: Araştırmamıza katılan denetim firmalarının bağımsız dış denetim faaliyetleri sırasında ölçü aldıkları standartlara ilişkin olarak aşağıdaki bilgiler elde edilmiştir.

Tablo 7- Denetimde Ölçü Alınan Standartlar

BAĞIMSIZ DIŞ DENETİMDE ÖLÇÜ ALINAN ST.	SAYI	YÜZDE
Genel Kabul Görmüş Denetim Standartları	15	%25,4
Uluslar arası Denetim Standartları	11	%18,6
8. Yönerge de Belirtilen Standartlar	1	%1,9
SPK Mevzuatında Belirtilen Standartlar	18	%30,5
3568 Sayılı Kanunda Belirtilen Standartlar	14	%23,6
Toplam	59	%100,0

Tablo 7’de görüldüğü gibi firmalar denetim faaliyetleri sırasında ölçü aldıkları standartlara ilişkin olarak; %25,4 oranında “genel kabul görmüş denetim standartları”, %18,6 oranında “uluslararası denetim standartları”, %1,9 oranında “8. Yönerge de belirtilen standartlar”, %30,5 oranında “SPK mevzuatında belirtilen standartlar” ve %23,6 oranında da “3568 Sayılı Kanunda belirtilen standartlar” yanıtını vermişlerdir.

Yukarıdaki açıklamalarımızdan da görüldüğü gibi bağımsız denetim firmalarının en ağırlıklı olarak ölçüt aldığı standartlar Sermaye Piyasası Kurulunun belirlediği standartlar ve genel kabul görmüş denetim standartlarıdır. Sermaye Piyasasının belirlediği standartların denetçiler tarafından ağırlıklı olarak ölçüt kabul edilmesinin ise, daha öncede belirttiğimiz gibi SPK düzenlemelerinde yer alan standartların 3568 sayılı yasaya oranla genel kabul görmüş denetim standartlarıyla daha uyumlu olmasından kaynaklandığı söylenilebilir.

Denetlenen İşletmelerin Uluslararası Muhasebe Standartlarına

Uyumu: Araştırmamıza katılan denetim firmalarının denetledikleri işletmelerin uluslar arası muhasebe standartlarını uygulayıp uygulamadıklarına ilişkin olarak aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir.

Tablo 8- Denetlenen İşletmelerin UMS'ye Uyum Durumu

UMS'ye Uyum Durumu	SAYI	YÜZDE
Tamamen Uyumlu	3	%12,0
Kısmen Uyumlu	22	%88,0
Toplam	25	%100,0

Tablo 8'de görüldüğü gibi, ankete cevap veren firmalardan %12'si denetledikleri işletmelerin muhasebe sistemlerinin uluslararası muhasebe standartlarına tamamen uyumlu olduğunu, %88'i ise kısmen uyumlu olduğunu belirtmişlerdir. Anketimizde bu soruya ilişkin "uyumsuzdur" seçeneği de bulunmasına rağmen hiçbir firma bu seçeneği işaretlememiştir.

Genel Kabul Görmüş Denetim Standartları İle 3568 Sayılı Kanunda Yer Alan Denetim Standartlarının Karşılaştırılması: 3568 Sayılı Kanunda yer alan standartların genel kabul görmüş denetim standartlarına uyumuna ilişkin denetim firmalarının görüşleri ile ilgili olarak aşağıdaki bilgiler elde edilmiştir.

Tablo 9'da görüldüğü gibi, "3568 sayılı Kanun'da yer alan düzenlemeler GKGDS ile uyumludur" önermesine, denetim firmalarının %4'ü tamamen katılıyorum, %52'si kararsızım, %44'ü de katılmıyorum cevabını vermişlerdir. Anketimizde bu soruya ilişkin katılıyorum şıkkı da bulunmakta olup hiçbir firma bu şıkkı işaretlememişlerdir.

Tablo 9- 3568 Sayılı Kanunda Yer Alan Denetim Standartlarının GKGDS İle Uyumu

3568 Sayılı Kanundaki Düzenlemeler GKGDS'yle Uyumludur	SAYI	YÜZDE
Tamamen Katılıyorum	1	%4,0
Kararsızım	13	%52,0
Katılmıyorum	11	%44,0
Toplam	25	%100,0

Denetim firmalarının büyük bir çoğunluğu bu konuda herhangi bir fikre sahip değilken, geriye kalan kısmın büyük çoğunluğu ise 3568 Sayılı Kanun ile genel kabul görmüş denetim standartları arasında uyum olmadığını düşünmektedir.

SPK Mevzuatında Yer Alan Denetim Standartları İle Genel Kabul Görmüş Denetim Standartlarının Karşılaştırılması: SPK mevzuatında yer alan standartların genel kabul görmüş denetim standartlarına uyumu konusunda denetim firmalarının görüşlerine ilişkin aşağıdaki bilgiler elde edilmiştir.

Tablo 10- SPK Düzenlemelerinde Yer Alan Standartların GKGDS ile Uyumu

SPK'nun Denetime İlişkin Düzenlemeleri GKGDS İle Uyumludur	SAYI	YÜZDE
Tamamen Katılıyorum	1	%4,0
Katılıyorum	8	%32,0
Kararsızım	11	%44,0
Katılmıyorum	5	%20,0
Toplam	25	%100,0

Tablo 10'da görüldüğü gibi "SPK'nın denetime ilişkin düzenlemeleri, GKGDS ile uyumludur" önermesine, firmalar; %4 oranında tamamen katılıyorum, %32 oranında katılıyorum, %44 oranında kararsızım ve %20 oranında da katılmıyorum yanıtını vermişlerdir.

Firmaların büyük bir oranının bu konuda herhangi bir fikre sahip olmadığı görülüyor. Geriye kalanların büyük bir çoğunluğu ise SPK'nın yaptığı düzenlemelerin genel kabul görmüş denetim standartları ile uyumlu olduğunu düşünmektedir. Firmaların bu düşüncelerinin bağımsız dış denetim sırasında hangi standartları ölçü alıyorsunuz sorusuna verdikleri cevaplarla da paralellik taşıdığını görmekteyiz.

SPK ve 3568 Sayılı Kanunda Yer Alan Standartların Yeterlilik Açısından Değerlendirilmesi: SPK ve 3568 Sayılı Kanunda yer alan denetim standartlarının bağımsız dış denetimin tam ve eksiksiz olarak gerçekleştirilebilmesi için yeterli olup olmadığı konusunda denetim firmalarının görüşlerine ilişkin olarak aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

Tablo 11- SPK Düzenlemeleri ve 3568 Sayılı Kanunda Yer Alan Standartların Yeterliliği

SPK düzenlemeleri ve 3568 Sayılı Kanunda yer alan standartlar denetim için yeterlidir	SAYI	YÜZDE
Tamamen Katılıyorum	1	%4,0
Katılıyorum	11	%44,0
Kararsızım	3	%12,0
Katılmıyorum	10	%40,0
Toplam	25	%100,0

Tablo 11'de görüldüğü gibi "SPK düzenlemeleri ve 3568 sayılı Kanun'da yer alan standartlar bağımsız denetim için yeterlidir" önermesine, araştırmamıza katılan firmaların; %4'ü tamamen katılıyorum, %44'ü katılıyorum, %12'si kararsızım ve %40'ı da katılmıyorum yanıtını vermişlerdir.

Araştırmamıza katılan denetim firmalarının yarısı ülkemizdeki standartların yeterli olduğunu düşünürken yarısı ise denetim standartlarının yeterli olduğuna inanmamaktadır. Bu durum bize ülkemizdeki düzenlemelerin bağımsız

dış denetim için gereken koşulları tam olarak sağlayacak nitelikte olmadığını açıkça göstermektedir.

Meslek Özen ve Titizlik Standardının Yeterince Uygulanıp Uygulanmadığının Değerlendirilmesi: Ülkemizde mesleki özen ve yeterlilik standardının uygulanma durumuna ilişkin denetim firmalarının görüşleri aşağıdaki gibidir.

Tablo 12- Mesleki Özen ve Titizlik Standardının Uygulanma Durumu

Mesleki Özen ve Titizlik Standardı Yeterince Uygulanmaktadır	SAYI	YÜZDE
Tamamen Katılıyorum	2	%8,0
Katılıyorum	9	%36,0
Kararsızım	7	%28,0
Katılmıyorum	7	%28,0
Toplam	25	%100,0

Mesleki özen ve titizlik standardına uyum bağımsız dış denetimin kalitesi ve denetimin istenilen amaca ulaşabilmesi için büyük bir önem taşımaktadır. Tablo 12’de de görüldüğü gibi araştırmamıza katılan firmaların yarısından fazlasının bu konuda kararsız ve bu konuya gereken önemin verilmediği düşüncesinde olduklarını görüyoruz. Buda bize ülkemizde mesleki özen ve titizlik standardına gereken önemin verilmediğini göstermektedir.

Mesleki Ahlak ve Davranış Kurallarına İlişkin Standartların Değerlendirilmesi: AICPA tarafından yayınlanan mesleki ahlak ve davranış kurallarına ilişkin standartlara SPK ve 3568 Sayılı Kanunda gereken önemin verilip verilmediğine ilişkin aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir.

Tablo 13’de görüldüğü gibi “SPK Mevzuatı ve 3568 Sayılı Kanunda Mesleki Ahlak ve Davranış Kurallarına İlişkin Standartlara gereken önem verilmemiştir” önermesine araştırmamıza katılan denetim firmaları tarafından; %4 oranında tamamen katılıyorum, %28 oranında katılıyorum, %36 oranında kararsızım ve %32 oranında da katılmıyorum cevabı verilmiştir.

Tablo 13- Mesleki Ahlak ve Davranış Kurallarına İlişkin Standartların Değerlendirilmesi

SPK Mevzuatı ve 3568 Sayılı Kanunda Mesleki Ahlak Ve Davranış Kurallarına İlişkin Standartlara Gereken Önem Verilmemiştir	SAYI	YÜZDE
Tamamen Katılıyorum	1	%4,0
Katılıyorum	7	%28,0
Kararsızım	9	%36,0
Katılmıyorum	8	%32,0
Toplam	25	%100,0

Denetim firmalarının bu soruya verdikleri yanıtlardan ve daha önce yaptığımız açıklamalardan da anlaşıldığı gibi ülkemizde mesleki ahlak ve davranış kurallarına ilişkin düzenlemeler henüz yeterli sayılabilecek bir düzeyde değildir. Mesleğin bağımsız ve güvenilir bir şekilde yürütülebilmesi açısından son derece önemli olan “mesleki ahlak ve davranış kuralları”nın bir an önce oluşturulması kanımızca mesleğin geleceği açısından son derece önem arz etmektedir.

Ülkemizdeki Düzenlemelerin AB Sekizinci Yönergesi İle Uyumlaştırılması: Ülkemizde yer alan uygulamaların AB Sekizinci Yönergesi ile uyumlu hale getirilmesi gerektiği düşüncemize ilişkin olarak denetim firmalarından aşağıdaki yanıtlar alınmıştır.

Tablo 14- Sekizinci Yönerge İle Uyumlaştırmaya İlişkin Firma Görüşleri

Ülkemizdeki BDD’e İlişkin Düzenlemeler 8.Yönerge İle Uyumlu Hale Getirilmelidir	SAYI	YÜZDE
Tamamen Katılıyorum	5	%20,0
Katılıyorum	13	%52,0
Kararsızım	5	%20,0
Katılmıyorum	2	%8,0
Toplam	25	%100,0

Avrupa Birliğine giriş sürecinde olan ülkemizde; bağımsız dış denetime ilişkin düzenlemelerin Sekizinci Yönerge ile uyumlu hale getirilmesi gerektiği düşüncemizin bağımsız denetim firmalarının büyük bir çoğunluğu tarafından da desteklendiğini görmekteyiz.

Ülkemizde Genel Kabul Görmüş Denetim Standartlarına Uyumlu Bağımsız Denetim Standartlarının Oluşturulması Gerekliliğinin Değerlendirilmesi: Ülkemizde genel kabul görmüş denetim standartlarına uyumlu bağımsız dış denetim standartlarının oluşturulması gerekliliğine düşüncemize ilişkin denetim firmalarının görüşleri aşağıdaki gibidir.

Tablo 15’de görüldüğü gibi bu soruya araştırmamıza katılan denetim firmalarının %96’sı evet, %4’ü ise hayır yanıtını vermişlerdir

Tablo 15- BDD Standartlarının Oluşturulması Gerekliliğine İlişkin Firma Görüşleri

Ülkemizde GKGDS’na Uyumlu Standartlar Biran Önce Oluşturulmalıdır	SAYI	YÜZDE
Evet	24	%96,0
Hayır	1	%4,0
Toplam	25	%100,0

Anketimize katılan firmaların verdiği yanıtlardan da görüldüğü gibi ülkemizde bağımsız dış denetimin istenilen düzeye gelebilmesi için bağımsız denetim

için en önemli konu olan denetim standartlarının, genel kabul görmüş denetim standartlarına uyumlu, ülke çapında genel kabul görecektir bir şekilde bir an önce oluşturulması gereklidir.

4.3.3 Bağımsız Denetime İlişkin Düzenlemeler Yapan Örgütlenmelere İlişkin Bulguların Değerlendirmesi

Ülkemizdeki Örgütlenmelerin Değerlendirilmesi: Bağımsız denetim alanında ülkemizde hangi örgütlenmenin daha etkili olduğunun ve denetim firmalarına göre hangi örgütlenmenin denetim faaliyetlerini yürütmesi gerektiğine ilişkin aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir.

Tablo 16- Bağımsız Denetim Alanında En Etkili Çalışan Örgüte İlişkin Firma Görüşleri

Sizce Bağımsız Denetim Alanında En Etkili Çalışan Örgüt Hangisidir?	SAYI	YÜZDE
Sermaye Piyasası Kurulu	21	%84,0
TÜRMOB	2	%8,0
Maliye Bakanlığı	0	%0,0
Hiçbirisi	2	%8,0
Toplam	25	%100,0

Tablo 16’de görüldüğü gibi araştırmamıza katılan denetim firmaları bağımsız denetim alanında en etkili çalışan örgütlenme hangisidir sorusuna; %84 oranında Sermaye Piyasası Kurulu, %8 TÜRMOB ve %8 oranında da hiçbirisi yanıtını vermişlerdir.

Sorumuzda “ Maliye Bakanlığı” seçeneği de bulunmasına rağmen bu seçenek hiçbir denetim firması tarafından işaretlenmemiştir. Bu sonuçlar bize denetim alanında en etkili çalışan örgütün Sermaye Piyasası Kurulu olduğunu işaret etmektedir.

Tablo 17- Bağımsız Denetime İlişkin Düzenlemeleri Üstlenmesi Gereken Örgüt

Denetime İlişkin Düzenlemeleri Hangi Örgüt Üstlenmelidir?	SAYI	YÜZDE
Sermaye Piyasası Kurulu	13	%52,0
Maliye Bakanlığı	1	%4,0
TÜRMOB	4	%16,0
Hiçbirisi	3	%12,0
Hepsi	4	%16,0
Toplam	25	%100,0

Tablo 17’de görüldüğü gibi araştırmamamıza katılan denetim firmaları, bağımsız dış faaliyetlerine ilişkin düzenlemeleri ülkemizde hangi örgüt üstlenmelidir sorusuna; %52 oranında “Sermaye Piyasası Kurulu”, %4 oranında “Ma-

liye Bakanlığı”, %16 oranında “TÜRMOB”, %12 oranında “hiçbirisi” ve %16 oranında da “hepsi” yanıtını vermişlerdir.

Bu sonuçlar değerlendirildiğinde denetim firmalarının büyük bir çoğunluğunun denetim alanındaki düzenlemeleri Sermaye Piyasası Kurulu’nun yapması gerektiği düşüncesinde oldukları ortaya çıkmaktadır.

4.3.6 Türkiye’deki İşletmelerin Bağımsız Denetime Verdiği Önem İlişkin Bulguların Değerlendirilmesi: Ülkemizde işletmelerin bağımsız dış denetime gereken önemi verip vermediği konusunda denetim firmalarının görüşlerine ilişkin olarak aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir.

Tablo 18- Şirketlerin Bağımsız Dış Denetime Verdikleri Önem İlişkin Firma Görüşleri

Türkiye’de Şirketler Bağımsız Denetime Gereken Önemi Vermemektedir	SAYI	YÜZDE
Tamamen Katılıyorum	8	%32,0
Katılıyorum	13	%52,0
Kararsızım	3	%12,0
Katılmıyorum	1	%4,0
Toplam	25	%100,0

Tablo 18’de görüldüğü gibi, anketimize katılan firmaların büyük çoğunluğu, ülkemizde şirketlerin bağımsız dış denetime gereken önemi vermediğini düşünmektedir. Ülkemizdeki şirketlerin bağımsız dış denetime önem vermediğini düşünen denetim firmaları bunların nedenleri hakkındaki düşüncelerini de açık bir şekilde ortaya koymuşlardır.

Ülkemizdeki Şirketlerin Bağımsız Dış Denetime Önem Vermeme Nedenlerine İlişkin Firma Görüşleri: En önemli nedenler olarak bağımsız dış denetimin şirketler tarafından sadece yasal bir zorunluluk olarak görülmesi ve şirketlerin çoğunluğunun aile şirketi olması nedeniyle kurumsallaşmamış olması belirtilirken bunlar dışındaki diğer nedenler de; kayıt dışı ekonomi, işletmelerin sadece kredi ihtiyacı olduğunda bağımsız dış denetime başvurması, etik kurallara uyumsuzluk, ekonomik yetersizliklerin işletmeleri zorlaması, işletmelerde sermayedar-profesyonel yönetim ayrımının olmaması, sermaye piyasasının gelişmemiş olması, zorunlu nedenler dışında işletmelerin denetime bütçe ayırmaması ve bağımsız denetimin asıl faydasının farkında olmamaları, ülkemizde bağımsız denetimin tam olarak alt yapısının oturmamış olması ve işletme yönetimlerinin yeterli bilince sahip olmamaları şeklinde belirtilmiştir.

4.3.7 Uygulamada Karşılaşılan Sorunlara İlişkin Bulguların Değerlendirilmesi: Denetim firmalarının denetim uygulamaları sırasında karşılaşılabilecekleri sorunlara ilişkin olarak literatür taraması sonucu oluşturduğu-

muz sorun olabilecek konuların önem derecesine ilişkin olarak denetim firmalarının cevapları Tablo 19’da sunulmuştur.

Tablo 19’da görüldüğü sorunların büyük bir çoğunluğu denetim firmaları için önem taşımaktadır. Tablodaki çok önemli ve önemli seçenekleri dikkate alındığında firmalar için en önemli sorunlar, “denetime ilişkin düzenlemelerin yetersizliği”, “mevzuat karmaşası”, “denetlenen işletmelerin Uluslararası Muhasebe Standartları’na uymaması” ve “genel kabul görmüş denetim standartlarına uyumun sağlanamamış olması” olarak görülmektedir

Tablo19- Uygulamada Karşılaşılan Sorunların Firmalar İçin Önem Düzeyi

Karşılaşılan Sorunlar	Çok Önemli		Önemli		Önemsiz		Böyle Bir Sorunum Yok		Toplam	
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
Denetlenen İşletmelerin UMS’ını Uygulamaması	6	%24	16	%64	1	%4	2	%8	25	%100.0
Denetime İlişkin Düzenlemelerin Yetersizliği	10	%40	13	%52	0	%0	2	%8	25	%100.0
GKGD standartlarına uyumun sağlanamamış olması	4	%16	18	%72	0	%0	3	%12	25	%100.0
Denetim firmaları arasında yaşanan rekabet	7	%28	9	%36	8	%32.	1	%4	25	100.0
Otorite fazlalığı ve bunun yarattığı sorunlar	4	%16	15	%60	4	%16	2	%8	25	%100.0
Mesleki eğitim ve yeterliliğe gereken önemin verilmemesi	8	%32	12	%48	3	%12.	2	%8	25	%100.0
Mevzuat Karmaşası	8	%32	15	%60	2	%8.	0	%0	25	%100.0
Yapılan denetim işleminin kapsamının işletme yönetimi tarafından bilinmemesi	6	%24	10	%40	4	%16	5	%20	25	100.0
Denetimi yapılan işletme yönetiminin denetçileri etki altına almaya çalışması	5	%20	9	%36	4	%16	7	%28	25	%100.0
Ekonomik koşulların kısıtlı olması	3	%12	13	%52	3	%12	6	%24	25	%100.0
Müşterinin getirdiği zaman sınırlaması	3	%12	15	%60	6	%24	1	%4	25	%100.0

Tablo 19’da belirtilen sorunlar dışında firmalar, yabancı işletmelerin denetimi sırasında, enflasyonun mali tablolara yaptığı tahribatı anlatma konusunda ve yeterli düzeyde İngilizce bilen kalifiye eleman bulma konusunda sorun yaşadıklarını belirtmişlerdir.

Sorunlara İlişkin Çözüm Önerileri: Bağımsız dış denetim firmaları yaşadıkları sorunların çözümüne ilişkin şu önerileri sunmuşlardır:

Bu sorumuza yanıt veren denetim firmalarına göre denetim hizmetleri yetkili kurullar tarafından dağıtılmalıdır. Sermaye Piyasası Kanunu ve vergi kanun-

ları arasında uyumsuzluğun işletmelerde meydana getirdiği ek iş yükünün bu kanunların birbiriyle uyumlu hale getirilmesiyle giderilebileceği düşünülmektedir. Denetim firmaları arasında yaşanan rekabet sorununun çözümüne ilişkin olarak ta; bu sorunun daha çok denetim ücretinden kaynaklandığı ve denetim ücretinin işletmeler yerine oluşturulacak bir havuzdan denetim firmalarına ödenmesinin bu sorunu çözeceği belirtilmiştir

Sonuç ve Değerlendirme

Günümüzde hızla değişen ekonomik koşullar ve giderek zorlaşan rekabet koşullarında işletmeler için önemi bir kat daha artan bağımsız dış denetimin öneminin, uygulama sonuçlarından da gördüğümüz gibi ülkemizde tam olarak anlaşılamadığını görüyoruz.

Gelişmiş ülkeler bağımsız dış denetim mesleğine yıllar önce önem verip bu konu üzerine eğilerek bağımsız dış denetim mesleğine yasal bir statü kazandırmışlardır. Bu ülkelerde meslek kuruluşları yapacakları faaliyetlerle ilgili kuralları saptamışlar ve uygulamada tek düzenliliği sağlamak için standartlar oluşturmuşlardır. Ülkemizde ise 80’li yılların sonuna kadar bu konuda herhangi bir yasal düzenleme olmadığını görüyoruz. 1980’li yılların sonunda başlayıp günümüze kadar yapılan düzenlemelerin ise bağımsız denetimin tam ve eksiksiz olarak yürütülmesi konusunda yeterli olmadığını araştırma sonuçları açıkça ortaya koymaktadır. Denetim firmalarının neredeyse tamamı ülkemizdeki düzenlemelerin bağımsız dış denetim için yeterli olmadığını düşünmektedirler.

Bağımsız dış denetime ilişkin olarak bu yetersiz koşulları bir kenara bırakıp ülkemizdeki mevcut düzenlemeleri genel kabul görmüş denetim standartlarına uyum açısından değerlendirdiğimizde denetim firmalarının Sermaye Piyasası Kurulu düzenlemelerini genel kabul görmüş denetim standartlarıyla daha uyumlu bulduğunu görüyoruz. 3568 sayılı Kanun ise denetim firmaları tarafından yeterli kabul edilmemektedir. Firmaların “denetim sırasında ölçü aldığınız standartlar” ve “bağımsız denetim alanında hangi örgütlenmenin daha etkili çalıştığını düşünüyorsunuz” sorularına verdikleri cevaplarda yukarıdaki görüşleriyle paralellik taşımaktadır. Denetim alanında en etkili çalışan örgütünde SPK olduğunu düşünmektedir.

Bağımsız dış denetimin kaliteli ve güvenilir bir şekilde yürütülmesi açısından son derece önemli olan mesleki özen ve titizlik standardı ve mesleki ahlak ve davranış kurallarına da gereken önemin verilmediği anketimize katılan firmaların verdiği cevaplardan açıkça ortaya çıkmaktadır.

Ülkemizde genel kabul görmüş denetim standartlarıyla uyumlu ülke çapında genel kabul görecektir bağımsız denetim standartlarının bir an önce oluşturulması gerektiği düşüncemize de denetim firmalarının neredeyse tamamının katıldığını

görüyoruz. Ülkemizdeki işletmelerin bağımsız dış denetimi önemsemediği görüşümüzde yine denetim firmaları tarafından kabul görmekte ve bunların nedenleri olarakta, bağımsız dış denetimin şirketler tarafından sadece yasal bir zorunluluk olarak görülmesi ve şirketlerin çoğunluğunun aile şirketi olması nedeniyle kurumsallaşamamış olması, kayıt dışı ekonomi, işletmelerin sadece kredi ihtiyacı olduğunda bağımsız dış denetime başvurması, etik kurallara uyumsuzluk, ekonomik yetersizliklerin işletmeleri zorlaması, işletmelerde sermayedar-profesyonel yönetim ayırımının olmaması, sermaye piyasasının gelişmemiş olması, zorunlu nedenler dışında işletmelerin denetime bütçe ayırmaması ve bağımsız denetimin asıl faydasının farkında olmamaları, ülkemizde bağımsız denetimin tam olarak alt yapısının oturmamış olması ve işletme yönetimlerinin yeterli bilince sahip olmamaları sayılmaktadır.

Bağımsız dış denetim firmaları uygulamada karşılaştıkları en önemli sorunlar olarak ise, “denetime ilişkin düzenlemelerin yetersizliği”, “mevzuat karmaşası”, “denetlenen işletmelerin Uluslararası Muhasebe Standartları’na uymaması” ve “genel kabul görmüş denetim standartlarına uyumun sağlanamamış olması”nı belirtmişlerdir. Bu sorulara çözüm önerisi olarak ise, denetim hizmetlerinin yetkili kurullar tarafından dağıtılması gerektiği, Sermaye Piyasası Kanunu ve vergi kanunları arasında uyumsuzluğun işletmelerde meydana getirdiği ek iş yükünün bu kanunların birbiriyle uyumlu hale getirilmesiyle giderilebileceği şeklinde önerilerde bulunmuşlardır. Denetim firmaları arasında yaşanan rekabet sorununün çözümüne ilişkin olarak ta; bu sorunun daha çok denetim ücretinden kaynaklandığı ve denetim ücretinin işletmeler yerine oluşturulacak bir havuzdan denetim firmalarına ödenmesinin bu sorunu çözeceği belirtilmiştir.

Sonuç olarak ülkemizdeki bağımsız dış denetim sistemini uygulamacıların bakış açısıyla değerlendirdiğimiz zaman bir çok noktada yetersizliklerin olduğunu görüyoruz. Özellikle firmaların sorunları arasında da yer alan mevzuat karmaşasının bir an önce çözülmesi gerekmektedir. Kanımızca bağımsız dış denetime ilişkin düzenlemelerin bir den fazla örgüt yerine bir çok ülkede olduğu gibi tek bir meslek örgütü tarafından yapılması hem meslek için hem de ülke için daha yararlı olacaktır. Oluşturulması çalışmalarına devam edilen bağımsız denetim standartlarının da bir an önce oluşturularak yürürlüğe konması da mesleğin geleceği açısından son derece önem taşımaktadır.

Kaynakça

- AICPA, (1979), *Code of Professional Ethics and Codification of Statements on Auditing Standards and Procedures*.
- AICPA, *Professional Standards*, Section 150.
- AKGÜL, B. (2000), *Türk Denetim Kurumları*, Ankara: Türkmen Kitabevi.

- AKSOY, K. (2001), *Uluslararası Bağımsız Dış Denetim Standartlarının 3568 sayılı Yasa Hükümleri İle Karşılaştırılması*, Dumlupınar Üniversitesi S.B.E. İşletme Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Kütahya.
- ARENS, A. and LOEBBECKE, J. (2000), *Auditing "An Integrated Approach"*, ABD: Prentice Hall.
- BAKER, R., MIKOL, A. ve QUICK, R. (2001), *Regulation of the statutory auditor in the European Union: A comparative survey of the United Kingdom, France and Germany*, *The European Accounting Review*, 10:4, s.763-786.
- BAYAZITLI, E. (1991), *Uluslararası Bağımsız Dış Denetim Standartları ve Türkiye Uygulaması*, Ankara Üniversitesi, S.B.E. İşletme Anabilim Dalı Doktora Tezi, Ankara.
- CARMICHAEL, R. ve WILLINGHAM, J. (1989), *Auditing Concepts and Methods, A guide to Current Auditing Theory and Practice*, 5th Edition, Mc Graw-Hill.
- COMBARROS, J. (2000), *Accounting and Financial Audit Harmonization in the European Union*, *The European Accounting Review*, 9:4, s.643-654.
- DÖNMEZ, A. (2002), *Ülkemizdeki Bağımsız Dış Denetim Sürecinin İşleyişine İlişkin Bir Değerlendirme*, Akdeniz Üniversitesi S.B.E. İşletme Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Antalya.
- ERDOĞAN, N. (1994), *Genel Kabul Görmüş Denetim Standartları ve Raporlama*, Ankara: TESMER Yayınları, Yayın No:4.
- GÜRBÜZ, H. (1995), *Muhasebe Denetimi*, İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi.
- GÜREDİN, E. (1998), *Denetim*, İstanbul: Beta Basım Dağıtım.
- IFAC, (2004), *Handbook of International Auditing, Assurance, and Ethics Pronouncements*.
- KAVUT, L. (2000), "Genel Kabul Görmüş Denetim Standartları ve Türkiye'de ki Durumu", *Muhasebe ve Bilim Dünyası Dergisi*, Cilt.2, Sayı.4, s.9-28.
- KEPEKÇİ, C. (2000), *Bağımsız Denetim*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- KÜÇÜKSÖZEN, C. ve SAYAR, Z. (2002), "Sermaye Piyasasında Bağımsız Denetim Raporlama Standartları", *Muhasebe ve Denetim Bakış Dergisi*, Yıl:2, Sayı.6, s.49-56.
- ROUSSEY, S. (1999), "The Development of International Standards on Auditing", *The CPA Journal*, Vol.69, s.14-20.
- AB Sekizinci Yönergesi (Direktif No: 81/253/EEC; Tarih: 13 Haziran 1984).
3568 Sayılı Serbest Muhasebeci, Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanunu.
- Seri:X, No:16 Sayılı Sermaye Piyasasında Bağımsız Denetim Hakkında Tebliğ.
Seri:XI, No:1 Sayılı Sermaye Piyasasında Mali Tablo Raporlarına İlişkin İlke ve Kurallar Hakkında Tebliğ.
- [www.turmob.org.tr/TMUDESK Yönergesi \(14-03-2004\)](http://www.turmob.org.tr/TMUDESK_Yönergesi_(14-03-2004))
[www.icaew.co.uk/library/index.cfm \(04-05-2004\)](http://www.icaew.co.uk/library/index.cfm)

Evaluating Turkey's Independent External Auditing System from Independent Auditing Firms' Point of View

Adnan DÖNMEZ*
Prof. Dr. Ayten ERSOY*

Abstract: The aim of this study is to evaluate Turkey's independent auditing system from independent auditing firms point of view which are authorized by Capital Market Board. The sample of the study is consisted of 78 independent auditing firms which are authorized by Capital Market Board. Research was carried out via survey method and data obtained was analyzed using SPSS. Research findings show that most of the participants consider regulations on independent external auditing in Turkey insufficient. Moreover, they think that Capital Market Board is the most effective organization at this field. The most important problems that independent auditing firms face during the auditing process are "the existence of multiple regulations", "insufficiency of auditing regulations" and "audited organizations' lack of harmony to International Accounting Standarts".

Key Words: Independent External Auditing, Independent External Auditing Standards, Independent External Auditing in Turkey.

* Akdeniz University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Business Administration / ANTALYA
adonmez@akdeniz.edu.tr

* aytensoy@akdeniz.edu.tr

Оценка Системы Независимого Внешнего Контроля в Турции с точки зрения фирм независимого контроля

Научный исследователь Аднан Донмез*
Профессор Доктор Айтен Эрсой*

Резюме: Целью этого исследования является оценка системы независимого внешнего контроля в Турции с точки зрения фирм контроля, уполномоченных Советом Финансового Рынка проводить независимый контроль. Примеры исследования представлены 78 независимыми фирмами- контролерами, назначенных Советом Финансового Рынка с целью проведения независимого внешнего контроля. Работа проводилась посредством анкет и полученные данные были подвергнуты обработке при помощи пакет- программы SPSS. В результате исследования было выявлено , что большое количество фирм, участвовавших в анкете считают недостаточным проводимые в нашей стране урегулирования, связанные с независимым внешним контролем. Однако, было определено, что подавляющее количество фирм считают в нашей стране Совет Финансового Рынка самой влиятельной организацией в сфере независимого контроля. Самой важной из проблем с которыми сталкивались фирмы при проверке это "беспорядочность действующего законодательства" и "недостаточность урегулирований, касающихся контроля".

Ключевые слова: Независимый Внешний Контроль, Стандарты Независимого внешнего контроля, Независимый внешний контроль в Турции

* Университет Акдениз, факультет Экономических и Административных Наук, Отделение Менеджмент.
Кампус/ Анталья
aytenersoy@akdeniz.edu.tr

* adonmez@akdeniz.edu.tr

Organizasyonlarda Kişilerarası İlişkilerde Etki Taktikleri ve Kullanımına İlişkin Literatür Çalışması

Yard.Doç.Dr.Gaye ÖZDEMİR YAYLACI*

Özet: Yukarı doğru etki konusu davranışsal literatür incelendiğinde günümüze değin kavramsal ve araştırma düzeyinde oldukça az ilgi görmüştür. Bununla birlikte yeniden yapılanma, artan rekabet ve çalışanların organizasyon içinde yetkilendirilmeleri gibi gelişimlerle organizasyonlarda çalışanların yöneticilerine kullandıkları etki stilleri konusunun daha çok ilgi ve çalışma desteği gördüğü dikkati çekmektedir. Etki taktikleri literatürünü değerlendirmek organizasyonlardaki işleyişe ilişkin algılayışı geliştirmek açısından önem taşımaktadır. Dolayısıyla bu temel amaç doğrultusunda çalışmada, organizasyonlarda kişilerarası ilişkilerde yukarı yönde kullanılan etki süreci kapsamlı sınıflandırmalar ve konuyla ilgili araştırma verileriyle aktarılmaya çalışılmaktadır.

Anahtar Kelime: Etki, Etki stratejileri, Politika, kişilerarası iletişim

Giriş

Çalışanların pasif olmaktan öte aktif katılımcılar olarak kendi iş çevrelerini etkilemeye yönelik aktif çabaları örgütsel davranış disiplininin önemli ilgi ve çalışma alanlarından birisidir. Kişilerarası etki tüm formlarıyla örgütsel yaşam dinamiği içinde sıklıkla kullanılmaktadır. Araştırmacılar organizasyonların yaşayan organizmalar olarak ne tür işlevler gösterdiklerine ilişkin kavrayış geliştirmeyi sürdürürler-ken, politik etki konusu bilimsel ve popüler literatürde giderek artan bir öneme kavuşmuştur. Bu konunun önem kazanmasına ilişkin nedenler olarak ise; rekabetçi çevrelerin taleplerine yanıt verecek biçimde yatay organizasyon ve yeni yapılanma gibi yeni organizasyonel düzenlere geçiş, çalışanların daha çok karar verme ve yetki ile donatılmaları ve iş çevrelerinde olumlu iş katkıları yaratacak biçimde bireylerin birbirlerini anlama ve etkileme ihtiyacının artması vb. gösterilebilir.

Çalışanların kariyerlerini ciddi biçimde yönetme ve artan rekabet ve değişken örgütsel politika ve düzenlemelere uyum sağlama ihtiyacı, onları yukarı yönde bilinçli etki taktik ve stratejiler geliştirmeye yönlendirmektedir. Bir başka ifadeyle, çalışanların yukarı yönde kullandıkları etki taktikleri onların işte kalma, terfi, transfer, maaş artışı gibi kariyerleriyle ilgili alınan ciddi kararların yönünü etkilemektedir. Yukarı doğru etki araştırmalarına göre, her bir etki

* Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi, Halkla İliş. ve Tanıtım Bölümü Kişilerarası İletişim Anabilim Dalı / İZMİR
ozdemir@iletisim.ege.edu.tr

taktiğinin etkinliği farklılaşmakta ve böylece astlar pozitif performans oranları, terfiler veya maaş artışları, yöneticinin gözüne girme, olumlu izlenim elde etme gibi arzu ettikleri sonuçları elde etmek amacıyla gösterdikleri çabalarda yukarı doğru etki taktikleri-ne yoğun biçimde başvurumaktadırlar. Böylece bilimsel ve pratik anlamda etki davranışları ve stratejilerin kariyer yaşamı ve kişilerarası ilişkiler üzerindeki etkisi önemli bir çalışma sahasını oluşturmaktadır.

Etki ve Taktikleri Kavramına Genel Bakış

Goffman (1955) yaklaşık kırk yıl önce, bireylerin kişilerarası etkileşimlerinde birbirlerine ilettikleri izlenimleri bilinçli bir biçimde yönettikleri fikrini davranış bilimleri literatürüne ilk kez tanıtmıştır. (Goffman, 1955: 226) Aslında manüplasyon konusunun yeni bir konu olarak sayılmadığı o dönemde, Goffman'ın dramatik perspektifi kişilerarası davranış, kendini sunma, izlenim yönetimi, etki taktikleri, örgütsel politika ile ilgili çalışmaları doğrudan etkileyerek *“bireylerin iletmek istedikleri kimliklerini tanımlamak için belirli roller sergilemeleri”* konusu üzerine başlayan ciddi tartışma ihtiyacını günümüze değin devam ettirmiştir. (Higgins vd. 2003: 89)

Etki taktikleri literatürde farklı şekillerde isimlendirilmektedir; izlenim yönetimi, örgütsel politikalar, politik etki davranışı gibi. Benzer şekilde etki kavramı güç, otorite, politika kavramları ile içiçe geçmiş ve çoğunlukla aynı anlama yönelik olarak kullanılsa da, anlam bakımından birbirinden farklılıklar göstermektedir. Buna göre güç *“bireyin başkalarını kendi istediği yönde davranışa sevk edebilme yeteneği”* iken; gücün bir kaynağı olan otorite *“bireyin organizasyonda işgal ettiği pozisyon nedeniyle sahip olduğu formal-resmi güç”* olarak tanımlanmaktadır. (Özkalp vd. 2001: 624) Politika ise gücün algılanması ve amaçlara ulaşma yönünde eyleme dönüştürülme çabasıdır. Bu çalışmada kullanılan etki taktikleri ve/veya davranışlarını ise arzu edilen yönde hedefe ulaşmak ve hedef bireyi etkilemek yönünde gösterilen çabalar bütünü olarak tanımlamak mümkündür. Ferris, Russ ve Fendt (1989) politik etki davranışını olarak adlandırdığı bu kavramı *“davranışın kısa ve uzun dönemli kişisel çıkarları maksimize etmek ve diğerlerinin ilgi alanları ile tutarlı olması yönünde stratejik biçimde tasarlandığı sosyal içerikli bir etki süreci”* olarak tanımlamışlardır. (Judge vd. 1994: 44) Etki literatürü incelendiğinde, tanımlardan da anlaşılacağı üzere genellikle etkinin katı anlamlarının ele alındığı ve genellikle politik amaçları ifade ettiği görülmektedir. Bununla birlikte etki olgusunu kısa vadeli bir davranış değiştirme veya etkileme çabasından çok; aile, kariyer ve sosyal yaşamın her alanını düzenleme, değiştirme ve yönlendirme gücünü içeren bir yaşam gerçekliği olarak değerlendirilmek daha rasyonel bir yaklaşım olacaktır.

Organizasyonlarda kişilerarası ilişkilerde sergilenen etki kullanımı yukarı doğru (astların üstleri etkilemeleri), aşağı doğru etki (yöneticilik ve liderlik, otorite ve güç kullanımı gibi), yatay yönde etki (grup dinamikleri ve sosyalizasyon gibi) olmak üzere 3 biçimde sınıflandırılabilir. Bunlardan ikisi olan aşağı doğru etki –güç, otorite- ile yatay etkiye ilişkin çalışmaların –*takım çalışması, iletişim vb.*- literatürde sıklıkla ele alındığı bilinmektedir. Bununla birlikte son yıllarda yukarı yönde etki konusunda daha çok kavramsal düzeyde ilgi ve araştırmaya yönelme ihtiyacı dikkat çekmektedir. Çalışanların yukarı doğru uyguladıkları etki taktikleri yöneticiler nezdindeki algılamaları, izlenimleri etkileyerek yönetsel kararlar üzerinde önemli etkiler yaratmakta ve sonuçta örgütsel etkinlikte rol oynamaktadır.

Etki taktikleri konusuyla ilgili çok sayıda tanımlama, araştırma ve sınıflandırmaların yapıldığı görülmektedir. Yapılan bu sınıflandırmaları ve modelleri açıklamadan önce çoğunluğunun şu varsayımlar temeline dayandırıldığını belirtmekte yarar vardır: (Judge vd. 1994: 45)

Spesifik etki taktiklerinin ardında farklı bireysel dürtüler yatmaktadır.

Tüm taktikler eşit düzeyde arzı edilir sonuçlara ulaşmada etkili değildir ve

Hangi etki metodunun en iyi işlediğine dair bir tespitte bulunmak güçtür, çünkü bu konudaki başarı etki çabası ile ilişkili spesifik yapısal, bireysel ve durumsal karakteristiklere bağlıdır.

II-Yukarı Doğru Etki Strateji ve Taktikleri Süreci

Etki taktikleri ile ilgili literatür taraması yapıldığında, etki taktikleri ile yapılmış çok sayıda metot, sınıflandırma ve modelle karşılaşılmıştır. Tablo (1) de yukarı doğru etki taktik ve stratejileri süreci etkileyen faktörler, farklı perspektiflerden günümüze değin geliştirilmiş strateji ve taktik türleri ve sürecin çıktılarında oluşan bir model içinde sunulmaktadır. Sürecin ilk aşaması etki çabası ile ilişkili yapısal, bireysel ve durumsal karakteristiklerin tespitidir. Dolayısıyla tarafımızdan geliştirilen bu model doğrultusunda etki taktik ve stratejileri ile ilgili görüşleri aktarmadan önce, bu strateji ve taktiklerin seçimini, başarısını ve/veya etkinliğini etkileyen faktörleri açıklamakta yarar vardır.

A.Etki Strateji ve Taktiklerinin Kullanımını Etkileyen Faktörler

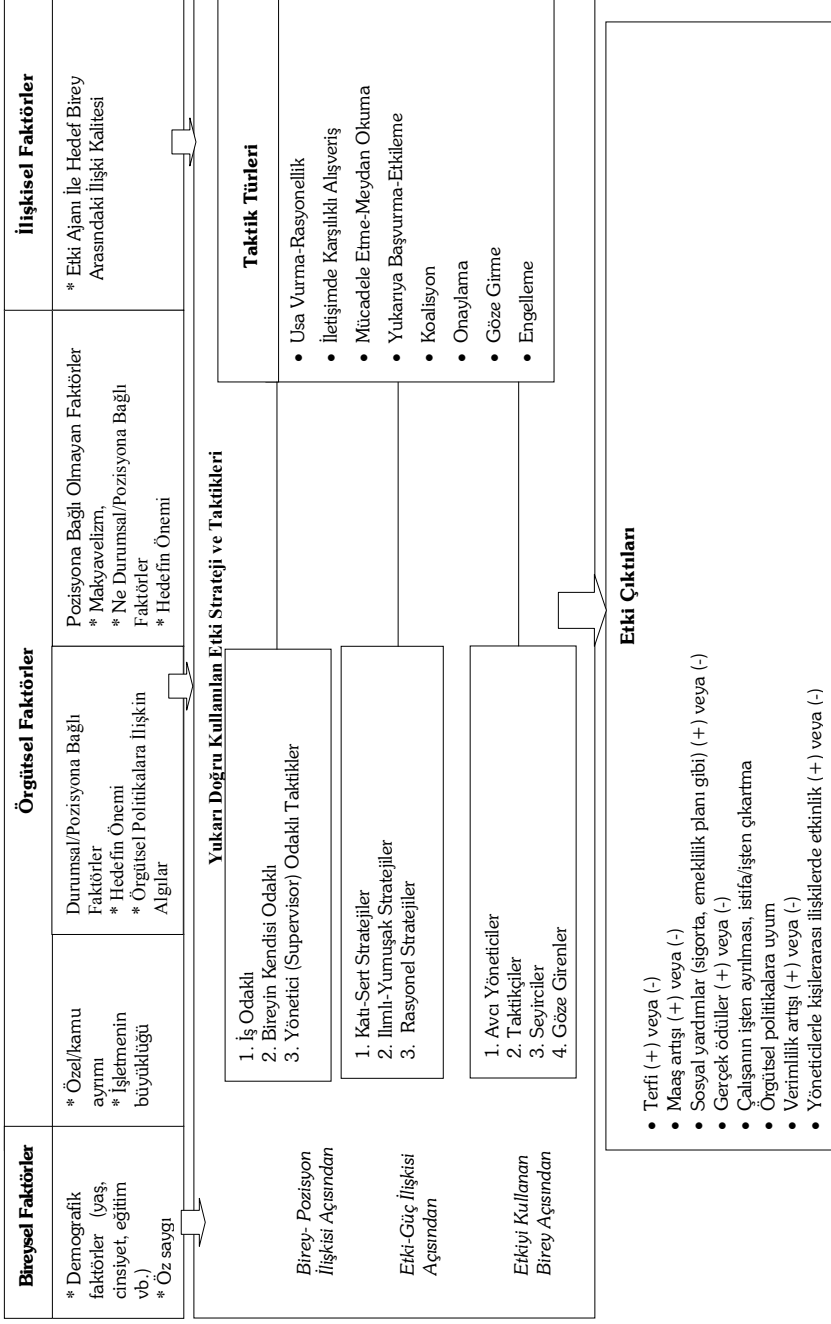
Tablo (1)'de görüldüğü gibi yukarı doğru etki stratejilerin kullanımını etkileyen pek çok faktör söz konusudur. Bunlar şöyle sıralanabilir (Farmer vd. 1997: 22):

- *Hedef Bireyin Gücü,*
- *Etki Ajanı İle Hedef Birey Arasındaki İlişki Kalitesi,*

- *Demografik Faktörler,*
- *İlişkisel Etkiler*
- *Örgütsel Faktörler,*
- *Durumsal/Pozisyona Bağlı Faktörler*
- *Pozisyona Bağlı Olmayan Faktörler (Bireysel Farklılıklar) ve*
- *Bireyin Deneyim Veya Politik Beceri Düzeyi vb.*

Porter ve diğerleri (1981) bu sıralamaya benzer nitelikte etki kullanımına ilişkin bazı öngörü kategorilerini tanımlamışlardır; durumsal/pozisyona bağlı, pozisyona bağlı olmayan, hedef birey, ilişkisel ve yardımcı değişkenler. Hedef birey faktörü yönetici ödülleri ve zorlayıcı gücü içerirken, ilişkisel değişkenler lider-üye etkileşimleri ve etkileşimsel doğruluğu, yardımcı değişkenler ise başarıya ilişkin beklentileri içermektedir. (Farmer vd. 1999: 656) Çok sayıda içeriksel faktör ve bireysel farklılıklar, hangi durumda bireyin hangi taktiğe yöneleceği ve seçilen etki taktiğinin nasıl bir etki yaratacağı konularında belirleyici rol oynamaktadır. Bu faktörler ise taraftarların gücü, etki girişiminin yönetimi, etki girişiminin amacı ve etkide bulunan kişinin (influencer) politik becerilerini içerir. Özellikle bireyin ilişkilerdeki politik bilinç ile bu bilinci kullanma düzeyi hedef bireyi etkileme girişiminin başarısında etkindir.

Etki stratejilerinin kullanımını etkileyen faktörler

Tablo (1) : Yukarı Doğru Etki Taktik ve Stratejileri Süreci Modeli

Tablo (1) A Model of Upward Influence Tactics and Strategies Process

Durumsal ve/veya pozisyona bağlı faktörler hedefin önemi ve örgütsel politikalara ilişkin algıları içerirken; pozisyona bağlı olmayan faktörler Makyavelizm, negatif etki, örgütsel kıdem ve içsel ve dışsal kendilik kontrolü olarak ifade edilebilir. Bireyin makyavelizm düzeyi onun etki taktiklerinin kullanımı konusunu yakından etkileyen faktörlerden bir diğeridir. *Makyavelizm* bireylerin manipüle edici davranma, insan doğasının iğneleyici, alaycı yönlerini yansıtır ve geleneksel moral-motivasyon standartları konu-sunda düşük ödül sunma-motive etme ile tanımlanabilir.

Etki kullanımını etkileyen ve pozisyona bağlı olmayan *kendilik kontrolü*; bireyin herhangi bir davranışının ortaya çıkmasında veya sonuçlarında kendisinin belirli bir katkısının olduğuna inanması şeklinde tanımlanabilir. (Rotter 1966: 472) Hedeflerini, çabalarını kendi performans ve niteliklerine bağlayıp bireysel denetimi elinde bulunduran bireylerin içsel kontrol düzeyi yüksektir. Dışsal kendilik kontrolü yüksek bireyler ise her şeyi kendilerinden çok, dış faktörlere-şans, kader, diğer insanlar gibi bağlamaktadır. Dolayısıyla bu iki farklı kişilik özelliği etki stratejilerinin kullanımı açısından karşılaştırıldığında; içsel kontrolü olan bireylerin politik etki stratejilerinin daha sık kullanıp, başkalarını ikna etmeye daha fazla çaba gösterdiği, bununla birlikte başkalarından daha az düzeyde etkilendiği görülmektedir. Schlenker'e göre kişisel farkındalığa sahip bireylerin davranışları daha sosyal biçimde stratejiktir. Bu tip bireyler çevrelerinden gelen enfomasyona daha çok duyarlıdır, böylece diğerleri üzerinde arzulan etkileri üretmek üzere kendi davranışlarını biçimlendirirler. Bir başka ifadeyle Schlenker aktörün kişisel farkındalığının sergilenen izlenim yönetimi davranış biçimlerini etkilediğini savunmaktadır. (Schlenker 1980: 74) Dışsal kendilik kontrol düzeyi yüksek olan bireyler ise etkilemekten çok, diğer insanlar tarafından daha çok etkilenebilirler (Özkalp 2001: 101).

Yukarıda sıralanan ve etki stratejilerinin kullanımını etkileyen örgütsel faktörlere özel/kamu ayrımı, işletmenin büyüklüğü gibi faktörleri de eklemek mümkündür. Yapılan çalışmalar kamu kurumları ile çalışan sayısının fazla olduğu kurumlarda etki stratejileri kullanım düzeyinin daha fazla olduğunu ve bazı etki stratejilerinin daha fazla biçimde tercih edildiğini (göze girme, katı stratejiler gibi) ortaya koymaktadır.

Bireyler içinde buldukları durum ve koşullara bağlı olarak da farklı etki taktiklerini seçip uygulayabilirler. Örneğin birey önerilen işi elde etmek için kendini sunma taktiğini kullanırken, aynı birey bir terfi veya maaş artışı elde etme çabasında rasyonellik veya göze girme taktiğini seçebilir. Etki strateji kullanımını etkileyen bir başka faktör ise etki ajanının-aktörün iletişimde bulunduğu hedef bireyle kurduğu ilişki kalitesi olarak belirtilebilir. Bu ilişki ve kalitesi çalışma yaşamı içinde değerlendirildiğinde, örneğin, yöneticilerin

çalışanlarıyla iletişim tarzları, çalışanların yöneticilerine yönelik etki stillerinin seçimini yakından etkilemektedir. Örneğin sert-otoriter bir yöneticiyle iletişimde çalışan göze girme, seyirci kalma gibi ılımlı stratejileri seçerken, daha demokrat, katılımcı bir yöneticiyle etkileşimde ise meydan okuma, usa vurma veya pazarlık etme taktiğini kullanabilir. Benzer biçimde çalışanların kendi yöneticileri ile yüzyüze iletişime karşılık, yüzyüze olmayan iletişimleri de ciddi biçimde strateji seçimini etkilemektedir. Bir başka ifadeyle iletişimde kullanılan araç ve yöntemler ile iletişimin türü de etki stratejileri kullanımını yakından etkilemektedir. Yüzyüze olmayan kanallar yoluyla iletişim (telefon, e-mail gibi) katı ve ılımlı stratejilerle ilişkili göze girme veya meydan okumamücadeleci olma gibi bazı taktiklerin önemli bir parçası olabilecek yüze dayalı ifadeler gibi sosyal sinyallerin transferine ket vurabilir. Bu koşullar altında bireyler arasındaki bu etkileşimler yüzyüze etkileşimlere oranla daha rasyonel, görev içerikli odaklanma gereksinimini içermektedir. Karmaşık sosyal sinyallerin transferinin en çok yüz yüze iletişimde etkili olmasından dolayı, kendi yöneticileriyle aynı ofiste bulunmayan bireylerin daha çok rasyonel stratejilere başvurdukları gözlenmektedir.

B. Etki Strateji ve Taktiklerine İlişkin Geliştirilen Sınıflandırma ve Modeller

Goffman'ın çalışmalarıyla başlayan kişilerarası etki ile ilgili teori ve araştırmalar Jones (1964), Jones&Pittman (1982), Kipnis ve Schmidt (1982), Tedeschi (1981) ve daha yakın tarihlerde Leary (1995), Leary ve Kowalski (1990), Yukl ve Fable (1990), Wayne ve Ferris (1990) gibi araştırmacıların katkıları yoluyla geniş bir ilgi ve katılım gösterse de, Gardner ve Martinko'nun (1988) çalışmalarında belirttiği gibi etki stratejilerinin çıktıkları ile bu stratejilere yönelik davranışsal tepkiler üzerine çok az araştırmanın varlığına işaret edilmektedir.

Etki strateji ve taktiklerine ilişkin modellerin bir kısmının ilk dönemlerde olasılık yaklaşımı doğrultusunda açıklanmaya çalışıldığı görülmektedir. Bununla birlikte davranış ve durum ilişkisi üzerine odaklanan *olasılık yaklaşımının (contingency approach)* günümüzde bir organizasyonda yer alan tüm etki değişkenlerini, bunların kullanımını veya etkinliğini tam anlamıyla tanımlamada yetersiz kaldığı ifade edilmektedir. Bunun nedeni ise etki stillerinin bireylerin hedefleri, isteklilik düzeyi, kişilikleri, niteliklerine bağlı olarak farklılık göstermesi ve bu durum ile ilgili bir genellemeye gitmenin güçlüğüdür. Dolayısıyla günümüzde etki kullanımına ilişkin kavrayışta geleneksel bu yaklaşımdan çok, her bir bireyle ilgili tutarlı, mantıklı örneklerin kombinasyonundan oluşan etki taktik formlarını içeren *işlevsel-biçimsel yaklaşım (configurational approach)* tercih edilmektedir. (Meyer 1993) Bu yaklaşım ise bireylerarası farklılıkları karakterize etmekten çok, her bir bireyi karakterize

eden etki modellerini temel almaktadır. Bu bölümde olasılık yaklaşımı ile başlayan, işlevsel yaklaşımlarla giderek olgunlaşan modeller ve sınıflandırmalar değerlendirilmektedir.

Etki taktik ve stratejileri konusunda daha önce de belirtildiği gibi farklı perspektiflerden yapılan çok sayıda sınıflandırma ve metot söz konusudur. Bunların bir kısmında etkiyi kullanan kişilerin niteliklerine odaklanılırken, bir kısmında da birey-pozisyon-durum veya güç ilişkisine göre ayırım yapılmıştır. Bu noktada hangi etki strateji ve taktiğinin en iyi işlediğine ilişkin bir tespit bulunmak güçtür. Bu konudaki başarı daha önce de belirtildiği gibi etki çabası ile ilişkili yapısal, bireysel ve ilişkisel faktörlere bağlıdır.

1.Kipnis , Schmidt ve Wilkinson (1980)'ın 8 Etki Taktiği Sınıflandırması: Etki taktikleri konusunda en popüler ve kabul görmüş kuramcılardan Kipnis , Schmidt ve Wilkinson (1980)'un etki taktiklerine ilişkin çalışmaları bu çalışma sahasının gelişimine önemli katkılar sağlamıştır. Kipnis, Schmidt ve Wilkinson ilk çalışmalarında yukarı doğru kullanılan 8 etki taktiğini göze girme (ingratiations), mücadele etme, meydan okuma (assertiveness), rasyonellik (rationality), onaylama (sanction), karşılıklı alışveriş (exchange), yukarıya başvurma ve/veya etkileme (upward appeal), engelleme (blocking) ve koalisyon (coalition) olarak sınıflandırmıştır. (Kipnis vd: 1980) Organizasyonlardaki etki taktikleri üzerine hemen hemen tüm araştırmaların bu sınıflandırmada yer alan taktiklerden en az biri veya bir kaçısı üzerine odaklandığı görülmektedir. Yukle ve Falbe ise (1990) en son bu sınıflandırmaya cazibeyi kullanma (inspirational appeals) ve danışmanlık (consultation) ile 2 taktiği ekleyerek, bu taktiklere ilişkin yeni bir ölçüm metodu sunmuşlardır. (Higgins vd. 2003: 90) Yukarıda sıralanan bu taktikler içinde ise en çok göze girme, meydan okuma, kendini sunma ve usa vurma taktikleri üzerinde durulmaktadır.

Göze girme taktiği; hedef bireyle benzerliği veya beğeni düzeyini arttırmak için niyet edilen etki davranış çabaları olarak tanımlanabilir. Jones (1964) göze girme taktiği ile ilgili çalışmasında 3 tür göze girme taktiği tanımlamaktadır; diğerlerini destekleme (yağcılık gibi), kendini sunma (gülümseme, favori yönlerini dile getirme, sempatik olma gibi) ve fikir uyumu (hedef bireyle benzer değerler ve inançları dile getirme ve vurgulama gibi) (Judge vd. 1994: 45)

Kendini sunma ; yetkin olduğuna veya bir görevi tamamlama becerisine sahip olduğuna dair bir görünüş/duruş yaratma becerisi olarak tanımlanabilir. Bir başka ifadeyle bireyin kendisini en favori edilen tarzda sunması için bireysel başarılarını, kişilik özelliklerini ön plana çıkarma eylemidir. Gordon araştırmalarında kendini sunmayı bir göze girme taktiği olarak değerlendirirken, Godfrey, Jones ve Lord (1986) ise ampirik çalışmalarında kendini sunma ve göze girmenin gerçekten farklı etki taktikleri olduğunu ve bu şekilde

ele alınmaları gerçeğini vurgulamış, bu görüşü de araştırma bulgularıyla ispatlamışlardır. Bu doğrultuda teorik ve içeriksel açılarından kendini sunma ile göze girme iki bağımsız ve farklı etki taktikleri olarak ele alınıp değerlendirilmektedir. (Higgins vd. 2003: 90) Ferris ve Judge'e göre kendini sunma en az 2 farklı formda yapılmaktadır; yetki verme ile görünür kılma (pozitif olay veya çıktılarının sorunluluğunu sözlü olarak üstlenme gibi) veya güçlendirme-destekleme (bireyin başarılarını abartarak ön plana çıkarma çabaları) (Judge vd. 1994: 46) Tedeschi ve Melburg ise 1984'te geliştirdiği 2x2 izlenim yönetim taktikleri sınıflandırması ile kendini sunma amaçlı taktikleri *bireyin kendisi odaklı ve diğer bireyler odaklı* olarak ikiye ayırmaktadır. Buna göre bireyin kendisi odaklı etki taktikler kişisel sunum, kendini geliştirme, yetki verme, engelleri aşma, itibarı sürdürme ve yaşanmış hikayelerden yararlanma iken diğer bireyler odaklı taktikler ise; diğerlerini geliştirme ve fikir uyumu olarak sıralanmaktadır. (Zinuska vd. 2004: 630)

Usa vurma/mantık kullanımı; hedef bireyi etkilemek için mantıksal, akılsal verilerden, örneklerden yararlanmak şeklinde tanımlanabilir. Rasyonel stratejiler içinde de değerlendirilen bu taktik türü, diğer taktik türleri içinde evrensel düzeyde en kabul gören taktik türlerinden birisidir. Rasyonellik taktiğini kullanan çalışan yöneticiyi ikna etmek için sunumunu bilimsel nitelikte örnek veri ve bulgular-dan yararlanarak kurgulayabilir.

Meydan okuma-iddiacılık; yöneticiyle karşı karşıya gelmek sıkıntı verici bir insan haline gelmek, sürekli yöneticiye bireyler hatırlatmak-akıl vermek ve sözlü bir şekilde gerginliği yansıtmak gibi davranışları içerir. Bu taktiğin daha sık biçimde yukarı doğru etki girişimlerine kıyasla, aşağı yönde ve yöneticinin çalışanı etkileme girişimleri içinde kullanıldığı gözlenmektedir. Bunun sebeplerini; Kipnis ve Schmidt'in (1988) çalışmalarında etki stilini meydan okuma üzerine kurgulayan bireylerin düşük performans değerlendirme oranları ile ilişkilendirmesi, Schilit ve Locke'e göre (1982) ise "daha üst düzey çalışanlar tarafından kendi güçlerini ortaya koyma şeklinde görülen taktiklerin başarısızlıkla sonuçlanması" ve Falble ve Yukl'un (1992) meydan okuma davranışlarının en az düzeyde etkili etki taktiklerinden biri olması ve yukarıyı etkilemede uygunsuz değerlendirilmesine ilişkin tespitleriyle açıklamak mümkündür. (Wayne vd. 1997: 981) Bununla birlikte etki taktiklerinin kişilerarası ilişkilerle ilişkisi incelendiğinde daha farklı sonuçlar ortaya konmaktadır. Buna göre; usa vurma taktiğini kullandığını ifade eden astlar kendi yöneticilerinden daha yüksek düzeyde kişilerarası beceri değerlendirmeleri elde ederken, pazarlık etme ve kendini sunma gibi taktikleri kullananların yöneticilerinden daha düşük düzeylerde kişilerarası değerlendirmeler almaktadır. Elde edilen bulgulara göre meydan okuma taktikleri kullanan astlar yöneticileri tarafından daha yüksek düzey kişilerarası becerilere sahip olduğu şeklinde

algılanmaktadır. (Wayne vd. 1997: 990) Bu sonuçlar astların etki taktikleri ile yöneticilerin astların kişilerarası ilişki becerilerine ilişkin değerlendirmeleri arasında pozitif ilişki olduğu savını destekler niteliktedir. Böylece meydan okuma-mücadelecilik ile kişilerarası beceriler arasında pozitif ilişki olduğu savı, aynı taktiğin performans oranları, terfi kararları gibi çıktılar ile arasında negatif ilişki bulunduğunu ifade eden diğer araştırmalara tezat düşmektedir

2. Kipnis, Schmidt ve Wilkinson (1980)'un Etki-Güç İlişkisi Açısından 3 Meta-Kategori Ayrımı: “*Katı-Sert, Yumuşak Ve Rasyonel Stratejiler*” Görüldüğü gibi etki davranışları ile ilgili sınıflama ve araştırmaların çoğunluğunda dar kapsamlı olup, tek tek taktikler üzerine odaklanılmıştır. Bununla birlikte bazı araştırmacılar etki taktiklerini daha belirgin ve genel kategoriler altında değerlendirme ve sınıflandırmanın daha doğru bir yaklaşım olduğunu savunmaktadır. Bu açıdan geniş boyutlu bir sınıflandırma literatürde en çok ilgi gördüğü ve geçerliliğinin doğrulandığı ifade edilen Kipnis, Schmidt ve Wilkinson (1980) tarafından yapılmıştır. Etki davranışları ile güç ilişkisine açıklık getiren, sentez niteliğindeki bu ayrıma göre etki taktikleri; katı-sert stratejiler (hard strategies), ılımlı-yumuşak stratejiler (soft strategies) ve rasyonel-mantıklı stratejiler (rational strategies) olarak 3 meta-kategori altında sınıflandırılmıştır. (Farmer vd. 1997: 18) Bu sınıflandırmayı destekleyen bir başka çalışmada ise Deluga (1991) yukarı doğru etki davranışı ile astların izlenim yönetimi özelliklerini birleştirerek, 6 taktiğin farklı kombi-nasyonu temeline dayalı yeni bir ölçek geliştirmiştir. Deluga mücadelecilik olma-meydan okuma, yukarı başvurma ve koalisyonu sert/katı stratejiyi yansıtan taktikler; göze girme ve pohpoh-lama-övmeyi yumuşak-ılımlı stratejiyi yansıtan taktikler ve rasyonel davranma ve pazarlık etmeyi ise rasyonel stratejileri yansıtan taktikler biçiminde sınıflandırmıştır. (Farmer vd. 1997: 19) Tablo (2) de bu üç stratejinin tanımı, kullanılan taktikler ve her üç stratejiye ilişkin kullanım koşulları değerlendirilmektedir.

Katı/sert stratejiler: Etki ajanlarının hedef için anlamlı destekleri kontrol etmek olarak algıladığı stratejiler (Tedeschi vd. 1973) olup, bu ajanın kazanılmış uyum/itaat beklentisi içinde olduğu bir mekanizmadır. Bu ise ya itaat-uyum veya uyumsuzluk-itaatsizliğin karşılığı olarak ödül ve cezaların doğrudan kontrolü yoluyla yapılabilir ya da çıkarıcı tehditler yoluyla arabuluculuk edilebilir. Katı-sert stratejinin daha önceki anlamı genellikle astların az düzeyde sahip olduğu yasal veya zorlayıcı güç ile ilişkilendirilmektedir. Bazı bireyler kişilik özelliklerine bağlı olarak kişilerarası ilişkilerinde daha çok katı/sert stratejileri kullanma eğilimindedirler. Genellikle yüksek düzeyde makyavelist özellikleri taşıyan çalışanların yöneticilerinin desteğini elde etmede daha çok sert strateji kullanımına yöneldikleri gözlenir. Buna göre yüksek düzeyde makyavelistler hedeflerine ulaşmada hangi yöntem gereki-

yorsa onu kullanma eğiliminde iken, düşük düzey makyavelistler kişisel etik standartlar yoluyla daha çok engellenirler.

Kipnis ve diğerlerinin (1980) sınıflandırması içinde astın üst düzey yöneticisine meydan okuması biçiminde tanımlanan sözlü saldırganlığı agresifliği (verbal aggressiveness) karşılıklı uyum sağlanamadığı taktirde, daha zayıf iş ilişkileri, çaba eksikliği veya çalışan açısından diğer gizli engelleyicilerin çalışana yönelik tehdidine dönüşebilir.

Yumuşak/ılımlı stratejiler: Yukarı doğru etkiye ilişkin ılımlı strateji daha az agresif, daha çok psikolojik ve çıkarıcı anlamlar içermektedir. Bu strateji kısmen Kelman'ın etki ajanı ile hedefin rol ilişkisini güçlendirme üzerine odaklandığı tanımlamasını temel almaktadır. (Miller 1983) İlımlı strateji ajanın hedef bireyin uyumunu kontrol etmediği algılarını yansıtır. Bu strateji türü ile hedef bireyi duygusal açıdan veya etkili diğer yollarla etkilemek amaçlanır. Dolayısıyla ılımlı bir strateji; yöneticinin etki talebine iradeli uyumunu ya çalışana yönetici gözünde daha çekici kılma (göze girme gibi) ya da ona çekici olma yollarını sunmak yoluyla pozitif imajını sağlamlaştırmak üzere tasarlanmıştır. (Farmer vd 1997: 19) Bu strateji ile hedef bireyde bir zorunluluk/yükümlülük hissi yaratmak yeteneği kullanılır.

Yumuşak/ılımlı strateji diğerleri içinde en çok politik beceriyi gerektiren strateji türü olarak kabul edilmektedir. Yüksek düzey politik beceriye sahip olmak için ise bazı bireysel niteliklerin varlığından söz edilmektedir. Konuyla ilgili yapılan çalışmalar daha yüksek düzeyde eğitim düzeyinin politik beceri düzeyindeki artışa yansıdığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla ılımlı strateji daha yüksek düzeyde eğitim, kişisel gözlem ve dışsal kendini kontrol etme gücünden oluşur. Makyavelizm de ılımlı stratejinin göze girme türü ile ilişkilidir. Makyavelistler diğerlerini kontrol etme veya manipüle etmenin yollarını araştırmakla ifade edilebilir. Ralston (1985) yüksek düzey makyavelistlerin düşük düzey makyavelistlere oranla daha çok göze girme taktiklerini kullanma eğiliminde oldukları görüşünü bir dizi ampirik çalışmalarındaki bulgularıyla ortaya atmıştır. Bu doğrultuda makyavelizmin ılımlı stratejiyle pozitif yönde ilişkili olduğu sonucuna varılabilir. (Ralston 1985: 479) Koalisyon taktığının ise katı veya ılımlı stratejinin bir parçası olduğu netlik kazanmamıştır.

Çalışanların kendi sosyal kimliklerini üstlerine sergileme yetenek ve becerileri çok sayıda çıktıyı etkileyebilir; örneğin, yöneticinin desteğini elde etmek ve pozitif yönde performans değerlendirmeler gibi. Bu süreçteki önemli faktör kişisel gözlem veya bireylerin aktif biçimde sosyal durumlar içinde yarattıkları imajı sürdürme düzeyidir. Bu özelliği yüksek düzeyde sergileyen bireyler sosyal çevrelerine ve bu çevreler içinde nasıl göründükleri konusuna duyarlıdır. Sürpriz olmayacak biçimde kişisel gözlem ile izlenim yönetimi davran-

nışları arasındaki ampirik çalışmaları ve incelemeler bu iki konu arasındaki pozitif ilişkiyi önermektedir. Buna göre kişisel gözlem göze girme yönünde etki davranışları ve dolayısıyla da ılımlı etki stratejisinin kullanımıyla pozitif yönde ilişkili olabilir.

Rasyonel Stratejiler: Rasyonel strateji organizasyonlarda en sıklıkla görülen bir etki türüdür. Bu strateji ile astlar yöneticileri etkilemede kendilerine yararlı veya yardımcı olabilecek düşünce-mantık sunma şekline başvururlar. Buradaki amaç yönetici açısından önemli olan sonuçların beklenen değerini yükseltecek bir faaliyet planını kendisine önermektir. Bu stratejiyi kullanan birey istediği şeyi elde etmek ve karşı tarafı (hedefi) etkilemek için “fayda/ yarar veya beklenti” üzerine sunumunu gerçekleştirmelidir. Böylece astlar bu stratejiyi kullanarak, kendilerine ilişkin inanılabilirlik, uzman ve bilgili olma gibi izlenimleri yaratmayı amaçlar. Gerçekten de sebep ve mantık/sağduyu hemen hemen evrensel biçimde etki hedeflerini gerçekleştirmede uygun bir yol olarak kabul edilmektedir. En azından meydan okuma stratejisinin yarattığı maliyetlerden daha düşük maliyetleri içermektedir. Çalışanların üstlerini etkilemenin rasyonel yolları ise eğitim düzeyi, lider-üye etkileşimleri ve yüz yüze iletişim fırsatları olarak belirtilebilir.

Rasyonel etki ile ilgili olarak etki fırsatları lider üye ilişkileri bağlamı içinde özellikle de ikincil üyeler arası etkileşimlerin sıklığı ve kalitesi ile ilişkili olarak var olabilir. Bir başka ifadeyle yüksek düzey lider üye ilişkileri içinde olan çalışanlar daha çok karar verme ve böylece de belirli bir bakış açısını tartışma, istekte bulunma, pazarlık etme vb. daha doğrudan fırsatlar önerme sürecine katılabilir. Ansari ve Kapoor otoriter, katılımcı ve eğitim görevini üstlenen yöneticileri temsil eden bir senaryo yaklaşımı kullanmış ve çeşitli hedeflere ulaşmak üzere kullanılan taktikleri değerlendirmiştir. Onlara göre çalışanlar tarafından kullanılan etki metotları ciddi biçimde üst yönetimin liderlik stili yoluyla etkilenmektedir. Örneğin katılımcı yöneticiler rasyonel iknayı, otoriter yöneticilere oranla daha sıklıkla ve ciddi biçimde benimsemişlerdir. (Ansari vd. 1987: 45)

3. Kipnis ve Schmidt (1983)’ın Etkiyi Kullananlar Açısından “*Avcı (Shotgun) Yöneticiler-Taktikçiler- Seyirciler ve Göze Giren Etkileyiciler* Daha önceki çalışmalarında Kipnis ve Schmidt (1983) aşağı doğru etki üzerine odaklanırken, sonradan (1988) hastanelerde üst düzey yönetici, dini çalışanlar ve şef yöneticilerden oluşan 3 farklı örneklem üzerinde yukarı yönde etki kullanımını test etmişlerdir. 6 etki taktığının (mantık, arkadaşlık, meydan okuma, pazarlık, yüksek otorite ve koalisyon) küme analizini kullanarak her bir örneklem için çok sayıda küme tanımlamışlardır. Geleneksel etki araştırmalarına meydan okuyan bu çalışmada etki kullanıcıları; “avcı-shotgun yöneticiler” (*tüm taktikleri kullanmakla birlikte ortalamanın üzerinde yüksek*

düzeyde iddiacılık-meydan okuma, yüksek otorite ve yukarıyı etkilemeyi kullananlar), “taktikçiler-tacticians” (diğer taktikleri ortalama düzeyde kullanan ancak mantık veya rasyonelliği daha yüksek düzeyde kullananlar), “seyirciler-bystanders (tüm taktikleri ortalamasının altında kullananlar) ve “göze girenler-ingratiators” (diğer kümelere kıyasla arkadaşlık veya göze girme taktiklerini en üst düzeyde kullanıp, diğer taktikleri ortalama düzeyde kullananlar) olarak sınıflandırılmaktadır. Bu sonuçlar Kipnis ve Schmidt (1983) tarafından belirlenen faktörlerle özdeş olmakla birlikte, yukarıyı etkilemede kullanılan göze girme stilinin aşağı yönde etkide kullanılmadığı ortaya konmuştur. (Farmer vd. 1999: 655) Aynı araştırma sonuçlarına göre avcı yöneticiler daha az düzeyde iş garantisine sahip olmakla birlikte daha yüksek düzeyde faydalar elde etme ve fikir satma ihtiyacına sahip çıkmışlardır. Taktikçi yöneticiler daha güçlü güç temeline ve hatırı sayılır etkiye sahip olup, seyirci (arka plan yöneticiler) ise çok az düzeyde örgütsel güce sahip olup, diğerlerinin itaatini gerektiren çok az amaç belirlemişlerdir.

Seyirci etkileyiciler; rutin görevleri sürdürdükleri için, diğer bireylere oranla daha az düzeyde yukarı doğru etki taktikleri sergilemekte ve dolayısıyla çevrelerini daha az düzeyde politik yönde algılamaktadırlar. Bir başka ifadeyle politik algılamalardan uzak oldukları için, etki fırsatlarını kullanma-da daha az duyarlılık sergilemektedirler. Benzer biçimde seyircilerin ödül elde etmek, hedeflere ulaşmak veya baskıcı faaliyetleri sürdürmek yönünde oldukça az düzeyde güce sahip oldukları ifade edilmektedir.

Strateji	Tanım	Taktik Bileşenleri	Kullanım ile ilgili Koşullar
Katı strateji	Yöneticinin desteği- ni/işbirliğini ka-zanmak için ast negatif yönde ceza ve desteği kullanır. İş ilişkisine bağlı bir temele dayanır.	<i>Meydan okuma</i> <i>Yukarı başvurma</i> Hedefin güveni teme- line dayalı <i>karşılıklı alış-veriş</i>	Çalışan ile yönetici arasında algılanan güç farklılıkları düşüktür. Düşük düzeyde lider- üye etkileşimleri Ast yüksek düzey makyavelisttir.
Yumuşak strateji	Ast yöneticinin iradeli deste- ğini yöneticinin doğrudan kendisi veya çalışana doğru etkisinin psikolojik manipülasyonu yoluyla elde eder. Hedefin rol ilişkisi ile yönetici- nin desteği temeline dayanır.	<i>Göze girme</i> İletişimde karşılık- lık normuna başvur- ma temeline dayalı <i>alışveriş</i> <i>Koalisyon?</i>	Ast dış uyuma sahiptir Çalışan yüksek düzeyde kişisel gözlemcidir. Eğitim düzeylerindeki artış Ast yüksek düzeyde makyavelisttir. Ast dış uyuma sahiptir.
Rasyonel strateji	Ast yöneticinin teknik man- tığına başvurmak veya çağrıda bulunmak yoluyla onun desteğini kazanır Sübjektif yarar, umut ve özümseme bakış açısı teme- line dayanır.	<i>Rasyonellik</i> Pazarlık etme şeklinde <i>alış-veriş</i>	Eğitim düzeylerindeki artış Ast yönetici ile farklı fiziksel konumda çalışır.

Tablo (2): Stratejinin Kullanımı ile Taktik Bileşenleri ve Koşulları ile İlişkilendirilen Yukarı Doğru Etki Stratejilerine Ait Önerilen Kavramsal Çerçeve

Table (2): Proposed framework of upward influence strategies, associated tactic components and conditions associated with strategy use.

Kaynak: S. Farmer , J. Maslyn D. Fedor, J.Goodman, "Putting Upward Influence Strategies in Context", *Journal of Organizational Behaviour*, Vol:18, s.23.

Avcı etkileyiciler; etkilemek için çok sayıda fırsata ve sebebe sahip olmakla birlikte, bunların uygulamadaki etkinliğini ayırt etmede çok az düzeyde bece- riye sahip oldukları öne sürülen bireylerdir. Seyircilerin aksine avcılar, fırsat- ları görmekte ve harekete geçmektedirler. *Avcılar* kendi iş çevrelerini diğer

etkileyicilere oranla daha çok politik açıdan algılamaktadırlar. Kipnis ve Schmidt (1988)'e göre; avcılar diğer gruplara oranla daha az iş güvencesine sahip olup, sosyalizasyon perspektifi açısından kendi güç ilişkileri ile ilgili çevrelerinden araştırma veya denetim yolu ile bilgi elde etme fırsatı konusunda daha az fırsata sahip oldukları fikri önerilmektedir. Kipnis ve Schmidt'e göre avcılar daha yüksek düzeyde hırslı olup, dolayısıyla da hedefe inanç konusunda da en yüksek düzeyi sergilemektedirler. (Morrison 1993: 558)

Taktikçi etkileyiciler; rutin olmayan işleri yaparak örgütsel birimleri yönetme eğilimindedirler. Bu bireyler güç yapısı içinde iyi konumlanmışlardır. Taktikçiler kişisel çıkarlarını korumak veya gerçekleştirmek için çoğu fırsatları almayı, çoğunlukla kullandığı taktiğin mantığına güvenmek konusunda yeterli düzeyde beceri veya uzmanlık gücüne sahiptir. Taktikçilerin diğer bireylere oranla başarı konusunda daha yüksek beklentilere sahip oldukları ve seyircilere oranla daha üstün ödül veya ceza gücüne sahip oldukları ifade edilmektedir. (Farmer vd. 1999: 659)

Göze giren etkileyiciler; seyircilerin aksine daha çok hedeflerinin peşinde koşmakta ve yöneticilerini kendilerini ödüllendirme veya cezalandırma konusunda daha güçlü algılamaktadırlar. Göze girme stratejisi ilişkisel olma üzerine odaklanmakta ve bireyin yöneticisiyle iyi bir ilişki düzeyinde olmasını gerektirmektedir. Göze girme taktiğini kullananların diğer etki taktiklerini kullananlara oranla, daha yüksek performans değerlendirme sonuçları elde ettikleri gözlenmektedir.

4. Wayne ve Ferris (1990)'in Birey- Pozisyon İlişkisi Açısından "İş Odaklı-Bireyin Kendisi Odaklı Ve Yönetici Odaklı Taktikler" Etki davranış ve/veya stratejileri ile ilgili bir başka ayırım birey ve durum ve/veya pozisyon arasındaki uyum üzerine odaklanan Wayne ve Ferris (1990) tarafından yapılmıştır. (Wayne vd. 1990: 489) Bunlar: (1) İş odaklı (2) bireyin kendisi odaklı ve (3) yönetici (supervisor) odaklı taktikler. İş odaklı taktikler, iş üzerine kurgulanmıştır. Çalışanlar *iş odaklı izlenim yönetimi taktiklerini* yöneticiye pozitif bir izlenim yaratma niyeti ile davranışları sergileyerek kullanırlar. Örneğin işe erken gelmek ve en geç ayrılmak veya kendini sunma taktiği gibi *Bireyin kendisi odaklı taktikler* çalışanın iyi ve başarılı bir birey olduğu izlenimini yaratmak amaçlı yaklaşımları içerir. *Yönetici odaklı taktikler* ise çalışan tarafından yöneticiyi memnun etmek yoluyla işle ilgili olmayan davranışları içerir, örneğin yöneticinin kişisel yaşamı ile ilgilenmek ve bu yönde jestler yapmak, yani göze girme taktiği gibi. Yönetici odaklı taktikler bireyin iletişim ve destek konusundaki isteklilik düzeyini yansıtır. Sonuç olarak bu taktikler çalışanların yöneticinin gözünde pozitif imaj ve olumlu duyguları arttırmak amacını taşır. Kendi terfi süreçleriyle ilgilenen bireyler rasyonel taktikleri

kullanarak yukarı doğru odaklanmalı ve meydan okuma taktiklerinden kaçınmalıdır. Böylelikle kariyer başarıları ve gelişimini hedefleyen bireyler için iş odaklı taktiklerden çok yönetici odaklı taktikleri (göze girme, kendini sunma gibi) kullanmaları önerilebilir.

C. Etki Strateji ve Taktikleri Sürecinin Çıktıları

Politik etki perspektifi ile ilgili araştırmaların sonuçları insan kaynakları yönetim süreç ve sistemleri ile ilgili yönetsel kararlar ve talimatların belirlenmesine ışık tutmuştur. (Farmer vd 1999: 653) Bu nedenle organizasyonlardaki kişilerarası etki ile ilgili çalışmaların çoğunluğu kişilerarası etkinin insan kaynakları yönetim sistemleri ve kararları içinde (eleman seçimi ve kararları, performans değerlendirme süreci ve çıktıları, hedef belirleme ve kariyer gelişimi, terfi, maaş artışları vb.) değerlendirildiği dikkati çekmektedir (Higgins vd. 2003: 91). Dolayısıyla iş çıktıları terfi, maaş sosyal yardımlar, performans değerlendirme, ödüller, işten ayrılma ve/veya çıkartılma, örgütsel politikalara uyum, verimlilik ve kişilerarası iletişim olarak değerlendirildiğinde, etki taktikleri kullanımının bu çıktılar üzerindeki pozitif veya negatif etkileri karşımıza çıkmaktadır. Örneğin araştırmaların çoğunluğunda göze girme davranışı ile mantık-veri kullanarak yöneticilerini etkilemeye çalışanların, kariyerlerinde daha yüksek başarılar elde ettikleri ve daha yüksek performans değerlendirme sonuçları aldıkları ortaya konmuştur. Yukle ve Fable'in çalışmalarında da ılımlı bir taktik türü olan göze girme ile rasyonelliğin tutarlı biçimde iş çıktılarıyla en çok pozitif ilişki içinde olduğu savı desteklenmiştir. (Falbe vd. 1992)

Sonuç

Organizasyonlarda kişilerarası ilişkilerde çalışanın yukarı yönde etki kullanımı günümüzün rekabetçi koşullarında yatay yapılara geçiş, çalışanın yetkilendirilmesi ve daha çok karar verme süreçlerine katılmasıyla önem kazanmıştır. Çalışanlar giderek daha karmaşık bir görünüm kazanan organizasyonlarda kişilerarası ilişki ağlarına dahil olmak ve bu ağları yönetebilmek için yukarı doğru etki taktiklerini daha fazla kullanmak ihtiyacına yönelmişlerdir. Böylece çalışanların etki kullanımı konusundaki kavrayışı geliştirmeleri onlara profesyonel ilişkilerini ve kariyer yaşamlarını yönetebilmelerinde önemli katkılar sağlayacaktır.

Sonuç olarak politik etki perspektifi profesyonel ilişkileri ve örgütsel yaşamı biçimlendirmedeki etkileri keşfedildikçe daha çok kabul görmeye ve üretken bir yaklaşım olarak tartışılmaya devam edecektir.

Kaynakça

- Ansari, M.A, Kapoor A. (1987), "Organizational Context and upward Influence Tactics", *Organizational Behaviour and Human Decision Processes*, 40
- Bolino, C. M. And Turnley W. H. (2003), "More Than One Way to Make an Impression: Exploring Profiles of Impression Management", *Journal of Management*, 29(2).
- Deluga, R.J. (1991), "The Relationship of Upward-influencing Behaviour With Subordinate-Impression management Characteristics", *The Journal of Applied Psychology*, 21.
- Falbe, C.M. and Yukl G. (1992), "Consequences for Managers of Using Single Influence tactics and Combinations of Tactics", *Academy of Management Journal*, 35 'den aktaran C.Higgins, T.Judge ve G.Ferris (2003) "Influence Tactics and Work Outcomes: A Meta Analysis", *Journal of Organizational Behaviour*, Vol:24.
- Farmer, S.M. and Maslyn, J.M. (1999), "Why are Styles of Upward Influence Neglected? Making the Case for a Configurational Approach to Influences", *Journal of Management*, V:25, No:5.
- Farmer, S.M. and Maslyn, J.M., Fedor D.B., Goodman J.S. (1997), "Putting Upward Influence Strategies in Context", *Journal of Organizational Behaviour*, Vol:18
- Goffman, E. (1955), "On Face Work: An Analysis of Rituel Elements in Social Interactions", *Psychiatry*, 22.
- Higgins, C.A., Judge, T.A. ans Gerald, R.Ferris (2003), "Influence Tactics and Work Outcomes: A Meta Analysis", *Journal of Organizational Behaviour*, Vol:24.
- Judge, T.A. and Bretz, R.D., (1994) "Political Influence Behaviour and Career Success", *Journal of Management*, Vol:20, No:1.
- Kipnis, D., Schmidt, S. M. and Wilkinson, I. (1980), "Intra-organizational Influence Tactics: Explorations in Getting One's Way", *Journal of Applied Psychology*, 65'den aktaran C.Higgins, T.Judge, G.Ferris, (2003), " Influence Tactics and Work Outcomes: A Meta Analysis", *Journal of Organizational Behaviour*, Vol:24.
- Meyer, A.D., Tsui, A.S. and Hinings, C.R. (1993), "Configurational Approaches To Organizational Analysis" *Academy of Management Review*, 36.'dan aktaran S.Farmer, J.Maslyn (1999), "Why are Styles of Upward Influence Neglected? Making the Case for a Configurational Approach to Influences", *Journal of Management*, V:25, No:5.
- Miller, G.R. (1983), "On various Ways of Skinning Symbolic Cats: Recent Research on Persuasive Message Strategies", *Journal of Language and Social Psychology*, 2'den aktaran S.Farmer, J.Maslyn, D.Fedor J.Goodman, (1997) Putting Upward Influence Strategies in Context, *Journal of Organizational Behaviour*, Vol:18

- Morrison, E.W. (1993), "Newcomer information seeking:Exploring Types, Modes, sources and Outcomes", *Academy of Management Journal*, 36.
- Phillips, N. (1997), "Bringing the Organization Back In: A Comment on Conceptualizations of Power in Upward Influence Research", *Journal Of Organizational Behaviour*, Vol:18.
- Ralston, D.A., Vollmer, G.R., Nicholson, J.D., Tang, M. and Wan, P. (2001), "Strategies of Upward Influence", *Journal of Cross Cultural Psychology*, Vol:32, No:6.
- Ralston, D.A. (1985), Employee Ingratiation:The role of Management", *Academy of Management Review*, 10.
- Rotter, J.B. (1996), "Generalized Expectancies for Internal vs. External Control of Reinforcement" Psychological Monographs, Vol:80den aktaran Enver Özkalp, Çiğdem Kirel, Örgütsel Davranış, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayın no:149, Eskişehir, 2001
- Schilit, W.and Locke, E. (1982), "A Study of Upward Influence in Organizations", *Administrative Science Quarterly*, 27
- Tedeschi, J.T., Schlenker, B.R. and Bonoma, T.V. (1973), "Conflict, Power and Games: The Experimental Study of Interpersonal Relations", Aldine Publishing Comp., Chicago.'den aktaran Farmer, S.M. Maslyn J.M., Fedor D.B., Goodman, J.S. (1997) Putting Upward Influence Strategies in Context, *Journal of Organizational Behaviour*, Vol:18
- Thacker, R.A. and Wayne, S.J. (1995), "An Examination of The Relationship Between Upward Influence Tactics and Assesment of Promobility", *Journal of Management*, Vol:21, No:4
- Wayne, S.J. and Feris, G.R. (1990), "Influence Tactics, affect and Exchange Quality in Supervisor-Subordinate Interactions: A Laboratory Experiment and Field Study", *Journal of Applied Psychology*, 75.
- Wayne, S.J., Liden, R.C. and Ferrie, G.R. (1997), "The Role of Influence Tactics in Human Resources Decisions", *Personnel Psychology*, Vol:50
- Xin, K.R. (2004), "Asian American Managers: An Impression Gap", *The Journal of Applied Behavioral Science*, Vol:40, No:2.
- Zivnuska, S., Kacmar, K.M., Witt, L.A., Carlson, D.D. and Bratton, V.K., (2004), "Interactive Effects of Impression Management and Organizational Politics on Job Performance", *Journal of Organizational Behaviour*, Vol.2

A Literature View of Upward Influences and Uses in Interpersonal Relations of Organizations

Assist. Prof. Dr.Gaye Özdemir YAYLACI*

Abstract: Upward influence has received less conceptual and empirical attention across the various behavioural literatures. However because of downsizing, competition and employee empowerment etc. interest in upward influence in organizations has increased. Review of the influence tactic literature is necessary to enhance our understanding of influence in organizations. So the major purpose of this article to provide a comprehensive set of categories and supporting data for describing the process of upward influence in organizations.

Key Words: Upward influence, politic, influence strategies, interpersonal communication

*Ege University Faculty of Communications, Interpersonal Communication Department / İZMİR
ozdemir@iletisim.ege.edu.tr

Литературная работа по применению и тактике воздействия на межличностные отношения в организациях.

Помощник доцента Гаие Оздемир Яйладжи*

Резюме: Вместе с тем привлекает внимание тот факт, что в организациях стили воздействия, применяемые рабочими по отношению к руководителям, а также такие изменения как реконструкция, растущая конкуренция, распределение ответственности в организациях вызывают большой интерес и получают больше поддержки. Анализ литературы тактик воздействия играют большую роль с точки зрения развития влияния на функционирование организаций. Поэтому в этих рамках целью данной работы является широкая передача процесса влияния по применению и тактике воздействия на межличностные отношения в организациях и данные исследований, связанных с этой темой.

Ключевые слова: Влияние, стратегии Влияния, Политика, межличностные Отношения.

* Эгейский Университет Факультет Коммуникаций Отделение Связь с Обществом и Ознакомление кафедре Межличностных Отношений, преподаватель, ozdemir@iletisim.ege.edu.tr

Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Sosyal Bilimler Hakkındaki Görüşleri

Yard. Doç. Dr. İsmail H. DEMİRCİOĞLU*

Özet: Bu çalışmanın amacı, sosyal bilgiler öğretmen adaylarının sosyal bilimler hakkındaki bilgi seviyesini ortaya koymaktır. Araştırma nitel bir yaklaşımla gerçekleştirilmiş olup, derinlemesine bilgi elde etmek amacıyla, veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış mülakat kullanılmıştır. Çalışma, Karadeniz Teknik Üniversitesi Fatih Eğitim Fakültesinde okuyan 60 son sınıf sosyal bilgiler öğretmen adayıyla gerçekleştirilmiştir. Elde edilen verilerin ışığı altında, araştırmaya katılan öğretmen adaylarının büyük çoğunluğunun sosyal bilimler kavramını doğru bilediği ve kavram kargaşası yaşadığı anlaşılmaktadır. Öğretmen adaylarının en fazla ilgi duydukları sosyal bilim disiplinleri; tarih, coğrafya, felsefe ve sosyolojidir. Buna ilaveten, aday öğretmenlerin büyük çoğunluğunun, sosyal bilimlerin öğrencilerde ne tür davranış değişiklikleri meydana getirebilecekleri konusunda da yeterli bilgilerinin olmadığı anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Bilimler, Sosyal Bilgiler, Sosyal Bilgiler Öğretmen Adayları, Öğretmen Adaylarının Görüşleri.

Giriş

Sosyal bilimler, ‘İnsanı, toplum ve ağırlıklı olarak insan-insan, insan-toplum ve insan-eşya ilişkilerinin sistemli bir biçimde incelenmesini amaçlayan, bilimsel yönetime uygun olarak düzenli bilgiler’ olarak tanımlanabilir (Demir ve Acar 1997: 205). Başka bir deyişle bir bilim dalı olarak sosyal bilimler, insan-insan, insan-toplum ve insan-eşya ilişkilerini keşfetmeye ve açıklamaya çalışmaktadır (Homans 1967). Modern dünyaya ait bir girişim olan sosyal bilimler, bir biçimde ampirik olarak doğrulanan sistemli bilgi üretme çabasıdır (Sosyal Bilimleri Açın 1998). İnsanoğlunun yapısı, birbirleriyle ve manevi güçlerle olan ilişkileri, yarattıkları ve içinde yaşadıkları toplum yapıları hakkında çalışma yapılabileceği düşüncesini yazılı tarihe kadar dayandırmak mümkündür. Bir araştırma alanı olan sosyal bilimlerin uzun bir geçmişinin olmasına rağmen, bu sahadaki tartışmalar bugün bile devam etmektedir (Sosyal Bilimleri Açın 1998).

*KTÜ Fatih Eğitim Fakültesi, Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Bölümü, Tarih Eğitimi ABD
Söğütü, Akçaabat / TRABZON
demircioglu61@yahoo.com

Sosyal bilimin tarihsel gelişimi incelendiği zaman, bu alanın ön plana çıktığı dönemin Fransız İhtilali sonrası olduğu görülmektedir. Fransız İhtilaliyle beraber, entelektüel ve devleti yöneten kesim, toplumun daha iyi tanınması, düzenlenmesi, yönetilmesi ve yönlendirilmesi gibi ihtiyaçlar dolayısıyla, sosyal bilimlere önem verip bu alandan faydalanmaya başlamıştır (Özlem 1998). Bu çerçevede, 19. yüzyılda sosyoloji, tarih, iktisat, siyaset bilimi ve antropoloji beş temel sosyal bilim disiplini olarak kabul edilmiştir (Özlem 1998). Bu dönemde, yukarıdaki beş sosyal bilim disiplinine ilaveten yeni disiplinler önerildiyse de sosyal bilimlerin disiplin sayısında bir değişme olmamıştır (Sosyal Bilimleri Açın 1998). Buna karşın, sosyal bilimlerin dışındaki bilim dallarına yakınlığı münasebetiyle coğrafya, psikoloji ve hukuk hiçbir zaman sosyal bilimlerin asli unsuru olarak görülmemiştir (Sosyal Bilimleri Açın 1998).

Hangi disiplinlerin sosyal bilimlerin içinde yer alacağıyla ilgili özellikle Avrupa ve Amerika merkezli yukarıdaki yapılanmaya rağmen, ülkemizde, özellikle orta öğretim düzeyinde sosyal bilimlerin kapsamına giren ve okutulan disiplinler arasında coğrafya, psikoloji ve felsefenin olduğu da görülmektedir (Özoğul 1974; Paykoç 1991). Başka bir deyişle, ülkemizdeki öğretim kurumlarımızda coğrafya, psikoloji ve felsefe sosyal bilimlere dayalı birer ders olarak algılanmakta ve öğrenciler bu anlayışla yetiştirilmektedirler. Ülkemizdeki bu yapılanmanın ışığı altında, sosyal bilgiler öğretmen adaylarıyla yapılan çalışmadan elde edilen verilerin analizi ve yorumunda, coğrafya, psikoloji ve felsefe sosyal bilimlerin içinde birer disiplin olarak algılanmış ve değerlendirilmişlerdir.

Çağımızın eğitim sistemleri içinde önemli bir yere sahip olan sosyal bilimlerin farklı disiplinleri aracılığıyla, öğrencilere, günümüz insanının ihtiyaç duyduğu pek çok temel beceri ve niteliği kazandırmak mümkün olmaktadır. Bilgi toplumunun ihtiyaç duyduğu etkin, üretken, uyumlu ve karşılaştığı problemleri çözebilen bireylerin yetiştirilebilmesi için, sosyal bilimler disiplinlerine dayalı derslerin, bu temel beceri ve nitelikleri kazandıracak bir yapıda öğretilmesi gerekmektedir. Ancak ülkemizde, gerek farklı sosyal bilim disiplinlerinin okutulduğu ortaöğretim düzeyinde, gerekse sosyal bilimlerin ürettiği bilimsel bilgilerin bilgi düzeyinde öğretildiği ilköğretim düzeyinde, sosyal bilimler disiplinlerinin yukarıda ortaya konan beceri ve nitelikleri öğrencilerin büyük bir kısmına kazandırmaktan uzak olduğu görülmektedir.

Ülkemizde sosyal bilim disiplinleri; toplumun ve eğitim camiasının bir kısmının gözünde olgusal bilgilerin öğrenildiği ve alt düzeyde düşünme becerilerinin sergilendiği bir alan konumundadır. Buna ilaveten, bir kısım öğrenciler de sosyal bilim disiplinlerinin önemini anlayamamakta ve bu alana ilgi göstermemektedirler. 'Bunun temelinde, öğrencilerin sosyal bilimler öğretiminin

amaçlarını kavrayamamaları ve bu derslerden gelecekteki yaşamlarına dönük bir yarar beklememeleri gibi önemli nedenler yatmaktadır' (Paykoç 1991: 4). Bu durumun oluşmasına etki eden faktörlerin başında, farklı sosyal bilim disiplinlerinin öğretiminden sorumlu eğitimcilerimizin, sosyal bilimlerin nasıl öğretilmesi gerektiği konusunda gerekli bilgi, beceri ve deneyime sahip olmamaları gelmektedir. Eğitimcilerin büyük çoğunluğu, alan bilgisi açısından çok iyi eğitimlerine karşın, öğretiminden sorumlu oldukları disiplinin amaç, felsefe ve öğretim yaklaşımları konusunda problemlerle karşılaşmaktadırlar. Sosyal bilimlerin amaç, felsefe ve öğrencilerde ne tür davranış değişikliği meydana getirebileceği konusunda yeterli bilgi ve beceriye sahip olmayan öğretmenler, öğrencilerini bu alanın hedeflerine ulaştırmada sıkıntılar yaşamaktadırlar (Safran 1993). Bu bağlamda, sosyal bilimlerle ilgili derslerden sorumlu olacak olan öğretmenlerin, fakültelerdeki eğitimleri sırasında alanın amaç ve felsefesi konusunda eğitilmeleri gerekmektedir.

İlköğretimin ikinci kademesinde görev yapan sosyal bilgiler öğretmenleri, sosyal bilimlerin ürettiği bilimsel bilgiler aracılığıyla öğrencilere vatandaşlık becerileri kazandırmaya çalışmaktadırlar (Barcan 1971; Köstüklü 1998; Doğanay 2003). Bu dersler aracılığıyla istenilen davranış değişikliklerinin oluşturulabilmesi için, sosyal bilgiler öğretmenlerinin eğitim fakültelerindeki eğitimleri esnasında bu alanın nitelik ve özellikleri hakkında gerekli bilgi ve beceriyle donatılmış olmaları gerekmektedir. Bu bağlamda, sosyal bilgiler öğretmenliği anabilim dalında okuyan öğretmen adayları; sosyal bilimlere giriş, psikoloji, tarih, coğrafya, felsefe ve sosyoloji gibi dersler almaktadırlar. Ancak ülkemizde, sosyal bilgiler ve farklı sosyal bilimler öğretmenliği alanlarında eğitim gören öğretmen adaylarının, sosyal bilimler ve onun öğretimine yönelik fakültelerde elde etmiş oldukları yeterlilikleri hakkındaki görüşlerini ortaya koyan çalışmaların olmadığı görülmektedir. Bu çerçevede, sosyal bilgiler öğretmenliği anabilim dalında okuyan öğretmen adaylarının, sosyal bilimler kavramı ve eğitim gördükleri sosyal bilimler dersleri hakkındaki görüşlerini ortaya koymak amacıyla yapılacak bir araştırmanın faydalı olabileceği ümidiyle bu çalışma gerçekleştirilmiştir.

Çalışmanın Amacı

Bu çalışma, Karadeniz Teknik Üniversitesi Fatih Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Anabilim Dalında okuyan ve 2004 Bahar Yarıyılında mezun olabilecek öğretmen adaylarının sosyal bilimler kavramı ve eğitim fakültelerinde okutulan sosyal bilimler disiplinleri hakkındaki düşünce ve bilgi düzeylerini ortaya koymak amacıyla yapılmıştır. Bu çerçevede aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

- Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının, sosyal bilimler kavramı hakkındaki bilgi düzeyleri nedir?

- Sosyal bilgiler öğretmen adayları, en çok hangi sosyal bilim disiplinlerine ilgi duymaktadır?
- Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının, sosyal bilim disiplinlerinin öğrencilerde ne tür davranış değişikliği meydana getirebileceği konusundaki görüşleri nelerdir?
- Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının, fakülteadaki eğitimleri süresince öğrenim görmüş oldukları sosyal bilim disiplinlerinin öğretiliş tarzı ve bu derslerde en fazla kullanılan öğretim yöntem ve teknikleri hakkındaki görüşleri nelerdir?

Araştırmanın Yöntemi

Öğretmen adaylarının sosyal bilimler hakkındaki görüşlerini ortaya koymak ve derinlemesine bilgi elde etmek amacıyla, bu çalışmada, nitel bir yaklaşım kullanılmıştır.

Evren

Çalışmanın evrenini, eğitim fakültelerinde sosyal bilgiler öğretmenliği anabilim dallarının son sınıfında okuyan öğretmen adayları oluşturmaktadır.

Örneklem

Çalışmanın örneklemini Karadeniz Teknik Üniversitesi Fatih Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Anabilim Dalının son sınıfında okuyan ve dört farklı şubede bulunan 210 öğrenci içinden seçkisiz örneklem (random sampling) yoluyla karar verilen 60 öğretmen adayı oluşturmaktadır.

Veri Toplama Araçları

Çalışmanın ilk aşamasında sosyal bilimler hakkında, bu alanda yazılan eserlerin incelenmesine dayalı genel bir literatür taraması yapılmıştır. Buna ilave-ten, araştırmada ortaya konan sorular hakkında detaylı bilgi elde etmek amacıyla yarı yapılandırılmış bir mülakat formu geliştirilmiştir. Araştırılan konunun ışığı altında yapılandırılan mülakat formunun pilot çalışması, beş sosyal bilgiler öğretmeni adayıyla gerçekleştirilmiştir. Yapılan pilot çalışma neticesinde hazırlanan mülakat formunda küçük değişiklikler yapılmıştır. Pilot çalışmaya katılan öğretmen adayları, daha sonra yapılacak olan asıl araştırmaya dahil edilmemişlerdir.

Verilerin Toplanması

Veriler 2003-2004 eğitim ve öğretim yılının Mayıs ayında, iki hafta süren bir çalışmayla toplanmıştır. Araştırmaya katılan öğrencilerin görüşlerinin kaydedilebilmesi için, çalışmada teyp kullanılmıştır.

Verilerin Analizi

İlk aşamada verilerin çözümlenmesi yapılmıştır. Daha sonra veriler okunmuş ve okunan veriler kendi içinde kategorilere ayrılarak, aday öğretmenlerin vermiş oldukları cevapların frekansları bulunarak tablolar halinde sunulmuştur. Sosyal Bilimler kavramına verilen cevaplar, çalışmanın girişinde yapılan tanım esas alınarak, 'anlama', 'yanılgı', 'anlamama' ve 'cevap vermeme' olarak nitelenen kategorilere ayrılmıştır. Bu kategorideki içerik aşağıdaki gibidir:

- a) Anlama: Öğrencilerin sorulan sorulara verdikleri bilimsel cevapların hepsi bu kısımda toplanmıştır.
- b) Yanılgı: Kabul edilen bilimsel cevaplara alternatif olan öğrenci cevaplarının bulunduğu gruptur. Bu kategoride bilimsel gerçeklere uymayan farklı görüşler belirtilir.
- c) Anlamama: İlgisiz ve bilimsel değerden yoksun cevaplar bu kategoride toplanmıştır.
- d) Cevap vermeme: Boş bırakma ya da bilmiyorum şeklinde cevapların oluşturduğu gruptur (Akdeniz vd. 2000; Akbaş 2002).

Çalışmanın Sınırlılıkları

Eğitim bilimleri alanında yapılan nitel araştırmalarda en önemli sınırlılıklardan birisi, elde edilen verilerin genellenememesidir. Bu çerçevede, 60 öğretmen adayıyla yapılan yarı yapılandırılmış bir mülakat çalışmasının tüm Türkiye'ye genellenmesi bilimsel açıdan çok doğru değildir. Buna karşın, yarı yapılandırılmış mülakatın ışığı altında derinlemesine elde edilen verilerin araştırılan konuyla ilgili genel bir fikir vereceği ve faydalı olabileceği düşünülmektedir.

Bulgular ve Yorum

Çalışmaya 34 (56.7%) erkek ve 26 (43.3%) kız olmak üzere, toplam 60 son sınıf sosyal bilgiler öğrencisi katılmıştır. Bu öğrenciler, dört yıllık lisans eğitimleri sürecinde, sosyal bilimlerin farklı disiplinlerine ait dersler almaktadırlar. Bu çerçevede, tarih ve coğrafyanın değişik alanlarıyla ilgili derslerin yanında, sosyal bilimlere giriş, psikoloji, felsefe ve sosyoloji gibi dersler öğretmen adaylarına öğretilmektedir. Aday öğretmenlerin almış oldukları bu eğitim, öğretiminden sorumlu olacakları alanın yapısı ve temel alan bilgisini kazandırmayı amaçlamaktadır.

Sosyal bilimlere dayalı disiplinlerin ürettiği bilgiler aracılığıyla ilköğretim öğrencilerinde davranış değişikliği meydana getirecek olan sosyal bilgiler öğretmen adaylarının, sosyal bilimler kavramını çok iyi bilmeleri gerekmektedir. Bu çerçevede, çalışmaya katılan öğretmen adaylarından 'sosyal bilimler' kavramını tanımlamaları istenmiştir. Tablo 1'de görüldüğü üzere, çalışmaya katılan öğretmen adaylarından yalnızca 7'si (11.7%) 'sosyal bilimler' kavra-

mını doğru tanımlayabilmiştir. Buna karşın, öğretmen adaylarının 45'inin (75%) kavramı doğru tanımlayamadıkları görülmektedir. Bu sonuçlar, aday öğretmenlerin çoğunluğunun sosyal bilimler kavramı hakkında yeterli bilgi sahibi olmadığını göstermektedir. Sosyal bilimler kavramı hakkında yeterli bilgi sahibi olmayan öğretmen adaylarının, bu alanın ortaya koyduğu bilgilerle öğrencilerinde istenilen düzeyde davranış değişikliklerini meydana getirebilmelerinin zor olduğu açıktır.

Tablo 1: Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Sosyal Bilimler Kavramını Anlama Düzeyini Gösteren Tablo (N-60)

Kavramı Doğru Anlama		Kavram Yanılgısı		Kavramı Anlamama		Cevapsız	
F	%	F	%	F	%	F	%
7	11.7	8	13.3	45	75	0	0

Sosyal bilgiler öğretmen adaylarına sorulan diğer bir soru ise, en çok hangi sosyal bilimler disiplin veya disiplinlerine ilgi duydukları olmuştur. Tablo 2'de görüldüğü üzere, çalışmaya katılan öğretmen adaylarının büyük çoğunluğunun en fazla ilgi duyduğu sosyal bilim disiplini tarihtir (58). İkinci sırada coğrafya (56) yer alırken, coğrafyayı felsefe (41) ve sosyoloji (38) izlemiştir. Tarih, coğrafya, felsefe ve sosyoloji gibi derslerin ortaöğretim ve öğretmen eğitimi programlarımız içinde yer alan dersler olması, bu sosyal bilimler disiplinlerine ilgi duyulma sebebi olarak gösterilebilir.

Tablo 2: Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının En Çok İlgi Duydukları Sosyal Bilim Disiplinlerini Gösteren Tablo (N-60)

Tarih	Coğrafya	Felsefe	Sosyoloji	Psikoloji	Arkeoloji	Antropoloji	Siyaset	Ekonomi
58	56	41	38	34	20	33	19	32

Yukarıdaki soruyla bağlantılı olarak, aday öğretmenlerden sosyal bilimler disiplinlerinden en fazla ilgi duydukları alana ilgi duyma sebeplerini ifade etmeleri istenmiştir. Bu bağlamda, tarih, coğrafya, felsefe ve sosyolojiyle ilgili olarak verilen cevaplar içinden frekans yüzdesi en fazla olan dört sebep Tablo 3'de gösterilmiştir. Bu verilerin ışığı altında, tarih dersinin en fazla sevilme sebebi 'geçmiş bilip geleceği daha iyi anlamak' iken, coğrafyaya 'doğayı ve insanı bir bütün olarak ele alması' sebebiyle ilgi duyulmaktadır. Buna ilaveten, 'eleştirel düşünebilme' felsefeye ilgi duyulmasını sağlarken, 'içinde yaşadığımız toplumu anlayabilme', sosyolojinin sevilme nedeni olarak gösterilmektedir.

Tablo 3: Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Tarih, Coğrafya, Felsefe ve Sosyoloji İliği Duyuma Sebeplerini Gösteren Tablo (N-60)

Tarih	Sıklığı	Coğrafya	Sıklığı
Geçmiş Bilip Geleceği Daha İyi Anlamak	58	Doğayı ve İnsan ilişkisini İncelemesi	56
Geçmiş İlgimi Çekmektedir	41	Doğayı Anlamama Yardım Ediyor	39
Bugünü Anlamak	38	Yaşadığım Coğrafyayı ve Dünyayı Tanımak	34
Milli Kültürü Öğrenmek	31	İnsanla Yeryüzü Arasındaki Etkileşimi Gösteriyor	29
Felsefe		Sosyoloji	
Eleştirel Düşünebilme	41	İçinde Yaşadığımız Toplumu Anlama	38
Düşüncenin Kendisi Olduğu İçin	27	İnsanların Ortaya Koyduğu Davranışların Sosyal Boyutunu İncelemek	23
Sorgulayıcı Olduğu İçin	23	Toplumu Tanımak İçin	19
Soru Sormayı Öğrettiği İçin	19	Toplumun İşleyişini Görmek İçin	24

Sosyal bilim disiplinlerinin bilimsel bir anlayışla ürettiği bilimsel bilgileri, ilköğretimin ikinci kademesinde demokratik, çağdaş ve iyi vatandaşlar yetiştirmek amacıyla öğrencilerine öğreten sosyal bilgiler öğretmenlerinin, bu disiplinlerin öğrencilerde ne tür davranış değişiklikleri meydana getirebileceğini bilmeleri gerekmektedir. Bu bağlamda, öğretmen adaylarına sosyal bilimler disiplinlerinin öğrencilerde ne tür davranış değişiklikleri meydana getirebileceği sorulmuştur. Tablo 4'de görüldüğü üzere, öğretmen adayları, sosyal bilimlerin öğrencileri sosyalleştirdiği ve toplumu tanımalarına yardımcı olduğu gibi genel ifadeler kullanmışlardır. Buna karşın, sosyal bilgiler aday öğretmenleri, modern anlamda sosyal bilimler eğitimi aracılığıyla kazandırılacak olan bilgiyi düzenlemeye, kazanmaya, kullanmaya, üretmeye, kişiler arası ilişkilere ve sosyal katılıma ilişkin nitelik ve becerilerden hiç (Paykoç 1998) bahsetmemişlerdir. Çağımızda etkin, üretken, yaratıcı, uyumlu ve problem çözme yeteneğine sahip bireylerin yetiştirilebilmesi için, sosyal bilim aracılığıyla öğrencilere yukarıdaki nitelik ve becerilerin kazandırılması gerekmektedir. Bu bağlamda, sosyal bilimlerin ürettiği bilimsel bilgileri öğretmekle yükümlü olan öğretmen adaylarının, bu alanın öğrencilerde ne tür davranış değişiklikleri meydana getirebileceği konusunda istenilen düzeyde bilgi sahibi olamamaları dikkat çekicidir.

Tablo 4: Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Sosyal Bilimler Disiplinlerinin Öğrencilerde Ne Tür Davranış Değişiklikleri Meydan Getirebileceklerini Gösteren Tablo (N-60)

Aday Öğretmen Görüşleri	Sıklığı
İnsanların Sosyalleşmesine Yardımcı Olma	51
Toplumu Tanımaya Yardım Etme	45
Yaşamı Kolaylaştırma	41
Toplumsal Çevreyi ve İnsanı Tanımaya Yardım Etme	32

Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının eğitimleri süresince görmüş oldukları sosyal bilim derslerinin, aday öğretmenlere faydalı olabilmeleri için, bu derslerin sosyal bilimlerin niteliğine uygun olarak öğretilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, öğretmen adaylarına, üniversite eğitimleri süresince görmüş ol-

dukları sosyal bilim disiplinlerini faydalı bulup bulmadıkları sorulmuştur. Çalışmaya katılan öğretmen adaylarının 21'i sosyal bilimlere dayalı derslerin kendilerine faydalı olduğunu beyan ederken, 13 öğretmen adayı ise, bu derslerin kısmen faydalı olduğunu vurgulamıştır. Sosyal bilim disiplinlerinin kendilerine faydalı olduğunu vurgulayan öğretmen adayları, bu dersler aracılığıyla pek çok olgusal bilginin öğrenildiğini vurgulamışlardır. Buna karşın, 26 öğretmen adayı bu dersleri faydalı bulmadıklarını ifade etmişlerdir. Bu öğretmen adaylarına, kendilerine verilen sosyal bilimler eğitimini neden faydalı bulmadıkları sorulduğu zaman, Tablo 5'den anlaşılacağı üzere, bu derslerden elde edilen bilgilerin sınıf geçmenin dışında yaşama yönelik olarak çok fazla kullanılmadığı anlaşılmaktadır. Sosyal bilimler derslerinin, uygulama, analiz, sentez ve değerlendirme gibi üst düzey düşünme becerileri gerektiren eylemlere dayalı olarak öğretilmemesi sonucu, bu dersler yalnızca isim, sayı ve madde gibi olguların ezberletildiği bir alan haline gelmektedir. Bunun neticesinde, bu derslerden istenilen verim alınamamakta ve öğrenciler sosyal bilimler aracılığıyla kazanabilecekleri pek çok nitelik ve beceriden mahrum yetişmektedirler.

Tablo 5: Sosyal Bilimler Öğretmen Adaylarının Fakültelerinde Görmüş Oldukları Sosyal Bilimler Dersleri Hakkındaki Görüşlerini Gösteren Tablo (N=60)

Aday Öğretmen Görüşleri	Sıklığı
Ezbere Dayalı Bir Eğitim Yapılmaktadır	20
Daha Önce Öğrenilenler Tekrar Edilmektedir	17
Öğrenilenler Kısa Sürede Unutulmaktadır	15
Kitaplardaki Bilgileri Aynen Ezberlememiz İsteniyor	14
Öğrendiklerimizi Kullanamıyoruz	11

Öğretmen adaylarına sorulan diğer bir soru ise, fakülteadaki eğitimleri sırasında görmüş oldukları sosyal bilimler derslerinde en sık kullanılan öğretim etkinlik, yöntem ve tekniklerinin neler olduğudur. Tablo 6'da görüldüğü üzere, öğretmen adaylarının tamamı fakülteadaki dört yıllık eğitim hayatları süresince görmüş oldukları sosyal bilim derslerinde en sık kullanılan öğretim etkinliğinin düz anlatım olduğunu beyan etmiştir. Düz anlatıma ilaveten en çok kullanılan öğretim etkinliğinin soru-cevap ve tartışma olduğu görülmektedir. Bu cevaplardan, çalışmaya katılan öğretmen adaylarının üniversite düzeyinde görmüş oldukları sosyal bilimlere dayalı derslerin klasik bir anlayışla öğretilmediği anlaşılmaktadır. Başka bir deyişle, bazı eğitim fakültelerindeki sosyal bilimler eğitimi, uygulama ve üretimden uzak, ağırlıklı olarak bilgi yığınlarının aktarımı esasına dayanan bir anlayışla yürütülmektedir. Bu bağlamda öğretmen adayları, sosyal bilimlere dayalı derslerin kendilerine sağlayabilecekleri pek çok nitelik ve beceriden mahrum olarak eğitim camiamıza katılmaktadırlar. Eğitim fakültelerinde öğretilen sosyal bilimlere dayalı derslerin geleneksel bir anlayışla ve ağırlıklı olarak düz anlatıma dayalı öğretilmesinin, aday öğretmenlerin mesleki gelişimlerini olumsuz yönde etkilediği düşünülmektedir.

Tablo 6: Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Fakülte'deki Eğitimleri Esnasında Almış Oldukları Sosyal Bilim Derslerinde En Sık Kullanılan Öğretim Yöntem, Teknik ve Yaklaşımlarının Neler Olduğu Konusundaki Görüşleri Gösteren Tablo (N-60)

Aday Öğretmen Görüşleri	Sıklığı
Düz Anlatım	60
Soru-Cevap	29
Tartışma	12

Sonuç ve Öneriler

Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının, sosyal bilimler hakkındaki görüşlerini ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmanın ışığı altında, çalışmaya katılan öğretmen adaylarının çoğunluğunun sosyal bilimler kavramını tam olarak bilemedikleri anlaşılmaktadır. Buna ilaveten, öğretmen adaylarının en fazla ilgi duydukları sosyal bilim disiplinleri tarih, coğrafya, felsefe ve sosyolojidir. Bu sosyal bilim disiplinlerine öğretmen adaylarının ilgi gösterme sebebi olarak, bu disiplinlerin diğer sosyal bilim disiplinlerine nazaran eğitim sistemimiz içinde daha fazla yer almaları gösterilebilir.

İlköğretimin ikinci kademesinde bulunan öğrencilerin sosyal bilimci gibi düşünerek çevrelerindeki problemlere yaklaşmalarını sağlayacak olan öğretmen adaylarının, modern anlamda sosyal bilimlerin eğitimsel amaçlarından ve felsefesinden çok fazla haberli olmadıkları anlaşılmaktadır. Öğretmen adayları bu alanın amaçlarını daha ziyade toplumu tanıma ve yaşamı kolaylaştırma olarak görmektedirler. Buna ilaveten, öğretmen adaylarının bir kısmının üniversite düzeyinde almış oldukları sosyal bilimler eğitimini faydasız gördükleri anlaşılmaktadır. Bunun en önemli sebebi olarak, bu derslerin üretimden uzak, ezbere dayalı ve yaşamla bağlantısız bir şekilde işlenmesi olarak gösterilmektedir. Bu sonuçları destekleyen bir diğer unsur ise, aday öğretmenlerin görmüş oldukları sosyal bilimler derslerinde en sık kullanılan öğretim etkinliğinin düz anlatım oluşudur. Öğretmen adaylarının yetiştirilmesi aşamasında öğretilen sosyal bilimler disiplinlerinin, uygulamadan uzak ve öğrencilere üst düzey düşünme becerilerini kazandıramadığı ve bilgi yığınlarını aktarmayı hedeflediği anlaşılmaktadır.

Çalışmadan elde edilen verilerin ışığı altında aşağıdaki önerilerde bulunabiliriz:

- Sosyal bilgiler öğretmenlerinin eğitiminde, sosyal bilimler kavramı üzerinde daha fazla durulmalıdır.
- Sosyal bilgiler öğretmen adaylarına modern anlamda sosyal bilimlerin eğitimsel amaç ve felsefesinin ne olduğunun ve öğrencilerde ne tür davranış değişikliği meydana getirebileceğinin öğretilmesi gerekmektedir.
- Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının eğitimleri aşamasında öğretilen sosyal bilimler dersleri, yaşamla bağlantılı, öğrencilerin aktif ve üretken olduğu analiz, sentez ve değerlendirme gibi üst düzey düşünme becerilerinin sergilendiği dersler olarak yürütülmelidir.

- Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının, eğitimleri aşamasında öğretilen sosyal bilimler derslerinde kullanılan öğretim yöntem, teknik ve etkinlikleri öğrencileri etkin ve üretken kılacak şekilde düzenlenmelidir.
- Dünyada üniversite düzeyinde sosyal bilimler öğretimi alanında meydana gelen gelişmelerin ışığı altında, yüksek öğretimdeki sosyal bilimler öğretimi yeniden yapılandırılmalıdır.
- Ülkemizde yüksek öğretim düzeyinde sosyal bilimler derslerinin etkili bir biçimde nasıl öğretilmesi gerektiği konusunda araştırmalar yapılmalı ve bu araştırmalar desteklenmelidir.

Kaynakça:

- Akbaş, Y. (2002), *İlköğretim 6. Sınıf Öğrencilerinin Coğrafi Kavramları Anlama Düzeyleri ve Kavram Yanılgıları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trabzon, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akdeniz, A. R, Bektaş, U. ve Yiğit, N. (2000), "İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Temel Fizik Kavramlarını Anlama Düzeyi", *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19, s. 5-14.
- Sosyal Bilimleri Açın. (1998)*, (Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması İçin Gulbenkian Komisyonu), (Çev.: Şirin Tekeli), İstanbul, Metis.
- Barcan, A. (1971), *Social Science, History And The New Curriculum*, Sdney: Hick Smith & Sons.
- Demir, Ö. ve Acar, M. (1997), *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Ankara: Vadi Yayınları.
- Doğanay, A. (2003), "Sosyal Bilgiler Öğretimi", (C. Öztürk ve D. Dilek, (Eds), *Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretimi*, Ankara: Pegem A, 3. Baskı: 15-46.
- Homans, G. C. (1967), *The Nature of Social Science*, Newyork: Harcourt, Brace & World, Inc.
- Köstüklü, N. (1998), *Sosyal Bilimler ve Tarih Öğretimi*, Konya: Kuzucular Ofset.
- Özlem, D. (1998), "Evrensellik Mitosu ve Sosyal Bilimler", *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek Sempozyum Bildirileri*, (Yayına Hazırlayan, Tanıl Bora, Semih Sökmen ve Kaya Şahin), İstanbul, Yaylacılık Matbaacılık, s. 53-66.
- Özoğul, S.Ç. (1974), *Liselerde Sosyal Bilimler Öğretimi*, Ankara, Kalite Matbaası, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları No: 38. isimli kaynak
- Paykoç, F. (1987), "Ortaöğretim Kurumlarında Sosyal Bilimler Öğretiminde Karşılaşılan Başlıca Sorunlar", *Ortaöğretim Kurumlarında Sosyal Bilimler Öğretimi ve Sorunları*, (Türk Eğitim Derneği V. Öğretim Toplantısı 13-14-15 Mayıs 1987), Yayına Hazırlayan, O. Nuri Poyraz, Türk Eğitim Derneği Öğretim Dizisi No: 5, s.245-298.
- Paykoç, F. (1991), *Tarih Öğretimi*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları.
- Safran, M. (1993), "Lise Öğretmen ve Öğrencilerine Göre Tarih Dersinin Amaçları" *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3: 35-39.

Social Studies Student Teachers' Perceptions of Social Science

Assist. Prof. Dr. İsmail H. DEMİRCİOĞLU*

Abstract: The purpose of this study is to elicit social studies student teachers' perceptions of social science. With this in mind, semi-structured interview was used and in order to gather data in this research. 60 social studies student teachers chosen through random sampling completed social studies department in the Fatih Faculty of Education of Karadeniz Technical University were interviewed. In the light of the data, it seems that the majority of student teachers do not know the concept of social science. Besides this, history, geography, philosophy and sociology are most popular subject according to student teachers. Furthermore, the majority of social studies student teachers do not have enough knowledge concerning what kind of behavioural changes are taken place through social science.

Key Words: Social Science, Social Studies, Social Studies Student Teachers, Social Studies Student Teachers of Perceptions.

*KTÜ, Fatih Education Faculty, Akçaabat / TRABZON
demircioglu61@yahoo.com

Взгляды на общественные науки кандидатов в преподаватели общественных наук .

Помощник Доцента Доктор Исмаил Х. Демирджиоглу*

Резюме: Цель этого исследования выявить уровень знаний об общественных науках кандидатов в преподаватели общественных наук. Исследование проводилось при помощи качественного подхода, с целью приобретения углубленных знаний, как средство для сбора данных использовалось интервью. Работа была осуществлена 60 кандидатами в преподаватели Образовательного Факультета Фатих Черноморского Технического Университета (ЧТУ). В свете полученных данных было выяснено, что большое количество кандидатов неправильно понимают понятие общественные науки и испытывают понятийный хаос. Больше всего кандидаты в преподаватели испытывают интерес к таким общественным наукам как география, история , философия и социология. Плюс к этому, было выяснено, что большая часть кандидатов в преподаватели не обладают достаточными знаниями в области того какие изменения в поведении учеников общественные науки .

Ключевые слова: Общественные Науки, Общественные Знания, Кандидаты В Преподаватели Общественных Наук, Мнения Кандидатов в Преподаватели общественных наук.

* Образовательный Факультет Фатих ЧТУ отделение Преподавание Общественных Сфер, Отдел Преподавание Истории Söğütü, Akçaabat / Trabzon demircioglu61@yahoo.com

Functions of the So-called Passive Morpheme-(I)l-in Kazakh

Dr. Fatma ŞAHAN GÜNEY*

Abstract: As it is the case for other Turkic languages, the so-called passive morpheme -(I)l- in Kazakh has two different functions. One function of it is to make a verb passive and the other function is to mark a transitive verb as intransitive. Some sporadic verb forms in Kazakh marked with two passive morphemes, namely -l and -n, and also the morpheme cluster -lXn utilized to derive passive and intransitive verb stems in Old Turkic and Middle Turkic (Middle Turkic is represented here with *Divan ü Lügati't Türk*) suggest that once existed two separate morphemes, namely -(I)l- and -(I)n- (which can be argued that it is represented by -lXn in OT and MT) for passivizing and intransitivizing verbs. In later stages of the language, however, as we find in Kazakh (and also in Turkish and other Turkic languages) these two separate functions have been collapsed into one and carried out by a single morpheme, i.e., the so called passive morpheme -(I)l-.

Key Words: Kazakh, passive, intransitivity, Old Turkic, Middle Turkic.

1. Introduction

The voice in general affects the verb valency which connects the nominal structures and the verb. According to the Projection Principle in Generative Grammar, the argument structure of a verb is determined at the level of lexicon. Later on, they are projected on to d-structure (i.e., deep structure) by the theta criterion where they acquire their first syntactic realization (Sezer, 1991). In this respect, the voice is a syntactic process whether or not it accompanies the morphological projections in individual languages¹.

There are different views regarding how passives are derived at surface structure. According to the theory developed in Relational Grammar, it is done by 2-to-1 advancement rule which moves object to subject position². This movement is constrained by the rule that only one argument can advance to this position.

Another hypothesis is that since the predicates are not strictly subcategorized for the external arguments as opposed to internal ones the external

* Muğla University, Faculty of Science and Letter / MUĞLA

argument position, i.e., the subject position may have no theta role. Thus, passive structures are explained by absorption of the external theta role by the passive morphology (The original idea belongs to O. A. Jaeggli as stated in Taneri's work) (Taneri, 1993:14).

As it is the case for the other Turkic languages, in Kazakh, the voice is implemented through verbal inflection. For this purpose, deverbal derivational morphemes are used. The true passive voice in Kazakh is marked on a verb as *-(I)l* (*-(I)n* after the consonant *l*) and original object of the sentence at deep structure becomes the surface subject.

example: Khat zhaz -il -d₁
 letter write PASS Past T (3rd prs sing)
 'The letter was written.'
 Birzhan khat -t₁ zhaz -d₁
 B. letter ACC write Past T
 'Birzhan wrote the letter.'

The agentive subject which is suppressed by the passive structure rarely surface in ablative (and in some cases in) instrumental case as in:

Aqın Birzhan -nan zheng -il -d₁
A. B. ABL defeat PASS Past T (3rd prs sing)
'Aqın was defeated by Birzhan.'

In this paper, we are going to suggest that although the deverbal morpheme *-(I)l-* is addressed as passive voice marker in a substantial part of the linguistic literature related to Kazakh language (see Israqov 1991 and Khasenova 1959 for instance), passivizing sentences is not the only function it carries out. First we will demonstrate that, in addition to its passivizing function, the so called passive morpheme *-(i)l-* used in contemporary Kazakh is also utilized in intransitivizing transitive verbs. Then we will suggest that this double function of the so-called Kazakh passive is the result of the unification of the morphemes *-l* and *-n*, once carried out different functions in the earlier stages of this language.

2. The Morpheme *-(I)l-* as passive and intransitive marker: Evidence from Modern Kazakh

The fact that the so-called passive morpheme in Kazakh is not a passive morpheme only but has additional function(s) should be obvious at first glance of the following sample sentences:

- asıl- a Et as -il -ip zhat -ir
 meat hang PASS Pres. Ger. Aux. (progress.) Aorist
 'The meat is hanging.'
- b Bul köterilis -te köp adam as -il -dı
 this revolt DAT many man hang PASS Past T
 'Many men were hanged in this revolt.'
- buwıl- a Tamagı buw -il -ip söyle -y al
 throat strangle PASS Pres. Ger. Speak Pres. Ger. manage
 ma -dı
 Neg Past T
 'Something got stuck into his throat (i.e., He choked), and he
 couldn't speak.'
- b Zhük -ter buw -il -ip bit-ti
 load Plur tie PASS Pres. Ger end Past T
 'The load was tied completely.'
- zhazıl- a Biz "Pravda" gazet -i -ne zha -il -dı - k
 we paper 3rd Per Poss DAT write PASS Past T 1st
 prs Plur
 'We subscribed to the newspaper 'Pravda!.'
- b Khat zhaz -il -dı
 letter write PASS Past T (3rd prs sing)
 'The letter was written.'
- zhayıl- a Kir zhay -il -dı
 stain spread PASS Past T (3rd prs sing)
 'The stain spread.'
- b Tösek zhay -il -dı
 bed spread PASS Past T (3rd prs sing)
 'The bed was unfolded/made.'
- zharıl- a Shölmek eki -ge zhar -il -dı
 container two DAT split PASS Past T (3rd prs sing)
 'The container split in two.'
- Otin zhar -il -dı
 wood chop PASS Past T (3rd prs sing)
 'The wood was chopped.'

- zhinal- a Munda zholdas -tar zhina -l -d_i
here fellow Plur gather PASS Past T
'The fellows gathered here.'
- b Astıq zhıyna-l -d_i
grain gather PASS Past T (3rd prs sing)
'The grain/crop was gathered.'

Looking at the examples above, one can see that sentences of type **a** are different than type **b**. The significant difference is that type **a** sentences are non-passives whereas type **b** sentences have true passive meaning with implied agents. However, one thing common between the two types of sentences is the fact that they are all intransitives. Now, let us look at another group of sentences which have more than one reading.

- a Yesik ash -ıl -d_i
door open PASS Past T (3rd prs sing)
1. 'The door opened.'
2. 'The door was opened (by somebody).'
- b Alma -ning tileg -i orında-l -d_i
Alma GEN wish 3rd prs. Poss place PASS Past T (3rd prs)
1. 'Alma's wish came true/took place.'
2. 'Alma's wish was made true.'
- c Bir ay -dan zhumıs ayaqta -l -a -d_i
one month ABL work finish PASS Present T 3rd prs sing
1. 'The work will end in a month.'
2. 'The work will be finished in a month.'
- d Un shash -ıl -d_i
flour spill PASS Past T (3rd prs sing)
1. 'The flour spilt.'
2. 'The flour was spilt by somebody.'
- e Tereze zhab -ıl -d_i
window close PASS Past T (3rd prs sing)
1. 'The window closed.'
2. 'The window was closed (by somebody).'

The second group of sentences is ambiguous. We can get two readings one being the intransitive reading. This function of the so-called passive morpheme, i.e., intransitivizing the transitive verbs is called "non-passive" by Babby³, and "derived intransitive" by Sezer⁴. The other reading is the passive

one. That is because the so-called passive morpheme is a bi-functional one in Kazakh.

According to Babby the morpheme *-(I)l-* in Turkish and in many other languages are used to reduce the basic valency of the verb by leaving the agent out which follows a similar pattern as the intransitivizing *-sja* suffix in Russian (see note 3.) In a way, this is a plausible suggestion for the function of Kazakh passive as well since both readings of the second group of sentences are derived from the transitive verbs by reducing their valency.

The bi-functionality of the passive morpheme in Kazakh, as displayed here, may suggest the possible existence of collapsing or merging of two separate morphemes, namely morphemes of intransitivity and passive.

Tietze states that “Turkish does not usually allow the shift from transitive to intransitive function of a single verb form, which so often occurs in English (e.g., *I broke the glass / The glass broke*)”. Unlike English, intransitive verb forms in Turkish derived from transitive verbs are marked by the morpheme *-(I)l-* whereas there is no such a need for the derived intransitives in English. Thus, *I broke the glass / The glass broke* translates into Turkish as *Camı kırdım / Cam kırıldı*, where the passive/ intransitive form of the verb *kır-* “to brake” is marked with the suffix *-(I)l-* in Turkish. Let us look at a few examples from Turkish in order to see whether Turkish has the similar case of ambiguous sentences as Kazakh does:

Yara aç -ıl -dı
wound open PASS Past T (3rd prs sing)

1 ‘The wound opened.’

2 ‘The wound was opened (by the doctor).’

Tel bük -ül -dü
wire bend PASS Past T (3rd prs sing)

1. ‘The wire twisted.’

2. ‘The wire was bent.’

Pencere aç -ıl -ma -dı
window open PASS Neg Past T (3rd prs sing)

1. ‘The window didn't open.’

2. ‘The window wasn't opened.’

Again we have the similar ambiguity in Turkish examples that we had in Kazakh. Once the transitive verbs of the sample sentences are affixed with morpheme *-(I)l-* they acquire both passive and intransitive meaning. According to Tietze, this ambiguity is limited to some verbs and can be removed by providing a context for them. He calls the non-passive function

of the passive suffix as “medio-reflexive” and ascribes the non-passive 2nd readings of the sentences above to the sentences with non-human subjects (Tietze, 1989:286). Defining whether those certain group of verbs in Turkish and in Kazakh also is *unaccusative* requires further analysis which is not going to be pursued here.

Normally Kazakh does not allow doubly marked passives in personal passives. Nevertheless, sporadically, some verbs may carry double passive morphemes, even though the second so called passive morpheme does not bring any change to the meaning of the passive sentence:

bayqa-	“to notice, be aware”	>	bayqa-l-	“to be noticed”
zertte-	“to make a search”	>	zertte-l-	“to be searched, to be examined”
zhe-	“to eat”	>	zhe-y-il-	“to be eaten”
de -	“to say”	>	de-y-il-	“to be said”
bayla-	“to tie”	>	bayla-n-	“to be tied”

When those verb stems take double passive suffixes, they become:

zhe-l-in-: Et zhe -l -in -ip sorpa ish -il -di
 meat eat PASS PASS Past GER soup drink PASS Past T
 ‘The meat was eaten, and the soup was drunk.’ (literally)
 ‘People ate meat and drank soup.’

de-l-in-: Ot zhag-il -sin de -l -in -di
 fire burn PASS 3rd prs imp say PASS PASS Past T (3rd prs
 sing)
 ‘It was told to set the fire.’

bayqa-l-in- Osı zhaz -gan barsha söz -den bayqa-l
 that write Past Participle all word ABL notice PASS
 -in -ar bar shın -ım
 PASS Aorist whole truth 1st prs poss.
 ‘My all truth is to be noticed from all my writings.’

bayla-n-il- At bayla -n -il- di
 horse tie PASS PASS Past T (3rd prs sing)
 ‘The horse was tied.’

Those verbs carrying double passive morpheme seem to be the frozen forms which are not very productive in Kazakh for the time being. Although we find two passive morphemes attached to the verb stems in the sentences above, the second passive does not have any syntactic projection, nor does it have any semantic significance. The verb valency changes only once.

3. Historical Evidence

Erdal (1991) draws attention to some vocative forms in Old Turkic, *Dīvān Lügāti't Türk* and *Kutadgu Bilig*, which, probably are relevant to the frozen forms in Kazakh and Turkish, but are more productive in Old Turkic⁵. He states that, in Old Turkic, two formatives, namely *-(I)l* and *-(I)n* combine together as *-IXn-* dropping the vowel of the first one. He makes no comment regarding the isolated functions of those two morphemes combining into one, however he categorizes it together with the passive morpheme *-l* and, as he calls, medial, reflexive and anti-transitive *-n* of Old Turkic. He further argues that this suffix can not be treated as a sequence but as the combination of the two. *-IXn* combines only with transitive verb stems, and the verbs marked with it become intransitive. The following examples exhibit some of the *-IXn* forms (indicated bold) from OT and DLT:

in Old Turkic:

suq- > suq-lun- “to get stuck in something”

*küfänçlig suv küznäki□a **suklunmuşlarka** kü[...lüg] köprügüg
körkitti□iz*

‘To those stuck in the water-hole pride you have shown the bridge of [...]’ (Erdal 1991:642)

tik- > tik-lin- “to be placed, place oneself vertically”

*özlärini□ tillärintin y(a)rok ünüp balıka **tiklinip***

‘a ray of light goes vertically towards the *bali* offering’ (Erdal 1991:640)

yet- > yet-lin- “to disappear”

*ağazımtaki tatağlar barça **yetlinip** artokrak açığ bolup kün t(ä)□ri
yarokı közümtä artı közünmüz*

‘The tastes in my mouth all **disappear** and there comes an extreme bitterness, and the light of sun no longer is visible to me.’ (Erdal 1991:642)

yuq- > yuq-lun- “to be polluted; of filth, to adhere”

nızvanıka yuklunmasar,... tayansar kkersiz arıg orunka, ...

‘If one dos not get polluted by passion, if one has undirtied clean place as base, then...’ (Erdal 1991:641)

in DLT:

aç- > aç-lın- “to open (int.)”

Kapug açlındı (DLT I: 256)

- ‘The door opened.’
bog- > bog-lun- “to choke”
At boglundı. (DLT II: 239)
‘The horse choked.’
büg- > büg-lün- “to gather, to accumulate; of water, to be stagnant”
Sü büglündı. (DLT II: 239)
‘The armed forces gathered.’

He states, on the other hand, that the passive suffix in Old Turkic is *-(I)l-*, and this suffix often has “anti-transitive” meaning (Erdal 1991:651) as it is evident in the English translations of the following *-(I)l-* forms:

passive

- biti-l- “to be written”
buz-ul- “to be spoiled”
bil-il- “to be known”
çöz-ü-l- “to fall apart, to be dispersed”

anti-transitive

- aç-il- “to open” (intr)
es-il- “to diminish” (intr)
ävri-l “to turn, revolve, turn back” (intr)

4. Conclusion

In addition to the sporadically encountered verb stems carrying double passive morphemes in modern Kazakh, as discussed above, the data from Old Turkic may suggest that the double functions, namely the passivizing and intransitivizing functions of the so-called passive morpheme *-(I)l-* have existed in the older stages of the Turkic languages. However, the existence of a separate morpheme cluster, namely *-IXn-* which is mostly used as anti-transitive leads us to think that two separate forms of anti-transitive, supposedly *-(I)n-*, and passive *-(I)l-* collapsed or even merged into one form in time yielding the passive suffix undertake both functions.

We may further conclude that the Old Turkic and the contemporary Turkic languages like Kazakh and Turkish represent the continuing stages of that development. The sporadic concrete forms like *zhelin-* and *delin-* and others in Kazakh and Turkish should be taken as evidence to confirm the existence of such a distinction of passive and anti-transitive in older stages.

As known very well, transitivity and passive are two distinct grammatical categories which manifest themselves in syntax. Whether or not these two categories find their expression in morphology as well varies from language to

language. In the case of English, a single verb form switches from transitive to intransitive without having any changes introduced to the morphological structure of that verb. In the case of Kazakh and other Turkic languages, however, almost any syntactic change affecting a given verb form triggers morphological changes as well, which requires marking of that verb form with certain suffixes. It is also known that there is not always one-to-one correspondence between a syntactic category and a morphological marker. That is to say, a single morpheme may carry out more than a single syntactic function. In our case, we argued that the so-called passive morpheme *–(I)l-* is not a passive morpheme alone, but is ambiguous between intransitive and passive, which we suggested to be acquired over time by merging of the functions of historically two separate morphemes, namely *–(I)l-* and *–(I)n-*. Knowing that the so-called passive morpheme in Kazakh has two functions one being transitive and the other passive may be important for two reasons: For practical reasons, it would be useful for the learners of Kazakh as a second language to know that, unlike what is said in average grammar books, this specific suffix has two syntactic manifestations which result in different semantic interpretations and may even correspond to different grammatical structures in their own language. From theoretical point of view, it points out to the fact that transitivity and passive are closely related syntactic categories, perhaps the latter deriving from the former. In understanding how grammar works in general, it would be an interesting research made towards understanding why intransitive, once marked independently in the history of a given language (which is Kazakh in our case) ceased being reflected as a separate category and began being represented under passive.

Notes

1. Whether the passive structures are the products of syntactic or lexical level in Kazakh is not the focus of this paper. We should note, however, that this question has been addressed by some scholars for some other Turkic languages and the older stages of Turkic. For instance, in her article titled “A case for Emerging Functional Categories”, Kornfilt compares Old Turkic of 8th century to Modern Turkish in order to see if those languages have syntactic passives structures or passives at all. She suggests that OT does not have passives but only “middles”, since the functional categories (such as IP’s) are not fully developed in OT period. According to her conclusion, Modern Turkish which she sees not as a direct descendent but a closely related dialect of Old Turkic has developed those categories over the time and possessed syntactic passives accordingly (Kornfilt, 1991:30).
2. Sezer suggests that passive verbs are derived in lexicon by suppressing the external argument of a verb. They also lose their ability to assign accusative case to their internal arguments. He also takes Burzio’s generalization as the base

according to which "a verb which lacks an external argument fails to assign accusative case" as the syntactic motivation of passives (Sezer, 1991:55).

3. Babby regards the external argument position as the "empty" position and filled by the transformation that moves the contents of the direct object NP into the subject NP. This is a syntactic operation, and in the case of Turkish, the suffix –(i)l- is added to the basic transitive stem to mark its syntactically derived intransitivity. Both the passive formations and derived intransitives are acquired by the same syntactic means that were explained above.

It follows that passive is a derived intransitive too, but apart from the plain derived intransitives, passives have passive agents with adverbial morphology which surfaces optionally, crucially, by "lexical insertion" and not by "transformation" (Babby, 1981:4).

4. The parallel sentences in Turkish are examined by Sezer.

e.g. a) Ali kapı -yı aç- tı
A. door Acc. open PAST T (3 prs sing)
"Ali opened the door."
b) Kapı aç- ıl- dı
door open PASS PAST T (3 prs sing)
"The door opened."

According to those examples, Sezer states that the sentences are ambiguous between passive and intransitive. In the first sentence "open" is transitive and selects an external argument, whereas in the second one, the verb intransitive and selects only an internal argument, that is object.

For passive reading, there is an agent as the external argument but it is suppressed by the passive structure. The agent may optionally surface as adjunct (that is, as "by phrase") in the surface structure, or does not surface at all. For derived intransitive reading, there is an external argument, but it is not "agent" this time but a "cause" as in the example:

a) Rüzgar kapı- yı aç- tı
wind door ACC open PAST T (3 prs sing)
'The wind opened the door.'
b) Kapı rüzgar- dan aç- ıl- dı
door wind ABL open PASS PAST T (3 prs sing)
'The door was opened by the wind.'

In a way, the contrast between the passive and the derived intransitive readings is explained by the sort of the theta role that is assigned to the external argument and the suppression of the external argument in both structures. In both readings, the verb is unable to assign accusative case to its internal argument and thus the internal argument has to move to subject position in order to acquire a case.

5. In Turkish the -l form of the passive suffix is not allowed after vowels and the consonant *n*.

That is the reason why we do not have the -(l)l + (l)n sequence, but the reverse order of what we have in Kazakh.

Abbreviations

ABL: ablative
ACC: accusative
Aux: auxiliary
DAT: dative
DLT: Divan ü Lügati't Türk
imp: imperative
intr: intransitive
IP: Inflectional Phrase
MT: Middle Turkic
Neg: negative
OT: Old Turkic
PASS: passive
prs: person
Plur: plural
poss: possessive
Pres. Ger: present gerund
sing: singular
T: tense
tr: transitive

Bibliography

- Babby, L. (1981), A transformational Analysis of Voice in Turkish: Passive, Derived Intransitive, Impersonal, and Causative. *Cornell Working Papers in Linguistics* 2, 2-31.
- Erdal, M. (1991), *Old Turkic Word Formation: A Functional Approach to the Lexicon*. Vol.2. Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
- Isqaqov, A. (1991), *Qazirgi Qazaq Tili*. Ana Tili, Almatı.
- Khasenova, A. 1959. *Qazaq Tilindegi Tuvındı Tübir Etistikter*. Qazaq SSSR Gılım Akademiyası, Almatı.
- Kornfilt, J. (1991), A Case for Emerging Functional Categories. *Syntax and Semantics* 25, 11-35.
- Perlmutter, David M. (1978), "Impersonal Passives and Unaccusative Hypothesis." *BLS* 4, 157-189.
- Sezer, E. (1991), *Issues in Syntax*. Doctoral Dissertation, Harvard University, Cambridge, Massachusetts.
- Taneri, M. (1993), *The Morpheme -Il/(I)n: The syntax of Personal Passives, Impersonal Passives and Middles in Turkish*, Doctoral Dissertation, University of Kansas.
- Tietze, A. (1989), "Observations on the Convergence of Passive and Medio-reflexive Verb Forms: The Case of Modern Turkish". *Studia Linguistica et Orientalia Memoriae Haim Blanc Dedicata* (P. Wexler, A. Borg, S. Somekh, eds.). 283-88.

Kazak Türkçesinde Pasiflik Eki Olarak Adlandırılan -(I)l- Ekinin İşlevleri

Dr. Fatma ŞAHAN GÜNEY*

Özet: Diğer Türk dillerinde olduğu gibi, -(I)l- edilgenlik eki Kazak Türkçesinde de iki farklı işleve sahiptir. Bunlardan birincisi eylemi edilgen yapmak diğeri ise geçişli eylemlere geçişsizlik özelliği katmaktır. Kazak Türkçesinde ender olarak bazı eylemlerin -(I)l- ve -(I)n- olmak üzere birden fazla edilgenlik eki taşımasının yanında Eski Türkçe ve Orta Türkçede-IXn birleşik morfeminin, eylemlerin edilgen ve geçişsiz şekillerini elde etmede kullanılmış olması, bir zamanlar edilgenlik ve geçişsizlik için -(I)l- ve -(I)n- (ki bu iki ekin Eski ve Orta Türkçede bulunan -IXn birleşik morfemiyle temsil edilmiş olduğu ileri sürülebilir) olarak iki ayrı ekin bulunduğuna işaret etmektedir. Ancak Türkçenin daha sonraki dönemlerinde, Kazak Türkçesinde gördüğümüz gibi bu iki işlev (yani edilgenlik ve geçişsizlik işlevleri) birleşerek tek bir ek, yani -(I)l- eki tarafından yerine getirilmeye başlanmış olmalıdır.

Anahtar Sözcükler: Kazak Türkçesi, edilgenlik, geçişsizlik, Eski Türkçe, Orta Türkçe.

* Muğla Üniversitesi Fen-Edebiyat, Fakültesi. Çağdaş Türk Lehçeleri Bölümü / MUĞLA

Функции -(İ)Л-, именуемого в казахском языке как пассивный суффикс

Доцент Фатма Шахан Гюней*

Резюме: Как и в других тюркских языках в казахском языке суффикс страдательного залога -(İ)Л-имеет две различные функции. Первая из них- перевести глагол в страдательную форму, другая же- передать переходному глаголу особенность непереходного. В казахском языке некоторые действия очень редко, наряду с более чем одного суффиксами типа -(İ)Л- и -(İ)Н-, в древнетюркском и среднетюркском использование объединённой морфемы -лХн- для получения страдательного залога и переходной формы действия указывает на наличие двух отдельных суффиксов(можно сказать что эти суффиксы были представлены объединённой морфемой -лХн-, имеющейся в древне- и среднетюркском языках). Однако в последующие периоды развития тюркского языка, как мы видим в казахском, эти две функции(т.е. страдательный залог и непереходность) объединяются в единый суффикс, т.е. выполняются суффиксом -(İ)Л-.

Ключевые слова: Казахский язык, страдательный залог, непереходность, древнетюркский, среднетюркский.

* Университет Мугла, Факультет Естественных и Литературных Наук, Отделение Тюркских наречий

Türk Modernleşmesinde Sefir ve Sefaretnamelerin Rolü

Prof. Dr. Belkıs ALTUNİŞ-GÜRSOY*

Özet: Osmanlı İmparatorluğu XVIII. yüzyıla gelinceye kadar Avrupa ülkelerine geçici elçiler göndermiş; ancak III. Selim devrinden itibaren Batı başkentlerinde sürekli elçilikler kurmuştur. Bu elçiler kaleme aldıkları sefaretnamelerle, Avrupa hakkında bilgi vermişler; sivil, idarî ve askerî yapılanma, ilim ve sanat hayatı, eğitim kurumları ve ekonomi gibi hususlarla ilgili olarak gözlem ve yorumlarını aktarmışlardır. Bu bilgiler, Osmanlı İmparatorluğu'nun yenileşme tarihi açısından teşvik edici ve yol gösterici olmuştur.

Anahtar kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, modernleşme, sefir, sefaretname

Avrupa devletleri, XV. yüzyıldan itibaren İstanbul'da daimî elçiler ve maslahatgüzarlar bulundurmışlardır. Buna mukabil Osmanlı devleti, önceleri ancak vazifeye – padişahın cülûsunu bildirmek, barış teklifinde bulunmak, hediyeler götürmek, padişahın bir mektubunu iletmek, barış yapmak veya mevcut barışı yenilemek, vergi istemek, kazanılan bir zaferi duyurmak, tahta yeni çıkan bir Avrupalı kralı tebrik etmek, taç giyme törenine katılmak, antlaşma şartlarını görüşmek, antlaşma şartlarına uyulmadığı takdirde şikâyetle bulunmak, arabuluculuk etmek, öteki devletlerin Osmanlılar hakkındaki görüş ve fikirlerini anlamak, Osmanlı devletine taraftar kazanmak, gidilen devleti bir üçüncü devlet aleyhine savaşa teşvik etmek, Osmanlı devletinin alacaklarını toplamak, iyi dostluk ilişkileri kurmak - ve lüzum gördükçe fevkalade elçi dediğimiz geçici elçiler göndermiştir.

Ancak 1699'da imzalanan Karlofça antlaşmasıyla Macaristan ve Transilvanya'yı Avusturya'ya, Podolya, Ukrayna, Polonya ve Mora'yı Venedik'e, Asof'u Rusya'ya vermek zorunda kalan Osmanlı Devleti toprak kaybına ilâveten, kendisine haraç veren Hristiyan devletlerden bu haracı da alamayacaktır. Bu antlaşmadan 19 yıl sonra 1718'de imzalanan Pasarofça Antlaşmasıyla da Osmanlı Devleti Macaristan'ın elinde kalan Banat Temeşvar, Belgrat ve Sırbistan'daki bazı kaleleri Avusturya'ya bırakacaktır.

* Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / ANKARA
belkisg@gazi.edu.tr

Kendi büyüklüğünden emin ve mağrur bir cihan devleti olan Osmanlı, bu kayıplarla maddeden ve manen sarsılır. Avrupa'yı tanımak, diplomasi kurallarını bilmek ve tatbik etmek gerekliliğini hisseder. III. Selim devrinde başlatılan bir uygulamayla Avrupa başkentlerinde daimî elçilikler kurulur. Üç yıllığına tayin edilen bu kimselerden bazıları, sefaretnameler, takrirler ve havadisnameler kaleme almışlardır. Tarih, sosyal ve kültürel tarih içerisinde değerlendirilebilecek olan bu eserler, dile dayalı mahsuller olduklarından birer edebî metin olarak da kabul edilirler. Seyahat ve anı türünde de mütalaa edilebilecek olan bu yazılar hakkında henüz yeterli çalışmalar yapılmamıştır. Bu sefaretnamelerden bugün elimizde olanlarının sayısı 48'dir (Yalçinkaya 1996: 327).

Bu tarz eserlerin bir kısmının kazaya uğrayarak elden çıktığı, bir kısmının ise henüz bulunamadığı düşünülebilir. Bu kalem tecrübelerinden 36'sı Batı dünyası ile alakalıdır. Sefaretnamelerin şimdiki hâlde ülkelere göre dağılımı şöyledir: Avusturya 9, Fransa 7, Rusya 8, Polonya 3, İsveç 1, Prusya 3, İspanya 1, İngiltere 3, İtalya 1'dir (Yalçinkaya 1996: 331-332). Görüldüğü gibi Avusturya, Rusya ve Fransa bu konuda ağırlık sahibidir.

Birkaçı manzum olan bu eserlerden nesirle yazılanlar, klâsik nesir üslûbu ile, eskilerin inşa dedikleri tarzda kaleme alınmışlardır. Nesirle yazılanlardan bir kısmı geleneğe uygun olarak, Allah'a hamd, Peygambere salavat, padişaha, devrin büyüklerine ve devlete tazim ve dua ihtiva eden satırlarla başlayıp, sebab-i tertip, sebab-i te'lif sayılabilecek ifadelerle devam ederler. Bu eserler içinde sadece 1793'te Londra'ya giden ilk ikamet elçimiz Yusuf Agah Bey'in kâtibi Mahmud Raif Efendi'nin kaleme aldığı eser, yabancı dille -Fransızca-yazılmış tek sefaretnamedir (Mahmud Raif Efendi 1793-1797).

Teşrifat cümleleri ile klişe cümle kalıplarının sık sık kullanıldığı bu eserlerin hemen hepsinde yazarlar, İstanbul'dan yola çıkışlarından (deniz veya kara yoluyla) başlayarak yolculuğu, güzergâhları, konaklanan mahallerdeki karşılama, ağırlama ve uğurlama merasimlerini, menzile varışı, buradaki teşrifatla ilgili hususları, nâme-yi hümayun veya hümayunâme dediğimiz padişah mektubunu takdim merasimini, şereflerine tertip edilen yemek ve baloları anlatırlar. Elçilerin davetli olarak gittikleri opera, tiyatro, saray, müze, rasathane, hastahane, okul, tersane, imalathane, bahçe gibi yerler hakkında bilgi verilir. Elçiler bu yerleri anlatırken genellikle gizli veya aleni takdir duygularını içinde kalırlar. Mamur ve bakımlı şehirler, zengin ülkeler ve iyi işleyen düzen bu insanları etkiler. Ekseriyetle gördükleri herşeyi bizim ülkemizle kıyaslama yoluna gider, aleyhte neticeler çıkarınca da üzülürler. Tanpınar'ın 28. Çelebi Mehmet Efendi ile ilgili hükmünün sefirlerin pek çoğunu içine aldığı düşünülebilir.

“O, XVIII. asır Paris’ine Karlofça’nın ve Pasarofça’nın millî şuurda açtığı hazin gediklerden ve devlet işlerinde pişmiş zeki bir memurun tecrübesiyle bakar. Filhakika aradaki zaman zarfında, imparatorluk iki büyük ve kanlı macera geçirmiş, cihangir muharip ve mücahit gururu yaranmış, üstüste Budin’i ve Belgrad’ı kaybetmiş, velhâsıl şartlar mühim bir surette ve aleyhimizde olarak değişmiş bulunuyordu.” (Tanpınar 1976: 43-44).

Genellikle lisan bilmeyen elçiler, zeki ve dikkatli bir gözlemci tavrıyla sebepnetice zincirini gözeterek, seçmece bir dünya içinde gördüklerini anlatmaya çalışmışlar; bu arada ellerinden geldiğince devletlerini iyi temsil etmeye, resmî veya gayri resmî olarak tanışıp biliştikleri kimselerle iyi ilişkiler kurmaya, vazifelerini bihakkın yapmaya gayret etmişlerdir. Sefaretnameler, attığı her adımın hesabını vermek ve işini başarmak endişesi içinde olan sorumlu devlet adamının resmî üslûbu ile kaleme alınmıştır. Siyasî görüşmeler devlet sırrı telakki edildiğinden dolayı, detaylı bir şekilde yer almaz. Ayrıca, elçi ferdî sıkıntılarını da kolay kolay dile getirmez. Zaten Türk nesir âdabı da buna pek izin vermez. Ağır bir dille yazılan sefaretnamelerde satırlar boyu süren cümlelere, bol terkiplere ve ayrıntılı tasvirlerle yer verilmiştir.

“... Yine ricâl ü nisâ kimi seyr tarikiyle tezahüm üzere gelip ‘çerimonya.. ve komplimenterlerle meclisimizi mâl-â-mâl ederlerdi. Hususa taâm ettiğimizi görmeye ziyade talip olurlardı: ‘Filan kimsenin kızı ve falan kimsenin karısı taâm yediğimize bakmaya izniniz rica ederler’ diye haberler gelip, kimini defedemeyip naçar ruhsat verdik. Perhizleri vaktine müsadif olmakla bize ziyade girân gelirdi. Ve hatır için sabrederdik. Onlar ise seyr-i taâma melûf olmuşlar” (28. Çelebi Mehmed Efendi Sefaretnamesi 1975: 132).

Burada kadınlar tarafından yemek yerken, namaz kılarken, çubuk içerken seyredildiğinden dolayı sıkılan 28. Çelebi Mehmed Efendi’nin nezaket icabı bu durumlardan hoşnut görünmeye çalıştığını görürüz. Biz, Seyyid Ali Efendi ile Âmedî Galip Efendi’nin sefaretnamelerinde ve diğer bazı sefaretnamelerde de benzer durumlarla karşılaşır ve elçilerin benzer şekilde davrandıklarına şahit oluruz. Elçiler, daha bu gibi pek çok durumda kendilerine uygun gelmeyen âdet ve yaşama tezahürlerine ortak edildiklerinde, sıkıntılarını belli etmeyip, memnun kalmış görünmeye gayret etmişlerdir. Onların ülkelerini iyi temsil edebilmek için çoğu zaman zorlandıkları dikkatimizi çeker. Kendi içlerinde para sıkıntısı çekip, son derece mütevazı ölçüler içinde yiyip içseler dahi, yabancılarla ilişkide olabildiğince zengin ve cömert davranırlar. Bahşiş dağıtmada, ikramda bulunmada, alınan hediyelere mukabele etmede, en ufak bir hizmetin karşılığını ödemedede, alabildiğine eli açık davranırken, bu-

nun büyük bir devleti temsil etmenin kaçınılmaz gerekliliği olduğunu düşünür; merasim kıyafet ve aksesuarlarına özen gösterirler.

Elçilerin bir çoğu, Batı ülkelerini zengin ve müreffeh yapan hamle gücünün sebeplerini aramışlar, bu haseple genellikle zihnî bir gayretin içine girmişlerdir. Gördüklerini ‘ne bizde nasıl, burada nasıl’ fikriyle birebir mukayese yoluna giderken, beğendikleri hususlardan ülkelerini ve ülke insanlarını hissedar edebilmek için gizli veya aleni ikaz eder, yol gösterir bir tavırla anlatma, örnek ortaya koyma tarzını seçmişlerdir.

Sefaretnamelerin hemen hemen tamamını şekillendiren düşünce “vatan ve millet sevgisi” ile, ülkesine hizmet edebilme gayret ve iştiağıdır. Nitekim vatan ve millet sevgisi ve vatan tabirleri bu sefaretnamelerle birlikte sık sık kullanılacaktır.

Seyyid Ali Efendi, vatan hizmetinde çarpışan ve yaralanan Fransız askerlerini anlatırken aşağıdaki ifadeye yer verir. “... cumhur uğruna ve vatan gayretinde bez-i vücüd edenlerin hizmetlerini tahsîn ve fi-mâba’d gayret ve dikkat eylemelerini ...” (Gürsoy 2002: 795). Buradaki, halk uğruna ve vatan gayretinde bedenlerini sarfedenler, harcayanlar ifadesinin kullanılması dikkatimizi çeker.

Mustafa Sami Efendi, Avrupa Risalesi’nde eserini kaleme alma sebebini izah ederken, “hubb-ı vatan ü millet” ifadesini kullanır. “ve çünkü asıl garaz u sıdk-ı niyyetim bir güne izhâr-ı vukûf u belâgat ve yahut kesb-i nâm ü şöhrat etmek olmayıp mücerred milletime bir fâide emelinden ibâret ve biraz ey-yâmdan beri...” diyerek millete faydalı olma emelini açıklar (Seyyid Mustafa Sami 1840: 4). “Ol vechile kâffe-i halkımız ilimden behre-dâr olduğu takdirde herkes vatan u millet kadrini lâyıki vechile öğrenmiş olarak” (Seyyit Mustafa Sami Efendi 1840: 38). İbaresini de vatan ve milletin kıymetini bilmenin ilim sahibi olmaya bağlı bulunduğunu ifade eder.

Çoğu zaman padişah tarafından da bizzat talep edilen bu bilgilendirme gayretini, her iyi şeyi ülkesine taşımak isteyen şuurlu bir anlayışın ürünüdür. Dolaylı bir kalkınma programı olan bu eserlerin ortaya koyduğu fikirlerden bazılarının; evvela zihnî plânda yer ettiği, sonra da kademeli olarak hayata geçirildiği düşünülebilir.

Sefaretnameleri yenileşme tarihimiz içindeki rolü açısından incelemeye çalıştığımızda ele alınan meseleleri belli başlıklar altında toplamanın yerinde olacağını gördük. Biz bu çalışmamızda Ahmed Resmî Giridi’nin Viyana ve Berlin Sefaretnameleri’ni, Azmi Efendi’nin Prusya Sefaretnamesi’ni, Mustafa Hattî Efendi’nin Viyana Sefaretnamesi’ni, Ebubekir Ratîp Efendi’nin Nemçe Sefaretnamesi’ni, Sadık Rifat Paşa’nın İtalya Seyahatnamesi ile Müntahabât-ı Asâr’ını, Mehmed Emni Efendi’nin Rusya Sefaretnamesi’ni, 28. Çelebi

Mehmed Efendi, Seyyid Ali Efendi, Âmedi Galip Efendi ve Mustafa Sami Efendi'nin Fransa ile ilgili sefaretnamelerini esas aldık.

Tanzimat'ın kurucularından olup, Avrupa merkezlerinde elçilikte bulunmuş Mustafa Reşid Paşa Ali ve Fuad Paşa gibi isimlerle birlikte, askerî ve idarî yapılanmada belli ölçüde değişiklikler görülmeye başlanmıştı. Bunun yanısıra Batı'nın günlük yaşama özellikleri de ülkede bazı muhitlerde hayata geçirilmekteydi. Evlerin döşenmesi, giyim, kuşam, paranın kullanılışı, insanlar arası ilişkiler Avrupaî bir tarz almaya başlamıştı. Ayrıca bu elçiler Osmanlı Devleti'ni ve Osmanlı'yı Batılılara tanıtmak hususunda da rol oynadılar. Fransızca bir sefaretname kaleme alan ilk İngiltere daimî elçimiz Yusuf Ağâh Efendi'nin sır kâtibi Mahmud Raif Efendi *Tableau Des Nouveaux Reglements De L'Empire Ottoman* adlı eserle Osmanlı Devleti'ni Avrupalılara tanıtır (Yalçınkaya 1996: 323-324). 1669'da geçici elçi olarak Fransa'ya giden Süleyman Ağa, kahveyi Fransızlara tanıtip sevdiren. Kahve Viyana'ya da Mehmed Ağa adlı başka bir Türk elçisi vasıtasıyla girer (Öztuna 1975: 13). Yusuf Ağâh Efendi ile birlikte İngiltere'de Türk şerbeti, oyalı Türk mendili modası yayılır (Yalçınkaya 1996: 48). Moralı Ali Efendi ile bilhassa kadınlar arasında Osmanlı stili giyim-kuşam ve aksesuar modası görülür. Odalık ve sultan kıyafetleri, sarık modeli şapka ve alaturka elbise kullanılır (Herbette 1997).

1. İdarî Nizam

Batı'da iyi işleyen hayat sistemi elçileri, bu ülkelerin nasıl idare edildiği sorusuna cevap aramaya götürmüştür. Bu konuyu örneklendirerek işlemeye çalışalım: Paris'teki ilk daimi elçimiz olan Moralı Seyyid Ali Efendi, *Sefaretnamesi*'nde Fransa'daki parlamenter sistemi teferruatlı bir şekilde anlatır. O, titiz bir müşahit tavrıyla meclislere randevulu ziyaretçi olarak gidip gördüklerini kaleme almıştır. Condé sarayının ortasındaki bir salonda beşyüz vekil toplanır. Ayda bir kere tayin olunan başkan dört başkâtibi ile bir yerde oturur. Madde müzakeresi ise şöyle yapılır: Vekillerden biri kürsüye çıkarak maddeyi okur. Diğer vekiller kabul veya red manasında oy kullanırlar. Başkan, kabul edenler ayağa kalksınlar dediğinde; olumlu düşünenlerin sayısı reddedenlerden çok ise madde kabul edilir; az ise reddedilir. Bazen birkaç vekil konuyu kendi aralarında etraflıca müzakere edip, yeniden meclise sunulsun diye görüş belirtirler. Arada kavga da olur. Devletler ve savaşlarla ilgili işler ise direktörün uhdesindedir. Bir de ihtiyarların teşkil ettiği ikiyüzlü meclisi vardır. Bu meclis de tıpkı beşyüzler meclisi gibi çalışır. Ayrıca çeşitli konularla ilgilenen bakanlar vardır (Gürsoy 2002: 750-751). Ali Efendi kararlar alınırken zaman kaybı olduğunu düşünerek bu sisteme eleştirel bir gözle yaklaşırsa da, satırları bir meşrutiyet sisteminin işleyişini ifade eder. Aydınların

ve idarecilerin kafasında yavaş yavaş mayalanmaya başlayan bu fikirlerin zaman içinde hayata geçirildiğine tarih şahadet edecektir.

1793'te Londra'daki ilk daimi elçimiz olan Yusuf Agah Efendi'nin elçilik kâtibi olan Mahmud Raif Efendi, Fransızca kaleme aldığı eserinde, İngiliz parlamenter sistemini ve hukuk düzenini anlatmaktadır. Kral sadece savaş ilân etmek, barış yapmak ve yabancı devletlerle ittifak imzalamak yetkisini kullanabilir. Parlamentodan habersiz vergi koyma hakkına sahip değildir. Halk kanunlara uymak mecburiyetinde olmakla beraber, istediği gibi konuşmak ve yazmak hürriyetine maliktir. Aleyhinde rahatlıkla konuşulan kralın, gazetelerde hergün çeşitli karikatürleri yayımlanır (Mahmud Raif 1793-1797: 29-60).

1793'de Viyana'ya gönderilen Ebubekir Ratip Efendi, Avusturya'nın düzenini sağlayan dört ana madde üzerinde durur. Eğitimli ve disiplinli bir ordu, düzenli maliye, namuslu, dürüst ve okumuş memurlar, halk arasındaki ekonomik düzen ve refah. Modern bir devletin en önemli yanlarını dile getiren bu maddeleri ihtiva eden raporu III.Selim fevkaleda beğenmiş, hayata geçirebilmek için on genç üyeden kurulu bir komisyonda bu şartları Osmanlı imparatorluğu şartlarına göre uygulamanın çarelerini araştırma yoluna gitmiştir (Berkes 1973: 88-89).

Sadık Rıfat Paşa, 1837-39 yılları arasında Viyana elçisi olarak vazife görür. Kaleme aldığı Müntahabât-ı Asâr adlı eserinin "Avrupa Ahvaline Dair" adlı kısmında Tanzimat fermanındaki fikirlerin çok yakın bir benzerini, hattâ onu da aşan hükümleri serdetmiş ve bir ölçüde bu fermanın çekirdeğini hazırlamıştır. Tanpınar bu fikirlerin "Gülhane Hattı'nın esaslarına bir nevi benzediğini" (Tanpınar 1976: 123) söyler. Paşa, aynı risalede basın hürriyetinden de bahseder. Fakat basın hürriyetinin geniş tutulmasını "ezhânı ifsad edecek şey olduğundan muzır" kabul eder. Encüment Kuran, bu layiha ile Tanzimat Fermanı'nın benzerliğini madde madde ortaya koyan bir yazı kaleme almıştır (Kuran 1981: 1449-1453).

İnsanın irade-i cüz'iyeye sayesinde birçok işini kendi iradesini kullanarak halledebileceği, savaşta başarılı olmanın ise savaş metodlarını iyi bilmeye ve askerinin donanımına bağlı olduğu görüşü ve şahsî iradenin yaratıcılığına inanma tezi Paşa'nın satırlarında ifadesini bulur (Mardin 2001: 344). Tanpınar'ın da işaret ettiği gibi bu risalede Sadık Paşa'nın insan üzerinde ısrarla durduğunu müşahade ederiz. "Fitrat-ı insâniyyeye yakışmayan arka hamallığı" (Tanpınar 1976: 123) cümlesi insana artık farklı bir zaviyeden bakışı da ifade eder. Buna ilâveten Paşa'nın Müntehabât-ı Âsâr adlı eserinde ve diğer eserlerinde "hürriyet ve insan hakları, ile hukuk-ı insaniyye" konusunu birkaç yerde dile getirdiğini de belirtelim (Sadık Rıfat Paşa 1858: 4-5). Devlet idaresinin insan tabiatına ve insanın tabî haklarına dayandığını söyleyen Paşa,

Türk ekonomisinin gelişmesi için banka ve kredi müesseselerinin gerekliliğinden bahseder. Risalede "... bu madde-i lâzimenin üss-i esâsı her bir akvâm ve milletin can ve mal ve ırz ve itibarı hakkında emniyet-i kâbilesinin istihsâline, yani (...) hukuk-i lâzime-i hürriyet" in kemayenbağı icrâsına merbut olduğundan Avrupa devletlerinde dahi bu makule emniyet ve 'hukuk-ı hürriyet' begaye muteber ve muteber tutulup" (Tanpınar 1976: 121) ifadesi geçer ki bu hüküm; Tanzimat'ın temel hususlarından biriyle doğrudan paralellik arzeder.

Hükümdar ve devlet erkânının kanunlar önünde eşit haklara sahip olduğu, memur tayininde ehliyet sahibi olmanın esas kabul edildiği, zarûrî bir sebep olmadıkça memurların değiştirilmediği, büyük bir suçtu olmadıkça hiçbir memurun cezalandırılmayacağı, öldürülen bir kimsenin malına devletin el koymayıp, varislerine bırakılacağına dair hükümleri Tanzimat Fermanı'ndan önce, paşanın layihasında okuruz.

"Ekseri umûr ve usûlleri kavânin-i müessesese tahtında olduğundan hiçbir hükümdar ve vükelâsı dahi ol kanun-ı mer'iyeye mugayır bir gûna hükm ü irade edemez ... nâ-ehil olan şahsa rüşvet ve şefaât ile emr-i hükümeti tefviz edemezler ve oldukça ehil ve erbab intihap ederler ... büyük cünhası olmadıkça veyahud icabât-ı hakikiyyesi vuku' bulmadıkça tebeddülât ve tedibat vuku' bulmaz" (Kuran 1981: 1450-1451).

Avrupa'da asayişin sağlanışını adaletin iyi uygulanışına bağlayan paşa şöyle der: "Münazaa ve cidal vuku bulmayıp âlâ ve edna el-hasil kimse kimseye el kadırmayı bil-farz bir gûne münazaa vukubulsa veyahud bir cunha dahi vaki olsa derhal polis tabir olunan zabitan tarafından ahz ü te'dîb ve kavanîn-i mer'iyeye üzere bazı tecrîm bile olunur" (Kuran 1981: 1451)

Yine idam cezasının nadir hallerde verildiği uzun süren mahkeme sonunda suçtu sabit görülen sanığın kanunda belirtilen cezaya çarptırıldığı söylenir. Askerlik ve vergi hususlarının belli ölçülere bağlanması da Sadık Rifat Paşa'nın ele aldığı konular arasındadır. Görüldüğü gibi, Sadık Rifat Paşa 3 Kasım 1839'da ilân edilen Gülhane Fermanı'nın pek çok prensibini risalesinde birer teklifler manzumesi halinde açıkça ortaya koymuştur. Paşa, halkın hükümet için değil, hükümetin halk için var olduğunu, devletin esasını da adaletin teşkil ettiğini söyler. Ona göre hükümet, halkın saadet ve selâmeti için adalet dairesinde bir çaba gösterecektir (Kurdakul 1989: 57). Sadık Rifat Paşa, Mustafa Sami gibi isimler, halkın haklarından ve özellikle hürriyet hakkından söz ederken din hürriyetinden, ilmî ilerleme ile hürriyat arasındaki bağdan da bahsederler (Lewis 2000: 181).

1790'da Prusya elçisi olan Ahmet Azmi Efendi, bu ülkede memurlara maaş verilmesi ile kıyafet nizamı hususlarına değinir ki, bu bahis de Tanzimat'ın

hükümleri arasında yer alacak ve ileride hayata geçirilecektir. “Senevî herkesin hâl ve şân ve münasibine göre hazineden maaş almakla kimseden rüşvet ve ubudiyet namı ve vech-i ahâr ile bir akçe almazlar ve umûr-ı mâliyyeye memûr olanların mahl ve harcını zikr olunan kâtibler marifetiyle yerine getirir” (Özkaya 1997: 268). Birçok elçi, vergilerin halkın mülk, emlâk ve arazisine göre belli kanunlar çerçevesinde toplandığını anlatır. Yabancı mallar için usûle göre alınan gümrük vergisi hususu da yerli üretimi teşvik etmektedir (Özkaya 1987: 269).

Osman Ergin, Türk Maarif Tarihi adlı eserinde bu hususta şu bilgiye yer verir:

“Sultan Mahmud-i Sani, Reşid Efendi’yi Paris sefaret kitabetinden avdetinde huzuruna kabul etmiş selâmet-i devlet için ittihazı lâzım olan tedabiri sormuş, Reşit Efendi de Tanzimat-ı Hayriyye’yi tavsiye etmişti. Mahmud-i Sani:

- Üç milyon asker cem’eder, Avrupa’nın hakkından gelirim. demesiyle Reşid Efendi:

- Üç milyon asker cem’etseniz de yine Avrupa’nın hakkından gelemezsiniz. Avrupa’yı iskât etmek ve teveccüh-i umûmiyyi hakkıyla üzerimize celbeylemek için ahkâm-ı şer’iyyenin emreylediği emniyet-i cân ve mal ve ırz kaziyyesini vücuda getirmek lâzımdır.”

(Ergin 1977: 412) cevabını vermiş fakat bu fikrini ancak genç Abdülmecid’e kabul ettirebilmiştir. Bu satırlar, eğer gerçeği yansıtıyorsa, bize Avrupa’da sefirlik yapmış bir zatın, devletin islahı konusunda hükümdarı nasıl yönlendirdiğini ve âdeta tarihin akışını nasıl değiştirdiğini göstermesi itibariyle önem taşır.

Ahmet Resmî Efendi, Nemçe Sefaretnamesi’nde Nemçe’nin dokuz ayrı kral tarafından idare edildiğini ve içlerinden bu kralların birinin bağımsız başkan yani imparator olduğunu anlattıktan sonra, bu eyaletlerin durumunu Osmanlı Devleti ile karşılaştırır. Dokuz eyaletin imparatoru olan Maria Tereze’nin az bir gelire yaşadığı, devlet idaresinde tasarrufa gittiği ve her konuda hesaplı olmaya çalıştığı ve ülkenin düzenini koruduğu dile getirilir.

“... Bunlar her ne kadar bolluk ve refah içinde yaşayan insanlar gibi görünmekte iseler de, aslında devletlerini idarede (müsrif olmayıp) gayet namuslu ve akli başında davranırlar. Gelir toplamak için hile yoluna sapmayı düşünmezler. Para harcamakta ve ihracat meselelerinde israftan, boş yere para vermekten kaçınır, para biriktirme ve az ile yetinme kurallarını elden bırakmazlar. Mesela: Osmanlı Devleti tüccarlarından başka Beç’e mal götüren Fransa ve İngiltere bezirganlarından yüzde otuz kuruş gümrük ve bir öküzden dört beş altın bac alırlar. Çoğu içeceğin alım ve satımına karışırlar. Meselâ şarap ve tü-

*tün gibi halka gerekli şeylerden asıl değeri kadar vergi alırlar”
(Ahmed Resmî Giridi 1980: 32-33).*

Ebubekir Ratip Efendi Nemçe Sefaretnamesinde Avusturya’da geçerli olan idarî uygulamaları, devlet ile halk ilişkilerini, vergi düzeniyle, lâiklik gibi hususları ele alır. Elçinin bu hususları ayrıntılarıyla anlatması düşündürücüdür. İdarî nizamı donmuş kalıplar içinde düşünen zihniyetlerin önünde artık farklı farklı pencereler açılmaktadır.

Avusturya eyaletlere ayrılmış bir ülkedir. Her eyalette birkaç kadılık, her kazada iki özel kalem vardır. Bunlardan birincisi emlak, arazi, gümrük ve hukuk işlerine ilâveten yasaları ve buyrukları korumakla görevlidir. İkinci kalem de asayişî sağlamaktan sorumludur. Her eyalet vali, vali yardımcıları, özel kalem ve sekreterleri yardımıyla yönetilir. Valiler herkese dürüst ve eşit davranırlar ve hiç kimseyi kayırmazlar. Bu nedenle kimse kimsenin hakkını çiğneyemez. Komutanların yönetimindeki askeri birlikler, devlet işlerine karışmazlar. Bütün Avrupa’da kanunlara uyan ve vergisini veren bir kimseye hiçbir kimse karışamaz. Vergi karşılığında mutlaka bir makbuz verilir. Avusturya ve bütün Avrupa devletlerinde şeriat (teokrasi) yoktur. Hristiyanlık, sadece nikâh ile ilgili hususta kullanılır. Ne kralın yönetiminde, ne de miras konusunda dinî kurallar geçerli değildir. Din vardır, fakat toplum değişen ihtiyaçlar çerçevesinde konmuş kurallara uyar. İki çeşit hukuk uygulanır: Dört ayrı mahkeme çeşidinin dışında iki üst mahkeme daha vardır ki, bu dört mahkemenin aldığı kararı beğenmeyenler, bu mahkemelere başvururlar. Mahkemelerde, davacı ve davalının vekili olan avukatlar işi yürütürler. Bunlar yaptıkları iş karşılığında ücret alırlar. Hangi tarafın avukatı güçlüyse davayı o taraf kazanır (Bilim 1990: 275-278).

Görüldüğü gibi Osmanlı imparatorluğu; farklı cihetlerden Batı dünyasını tanımaya, onun pekçok bakımdan üstün güç olduğunu kabul etmeye ve kendisini o güce göre yeniden yapılandırmaya doğru farklı gözlemcilerden gelen malumat ışığında hazırlanmaktadır.

2. Eğitim, İlim, Teknik ve Sanayi

İdarî sistemi bütün mekanizmalarıyla vermeye çalışan sefirlerimiz, gördükleri her güzel şeyin temelinde eğitim sisteminin var olduğunu farketmiş, bileşik kaplar misali, bir ilim dalının diğer bir ilim dalı için basamak teşkil ettiğini ve birbirini besleyerek büyüttüğünü görmüştür. İlimin de temeli, esasî eğitimidir. Mustafa Sami Efendi, Avrupa Risalesi’nde Fransa’da bir çobanın, bir hamalın dahi okuyup yazma bildiğini gıpta ile anlatır. En az on yıl tahsil bütün kız ve erkek çocukları için mecburîdir.

“... çünkü Avrupalılar dünyada en büyük âr ü hacâlet cehâlet olduğuna hüküm ü imzâ eylemiş olduklarından artık bu bâbda devlet ve

milletce kemâliyle takayyüd ü ihtimâm ü bâlâda güzâr eylediği vechle a'mâ ve dilsizlere varınca müstakil mektepler ve her bir fûnûna lâ-yuadd dershâneleer inşâsıyla herkes zükûr ve inâs evlatlarını lâ-akall on sene miktarı terbiyeye dikkat-ı tâmm etmelerinden ve bir de bir ilm ziyadeleştiğe diğere fennin teksîrine medâr olarak ...” (Seyyit Mustafa Sami 1840: 35).

Eğitimin kız ve erkek çocuklarını içine alacak şekilde uygulanışı ve mecburî oluşu keyfiyeti birçok sefaretnamede tekrarlanır. Pozitif ilimlerin ilerleyişi ile din hürriyeti arasında bağ kuran ve eski ile yeni arasındaki kesintisiz çizgiyi Avrupa'nın medenî bakımından üstünlüğünün sebepleri olarak gören Sami Efendi, akıllara hayret verecek keşif ve buluşların bu sayede gerçekleştiğine değinir. Burada Sami Efendi'nin özel eğitim konusundaki uygulamaları büyük bir takdir hissiyle birlikte verdiğini görürüz. Avrupalıların eğitim hususundaki gayretleri özürülü vatandaşlarına da imkân hazırlamış, onlar için özel eğitim kurumları açmalarına ve farklı eğitim metodları geliştirmelerine sebep olmuştur. Körler, sağır ve dilsizler için özel okullar kurulmuştur. Körler nev-i cad denilen kendilerine mahsus kitaplarla, sağır ve dilsizler işaretlerle 8-10 sene kadar tahsil edip, kimseye muhtaç olmadan hayatlarını sürdürebilirler. Bu kimselerden kitap telif etmiş olanlar dahi vardır.

“Gerek sağır ve dilsizlerin içinde ve gerek a'mâlar takımında ulûm-ı hikemiyye vü fûnûn-ı riyâziyyeye müteallik kitaplar te'lif eylemiş nice erbâb-ı kemâl bulunup hattâ 9-10 yaşında a'mâ veyahud dilsiz kız ve erkek çocuklar vardır ki, ilm-i hendese vü coğrafya vesair her fenden dakîk bahislere kadirdirler. İşte Avrupalıların noksan-ül-a'zâ etfâl ü sabiyân için dahi bunca tekellüfler ve masraflar edip ...” (Seyyit Mustafa Sami 1840: 26-27).

Burada Sami Efendi özürülü çocukları böylesine eğiten bir ülke, özürülü olmayanları nasıl eğitir şeklinde bir istidlâle varır.

1797-1800'de İngiltere'ye elçi olarak gönderilen İsmail Ferruh, kültür hayatımızın batılılaşmasında rol oynamış, İstanbul'da Cemiyet-i İlmiyye adıyla “etvâr-ı lâubalyâne” üzere yani hür ve bağımsız bir şekilde bir topluluk kurmuş, edebiyat, felsefe ve modern ilimle uğraşan devrin aydınlarını Ortaköy'deki yalısında toplamıştır. Şânîzîade Atâullah Efendi'nin de mensubu bulunduğu bu cemiyet; 1826'da Bektaşî Ocağı zannedilerek kapatılmış, İsmail Ferruh da İstanbul'dan sürülmüştür. Ortaköy Cemiyet-i İlmiyyesi'ni ilk Türk akademisi olarak kabul edebiliriz (Kuran 1967: 490-491, İhsanoğlu 1987: 43-74; Adıvar 1991: 214-215; Şeyh Nâfi 2002: 55-56). Batı Düşüncesinin Osmanlı ilim çevrelerine bu topluluk vasıtasıyla girmiş olduğu, ayrıca aydınlanma felsefesinin fikrî muhtevasının Tanzimat dönemi mensuplarını ve

yeni Osmanlıları bu yolla yönlendirdiği düşünülebilir (Kuran 1988: 136; Küyel 2002: 84).

1797-1789'de Berlin'e elçi olarak gönderilen Giritli Aziz Efendi, Prusya'nın (Almanya) eski İstanbul elçilerinden şarkiyatçı Friedrich Von Diez ile felsefi ve ilmî bahislerde yazışmıştır. Bu mektuplaşma Türk Düşünce Tarihi açısından önem taşır. Von Diez, şarkiyat konusuyla ilgili bazı meselelere cevap aradığından Ali Aziz Efendi'ye sorular sorar. Bu sorular önceleri dil ve gramer hususlarındadır. Sonra fesahat ve belagat arasındaki farka geçilir ve akabindeki yazışmalar birçok terimle ilgili alış-veriş çerçevesinde gelişir. Aziz Efendi, Farsça lafızları açıkladığı gibi, harf sırasına göre tertiplenmiş bir şekilde terimlerin manalarını karşılıklarına yazarak Von Diez'e cevap verir. Aziz Efendi, "stoa" ve "revakiyyun"a karşılık olarak "ehl-i üstüvâne" ifadesini kullanır. Alman şarkiyatçının daha sonra güneşin mahiyeti, aklın nasıl bir şey olduğu, elektrikle yıldırım münasebeti gibi konularda sorular ihtiva eden bir metin gönderdiğini, bu metne Rumca cevap yazan Ali Efendi'nin, sonradan mektubunu elçilik tercümanı vasıtasıyla Fransızcaya tercüme ettirdiğini, Von Diez'in de bu cevapları çok yetersiz bularak ağır bir dille tenkit ettiğini bilmekteyiz (Kuran 1988: 133-134).

1748'de Viyana'ya gönderilen Mustafa Hattî Efendi kendisine gösterilen elektrik deneyleri ile fizik deneylerinin yanısıra elektriğin üretimini ve iletkenliğini anlatır. Ali Aziz Efendi 1753'de Alman Şarkiyatçı Von Diez'le mektuplaştağında "elektiriçito" terimiyle elektrik kuvvetinden bahsetmiştir. Ali Efendi mektuplarında elektrikle çalışan aletlerden bahsedecek, sunî olarak yıldırım çaktırma hususunu anlatacaktır (Kuran: 1998, 134). Daha sonra Seyyid Ali Efendi elektrik kelimesini kullanacaktır. "Kütüpden başka ra'd ü berke dair bazı gûnâ âlât-ı elektrikiyyeyi dahi irâe ve lede-l-hitâm ..." (Gürsoy 2002: 778).

Yine eğitim meselelerinin bir parçası olarak elçi gönderme ve batılılarla sıkı diplomatik münasebetlere girme faaliyeti müslüman unsurlardan dil bilen kimselere ihtiyaç duyurur. 1833'de bu maksatla kurulan Babîali Tercüme Odası, Mabeyin kalemi, Tophane kalemi, Gümrük kalemi gibi devlet dairelerini aynı amaca hizmet eden diğer odalar takip eder. Bunlar sadece devlet dairesi değil, elemanlarına lisan öğreten birer okul hüviyeti arzederler. Doğu ile Batı arasındaki pencere konumunda olup, dışarıya giden elemanların yetişmesine yardımcı olurlar. Ebubekir Ratib Efendi'nin Sefaretnamesi'nde Viyana Akademiya Asya (Şark dilleri okulu) adlı mektebin varlığından ve kuruluş sebebiyle fonksiyonlarından bahsetmesi de bu konuyla ilgili kapıları aralamış olabilir.

*"Her devlet muhâbere ve mükâtebe ve musâlahâ ve muhârebese ol-
duğu düvel ve milelin lisanlarına vakıf ve tercümesinde ârif olmak lâ-*

zım ve emr-i mühimdir deyu mezbûr Akademiya'yı bina ve tertip etmişler. Ehl-i İslâma müteallik elsine olduğundan nâzırı dahi aslından Asitane'de dil oğlanı ve maslahat-güzâr ve hâlâ Prens Kaunitz kaleminde müsteşar ve Devlet-i Aliyye'nin tahrîrâtını hülâsa ve tercümeyle memuriyetle sâhib-i i'tibâr olmakla bizi mezbur akademiyyaya davet ve ziyafet ve fizika dedikleri fûnundan yirmibeş nev'-i acâib ve garâib izhâr ve iradet ettiler" (Uzunçarşılı 1975: 72; Uçman 1989: 91).

Elçiler eğitim konusunu pek çok bakımlardan düşünmüşler; Batı'ya öğrenci gönderilmesi, Osmanlı eğitim kurumlarının Batı ölçüleri içinde ıslah edilmesi ve modernizasyonu çalışmaları gibi konularda önemli katkılar sağlamışlardır.

Paris daimi elçisi olan ve Tanzimat Fermanı'nın da ilânını sağlayan Mustafa Reşid Paşa, 1835'de Fransa'dan üç öğretmen subay yollamış, Londra'daki meslektaşı Nuri Efendi de 1836'da Türkiye'ye öğretmen subaylar gönderilmesi hususunda İngiliz hükümetiyle bir antlaşma imzalamıştır. Bu antlaşmaya bağlı olarak Captain Du Plat ve Colonel Considine adlı iki İngiliz kara subayı 1837'de İstanbul'a gelmiştir. Bu iki subayı 1937'de Walker, Legard, Massie ve Foote adında dört deniz subayı takip etmiştir. İngiliz subaylar orduya fiilen kumandanlık etmek istediklerinden, Türk makamlarıyla çatışmış ve yeterince verimli olamamışlardır. Oysa Prusyalı subaylar Osmanlı ordusunu yeniden düzenlemekte gerçekten başarılı olmuşlardır. Meselâ Von Moltke'nin faaliyeti bu hususta kayda değer bir özellik taşımaktadır (Kuran 1967: 492-494).

İlk Londra sefirimiz Yusuf Agah Efendi, Osmanlı ordusunda çalıştırılmak üzere İngiltere'den subaylar getirtmiştir. Bu subaylar, vasıtasıyla III. Selim'in kurduğu Nizam-ı Cedid ordusunun Fransız harp tekniğine göre yetiştirilmesi sağlanmış, akabinde Fransa'dan pek çok subay ve mühendis istenmiştir.

Ayrıca Yusuf Agah Efendi'nin maiyetindeki müslüman kişizadeleri olarak bilinen Mehmed Derviş Efendi ile Mehmed Tahir Efendi, Avrupa'da dil tahsili gören ilk Türk öğrenciler olarak dikkatimizi çekerler. Her iki genç de III. Selim'e Fransızca olarak kaleme alınmış birer küçük risale sunmuşlardır (Yalçınkaya 1996: 323). 1838'de Viyana sefirimiz olan Sadık Rifat Paşa kanalıyla ülkemize gelen Doktor C.A. Bernard, canla başla çalışarak Türk tıbbında birçok ilke imza atmıştır. Şehsuvaroğlu, Türk Tıp Tarihi adlı eserinde padişah II. Mahmud'un damadı ve Paris büyükelçisi Ahmet Fethi Paşa'nın görevine giderken bir ara Viyana'ya uğradığını, Avusturya başvekili Prens Metternich ile görüştüğünü ve onun ve Sadık Rifat Paşa'nın vasıtasıyla Dr. C.A. Bernard, Dr. Jacques Neuner ve eczacı Antoine Hofmann ile anlaşma yapıldığını söylemektedir (Şehsuvaroğlu 1984: 160).

Sadık Rıfat Paşa, askerî tıbbiyede önemli yenilikler yapan Dr. Bernard'ın yanısıra Dr. Neuner ve eczacı Hoffmann gibi isimleri de Osmanlı İmparatorluğu'na kazandırmıştır.

Dr. Bernard, bu okulda muallim-i evveldir. Hareketinde ve icraatında müstakil olmak şartıyla, bu vazifeye tayin olunur. Okulun kargir, küçük kütüphanesini geliştirmiş, eğitim için gerekli olan kitapları Paris'ten getirtmiştir. Mükemmel bir nebatat bahçesi yaptırmış, Viyana'dan, bu bahçe için bahçıvanlar getirtmiştir. Ders zamanlarını ve diğer vakitleri, trampet ile bildirmek usulünü koymuştur. Maden koleksiyonu, fizik ve anatomi laboratuvarındaki müze, S. Spitzer'in himmetiyle zenginleşmiş ve burası Hyrtl'in müstahzarlarıyla doldurulmuştur. Okulun hastanesinde çeşitli hastalıklar üzerinde ameli dersler verilmiştir. Talebe sayısı artarak 400'e yaklaşmıştır. O zamana kadar modeller üzerinde gerçekleşen anatomi dersinin kadavra üzerinde yapılmaya başlanması için bir emri âli çıkartmıştır (Ünver 1940: 940-941; Kuran 1967: 493-494).

İlk defa Ahmed Resmî Efendi, Avrupa dönüşü karantina usulünün faydalarını anlatmış, sonraları bu husus birçok sefaretnamede yer almıştır. Bu bahis önce tepki görse de, 1835'de bizde de ilk karantina kurulmuştur (Berkes 1973: 166). Sadık Rıfat Paşa, Avusturya'dan karantina memurları göndermiş, buna ilâveten 1841'de İngiltere'den de karantina memurları getirtilmiştir (Kuran 1967: 494-496).

İlk Türk öğrenciler 1827'de Fransa'ya giderler. Yine Osmanlı elçilerinin teşebbüs ve gayretleri sonucunda 1835'te İngiltere'ye gelen genç subaylar, bir yılda İngilizce öğrenerek, Woolwich Kraliye Harp Akademisi'ne kabul olunurlar. Bunlardan Selim Tahir ve Mahmut Efendiler topçuluk, Halil ve İbrahim Efendiler de topçu mühendisliği tahsil ederler. Ayrıca, istihkam kaymakamı Bekir Bey ile alay emini Emin Beylerle birlikte Derviş Enis, Yusuf, Ahmed ve Arif Efendiler de bu ülkeye gönderilmişlerdir. Aynı yıllarda Mustafa ve Osman adlı iki Türk genci İngiltere'de deniz subaylığı öğrenimi görürler. 1840'da İngiltere'ye gönderilen Süleyman ve Eyüp Efendiler Woolwich'de topçuluk ve mühendislik, Kadri ve Ahmet Efendiler deniz inşaat mühendisliği, Salih Efendi de deniz subaylığı tahsil ederler. II. Mahmud devrinde Türk subaylarının İngiltere'de yetiştirilmesi tercih edilmiştir. 1835 başlarında Miralay Eyüp Bey ile Cezayir ulemasından Handan Efendi'nin oğlu Ali de Fransa'da öğrenim görmüştür. Londra elçisi Nuri Efendi, 1835'de Barutcubaşı Ohannes Dadyan'ın Waltham Abbey baruthanesinde staj yapmasını sağlamış, halefi Mustafa Reşid Bey zamanında da 1836'da iki Türk genci aynı yerde barut imalini öğrenmiştir. Londra'daki daimî elçi Sarım Efendi de İstanbul darbhane müdürünün en büyük oğluna Londra darbhanesindeki çalışmaları sırasında destek vermiştir (Kuran 1967: 494-496).

Osmanlı Devleti teknik gelişmelerden bazıları ile birçok icattan da sefaretnameler vasıtasıyla haberdar olmuştur. Sefirler de önemli gördükleri her türlü yeni uygulamayı eserlerinde zikretmekle kalmayıp, bazan da devletin ilgili merciine sıcaklığına ulaştırmıştır. Meselâ 1894'de Washington sefaretin-den gönderilen bir raporda nitrojelatin ile doldurulmuş bombaları atan yeni bir topun icat edildiği ve bu topların üçü ile New York Limanı'nın en kuvvetli bir donanmaya karşı müdafaa edileceği yazılmaktadır (Çetin 2001: 184). Yine 1897'de Viyana sefreti tarafından gönderilen bir raporda oksilikat adlı madde ile yapılan bir çeşit bombanın dinamitten 20 kat daha fazla etkili olduğundan bahsedilerek, Alman ve Fransız gazetelerinin de bu hususta ilgili olumlu neşriyatından bahsedilmektedir (Çetin 2001: 185).

1727'de açılan ilk matbaayı III. Ahmet zamanında, 28.Çelebi Mehmed'in yanında Fransa'ya giden ilk fevkalâde elçi 28.Çelebi Mehmed Efendi'nin maiyetindeki oğlu Sait Çelebi ile arkadaşı İbrahim Mütererrika kurmuştur. Bu matbaa kitap basıp, çoğaltmayı sağladığından ilmin gelişmesine önemli bir katkı sağlamıştır. Yine 28. Çelebi Mehmet vasıtasıyla ünlü astronom Dominique Cassini'nin Zic'lerinin yazma halinde İstanbul'a getirildiği, Salih Zeki ve Adnan Adıvar tarafından belirtilmekte ise de bu bilginin doğru olmadığı kesinlik kazanmıştır. İhsanoğlu, Cassini'nin oğlu Jacques Cassini'nin babasının Uluğ Bey zîcine ters düşen meselelerdeki fikirlerini 28. Çelebi Mehmed'e yazıp verdiğini söylemektedir. Halifezâde'nin de ancak 1740'da Paris'te basılan Cassini'nin Tables Astronomiques'ini tercüme ettiğini belirtmektedir (Adıvar 1991: 199-200; İhsanoğlu 1992: 758-759).

Ergin de, Adıvar'dan aldığımız bu bilgilere yer verdikten sonra şöyle der: "Kamus-ı Riyaziyat'ta salih zeki bunları naklettikten sonra der ki "Türkiye'de o zamana kadar hesabât-ı felekiyye sitini usulüyle icra olunageldiği gibi logaritma dahi kullanılmamakta idi. Binaenaleyh zeyci kassini tercümesi Uluğ Bey zeyci yerine kaim olarak hesabât-ı Sîtiniiyeyi hesabâtı âşariyyeye tahvile sebep olduğu gibi Logaritmanın da memlekette intişasına sebep olmuştur." (Ergin 1977: 181). Yukarıdaki satırlarla bize Logaritmanın ve ona bağlı uygulamaların da 28. Çelebi Mehmet vasıtasıyla ülkemize girdiği belirtilir. Bu bilginin yanlış olduğunu kabul etsek bile, bu ifadeler 28. Çelebi Mehmed'in yeni astronomi görüşü ile bir nebze de olsa tanıştığını ve bilgisini bize aktardığını gösterir.

Seyyid Ali Efendi Copernicus sistemine bağlı olarak, dünyanın güneşin etrafında dönüşüyle gece ve gündüzün gerçekleşmesi hadisesini deney yolu ile seyreder ve sefaretnamesinde bu hususu bize aktarır. Bu tarz deney ve uygulamaları "mezheb-i bâtila" üzere diyerek küçümsese bile Avrupa'da geçer akçe olan yeni astronomi görüşünden ve bu anlayışa göre düzenlenmiş saat

ve takvim anlayışından bahsedilmesi hasebiyle bu satırlar dikkate değer bir mahiyet arz etmektedir (Gürsoy 2002: 799).

Bu eserlerde bayındırlık hizmetleri, ulaşımı kolaylaştıran kanallar, mesafeleri kısaltan ve üzerinde yolculuk yapılan sun'î nehirler, yer altı geçitleri, dağ köprüleri, nehir yatağının değiştirilmesi gibi insan hayatını kolaylaştırmak için tabiate müdahale etme sayılabilecek hususlar takdir duygularıyla birlikte dile getirilir.

Paris'teki ilk daimi elçimiz bir tersane binasını bütün detaylarıyla anlatır ve bir fırkateynin denize indirilişindeki pratik usullerden övgüyle bahseder.

“... tersane müdürü vasıtasıyla fırkateynin esbâb-ı nüzûlune teşebbüs zımında ikrâmen suâl eylediklerinde mahzûziyyet izhârıyla münasibce cevap akîbinde gayet fennî ile her bir taraftan birer pâ-yende kat'u tefrik ve birkaç dakika mürûrunda yine iki kit'a pâ-yende kat' ederek pâ-yendeler tekmîline bağlı olan halat def'aten kat' ve fırkateyn-i mezkûrî kemal-i sühûlet ile deryâya nüzul ettirdiler. Tersaneyi geşt ü güzâr edip halât hâneye varıldıktan ber-vech-i sühûlet halat i'mâli için icâd olunan envâ'-ı sanâyi ve edna amel ile külliyyetli iş görmekte olan dikkat ve ihtimâmlarına kelâm olmaz”

(Gürsoy 2002: 772-773). Tersane kanunu, tersane binasının pratik kullanımı, hartuc kalıbı imâlindeki az emekle çabuk ve çok iş çıkaran uygulama elçinin pür-dikkat izleyip, pragmatik bir anlayışla Osmanlı deniz kuvvetleri komutanı Hüseyin Paşa'ya yazılarak gönderdiği ve bizde de uygulanmasını istediği hususlardandır. “... Marr-ül-beyân tophanede ancak kundak ve tekerlek işlerler. Kaldı ki çarhlar ile icad olunan âlât vesilesiyle sühûletli iş görürler. Tekerlekte dingil mürûru için nakb olunan mahalli çarhla bir adam beş dakikada güşâd ve her tarafı hem-var olmakla âherin dahi tanzîmine muhtaç olmayarak temûrhâneye nakl ve onda iktizâsıyla temûrunu ta'biye ederler. Bu suret ile bir adam bir günde ne kadar tekerlek nakb edeceği beyandan beridir. Ve top hartuçlarını ağaçtan inşa ederler. Çıkırıktan ibtidâ kavuk kalıbı şekline ifrâğ ve çarha getirip vaz'u devr ettirdikte herbiri içinde üç kit'a hartuç kalıbı olarak zâhir olur. Ancak bir tarafı mûlasık olmak hasebiyle çarh-ı mezkûrun burgusunu ihraç ve tebdil ve kalemtraş gibi güç ve muavvec bir âlet ta'biye edip çarh devr ettirildikte zikr olunan hârtûc kalıbını birbirinden tefrik eder” (Gürsoy 2002: 774-775). Belirtildiği gibi tersanede kundak ve tekerlek yapımı, çarklar ve yeni icad olunan âletler vasıtasıyla kolaylıkla gerçekleşir. Zaman ve emekten tasarruf edilerek, kolay ve hızlı iş üretilir.

Telefon sistemiyle haberleşme metodu, Mustafa Sami Efendi'nin üzerinde uzun uzun durup inceleyerek aktardığı bir husus olarak eserinde yer alır:

“... Çend seneden beri havâda pervâz eylemek ve zîr-i zemînden teller vasıtasıyla beşyüz mesafe mahalle bir lahzada haber göndermek

*misillü hârikulâde keyfiyâtı büsbütün bu antika dediğimiz kadîm-i
eyyâmda gelen erbâb-ı hırfet ü kemâlin eserlerini zâyî' etmiyerek ..."
(Seyyid Mustafa Sami 1840: 12-13).*

Görüldüğü üzere teknik gelişme ve uygulamalar hakkında bilgi verilmektedir.

Tanzimatın gerçekleşmesinde rol alan Mustafa Reşid Paşa, 1834'de Paris ve Londra'ya, Ali Paşa 1836'da Viyana'ya, Fuad Paşa 1840'da Londra'ya gider. Bu elçilerle maiyetlerindeki insanların çocuk, kardeş, kayınbirader gibi yakınları da genellikle yanlarında gitmiş ve bu kimselerden bazıları Avrupa'da eğitim görmüşlerdir. 1834'de babasıyla Paris'e gidip orada St Louis Lisesi'nde okuyan Ahmet Vefik Paşa gibi isimler bizim kültür hayatımızda önemli roller oynamışlardır (Lewis 2000: 90). Sadece elçiler değil, onların maiyetindeki kimseler, onların çocukları ve torunları da doğrudan bir etkilene dairesinin içine girerler.

Ayrıca sefaretnamelerde maden, müzik, bitki, ağaç, çiftçilik gibi hususlarda eğitim veren meslek okulları hakkında detaylı bilgi verildikten sonra işini ilmi metodlarla yapan insanların daha başarılı olacakları ve daha iyi verim alacakları keyfiyeti üzerinde durulur. (Gürsoy 2002: 748).

Bu kalem tecrübelerinde bir güç ve servet kaynağı olan ve ayrıca halk için iş imkânları yaratan sanayideki gelişmişlikten de hayranlıkla bahsedilir. Fabrika ve imalâthaneler pekçok Sefaretnamede önemle bahsedilen hususlardır. Nitekim Abdülmecid Han zamanında verimsiz de olsa 150'yi aşkın fabrikanın açılmasında Halet Efendi, Galib Efendi, Sadık Rifat Paşa gibi isimlerin tesbit ve yorumlarının rolü vardır (Lewis 2000: 451).

3. Sosyal Hayat ve Eğlence

Elçiler Avrupa'da mamur şehirler, bakımlı yollar görüp etkilenmişlerdir. Tozsuz, çamursuz geniş yollar ve muntazam kaldırımlar, 4-5, 5-7 katlı kargir evler, temiz sokaklar elçilerin gıptaıyla bahsettikleri hususlardır. Halkın devlet eliyle açılmış pek çok iş kolunda kadınlı-erkekli çalışıyor olması gibi bahisler pek çok sefaretnamede birbirini hatırlatan bir ifadeyle dile getirilir. Yolların temizlik, bakım, onarım ve aydınlanma işlemleri halktan alınan vergilerle sağlanır. Evlerin kapıları numaralıdır. Dükkanların isimleri yazılıdır. Adres bulmakta güçlük çekilmez. Şehirlerarası yollarda mesafe ve yol gösteren levhalar vardır. Yolcular için hazırlanmış el kitapları ve haritalar mevcuttur. Dağlık araziler ve çukur yerler tamamen aynı seviyeye getirilerek geniş ve rahat yollar yapılmıştır.

28. Çelebi Mehmed Efendi, Paris dönüşünde yanında pekçok plân getirmiş, lale bahçeleri arasında bu plânlara uygun olarak köşkler yapılmıştır. Osmanlı zadedânına âit binaların tefrişinde yavaş yavaş Avrupaî stiller ve hayatlarında da Batılı davranış biçimleri görülmeye başlamıştır. Rasathane, imalâthane,

hastahane gibi kurumların yanısıra bunlardan çok daha önemli olarak insan unsurundan ve farklı işleyen insan zihniyetinden de pekçok sefaretnamede bahsedilmiştir.

Ahmet Resmi Efendi Prusya Sefaretnamesinde Avrupalıların ev ve sokak düzenleri hakkında şu bilgileri kaydetmektedir.

“Euleri üçer-dörder katlı taş binalar olup, eşyalarını kış günleri soğuktan, yaz günleri sıcağdan korumak için evlerinin birer katını yerin altında yapmak lüzumunu duymuşlardır. Evlerinin üzerleri de hörgüçlü birer tekne gibi olup bir çeşit kalınca kiremit ile örtülmüştür ki hattâ kırk yılda bir kere bile aktarma dertleri yoktur. Yangından pekçok korkmakta olduklarından korunma çareleri de almışlardır. Gece gündüz dolaşan bekçilerden başka her sokakta beşer onar tane tulumbalı kuyular vardır. Her kuyunun başında da kızaklı fıçılar emre hazır bulundurulmaktadır” (Ahmet Resmi Giridi 1980: 57).

Avrupalılar bilgiye önem verirler. İlm-i tecessüsleri gelişmiştir. Herşeyin sebebini aramak düşüncesiyle maddenin sırlarını öğrenmeye çalışmakta; bu uğurda zaman, emek ve para harcamaktadırlar. Kralların ve ileri gelenlerin de bu merakı ve öğrenme aşkını besleyip teşvik ettikleri, hatta ödüllendirdikleri görülür. Müzelerde tarihî eserler toplanıp, muhafaza edilir. Her yerde kütüphaneler vardır. Evinde özel kütüphanesi bulunan bir çok insan bulunur.

1828-29 Osmanlı-Rus savaşı, Osmanlı'nın yenilgisiyle son bulmuş, II. Mahmut, Hünkâr İskeleyi anlaşmasını imzalamaya mecbur kalmıştır. II. Mahmut Koca Hüseyin Paşa'nın mühürdarı Halil Rifat Paşa'yı özel elçi sıfatıyla Rus çarı Nikola'ya gönderir. Dönüşte Paşa, padişaha şunları söyler:

“Padişahım... Gerçek odur ki, bizim devletimiz mevzuât ve şekli ile olduğu kadar tefekkür ve hayât-ı maddî ve manevî ile mühlik bir muhatara içindedir. Eğerki, Avrupa'yı devlet ve fert olarak takip etmez isek, onlara tebaiyyet ve onlara benzemez isek, onların ulûm ve funûnunu olduğu kadar onların hayât-ı şahsiyyelerini de benimsemek isek, devlet-i ebed müddetiniz mazallah sükut edecektir. Padişahım... Bir misâl arzedeğim: Bizde nüfus münhasıran erkeklerle kavimdir. Kadınlar bazı köylerde münferiden hayât-ı umûmiyyeye iştirak ederler. Avrupa'da ise milleti kadın erkek beraberce terkip ediyorlar. Hayatın bil-cümle şuaabâtında bu iştirak onları bizim iki mislimiz haline getirmektedir. İşte bu ferdi kudrettir ki, devleti ve mülkü ihyâ ediyor. Şevket-meâb... Bu devirde yaşayan insanlar olarak ya bu kervana karışacağız veya mahvolup gideceğiz.” (Kutay 1964; 23).

Görüldüğü gibi Halil Rifat Paşa, devrine göre cesur sayılabilecek bir çıkışla köklü değişiklikler yapmadığımızı taktirde, ayakta kalamıyacağımızı söylemiştir. Kadınlarımız, geri plânda kaldıklarından ve çalışma hayatının içinde ol-

madıklarından da yarı millet olarak yaşadığımızı acı acı dile getirmiştir. Daha sonraki dönemlere rastlayan kız çocuklarının eğitimi ile, kız okullarının açılması faaliyetinde ve bu faaliyetin akabinde gelen kadınların çalışması keyfiyetinde bu tenkitlerin payı düşünülebilir mi?

Avrupa'da kadınlar sosyal hayatın içinde aktif rol almakla kalmayıp, erkeklere nispetle daha fazla itibar görürler. Burada sözü 28.Mehmed Çelebi'ye verelim:

“Fransa memâlikinde zenânların itibarı, ricâline galip olmakla, istediklerini işler ve murad ettikleri yere giderler. En ednasına en âlâ beyzade haddinden ziyade riayet ve hürmet eder. O vilâyetlerde hükümleri cariyyedir. Hatta Fransa avratların cennetidir. Zira hiç zahmet ve meşakkatleri yoktur. Matlubları her ne ise bilâ-tab’ hasıl olurlar, diye söylerler.” (Yirmisekizinci Çelebi Mehmed Sefaretnamesi 1975: 118).

Kadınların sokaklarda dolaşmaları, alış-veriş yapmaları, kütüphaneleri doldurmaları gibi hususlar birçok sefaretnamede anlatılır. “Evlilik ve boşanma hususları kanunlara bağlı bir konu hükmündedir. Kadınlar âile ve toplum içinde önemli bir yere sahiptirler. Örtünme çekinme ve kısıtlanmaları söz konusu değildir. Bu sebeple kral, prens ve soylular bile karlarına söz geçiremezler” (Bilim 1990: 279).

Avrupa'da oturmuş eğlenceye düşkün müreffeh bir halkla karşılaşan elçilerden 28. Çelebi Mehmed Efendi “Dünya kâfirlerin cenneti müslümanların cehennemidir” diyerek teselli bulur. Davetli olarak gittikleri tiyatro ve operalar ile balo ve maskeli balo gibi eğlenceler, hemen her elçinin üzerinde durup uzun uzun anlattığı bahislerdir.

“Kral sarayında Divanhane canibinde böyle cemiyet için mahsus bir rakshâne yapılmış; evvelkinden vüsatlı ve gayet teklifli dört duvarı mermerden zer-ender - zer tesâvir-i acibeyle müzeyyen ve sakfa varınca dört îkat nişîmenler yapılmış halkın mermer tirabzanlarla gayet hoşnümâ mahal idi. Vardığımızda kibar karlarının ekseri zer ü zivere müstağrak mücevher libaslarıyla gelmişler, her biri bir nişîmende karar etmişler. Biz dahi merdivenden çıktık. Kral için bir iskemle 'komuşlar, cânib-i yesarında olan iskemlelerin evveline kuud eyledik. Ve nâsın kesreti şehir operasına gelip Kral dahi bu esnada gelip yerinde karar eyledi. Sağ tarafında emmizâdesi Matmazel dea Charles Conde derler bir -mehpâre oturup ve sol tarafına bir gayrı emmizâdesi Matmazel de Laroche Severin Conti derler bir nazenin, cevahlire müstağrak gelip oturup, biz dahi ona muttasil oturduk. Pişgâhda yine bir münakkaş ve musavver perde âvihte olmuştu. Nâgâh ref’olunup verâsında raksolunacak sahn perî-peykerlerle mâl-â-mâl olmuş ve bir şems-i münîr gûyâ tulû etmiş, nümâyân oldu. Ol

şemsin cirmi, kebir sini kadar olup, altından öyle sanatla yapılmış ki verâsında şern'ler fûrûzân olmuş, güya nûr-ı şemsin-lemeanı hâleti hissolunurdu.” (Çelebi 1975: 148-149).

Bizde tiyatronun Osmanlı Devleti katında kabul görüp teşvik edilmesinde, saray içinde tiyatro kurulmasında sefirlerin bina, seyirci ve oyuncularıyla uzun uzun anlattıkları tiyatronun hiç şüphesiz ki rolü vardır. Ebubekir Ratib Efendi komedi ve trajediyi tarif edip, Sebin'de gördüğü bir tiyatroyu şu cümlelerle anlatır:

“Komedyâ dedikleri lu'baynı ile meddah ve çengi hikâyeleri şeklinde ve opera ve hayal ile çengi lub'lerinden mürettep olup ve ikisi dahi medhikâttan ve ekseri âşık ve ma'şûka dair hikâye ve ezmîne-i sâlifede olan vakıattan ibarettir. Lâkin trajedi hüvün ve buk'a iras edecek mesâibe dair hikâyâtтан ibaret olup, meselâ İskender ile Dârâ cenginde İskender gelip alıp Dârâ'nın katli sureti ol vaktin lisânı ve eşkâl ve kıyâfeti ile lu'b-ı mezburda tasvir ve te'mîne ettikleri gibi ...” (Uzunçarşılı 1975: 56-57).

Ebubekir Ratib Efendi katıldığı bir baloyu şu cümlelerle anlatır

“... balo dedikleri bir cem'iyettir ki, ona mahsûs mahal olmağla ricâl ü nisvân ve kibâr ve beyzadegânden anda cem' olup, bir merd ile bir zen el ele verip raksân olurlar. Şöyle ki, bir erkek gözü tuttuğunu ve istediği avreti gerek ceneral ve kişizade benât u zevcâtından olsun ve gerek sâiri olsun eline yapışıp meydanda kırk, elli, altmış nefer raksederler. Hengâm-ı sabâvetlerinden kral ve evlâtlarına varınca eâli ve esâfil, raks ta'lim etmeleriyle beyinlerinde ayıp olmayıp memduh olur ve raks bilmemek ve etmemek ayıptır ve esnâ-yi raksta metâ'-ı bûse râyegân ve kâlâ-yı nâz ü işve erzân olmakla kimesne dahl ü ta'n ü teşni' etmez (Uçman 1989: 29).

Birçok sefaretnamede anlatılan balolar ve dans bahsi, elçilerin genellikle küçümseyip, hafiflik olarak gördükleri batılı âdetlerindedir.

4. Ekonomi

Avrupa'yı askerî ve sivil pekçok bakımdan incelemeye çalışan sefirler, halkın iş gücü sahibi olup üretim yapması için, pek çok imalâthane açılmış olduğunu görür. Kumaş, halı, dokuma tezgahları, porselen, ayna imalathaneleri sefaretnamelerin birçoğunda yer alır. Yolların düzgün ve emin oluşu, güzergahlarda konaklama yerlerinin bulunuşu, ticaretin sık sık değişmeyen, oturmuş kanunlar çerçevesinde yapılıyor olması, elçilerin döne dolaşa anlattıkları hususlardır. Devletin ticareti ve üretimi kolaylaştırmak maksadıyla her türlü tedbiri alıp, halkı teşvik etme konusunda elinden geleni yaptığı bir çok sefaretnamede gıptaıyla anlatılır.

“Bunların memleketlerinde Korsan ve harâmî sıkıntısı da ortadan kaldırılmış olduğundan çekdiri, çam ve borezan (bronzina) diye adlandırılan uzun kayıkları ve Karadeniz şaykasına benzeyen mavnaları kulağınadək yükleyip beşer onar adam ile ağır ağır kullanarak kâh yelken açıp, kâh iki tarafına uzun sııklarla dayanarak yukardan aşağı (güneyden kuzeye) kolaylıkla on günde, onbeş günde giderler. Aşağıdan yukarı (kuzeyden güneye) gelirken ise, bu rüzgârın müsaadesine bağlı olduğundan otuz kırk günde gelirler. Bu vasıtalarla Yeni Dünya'dan (Amerika) ve diğer deniz kıyısındaki yerlerden pirinç ve kahve ve şeker ve diğer yiyecek ve giyecek gibi şeyleri karaya çıkmaksızın deniz veya nehir yoluyla memleketlerine ve belki de kârhânelerinin (fabrika) kapısı önüne yanaştırmak suretiyle hayatlarını kazanmak üzere ticaret yaparlar. Memleketlerinde ayrı ayrı mevsimler için yer yer panayı denilen belirli ve meşhur pazar şehirleri olduğundan yukarıda adı geçen erzak ve ticaret mallarını karadan ve denizden o mahallere getirirler (Ahmed Resmî Efendi 1980: 50-51).

Avrupa milletleri dışarıdan mal almamak için yerli sanayie ve yerli üretime önem vermişler, bunun için de imkânları zorlamışlardır. Kumaş fabrikaları gibi pekçok işyerini açıp, gerektiğinde dışardan usta getirterek üretmeyi öğrenip, ihtiyaçlarını ülke içinden temin etme yoluna giderler. Azmi Efendi, Prusya Sefaretnamesinde bu konuda ayrıntılı bilgi verirken, bu hususu Osmanlı Devleti'yle birebir mukayese eder. Osmanlı'da gümrük vergisi %3 iken Prusya'da %30'dur. Bu durum yerli sanayiinin gelişmesini sağlamaktadır.

“Berlin'de ve etrâf-ı eknâfda çuka ve bez ve kemha atlas ve kadife dibâ ve sandal ve fağfûr ve sâir bu makule emtia icâd ve akçe kuvvetiyle ahar mahallerden ustalar celb ile havâyic-i memlekette olan eşyâyı nesc ve imâl ile haricten bir şey getirmeyip, gelse dahi alenen ve cehden götürülenlerden yüzde otuz gümrük ahz ü sırran getirenlerin malı ele girerse cânib-i mîriden zabt olunmak nizâm-ı memlekete ekâllil kâilil şey geldiğinden başka memleketlerinde bulunmayan şeyleri tekellüf ile nev-be-nev tedârîke sa'y ve ikdâm edüp, hatta Ministr Hertzberk'in sa'y ve gayretiyle birkaç sene zarfında kati vâfir dut ağaçları peyda ve tabiat-ı memlekette hâric olan harirden senevî kârhanelerine yetişecek miktarının rub'unu sobalarla yetiştirdikleri görülmüşür” (Tarih-i Cevdet 1973: 502-503).

Yukarıdaki satırlar, dışardan mal satın almanın yasak oluşunun ülkeyi kendi ihtiyacını üretmek hususunda zorladığının da ifadesidir. İşsizliği önlemek, iş imkânları yaratmak, başka ülkelerden alınacak malları kendi ülkesinde üretmek, dışardan az alıp, dışarıya çok satmak, köylüyü bir sıkıntıya uğrasa bile öküzsüz ve tohumuz bırakmamak, topraksız köylüyü icabında ormanı keserek toprak sahibi yapmak, ülkede üretilen zahireyi köylünün şehre götürüp satması hususunda kolaylıklar

sağlamak, konulan kanunlara kesinlikle uyup, devamlı uygulamak gibi hususlar bu eserlerde tekrar tekrar önümüze çıkarlar. Hazinedeki para miktarı neyin nereye sarfedileceği, gelir gider tabloları kalem kalem sıralanırken, farklı ülkelerden bütçe örnekleri verilerek, bu hususa dikkat çekilir.

Ahmet Resmî Efendinin Prusya Sefaretnamesinde bu ülkede korsan ve eşkıya sıkıntısı olmadığından sadece kara yoluyla değil, deniz ve nehir yoluyla da kolaylıkla mal naklediliyor olmasının ticareti kolaylaştırdığı, panayır denilen meşhur pazarlara dünyanın her yerinden mal getirildiğini, tüccarların oralarda konakladığı anlatılır. Batılılar ticaret işlerinde sadık ve doğru oldukları, uzaktan uzağa ısmarlanan bir malın saatinde sahibine ulaştırıldığı, sözlerinde durmamaktan çok çekindikleri ve tüccarların son derece ciddî ve dürüst oldukları gibi meselelerden bu eserlerde övgüyle bahsedilir (Ahmed Resmî Efendi 1980: 50-52).

5. Askerî Nizam

Birçok sefaretnamede elçiler gittikleri ülkelerin askerî gücü, mühimmat ve cephanesi gibi hususlarda sayılara dayanan bilgiler vermişler ve bilhassa talimli ordu keyfiyeti üzerinde ısrarla durmuşlardır.

Viyana'ya elçi olarak gönderilen Ebubekir Ratib Efendi, Tuhfet-üs-Süferâ adlı eserinde Nemçe İmparatorluğu'nun devlet teşkilatı hakkında detaylı bilgiler vermiştir. III. Selim'in idarî ve askerî konulardaki ıslahatında bu eserin rolü büyüktür. İşlediği konulara göre bölümlere ayrılmış olan kitabın, askerlikle alakalı olan kısmında yaya ve süvari askerî birlikler, subayların rütbelerine göre elbise ve formları, sıhhiye, topçu, humbaracı, cebeci teşkilâtları, askerîn iâşesi, maaşı, maliye ve bütçe teşkilâtı hususlarıyla ilgili cetveller ele alınmıştır (Uzunçarşılı 1975: 76).

Kitabın I. faslı; askerî kuvvetler, askerî kuvvetlerin dört esası, Harbiye nezareti merkez teşkilatı, askerî organizasyonu ve eğitimi, askerî kaynağı, subayların yetiştirilmesi, askerî akademiler, savaş ve barışta askerî durumu, kıtalar, yönetim araç ve gereçleri, askerî sınıfların donanımları, askerî sınıflar, askerî yiyecek ve içecekleri, subayların rütbe ve hizmetleri, seferde ordunun hareketi, yedek kuvvetler, Avrupa devletlerinin ordu kuvvetleri; II. faslı da; ekonomik, sosyal ve kültürel yaşam olarak ayrılmıştır (Bilim 1990: 261-262).

III. Selim'in muhtevası 72 madde hâlinde serdedilen "Nizam-ı Cedid" ıslahatının programını bu eser şekillendirmiştir. Önce yeniçeri ocağı için talim usulü getirilmiş, sonra da ocak dışında büsbütün yeni bir ordu teşkil edilmiştir. Topçu, arabacı, lağımçı ve humbaracı sınıfları için yeni kanunlar koyulmuş, tophane ve baruthaneler ıslah edilmiştir (Karal 1960: 352-353).

Talimli ordular pek çok sefaretnamede anlatılırken bir mesaj da verilmiş olur. Ahmet Resmî Efendi, Prusya'nın mümkün mertebe savaştan kaçınarak, kal-

kınmaya önem verdiğini anlattıktan sonra ordu hakkında da uzun uzun malumat aktarır ve bu ordunun her gün “ta’lîm-i cenk” ettiklerini dile getirir. “Talimli ordu” teklifi III. Selim’i bu konuda yönlendirecektir. “Asâkir mertebeleri ve cephaneleri ve tophane ve kalaları muhafazasına hâle gelecek iş işlemeyip ellerinde olan memâliki hıfz ve hırâset için daima ve müstemirren askerleri hazır ve amâde olup her gün tâlim-i cenk etmekten hali değildirler” (Özkaya 1987: 269). Birçok sefaretnamenin muhtevasıyla bir kalkınma programı mahiyeti taşıdığı, genellikle şuurlu bir gözlemci tavrıyla hareket eden elçilerin görüp, öğrenerek topladığı malumatı bu yolla ülkesinin istifadesine sunmak istediği açıktır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, uzak diyarlardan ses getirme yoluyla; farklı hayat ve farklı dünyalarla yüzyüze gelmenin yarattığı hayranlık ve şaşkınlık duyguları bizde kendini daha güçlü bir biçimde farkedişe ve bir uyanışa vesile olmuştur.

Her varlığın yeryüzündeki konumu, ötekine göredir. “Ben ve öteki” mukayesesini ferdi bağlamda olduğu kadar; devlet, millet, medeniyet gibi kavramlar bağlamında da, insanlık varolaliberi kamçılایıcı, ufuk açıcı ve yeni gelişmelere kapı aralayıcı olmuştur. Bu ufuk açıcı oluşta tarihin itici gücünü “başkalarına göre ben nerdeyim” sorusu ve bunun cevabı teşkil etmiştir. Farketmek; kendisini başkalarına göre farketmektir. “Ben”, yeryüzündeki duruşuna “ötekinin” yeryüzündeki duruşuna göre bir anlam ve değer verebilir. İyi-kötü, eksik-fazla, az-çok ancak başkalarına nispetle bir yere oturtulabilir. “Sefirlerin gözü ve kalemıyla Batı” üst başlığı, hayatımızın Batı’ya endekslili olarak yenden inşasını ve her basamakta Batı’nın baz alınması alt başlığını getirmiştir. Kendi kabuğunu çatlatarak, dış dünya ile kucaklaşmak, yeni âlemler keşfetmek, görüp de beğenilen hususları hevenk hevenk devşirmek, bizde de ihyasını istemek bu kalem tecrübelerinin ortak paydasıdır.

Tanpınar gibi medeniyet ve kültür tarihçileri, Batılılaşma serüvenimizde bizi bölük-pörçük, plânsız programsız, systemsiz ve asla nüfuz edememiş ve bunun neticesi olarak “eşik”te kalmış görürler. Fakat bugünlerden o günlere bakıldığında, o zamanın şartları içinde ancak o kadarının yapılabileceği, sefirlerin ve diğer aydınların saf, iyi niyetli ve sathî gözlemciler ve aktarılar olmaktan ileri gidemeyeceği düşünülebilir. Bu insanların, gelişmişlik çizgisinin arkasındaki esas unsuru, zihniyet farklılığı unsurunu göz ardı etmeleri, Batı bilimini bir bütün olarak ele almamaları, bu sebepten bir dereceye kadar mazur görülebilir. Bununla beraber, artık insan ve insan zihniyetindeki değişme, mayalanmaya yüz tutmuştur. İnsanımız; kendisine, hencinslerine ve dış dünyaya farklı bir dikkatle bakmayı ve algılamayı öğrenme yoluna girmiştir. Kısacası Sefaretnameler, kendi şartları içinde belli ölçüde bir hamle gücü seferberliği başlatmışlar ve tarihî bir rol üstlenmişlerdir.

Kaynakça

- Adivar, Adnan (1991), *Osmanlı Türklerinde İlim*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Ahmed (1980), Resmî Giridi (1700-1783), *Viyana ve Berlin Sefaretnameleri*, Sadeleş-tiren Bedriye Atsız, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul.
- Ahmet Cevdet Paşa, (1974), *Londra Sefiri Agah Efendi'nin Takriri, Tarih-i Cevdet, Üçdal Neşriyat*, İstanbul, c. 6, s. 504-514.
- Aktepe Münir, (1974), *Mehmet Emmî Beyefendi'nin Rusya Sefareti ve Sefaretname-si*, Ankara
- Azmi Efendi'nin *Prusya Sefaretnamesi*, (1973), Tarih-i Cevdet, Özdemir Basımevi, İstanbul c. 5, s. 482-512.
- Berles, Niyazi (1973), *Türkiye'de Çağdaşlaşma, Bilgi Yayınevi*, Ankara, s. 88-89.
- Bilim, Cahit (1980), "Ebubekir Ratib Efendi'nin Nemçe Sefaretnamesi", *Bellekten*, c. 54, sayı 209, Nisan 1990, s. 261-293.
- Çetin, Birol (2001), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Barut Sanayi, 1700-1900*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara
- Ebubekir *Ratip Efendi'nin Nemçe Sefaretnamesi*, (1999), Haz. Abdullah Uçman, Kitabevi, İstanbul
- Ercilasun, Prof. Dr. Bilge (1983), "Mustafa Sami Efendi'nin Türk Yenileşme Tarihindeki Yeri", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara, s. 71-80.
- Ergin, Osman (1977), *Türk Maarif Tarihi*, Eser Matbaası, İstanbul.
- Gürsoy, Belkıs Altuniş (1997), "Âmedi Galip Efendi'nin Sefaretnamesi", *Erdem*, Ocak, c. 9, S. 27, s. 911-941.
- _____, (2002), "Seyyid Ali Efendi'nin Sefaretnamesi", *Erdem*, Mayıs 2000, Gün Ofset, Ankara, c. 12, sayı 36, s. 711-846.
- Gürsoy, Ülkü (1999), Sadık Rifat Paşa ve İtalya Seyahatnamesi, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, s. 374-395.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin (1987), *Osmanlı İlim ve Meslekî Cemiyetleri, I. Millî Türk Bilim Tarihi Sempozyumu*, 3-5 Nisan 1987, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, s. 43-74.
- _____, (1992), "Batı Bilimi ve Osmanlı Dünyası: Bir İnceleme Örneği Olarak Modern Astronomi'nin Osmanlı'ya Girişi (1660-1860)", *Bellekten*, c. 1, VI, Aralık, S. 217'den ayrı basım, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- _____, (2003), *Osmanlılar ve Bilim*, Nesil Yayınları, İstanbul.
- Karal, Enver Ziya (1961), "Ebubekir Ratib Efendi'nin "Nizâm-ı Cedid" Islahâtında Rolü", V. Türk Tarih Kongresi, 1956, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Karamuk, Gümeç, "Hacı Zağanos'un Elçilik Raporu", *Bellekten*, c. 54, S. 216, Ağustos 1992, s. 391-404.
- Kırhoca, C. (1984), "Bir Osmanlı Gözüyle İngiliz Siyasî Sistemine Bakış", *Tarih ve Toplum*, S. 10, s. 65-70.

- Kuran, Encüment (1981), "Osmanlı İmparatorluğu'nda İnsan Hakları ve Sadık Rifat Paşa", *VIII. Türk Tarih Kongresi, II. ciltten ayrım*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- _____ (1988), "Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasî Faaliyetleri (1793-18??)", *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü*, Ankara.
- _____, (1998), "Osmanlı Daimî Elçisi Ali Aziz Efendi'nin Alman Şarkiyatçısı Friedrich Von Diez ile Berlin'de İlmî ve Felsefî Muhaberatı, Türkiye'de Batılılaşma ve Millî Meseleler", Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- "Türkiye'nin Batılılaşmasında Osmanlı Daimi Elçiliklerinin Rolü", *VI. Türk Tarih Kongresi*, (1967), Ankara 20-26 Ekim 1961, Kongreye Sunulan Bildiriler, TTK Basımevi, Ankara s. 489-496.
- Kurdakul, Necdet (1989), "Mehmet Sadık Rifat Paşa", *Tarih ve Toplum*, sayı 71, Kasım s. 56-62.
- Kutay, Cemal (1964), "*Prens Sabahattin Bey, Sultan II. Abdülhamid. İttihat ve Terakki*", Tarih Yayınları, İstanbul.
- Küyel, Mübahat Türker (2002), "II. Mahmûd Ehl-i Üstüvâne, II. Abdülhamid Felsefe-Din Münasebeti Önünde", *Kutadgubilig*, Sayı I, Ocak s. 83-105.
- Lewis, Bernard (2000), "*Modern Türkiye'nin Doğuşu*", Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Mahmud Raif Efendi, "Journal du Voyage de Mahmoud Raif Efendi en Angleterre écrit par hiy meme", *Topkapı Sarayı Müzesi*, III. Ahmet Kütüphanesi, Yazma no: 3707.
- Mardin, Şerif (2001), *Türk Modernleşmesi, Makaleler I*, İletişim Yayınları, İstanbul
- Maurice (1997), "*Herbette, Fransa'da İlk Daimi Türk Elçisi Morali Esseyit Ali Efendi (1797-1802)*", Çev. Erol Üyepazarcı, Pera Yayınları, İstanbul.
- Mustafa Hattî Efendi (1999), "*Viyana Sefaretnamesi*, Haz. Ali İbrahim Savaş", Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Özkaya, Doç. Dr. Yücel (1987), XVIII. Yüzyılda Prusya (Almanya) Osmanlı Elçileri ve Bu Elçilerin Sefaretnamelerine Göre Almanya, *I. Uluslar arası Seyahatnamelerde Türk ve Batı İmajı Sempozyumu Belgeleri*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, s. 263-276.
- Öztuna, Yılmaz (1975), "Nointel Markisi ve Süleyman Ağa", *Hayat Tarih Mecmuası*, c. 2, S. 1, yıl 11, 1 Temmuz, s. 8-13.
- Sadık Rifat Paşa (1859), *Müntahabât-ı Âsâr*, Avrupa Ahvaline Dair Takvimhane-i Âmire Matbaası, İstanbul s. 8.
- Said Bey (1890), *Sefirler ve Şehbenderler*, Matbaa-i Ebüzziyâ, İstanbul (1307).
- Seyyid Mustafa Sami (1840), "*Avrupa Sefaretnamesi*", Takvim-i Vekayi Matbaası, İstanbul.
- Şehsuvaroğlu, Prof. Dr. Bedi N. (1984), *Türk Tıp Tarihi*, Bursa.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (1976), *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Basımevi, İstanbul

- Tunaya, Tarık Zafer (1960), *Türkiye'nin Siyasî Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul s. 165-166.
- I.Uluslar arası "Seyahatnamelerde Türk ve Batı İmajı" (1987), *Sempozyum Belgeleri*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir s. 263-276.
- Uçman, Abdullah (1989), *Nemçe Seyahatnamesi*, Tarih ve Toplum, sayı 69, Eylül
- Uluçay, Çağatay, Enver Kortekin (1958), Yüksek Mühendislik Okulu, Berksoy Matbaası, İstanbul
- Unat, Faik Reşat (1992), *"Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri"*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Uzunçarşılı, Ord. Prof. I. Hakkı Uzunçarşılı (1975), Tosyalı Ebûbekir Ratib Efendi, *Bellekten*, c. 39, sayı 153, Ocak s. 49-76.
- Ünver, Prof. Dr. A. Süheyl (1940), *Osmanlı Tababeti ve Tanzimat Hakkında Notlar*, Tanzimat I, Maarif Matbaası, s. 933-960.
- Yalçinkaya, Dr. Mehmet Alaaddin (1996), Osmanlı Devleti'nin Yeniden Yapılanması Çalışmalarında İlk İkamet Elçisinin Rolü, *Toplumsal Tarih*, c. 6, S. 32, Ağustos s. 45-53.
- Yalçinkaya, Yrd. Doç. Dr. Mehmed Alaaddin (1996), *Osmanlı Zihniyetindeki Değişimin Göstergesi Olarak Sefaretnamelerin Kaynak Defteri*, OTAM, sayı 7, Ankara s. 319-338.
- _____ (1975), "Osmanlı Zihniyetindeki Değişimin Göstergesi Olarak Sefaretnamelerin Kaynak Defteri", OTOM, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı 7, Ankara 1996, s. 319-338.
- Yirmisekiz Çelebi Mehmed Sefaretnamesi, Hazırlayan: Abdullah Uçman, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul.

The Role of Ambassadors and Their Official Reports in the Turkish Modernization

Prof. Dr. Belkıs ALTUNİŞ-GÜRSOY*

Summary: Until 18. century Ottoman Empire had sent temporary ambassadors to European countries but after the age of Selim 3, the Empire opened permanent embassies in the capital cities of west. These ambassadors had informed about Europe in their sefaretname which they wrote and they transferred their observations and comments about the subjects such as civil, temporary and military formations life of science and art, educational institutions and economy. This informations became incentive and guiding from the view of getting new history of Ottoman Empire.

Key Words: Ottoman Empire, modern, ambassador, sefaratname

*Gazi University, Faculty of Sciences and Litterature, Defartment of Turkish Language and Litterature / ANKARA
belkisg@gazi.edu.tr

Роль посла и дипломатической миссии в модернизации тюрков

Профессор Доктор Белкис Алтунис- Гюрсой*

Резюме: Османская Империя до 18 века отправляла в Европейские страны временных послов; однако с эпохи правления Селима 3. в Западных столицах были построены постоянные посольства.. Эти послы с посольскими документами давали сведения о Европе; передавали наблюдения и анализ связанный с экономикой, образовательными учреждениями, гражданском, административном и военном строении, научной и культурной жизни. Эти сведения в модернизации истории Османской Империи стали направляющими.

Ключевые слова: Османская Империя, модернизация, посол, документы посольства

* Университет Гази, Факультет Естествознаний и Литературы, преподаватель Турецкого языка и Литературы, Анкара
belkisg@gazi.edu.tr

Batılı Üç Eserde ‘Romantik Kurban’ Cem Sultan

Yard. Doç. Dr. Nesrin TAĞIZADE-KARACA *

Özet: XV. yüzyılda Batılıların ‘Zizim’ adını verdikleri Cem Sultan, tarihi bir kişilik olduğu kadar bizde ve Batıda edebiyat ve sanata da konu olmuş dramatik bir hikayenin kahramanıdır. Ağabeyi II. Bayezid ile girdiği fakat kaybettiği taht mücadelesi, on üç yıl süren sürgün ve esaret hayatı, renkli kişiliği, şairliği ve şiir meclisleri ile özgün bir karakterdir. Doğu ile Batının aynı derecede ilgisini çeken bu şahsiyet, Batı ile ilişkilerimizin de başlangıcı mahiyetinde olup siyasi, diplomatik ve tarihî bir öneme sahiptir. Bu çalışmada; Cem Sultan portresi ve Mısır, Rodos, Fransa ve İtalya’daki sürgün dönemi; ‘öteki’ konumundaki üç Avrupa’lı yazarın Türkçeye çevrilmiş üç eseri üzerinden değerlendirilecektir. Bunlar; İvo Andriç ‘Uğursuz Avlu’, Vera Mutafçıyeva ‘Cem Sultan’ ve Eduard Sablier ‘Cem Sultan-Bourganeuf Mahpusu’ dur.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Batı, Cem Sultan, Sürgün, Anlatı, İvo Andriç, Vera Mutafçıyeva, Eduard Sablier

“Hüsrev-i âlem şehensâh-zâde-i hâkaan-ı Rûm
Sâhib-i cûd u kerem şehzâde Cem Sultân’dur”

Osmanlının devletten imparatorluğa geçiş sürecinde yaşamış olan Cem Sultan (1459-1495) Osmanlı şehzadeleri içinde ‘Sultan’ olmadığı halde *Sultan Cem*, *Cem Sultan* olarak anılan kişiliği, konumu ve dramatik sürgün hayatı ile Osmanlı tarihinin hazin hikayelerinden birinin kahramanıdır. Devlet adamlığı ve şairliğinin yanında sanatçıları meclisinde ağırlaması ve onlarla şiir ve eğlence âlemleri düzenlemesi ile de tanınır.

XV. yüzyılda Batılıların Zizim adını verdikleri Cem Sultan, tarihi bir kişilik olduğu kadar hayatının trajik çizgisiyle bizde ve

Batıda, edebiyata ve sanata konu olmuş bir şahsiyettir. Ağabeyi II. Bayezid ile girdiği taht mücadelesi, on üç yıl süren sürgün ve esaret hayatı ile olduğu kadar renkli kişiliği, şairliği ve şiir meclisi ile özgün bir karakter olan Şehzade Cem’in hayatı ve özellikle Rodos, Fransa ve İtalya’da geçen gurbet ve sürgün dönemi ülkemizde ve batıda geniş yankı bulmuş, hakkında pek çok eser yazılmıştır.

* Baskent Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı. Bölümü / ANKARA
nkaraca@baskent.edu.tr

Hayatıyla ödediği ve maiyetindekileri de birlikte sürüklediği bu kader birliğinin trajik hikayesi bizde ve “öteki” bağlamındaki Batı’da; tarih başta olmak üzere roman, tiyatro, şiir, resim, opera, çizgi roman, radyofonik oyun, belgesel metinler gibi edebiyat ve sanat eserlerine konu olmuş, hayat hikayesi ve konumunun stratejik öneminden dolayı hem Doğu hem Batı tarihinin ve coğrafyasının ortak konusu olarak ele alınarak farklı düzlemlerde işlenmiştir.

Otuz altı yıllık kısa bir ömre galibiyeti, yenilgiyi, görkemi, çileyi, sefaleti, zevki, saltanatı, sultanlığı, aşkı, sürgünü ve tutsaklığı sığdıran bu kişilik; Türkçe, Fransızca, İngilizce ve Sırpça’da romanlaştırılmıştır. Mitolojide tanık olunabilecek bir hayat hikayesinin sahibi olarak yüzyıllar boyunca insanların ilgisini çekmiştir. Doğu ile Batının kendi açısından paylaştığı bu konu, Batı ile ilişkilerimizin de başlangıcı mahiyetinde olup siyasî, diplomatik ve tarihî bir öneme sahiptir.

Osmanlı hanedanının en renkli ve o ölçüde talihsiz isimlerinden biri olan Cem Sultan, kültür ve edebiyat tarihimiz açısından da önemlidir. Arapça, Farsça, Latince, Yunanca ve İtalyanca bilen, Türkçe ve Farsça *Divan* sahibi olan şehzade, Şeyhi, Necati, Nizami ve özellikle Ahmet Paşa gibi isimlerin etkisinde kalmış, duyarlılık, incelik ve ayrılık dolu sürgün yıllarında duygulu ve etkileyici gazel ve kasideler kaleme almıştır (Durak 1997: 74-95). Osmanlı’nın önemli kültür merkezlerinden biri olan Konya’daki valiliği sırasında etrafında oluşan ‘Cem Şairleri’ diye anılan edebî topluluğun edebiyat muhitleri içinde farklı bir yeri vardır. Sa’dî-i Cem, Sirozlu Kandî, Sehâyî, Haydar Çelebi, Lâ’lî, Aynî, Şâhidî, Tûrâbî gibi şairlerinden oluşan bu topluluğun varlığı, “İhsan” ve “caize” kaygısının çok ötesindeki bir dostluğa, vatani birlikte terk etmeye, sürgün ve esaret hayatının sıkıntılarına ve ölünceye kadar talihsiz şehzadenin yanından ayrılmamaya kadar giden bir kader birliğine dönüşmüştür (Horata 2000: 92).

Batı literatüründe olduğu kadar bizde de Cem’in hayatını ve özellikle sürgündeki on üç yılı konu alan eserler büyük ölçüde *Vâkıât-ı Cem Sultan* (Horata:2001: 73) adlı esere dayanır. Cem Sultan’ın maiyetinde bulunanlardan biri tarafından (kuvvetli bir ihtimalle Haydar Çelebi) yazılmış olan bu kronik, şehzadenin hikayesine yönelik kısa notlardan oluşan bir günlük düzeninde Şehzadenin ölümünden (1495) yirmi yıl, Sultan II. Bayezid’in ölümünden iki yıl sonra kaleme alınmış olup (1514) içeriği itibariyle Batı coğrafyasına ve Batı dünyasına açılan ilk eser niteliğindedir. (Horata 2001: 73)

Bu yazıda; Cem Sultan olayını edebi düzleme taşıyan ve eserleri Türkçeye de çevrilen batılı yazarlar örneklemesinde Sırp kökenli İvo Andriç,* Fransız Edouard Sablier* ve Bulgar Vera Mutaftçıyeva* da bu kronikten büyük ölçüde yararlanmışlardır. Edouard Sablier’in eserinin arkasında verdiği kaynakça bölümünde, Batı literatüründen bir çok eserin yanında *Tâcüt Tevârih* ile

birlikte *Vâkıât-ı Cem Sultan*'ın Fransızcaya çevrilmiş nüshaları da yer alır. (Sablier 2001: 167)

Söz konusu eserlere geçmeden önce Cem Sultan'ın portresini ve hayat hikayesinin ana çizgilerini hatırlamak yerinde olacaktır. (Bu konuda bk Baysun 1945; 69-81)

Fatih Sultan Mehmet'in küçük oğlu olan Cem, 23 Kânun (Ocak) 1459'da Edirne'de doğdu. Annesi, menşei hakkında farklı rivayetler bulunan Çiçek Hatun'dur. On yaşına kadar sarayda özel hocalar tarafından eğitildi ve Arapça ve Farsçanın yanında İtalyanca ve Rumca öğrendi. 1469'da on yaşındayken Kastamonu Sancak Beyliğine gönderildi. Otlukbeli savaşı için giden babasından haber alınamaması ve ordunun mağlup olduğu söylentileri üzerine sancak beyliğinden döndükten sonra etrafındakilerin teşvikiyle ümeradan sadakat yemini almaya kalkıştı. Babası zaferle dönünce kendisini bu yola teşvik edenler idam edildi.

1474'te kardeşi Şehzade Mustafa'nın ölümü üzerine Karaman eyaletine tayin edildiği için Konya'ya yerleşti. Etrafında önemli ilim ve sanat adamlarından bir muhit oluşturdu. Fatih'in son yıllarında avcılık, atıcılık, çeşitli silah kullanmak, ata binmek, güreş gibi konularda kendisini geliştiren, sağlam yapılı, fizik olarak gösterişli bir genç olarak yetişen Cem'le Amasya valisi olan ağabeyi II. Bayezid arasında gizli bir rekabet başladı.

Fatih'in Gebze yakınlarında ölümünden sonra (1481) daha çabuk hareket eden II. Bayezid babasının yerine tahta çıktı. Bunu tanımak istemeyen Cem, ağabeyinin babasının şehzadeligi kendisinin ise padişahlığı sırasında doğmuş olduğunu, babası tarafından kendisinin padişahlığına işaret edildiğini ve buna hazırlandığını ileri sürdü. Tahta kendisinin lâıyk olduğunu düşünen yirmi iki yaşındaki şehzade, kardeşinin kuvvetlerini mağlup ederek Bursa'da Anadolu padişahlığını ilan etti. On sekiz gün süren saltanatı sırasında hutbe okutarak adına sikke bastırdı. Ardından Bayezid'le barış ve uzlaşma yolları aramaya başladı. İki taraf aynı yıl tekrar karşı karşıya geldi ve yenilgiye uğrayan Cem, Konya'ya geri çekilmek zorunda kaldı ve takip edildiğini öğrenince ailesi ve kırk kişilik bir kabileyle Kahire'ye gitti ve Sultan Kayıtbay'a sığındı. Bu sırada Hac görevini yerine getirdi. Beyliğini yeniden kurmak için iki kardeşin çekişmesini çok iyi kullanan Karamanoğlu Kasım Bey tahrikiyle şansını bir defa daha denemek istedi fakat askerî ve idarî yönden durumunu daha da güçlendiren II. Bayezid karşısında tutunamadı. Konya'dan halkın gözyaşları arasında ayrılmak zorunda kaldı ve mücadelesine Rumeli'de devam etmek üzere Rodos şövalyelerine sığındı.

Şövalyelerin reisi Pierre D'Aubusson, Şehzade Cem ile padişah olduğunda Rodos'tan alınan adaların geri verilmesi yolunda yaptığı pazarlığın yanında

II. Bayezid ile de yıllığı kırk beş bin düka altın karşılığında anlaştı. Rumeli'ye geçmeyi düşünen şehzadenin önce Savoia dükasına bağlı Villefranche'ye, buradan da veba salgını sebebiyle güney Fransa'daki Nice'e götürülmesini sağladı. Pierre D'Aubusson, Papa IV. Sixte'ye ve Avrupa hükümdarlarına yazdığı mektuplarda Cem'in elinde bulunduğunu, bu durumdan mutlaka yararlanılmasını, Hristiyanların birlik içinde, İslamiyet ve Osmanlılar aleyhinde hareket etmeleri gerektiğini, Türklerin Avrupa'dan atılması için uygun zamanın ve şartların oluştuğunu bildirmekteydi.

Nice'de dört ay kalan Cem Sultan burada Batının sosyal yaşantısına ve eğlence hayatına yakından şahit oldu. Bir tür tutsaklık sürecinde kendi üzerinde oynanan bütün bu iki yüzlü, gizli ve kirlili oyunları sezen ve Batı'nın elinde rehine olduğunu anlayan Cem bu sıralarda yazdığı bir mektubunda, II. Bayezid'den kendisini küffar elinde bırakmaması için yardım istedi. Daha sonra gittikleri Sassanage'de, hisar beyinin kızı Filipin Helen ile aşk macerası yaşadı. Güney Fransa'da altı yıl dört ay süren sürgün hayatı, bir kaleden diğerine gönderilmekle geçti.

Yeniden tahta geçmekten ümidini kesen Cem, Mısır'daki ailesinin yanına dönebilmenin yollarını aramaya başladı ve hatta sonuçsuz kalan bazı kaçma teşebbüslerinde bulundu. 1483'te Rumully'e götürüldü. Burada Savoie dükasının on dört yaşındaki oğlu Charles, Cem'in hâline acıyarak ona yardımcı olmaya çalıştı. Fakat Osmanlı'nın fetihlerini önleyebilmek için Şehzadeyi ellerinde tutmanın tek kozları olduğunu düşünen Avrupalılar, onu buradan uzaklaştırarak Bourgneuf şatosunda yaptırıkları Grosse Tour ve Tour de Zizim adlı yedi katlı bir kuleye hapsedtiler ve Cem son iki yılını burada geçirdi. Çeşitli eğlenceler ve boş vaatlerle oyalanan Şehzade, bu esaretten farksız yıllarını, durumuna ve sürgün psikolojisine uygun şiirler yazmakla geçirdi. Bu sırada bir papağana konuşma, maymuna da satranç öğrettiği rivayet edilmektedir.

Avrupa'ya karşı çekingen bir politika izlemek zorunda kalan II. Bayezid ise gönderdiği adamlarla Cem hakkında sürekli bilgi almaya çalışıyordu. Sonunda yapılan bir antlaşmayla Vatikan'a teslim edildi (1489). Cem, Mısır'a dönme konusunda papadan yardım istedi. Papalık ise onu Hıristiyan yaparak Haçlı seferlerinde kullanmayı düşünüyordu ancak şehzadeyi ikna etmeleri mümkün olmadı ve Roma'da altı yıl kaldıktan sonra, Kral VIII. Charles'ın baskısı karşılığında Fransa'ya teslim edildi.

On üç yılı aşan esaret ve sürgün hayatından iyice bitkin düşen Cem, kralla Roma'dan Napoli'ye giderken yolda hastalandı. Öleceğini anlayan şehzade etrafındakilere, Bayezid'in, cesedini düşman ülkesinde bırakmamasını, borçlarını ödemesini, ailesine ve adamlarına yardımcı olması vasiyetinde bulundu ve 25 Şubat 1495 günü Napoli'de vefat etti. Cenazesi, ölümünden ancak iki

yıl sonra Anadolu'ya getirilerek (1499) dedesi Sultan Murad'ın Bursa'da yaptırdığı Muradiye Camii'nin avlusuna, kardeşi şehzade Mustafa'nın yanına defnedildi. Kaynaklar, Cem'in eceliyle ölümünden ziyade onu Fransa kralına teslim etmek zorunda kalan Papalık tarafından II. Bayezid'den alınan rüşvet karşılığında zehirlenmiş olabileceği hususunda birleşirler.

Cem'in, hem babası Fatih Sultan Mehmed'in arzusunun da bu yönde olduğunu iddia ederek ve hem de kendisinin daha ehil bulunduğu inancıyla başlattığı saltanat mücadelesi sadece kendisinin değil ailesi ve etrafındakilerin de sonunu hazırlamıştır. Kendisi Anadolu'dan ayrıldığında, önce Gedik Ahmed Paşa, ardından henüz üç yaşında olan büyük oğlu Oğuz Han, II. Bayezid'in emriyle boğdurularak öldürülmüştür. Küçük oğlu Murad, önce Kahire'ye ve sonra da Rodos'a giderek Hıristiyan olmuş, Rodos'un 1522 yılında fethedilmesiyle Cem adını verdiği oğuluyla birlikte idam edilmiştir. Kahire'de kalan annesi Çiçek Hatun ve iki kızı, sürgün yıllarında II. Bayezid tarafından İstanbul'a çağrılmış ancak bu teklif reddedilmiştir. Çiçek Hatun daha sonra Mısır'da veba salgını sırasında vefat etmiş (1498) ve kızı ise Mısır Sultanı Kayıtbay'ın oğlu Mehmed ile evlenmiştir.

Son derece etkileyici ve macera dolu bir hayat çizgisinin siyasi emellere konu ve malzeme olması bağlamında değerlendireceğimiz 'öteki' konumunda olan üç eserin yazılış sırasına göre ilki Sırp kökenli İvo Andriç'in *Uğursuz Avlu* adlı romanıdır.

Esere geçmeden önce Balkanların tarihi kadar bizim için de özel bir konumda olan İvo Andriç üzerinde durmak gerekir.

Ülkemizde daha çok *Drina Köprüsü* romanıyla tanınan İvo Andriç'in eserlerinde, uzun bir süre Osmanlı'nın egemenliği ve yönetimi altında kalan Balkanlar ile Adriyatik'in doğusunda kalan coğrafya, çoğunlukla da büyümesine kapıldığı Bosna ve çevresi önemli yer tutar. Onun anı, şiir, roman ve öykülerden oluşan ancak tür özellikleri birbirlerinden kesin sınırlarla ayrılmayan anlatılarında, Osmanlı baskın bir kimlik ve güç olarak işlenir. Konularını tarihten ve yerel olaylardan aldığı için baş kişileri çoğunlukla müslüman Türklere dir. Osmanlı ile ilgili ifadelerde 'Türk', 'Türkler' tanımını kullanan İvo Andriç, Türklerin yoğun olarak bulunduğu Travnik'te doğduğu ve onların arasında yaşadığı için eserlerinde Türk kahramanlara ve Türkçe sözcüklere çok sık rastlanır (Uğurcan 1996: 265-). Andriç'in doktora çalışması da *Türklerin Yönetimi Altındaki Bosna-Hersek'te Kültürel Hayat* başlığını taşımaktadır.

Onun vazgeçmediği temalar arasında insan ve toplumsal ve siyasal değişiklikler içinde biçimlenen insanın yazgısı da önemlidir. Bir söyleşisinde; "mümkün olduğu kadar kişiöğlunun değişik yazgısına inmek, kişiöğlunun ruhunu

hareket halinde ama yüce bir sevgiyle, görülür bir aydınlıkla anlatmak gerekir” diyen İvo Andric’in misyonu ve eserleri, Avrupa’da bugün millet olarak siyaset sahnesinde yer alan milletlerin teşekkülünde önemli rol sahibi olan romantik yazarlar kategorisinde değerlendirilebilir (Karaca: 2003).

Çerçeve hikayeler niteliğindeki ‘Uğursuz Avlu’, ‘Gövde’, Değirmende, ‘Kupa’ ve ‘Samsara Hanı’ başlıkları altında bölümler halinde ilerleyen *Uğursuz Avlu* boyunca Keşiş Pierre’in anlattığı olaylar, 17.yüzyıl İmparatorluk coğrafyasının başta İstanbul olmak üzere İzmir, Suriye, Bosna gibi topraklarında geçer.

Romanın ilk bölümü, İstanbul’da bir hapisanede yaşananlara dairdir ve insan yazgısı olarak Cem Sultan’ın hikayesi zengin bir arka plan oluşturacak şekilde yorumlanır. Anlatıcı Keşiş Pierre, önemli saydığı ve hayatında derin izler bırakan bir kişiyi hapisanede yani Uğursuz Avlu’da tanımıştır. Bu, Cemil adlı genç bir Türktür ve diğerlerinden oldukça farklıdır. Koğuştaki ve avlu saatlerinde elinden düşürmediği kitabı, ilk gün altına serdiği ipek örtü ve yanında taşıdığı çantadan ibaret iki parça eşyasının güzelliği Keşiş’i büyülemiştir. Osmanlı İmparatorluğu’nun son yıllarında yaşayan İzmir’li bu genç renksiz, kızıl sakallı yüzü, iri, mavi ve etrafı koyu halkalarla çerçevelemiş gözleri, çekingen ve acılar içinde kıvranan haliyle “..büyük bir darbe yediği ve yaşama zevkini yitirdiği gözle görülebilen...” (s.48) biridir.

İyi bir eğitim alarak büyümüş Cemil’in, erken yaşta kaybettiği rum asıllı annesinin güzelliği oğluna sirayet etmiştir. Akıllı ve zeki bir genç olarak spor ve eğlenceyi de ihmal etmemekle beraber giderek artan bir merakla okumaya yöneltmiş, eline ne geçerse yoğun bir şekilde okumuş, yabancı ülkelere geziler yapmıştır. Rumca ve İtalyancayı bilen Cemil, İzmir’li bir hahamdan İspanyolca da öğrenmiştir.

Bir süre sonra babasını da kaybedince İzmir’in sayılı zenginleri arasında sayılan Cemil, orta halli bir rum ailenin kızını sever ve onunla evlenmek ister. Ancak, baba ısrarla kızını bir Türke vermek istemez ve onu apar topar İzmir dışından bir rumla evlendirir. Bu durum Cemil’i alt üst eder. İstanbul’a gider ve orada iki yıl eğitim görür. Bu arada delikanlının kitap merakı ve okuma tutkusunu artarak devam etmektedir. Yirmi dört yaşına geldiğinde çok zengin, kültürlü ve aynı zamanda gizemli bir kimse olarak etrafında ilgi ve merak konusu olur... Ege kıyılarını boydan boya dolaşan, Mısır’a ve Rodos’a gidip araştırma ve incelemelerde bulunan, “...hangi dinden, ırktan ve milletten olursa olsun dostluk ettikleri hep bilim adamları...” olan Cemil’le ilgili olarak zamanla bazı söylentiler yayılmaya başlar... Okuduğu kitapların özellikle de Osmanlı tarihi ile ilgili kaynakların etkisi ile benliğini kaybettiği, kendisini tahtını kaybeden bir Osmanlı şehzadesi yani Cem Sultan olarak görmeğe başlamış olduğu rivayetleri dilden dile dolaşır.

Beş bölümden oluşan *Uğursuz Avlu*'da, Fatih Sultan Mehmet'in iki oğlu yani Bayezid'le Cem arasında yaşanan bu olay, iki ayrı düzlemde farklı üslup ve bakış açıları ile verilmiştir. Birincisi, Keşiş Pierre'in Cemil'den dinlediklerinin aktarımı olarak, üçüncü tekil (o) nesnel anlatımıyla düzenlenmiş olup diğeri ise Cemil'in içselleştirip, hayatı ve kimliği ile özdeşleştirdiği, kaderini de bir anlamda ona benzettiği, hüznü ve aynı zamanda trajik olan birinci tekil (ben) anlatımıdır. Birincisi bir tarih metni, diğeri ise çarpıcı bir roman parçası niteliğindedir. Nitekim, Bayezid'le Cem'in konuları bakımından uydukları "Ezeli düşman kardeşler" motifi, dünya kurulumu beri var olan ve edebiyatta çeşitli yönleriyle işlenen bir temadır. Anlatıcı yazar, burada araya girer ve konuyla ilgili olarak şu yorumu yapar:

"...içlerinden biri daha yaşlı ve güçlü, daha tecrübeli ve hayatın gerçeklerine yakın, insanların çoğunu birleştiren, harekete geçiren şeyleri daha iyi bilir. Ne yapmak ve ne yapmamak gerektiği, başkalarından, kendinden nelerin istenip, nelerin istenmeyeceği yine ondan sorulur. Başarı hep onun yanındadır. Öbürü ise onun tam tersidir. Şanssızdır, ilk adımını hep hatalı atar, hayatı uzun sürmez. Görüşleri gerçeklere uymaz. Kardeşiyle yaptığı mücadelede aralarındaki geçimsizlik, çekemezlik kaçınılmaz bir şeydir, baştan yenik sayılabilir..." (s.74)

Burada; yaşlı ve güçlü olan II. Bayezid, 'öteki' ise yani başarısız olan Cem'dir.

"...iki ayrı ağızdan çıkan hikaye bir sonuca varıyordu: birleşmelerine imkan olmayan iki dünya vardı ki, var oldukları süre boyunca birbirleriyle savaşıyorlardı. Ortalarında kalan adam, her ikisiyle de boğuşmak zorundaydı. Padişah oğlu ve padişah kardeşi olan bu adam en ince duygu ve düşüncelerine, en güçlü inancına varıncaya kadar kendisinin de padişah olduğuna inanıyordu. Ama aynı zamanda, dünyanın en zavallı kişisiydi. Önce ihanete, yenilgiye uğramış, sonra aldatılıp tutsak edilmiş, yakınlarından uzaklaştırılmış ve feci bir duruma sokulmuştu. Bütün dünyanın ilgisini üzerinde toplayan bu adam, sonuna kadar kendisine çizdiği yoldan sapmayacak, ne taş kalpli kardeşine ne de ondan faydalanmaya bakan hristiyanlara alet olmayacaktı. Onu elden ele geçiren ve satılık mal haline getiren bu adamların karşısında bir gün bile başını eğmeyecekti." (s. 84)

Yaşadığı kırık aşk, sıra dışı hayatı ve ilgi alanları ile dilden dile dolaşan Cemil'in asıl merakı tarihe ve özellikle de Sultan II. Bayezid ile kardeşi Şehzade Cem'in trajik hikayesine kilitlenmiş ve talihsiz kardeş Cem'in öyküsünden büyülenmiştir. Bu ilgi onda bir saplantı haline gelerek kendi soyutlaması içinde asıl kimliğini silmiş ve adeta Cem Sultan'la özdeşleşmiştir. Cemil için; "kendini şehzade Cem sanıyor... Zaten çevresiyle konuşurken, misafir kabul

ederken hep şehzadenin hallerini takınıyor. Eski dostları da artık Cemil değil, Cem diye bahsediyorlar..” söylentileri devrin şartları sebebiyle onu ciddi ithamlar ve suçlamalarla karşı karşıya getirir.

Hapishanenin sessiz, meczup mahkumu, kendisinin Cem olduğuna inanan ve onun kötü kaderini paylaşacak olan Cemil; Rahip Pierre’e, bir ‘şehrazat’ edasıyla ve adeta trans halinde, altı gün boyunca Cem Sultan’ın hikayesini anlatır. Çünkü bu konu Cemil için çok değerli ve bitmez tükenmez bir hazinedir. Devletin ve zihniyetin kurbanı olarak doğan Cemil, Cem Sultan’ın, ağabeyi Sultan II. Bayezid’e suikast yapma ihtirası ile ilgili içselleştirmiş olduğu bu hikayesi yüzünden, dönemin padişahına karşı bir suikast planlamak şüphesiyle tutuklanıp, İstanbul’daki Uğursuz Avlu olarak bilinen bir hapishaneye konmuştur. Artık onun hikayesi de bilinmez bir akibete doğru sürüklenme yoluna girmiştir...

Burada, Cem Sultan’ın insanî tarafıyla ve iki farklı dünyanın arasında doğu-batı, müslüman-hristiyan, muhalefet-iktidar, büyük-küçük, ihtiras-kader konumlandırılmasında son derece hüznü ve felsefi bir bakış açısıyla değerlendirildiğini görüyoruz.

Ele alacağımız ikinci eser, Vera Mutafoçyeva’nın *Cem Sultan*’ı, anlatım tekniği yönünden de ayrıca üzerinde durulacak nitelikte olup, bu üç eser içinde romana en yakın özellikte olanıdır. Cem Sultan’ın Fatih dönemi sonrası taht kavgası olarak verdiği mücadelenin hikayesini içeren 524 sayfalık hacimli eser dönemin tanıklarının ve ‘Cem Sultan Olayı’nın içinde yer almış kişiliklerin anlatımından verilmiştir. Aynı konuya bulunduğu ve içinde yer aldığı konum mesafesinden yaklaşan ‘ben’/ birinci tekil anlatımlarda bakış açısı kavramının göreceliği, gerçeğin herkese göre değişebileceği noktası önemli bir vurgu olarak kendini gösterir. Adeta Cem Sultan olayının soruşturulduğu veya yargılandığı bir mahkemede, sırasıyla söz alıp kendi konuları ve mesafeleri nispetinde tanıklıklarını, yorum ve değerlendirmelerini aktaran anlatıcılar, kronolojik akış içinde günü gününe yaşanan zengin bir tarihi arka plan ortaya koyarlar. Tahkiyeli eserde ‘anlatı’, ‘anlatma’, ‘anlatım’ kavramlarına özgün bir örnek oluşturacak nitelikte olan eser, dört bölüm halinde düzenlenmiştir. Ağırlıklı olarak Cem Sultan’ın maiyetindeki, kader arkadaşı, dostu ve şiir meclisinin baş kişisi Sadi’nin anlatımları, hiç dillendirilmeyen Cem Sultan kişiliğinin sözcüsü durumundadır. Bu bölümlerde Sadi kişiliği Cem’in hissiyatı ile özdeşleşmiş gibidir.

Birinci bölümde; Fatih Sultan Mehmet’in 1481’de ölümünden sonra gelişen ve iki yıllık süreci içeren dönemin aktörleri, tanıkları ve olaylar aktarılırken Sadi’nin altı ayrı anlatımıyla sürgüne uzanan yolda İstanbul, Konya, Bursa’da yaşananlar verilirken Fatih, Cem ve Bayezid portreleri de etkileyici bir şekilde sergilenmiştir.

İkinci bölümde de ağırlıklı olarak Sadi'nin anlatımının yanında diğer kişiliklerin tanıklığı ile Cem Sultan'ın Avrupa macerası 1487 yılına kadar olan süreç çerçevesinde diyalog, tasvir ve iç konuşmalar halinde, farklı bakış açılarından verilmiştir.

Üçüncü bölümde Cem'in Fransa'daki yılları (1485-87) ve Filipin Helen'le olan aşkının hikayesi yer almıştır. Cem'in bir anlamda iç sesi olan şair Sadi'nin ve Helen'in ağızından aktarılan Cem-Helen aşkı, Avrupa'da ve Osmanlı'da kadın erkek ilişkileri, aşk anlayışı gibi temaları da irdeler.

Dördüncü bölüm, "Şair Sadi'nin 1487 Yılı Sonbaharından 1494 Sonbaharına Kadarki Süreyi Kaplayan Anı Defterinden Bu Soruşturma İçin yazılmamış Olduğu Halde Ona Çok Yararı Dokunan Parçalarıdır" başlığı altında Sadi'nin günlük biçiminde tuttuğu anıları ve 1499 yılına kadar yaşanan olayların farklı bakış açılarını içerir. Düzenleme ve içeriğin bu şekilde seyrettiği eserde Vera Mutaftçıyeva'nın, Giriş kısmına koyduğu yorum da 'Öteki' konumunu ve bu meseleye bakışın analizini son derece çarpıcı bir anlatımla sergilediği pasajlarla doludur.

'Öteki' sorunsalına getirilen yaklaşımların gerisinde iki rakip kültür paradigması olduğu (Keyman 1999: 78) kabulünden hareketle bu giriş yazısı, içerik olarak; kültürler ve uluslararası ilişkilerin 'öteki'yle sürekli bir etkileşim halinde olduğu, 'öteki'ni bilme ihtiyacı, 'öteki'ne karşı olan genel ve egemen eyilimin eleştirisi olarak dikkat çekici niteliktedir. Bu aynı zamanda, hem Batılı hem Balkan ve Balkanist tarih Osmanlı tarihi uzmanı olan yazarın, getirdiği hükümler ve ulaştığı sonuçları sergilemesi yönünden ve olayın devletler arası bir mesele haline gelmesi bakımından da önemlidir. Mutaftçıyeva şunları söylüyor:

"Cem adı, yüzyıllarca önce herkesin dilinde olmasına karşın, çoktan unutuldu. O zamanlar Cem'le ilgili şiirler yazılıyordu. O günlerde gazeteler yayınlansa ve bu gazetelerin tefrikaları olsaydı, belki günlerce yaşamı anlatılacaktı.. Ülke ülke gezen aşıklar Cem için ağıtlar söylüyorlardı. XV. yüzyılda, Batılıların Zizim adını verdikleri Cem Sultan'dan daha ilginç, daha heyecan verici konu bulunamazdı.

Yazarlar ve ozanlar için, çoğu zaman olduğu gibi, Cem ancak bir konu idi. Üzerine akıllarına geleni işledikleri bir kanaviçe. XV. Yüzyıl dünyası için Cem, talihsiz bir yalnız adam, kendisi gibi yalnız ve can sıkıntısından bunalmış soylu kadınlarca acımasızca aldatılmış bir sevgili idi. Onlara göre Cem, saray oyunlarının kurbanı olmuş, insanlar tarafından aldatılmış, billur gibi temiz bir gençti.

Gerçekte bu Cem Sultan değil, XV. yüzyılın bir kahramanıydı. Ona herhangi başka bir ad da verilebilirdi fakat Zizim'in doğulu, giz dolu ve çok yaygın olmak gibi üstünlükleri vardı.

Romantik kurban Zizim'in adı çok zaman dillere destan oldu. Sonra da unutulup gitti. XVIII. yüzyılda başka kahramanlar geldi; daha da ayrıntılarla dolu olarak onu XIX. yüzyıl izledi.

Bizi bugün yeniden Cem'e döndüren nedir?

Örneğin; Cem'in şimdiye kadar gerçek anlamda açıklanmamış olmasıdır. Gerçi o, eceliyle öldüğünü kanıtlamak için, ölümünden dört yıl sonra mezarından çıkartılmıştır. Ama bizim için önemli olan onun ölümü değil yaşamı, hiç kimsenin tanımlamak istemediği gerçek yaşantısıdır.

Gözlerimizi, yalnızca acınacak bir kurban olmadığı için Cem'e doğru çeviriyoruz. Cem'in yazgısı bazı gerçeklerin yeni olmadığını, bunların yalnız bugün değer taşımadığını, tarihin durmadan sergilediği büyük ve sonsuz gerçeklerin var olduğunu gösteriyor. Bunlardan biri olarak söz gelişi, insan ile yurdu arasında bu gün bile tam olarak açıklanamayan bir bağımlılık vardır. Bazıları 'taş yerinde ağırdır' diyorlar, bazıları ise 'kimse öz yurdunda peygamber değildir' diye karşılık veriyor. Bu gerçek eskimez, zamanı geçmez; insanlar ve yurtlar var oldukça, sürgünün yazgısı her zaman konu olacaktır.

Gözlerimizi Cem'e doğru bu gün üçüncü bir nedenle daha çeviriyoruz. Cem olayında, on beş yıl boyunca-Doğu ile Batı'nın siyaseti açık biçimde ortaya çıktı. Sonradan bu olaya, belki de haklı olarak 'Doğu sorununun başlangıcı' dediler. 'Doğu sorunu'nun Rusya'nın sıcak denizlere doğru ilerlemesi ve Batı'nın bu ilerlemeye engel olma çabalarıyla başladığını kabul edelim. Yeni tutsak edilmiş Balkanların kurtuluşu, hiçbir zaman Cem olayında olduğu kadar kolay gerçekleşebilir bir şey değildi. Batı'nın bu fırsatı kaçırdığı söylenemez. Bazıları bunu yanlış hesaba bağlar ama doğru değildir. Hesap iyi yapılmıştı.

Bu hesap bize çok pahalıya mal oldu. Her şeyden önce gelişmemiz gecikti. Çekilen acıların sözünü etmiyoruz; çünkü tarihte duygusal görüşlere yer yoktur.

İşte en çok bundan dolayı Cem olayına gözlerimizi çeviriyoruz. Balkanlarda geçen ve Balkanlaşmayla sona eren oluşumun tarihsel yazgı sorunu olduğuna inanmamız için uzun çaba harcadılar. Demek istedikleri şudur: 'Ne yapalım, Balkanlar Doğu'ya açılan kapının eşliğindeyse ve bütün barbar akınları onun üstünden geçiyorsa suç kimde? Acınızı anlıyoruz!' demek istiyorlar fakat coğrafya insanın direnmesi dışında coğrafya olarak kalıyor...

Ne de olsa bizi anlıyorlar (?) fakat bizim de bir şeyler anladığımızı neden söylemeyelim? Örneğin, Cem olayında (ve genellikle olayda) gerek tarihsel yazgı gerekse coğrafyayı aramamız gereksizdir. İnsanın istediği 'Doğu sorunu'nu da daha başlangıcında yöneten bir çok kişinin

isteği gerçekten tarihsel yazgının ve coğrafyanın dışındaydı. Bu insanların coğrafyaya da, yazgıya da kucakları açıktı. İkisinden de ustaca yararlandılar.

Gerçekte sorun o kadar karmaşık değildir. Biz de, ötekiler de tarihte duygusallık olmadığını iyi biliyoruz. İyi niyetli bir biçimde tarihsel yazgı adı verilen o acılarla yüklenmiş olduktan sonra böyle kabul edilmemiz yararsızdır.

Bu olayın tanıkları çoktan ölmüşlerdir fakat çağdaş yargılama yöntemlerinde, büyük bir olay söz konusu olduğunda, ölülerin de konuşurulması güç bir şey değildir. Karşı koyacakları da pek düşünülemez. Ayrıca onların durumu da kolaydır. Yalnız tarihin yargısını bekleyebilirler. Böyle bir yargı da kimseye zarar vermez; çünkü hem çok arkadaşları hem de birtakım nedenlere bağlıdırlar. “ (Mutafçıyeva 2002, 5-7)

Bu söylemde Türk-Osmanlı yani bize göre 'öteki'nin olduğu kadar, Batı içinde Balkanlı olmanın getirdiği bir diğer 'öteki' duruş daha vardır. Osmanlı-Avrupa, Doğu-Batı, geçmiş-gelecek ve daha pek çok ikilemin getirdiği tarihi muhasebeyi Balkan meselesi ve 'Cem Sultan' olayının çözümlemesi bağlamında yapan Vera Mutafçıyeva'nın, çoklu anlatım ve bakış açısı ile kurguladığı ve adeta bir soruşturma kitabı olan bu eseri başlı başına bir inceleme konusu olabilecek niteliktedir.

Son olarak ele alacağımız; Fransız gazeteci, yazar, diplomat ve siyaset bilimci Edouard Sablier'in *Cem Sultan-Bourganeuf Mahpusu* adlı eseri, Academia Française ödülünü kazanmıştır. Fatih'in küçük oğlu Cem'e hitaben “Oğul, sultan olacaksın sen!..” cümlesiyle başlayan ve ayrı başlıklar halinde on üç ana bölüm ve içerik akışının sergilendiği alt başlıklardan oluşan eser, üçüncü tekil şahıs / 'o' anlatımı ve yer yer diyalogların eşlik ettiği bir kurguyla ilerler. Cem, ana karakter olarak dramatik kaderinin rüzgarında, Doğu ve Batı'nın paylaşmadığı son derece önemli, değerli bir o kadar da stratejik bir konumla çizilmiştir. Kitabın başında “Yazarın Notu” olarak şu ifadelerle yer verilmiştir:

“Bu kitapta yer alan diyaloglar eserin 'tarihsel anlatı' olarak adlandırılmasını sağlayacak şekilde okurlara 'kurgusal' gelebilir. Hiç kuşku yok ki bu şaşırtıcı hikayenin kahramanlarının yaptıkları konuşmalar, yazar tarafından oluşturulmuştur. Şurası unutulmamalıdır ki, bu diyaloglar asla yazarın romanlaştırma çabasının bir sonucu olarak ortaya çıkmamıştır. Yazar bu biyografiyi, dönemin kronikleri üzerinde yaptığı incelemelere dayanarak hazırlamış...”

Kitabın arka kapağındaki tanıtım cümleleri de içerik, konuya yaklaşım, bakış açısı ve üslubun nasıl olduğu konusunda açık bir fikir vermektedir:

"Cem Sultan, Osmanlı'nın kadersiz şehzadesi, annesinin kıymetli Zizim'i. Babası Fatih Sultan Mehmed'in, "Oğul, sultan olacaksın sen!" diyerek kendi yerine hazırladığı, ama ondan daha büyük olan ağabeyi Bayezid'in İstanbul'a kendisinden daha önce varmasından sonra tahtı eline geçirdiği ve bu yüzden ona açtığı savaş bayrağıyla, koca Osmanlı İmparatorluğu'nu ilk defa bölünme tehlikesiyle yüz yüze getiren ve-
liht...

Uğradığı ihanetlerle birlikte ağabeyine yenildikten sonra, önce Memlûklere, sonra Rodos şövalyelerine sığınan Cem Sultan için, ondan sonrası artık uzun yıllar sürecek bir sürgün hayatıdır. Bu sürede Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaşan ve Türklerin giderek yayılmasından büyük endişe duyan Hristiyan kralları ve imparatorları ile Papa'nın savaş stratejilerinin elinde bir kozdur.

Bir yandan, kendisine sadık adamlarıyla birlikte oradan oraya sürük-
lendiği ve sonuçsuz aşklar yaşadığı bir mahpus hayatı sürer, bir yan-
dan da içindeki giderek küçülen taht özlemiyle yanıp tutuşarak Avru-
pa'nın egemenlerinden medet umar. Oysa, tarih onun yazgısını çok-
tan biçmiştir. O, Anadolu'ya, ancak öldükten sonra gelecektir, o da
ağabeyinin nasılsa gösterdiği himmet üzerine...

Bugün Bourganeuftan geçenler, Zizim Kulesi'ni mutlaka ziyaret eder-
ler. Daha sonra Victor Hugo ve Lamartine'i de çok etkilemiş olan bu
kule, yıllar boyunca Cem Sultan'ın ve yandaşlarının hapisanesi ol-
muştur. Cem Sultan-Bourganeuf Mahpusu, tarihinde ilk defa Osman-
lı'yı ikiye ayıran bir şehzadenin hazin ve trajik öyküsünü anlatır size.."

Eserin; I. Bölüm-Fatih'in Oğlu, II. Bölüm-İki Başlı İmparatorluk III. Bölüm-
Uzun Süren Takip, IV. Bölüm-Rodos Şövalyeleri Tarikatı, V. Bölüm-Güler
Yüzlü Hristiyanlık, VI. Bölüm-Aşkla Karşılaşma, VII: Bölüm-Casuslar, VIII.
Bölüm-Auvergne Başrahipliği, IX. Bölüm-Zizim Kulesi, X. Bölüm Saint
Pierre'de Bir Müslüman, XI. Bölüm-Sonunda Özgürlük, XII. Bölüm-
Muamma, XIII. Bölüm-Kim Kazandı ? ana başlıklarının içeriği, farklı bir kurgu
ve üslupla benzer şekildedir.

Beş asır öncesinden hüzün, acı ve ıstırap dolu bir hikâyenin kahramanı olan
ve Türk tarihinin en bahtsız isimlerinden Cem Sultan, Fatih'in şehzadesi ola-
rak zamanının en meşhur alimlerinin elinde yetişti. Devlet idaresine daha
çocuk yaşlarda alıştırdı; sancak beyliği ve valilik yaptı. Babası 1481 Mayıs-
'ında öldüğü zaman Cem, henüz yirmi iki yaşındaydı ve tahta ağabeyi
Bayezid geçti. Cem başkaldırarak sultanlığını ilân etti ama ağabeyinin gön-
derdiği orduların karşısında yenildi. Osmanlı topraklarını terk ederek Mısır ve
Hicaz taraflarına gittikten sonra Anadolu'ya geçip ağabeyiyle tekrar savaşa
tutuştı ve yenilince de memleketinden ebediyen uzaklaştı.

Böylece, yüz yıllar boyunca tarihin en büyük gurbet maceralarından sayılacak olan on üç yıllık bir sürgün hayatına atıldı. İlk durağı Rodos'tu... Adanın hâkimi olan şövalyeler Cem'i hem Avrupa'ya, hem ağabeyi Bayezid'e pazarlamaya çalışarak iki taraftan da binlerce altın kopardılar ama daha sonra bir Türk baskını endişesiyle Cem'i Fransa'ya geçirdiler. Avrupa'daki hemen bütün devletler Cem'i ele geçirebilmek için uğraşüyor, şövalyeler de şehzadeyi bir şehirden ötekine taşıyorlardı. Şövalyelerin reisi d'Aubusson bu tehlikeli maceranın yönünü değiştirerek yüklü bir para ve kardinal unvanı karşılığında Cem'i Roma'ya, Papa Innocent'e sattı. Fatih'in bu en sevgili oğlu, giderek Roma'da Hristiyan dünyasının Türkler'e karşı kullandığı, hem pazarlık hem tehdit konusu haline geldi... Papa'nın hayali Cem'i İstanbul'a karşı başlatılacak bir Haçlı seferinde kullanmak olduğu için Tuna boylarında bir Macar ordusu bekletiliyordu ancak şehzade, memleketine karşı olan bütün bu teklifleri reddetti. Venedikliler'le Napoli Krallığı Cem'i Papa'nın elinden alabilmenin, Papa İstanbul'dan daha fazla haraç alabilmenin peşindeyken, Bayezid, tahtının rakibi Cem'i kendisine iade etmeleri yahut öldürmeleri için Vatikan'ı hazineler teklif ediyordu. Papa ise, İstanbul'un altın musluklarını açık tutabilme çabasıyla Cem'i kaleden kaleye naklediyor ve İstanbul'dan devamlı haraç kesebilmenin tadını çıkarıyordu. Papa Innocent ölünce yerine dönemin İtalya'sının en kanlı ailelerinden Borjiyalardan Roderica aldı ve VI. Alexandre ismiyle papalık tahtına oturdu. İtalyanlar Cem'i Alexandre zamanında da pazarlayarak Bayezid'den tehditle veya vaadlerle her sene sandıklar dolusu altın almayı sürdürdüler. Fransa Kralı VIII. Charles, Cem'i kullanarak Kudüs'e doğru bir Haçlı Seferi planladı. Şehzadeyi ele geçirmek ve duruma el koymak için Roma'ya girdi ve Papa, Cem'i krala vermekten başka çaresi kalmayınca şehzadeyi Fransız kralına teslim etti. Ancak, bahtsız Cem Sultan bir başka gurbette rahatsızlandı ve birkaç gün sonra 1495'te acılar içinde kıvranarak can verdi. Papa, senelerce haraç kaynağı olan şehzadeyi başkasına yâr etmemiş, Kral'a vermeden önce zehirlemişti.

Cem'i on üç yıl Osmanlı'ya ve İstanbul'a karşı senelerce koz niyetine kullanan Avrupa, şehzadenin cenazesini bile para vasıtası haline getirdi. Tabut yeniden şehir şehir dolaştırıldı. Cenazesi Bursa'ya getirilip defnedildiğinde ölümünün üzerinden dört sene geçmiş ve on üç yıl, kardeşi Cem'in tahtını elinden alacağı korkusuyla yaşayan Bayezid'e çok büyük bir hazineye mal olmuştu.

Olay örgüsünü toparlamaya çalıştığımız eser boyunca kurguya eşlik eden belgesel anlatılar, mektuplar, çeşitli tarihi kaynak ve kronik parçaları, tanık metinler olarak akış içinde yer alır. İstanbul'un fethinden itibaren Fatih Sultan Mehmet, fetih şuuru, inanılmaz pazarlıklara konu olan Cem, Cem Şairleri, Bayezid, tarihi-coğrafi konumu ve önemiyle İstanbul, Bursa, Osmanlı ve

Osmanlılık kavramı, Anadolu ve Rumeli, Hristiyan Avrupa, tarikat yapısı, konumu ve stratejileriyle Rodos şövalyeleri gibi konular çeşitli tasvir, çözümleme ve diyaloglar eşliğinde sergilenmiştir.

Cem Sultan'ın insani özellikleri; aşırı duyarlılığı, zaafı, üstünlükleri, aşkları, gurur ve pişmanlığı, vatan hasreti, tutsaklığı, sürgün psikolojisinin boyutları, olaylara bağlı olarak yansıtılırken, 'öteki' bağlamında Cem Sultan portresi, on üç yıl boyunca tahtı elinden alacağı korkusuyla yaşayan (Ayvazoğlu 1987: 171) Bayezid'e göre daha sıcak, olumlu ve aynı zamanda trajik olarak çizilmiştir.

KİM KAZANDI? başlıklı son bölümünün açılımında ise 'öteki' bakış açısıyla Cem Sultan'ın şahsında yaşanan ve doğu-batı, Osmanlı-Avrupa, müslüman-hristiyan ikileminde dünya tarihini yönlendiren bu trajik hikayenin bir muhasebesine gidilerek; Osmanlı İmparatorluğu'nun iki kardeşin bu mücadelesiyle kısa bir sarsıntı geçirmiş olduğu, bu arada Rodos şövalyelerinin vakit kazandığı ancak Fatih'in torunu Kanuni Sultan Süleyman zamanında hristiyanlığın doğudaki son siperi olan Rodos adasının da düştüğü ifade edilmiştir.

Akademik kimlikleri de olan 'öteki' konumundaki üç batılı yazarın (İvo Andric, Vera Mutafçıyeva, Eduard Sablier) üç eserinde 'öteki' bakışıyla yer alış biçimini öne çıkardığımız Cem Sultan, bizim olduğu kadar Batı'nın da ilgi odağı olmuş ve ayrıntılarıyla vermeye çalıştığımız bibliyografyada da görüleceği üzere çeşitli edebî eserlerin ve araştırma nitelikli pek çok çalışmanın konusu olmuştur. Eksikleri de olabilecek bu bibliyografik döküm, Cem Sultan'ın ve 'Cem Sultan Olayı'nın yerli ve yabancı bakışı açısından farklı zaman ve düzlemlerde vazgeçilmediğini, defalarca ele alınmış ve işlenmiş bir konu olarak önemini sürdürdüğünü göstermektedir.

Notlar:

* İvo Andric;

Saraybosnalı Katolik Sırp bir ailenin çocuğudur. 1892 yılında Travnik'te (1686-1851 yıllarında Bosna eyaletinin merkezi) doğar. Babasını küçük yaşta kaybedince annesinin ailesinin yaşadığı Drina kıyısındaki Vişegrad kasabasında geçen çocukluğu ve ilk gençliği, onun duygu ve düşünce dünyasının gelişmesinde etkili olmuştur. İlk öğrenimini burada, orta öğrenimini Saraybosna'da tamamlar. Üniversite yıllarında politika-ya ilgi duyarak Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun sınırları içinde yaşayan Slavların kurtuluş mücadelesine katılır ve Devrimci Gençlik Örgütü 'Genç Bosnalılar'da yer alır. Haziran-1914'te Avusturya veliahtı Ferdinand bu örgütteki gençlerden biri tarafından öldürülünce, o da tutuklananlar arasındadır. 1914/17 yılları arasında tutuklu kaldıktan sonra sürgüne gönderilir. Daha sonra yarım kalan üniversite öğrenimini tamamlayarak, akademik kariyer yapar... Yugoslavya devletinin kurulması üzerine hariciyede görev alarak II. Dünya Savaşı'na kadar diplomatlığı ve edebiyat çalışmalarını bir arada sürdürür.. Savaş yıllarında Alman işgali altındaki Belgrad'da yaşayan

yazar, savaş sonrasında milletvekili olur. Yugoslav Yazarlar Birliği Başkanı ve Sırp Bilimler Akademisi üyesi olan İvo Andrić, 1961 Nobel Edebiyat Ödülünü almış ve 1975'te Belgrat'ta ölmüştür.

Edebiyata çevirilerle başlamış, 1918'de *Hapishane Anıları*'nı yayımlamıştır. Bunu sürgündeyken yazdığı *Ex-Ponto / Sürgünden Notlar* adlı lirik yazıları izler. Hikaye ve romanlarıyla edebiyat hayatını sürdüren Andrić'e asıl ününü sağlayan romanı 1945'te yayınlanan *Drina Köprüsü*'dür.

500 yıllık ortak yaşantı ve yerel yapılanmalardan kaynaklanan tarih, gelenek, görenek, folklor ve dil bağlarıyla sıkı sıkıya ilişkili olan hikaye ve romanlarında konular, Bosna ve çevresinden alınmıştır.. Bosna tarihinin yanında; Osmanlı egemenliğinden sonra orada oturan Türklerin, müslüman ve ortodoks slavların, katolik hırvatların, Fransisken papazların, yahudilerin, Avusturyalıların ve çevreyi haraca kesen haydutların yaşayışları, gelenek, efsane, savaşlar, kin ve ihtirasları eserlerinin dokusunu oluşturur.

Türkçeye çevrilen eserleri; *Drina Köprüsü* (1962), *Gün Batarken* (1963) / *Travnik Günlüğü* (1999), *Uğursuz Avlu* (1964), *Bosna Hikayeleri* (1965), *Ver Elini Çocukluk* (1978), *Irgat Siman* (1983), *Ömer Paşa* (2004)

* Vera Mutefçiyeva;

Bulgar yazarı, 1929 yılında Sofya'da doğdu. Sofya Üniversitesi Tarih Bölümü'nü bitirdikten sonra Osmanlı Tarihi Bölümü'nde uzman oldu. Osmanlı tarihi alanında çeşitli araştırmalar yaptı. 1965 yılında yayınlanan *Üçüncü Selim* adlı romanıyla büyük ün kazandı. İkinci romanı *Cem Sultan*, Vera Mutefçiyeva'yı daha ünlü bir yazar yapmış, Cem Sultan beş dile çevrilerek yayınlanmıştır.

Bilimsel araştırmalarına ara vermeden, belgesel tarih romanı alanında da çalışmalarını sürdüren Vera Mutefçiyeva'nın başlıca eserleri: *Üçüncü Selim*, *Cem Sultan*, *Son Şişmanoular*, *Şövalye*, *Klio ve Muza*..

* Edouard Sablier; .

Bir "Le Monde" yazarı olan Edouard Sablier, halen Fransız Diplomatik Basın Kuruluşu'nun Onursal Başkanı'dır. 1963-1969 yılları arasında ORTF'de Enformasyon Müdürlüğü'nde bulunmuştur. Ayrıca Europe 1'de köşe yazarlığı, France Inter'de başarılar yapan Sablier, *De l'Oural 'a l'Atlantique* (Ural'lardan Atlantike, 1963), *İran, la poudre*'ere (Barut Fıçısı İran, 1962), *Le Fil rouge, histoire secr'ete du terrorisme* (Terörizmin Gizli Tarihi, 1983) ve *L'Ecole française deu terrorisme* (Terörizmin Fransız Okulu, 1993) gibi önemli kitapların da yazarıdır. Edouard Sablier, Fatih Sultan Mehmet'in en küçük oğlu Cem Sultan'ın hayatını konu alan *DJEM SULTAN Le Prisonnier de Bourganeuf /Perrin 2000* (Bourganeuf Tutsağı Cem Sultan) adlı kitabıyla, Academie Française tarafından tarih ve sosyoloji dalında "2001 Diane Potier-Boes Gümüş Madalya" ödülüne layık görüldü

Cem Sultan Bibliyografyası

A) Edebiyat ve Sanat Eserleri

- ANDRİC, İvo (1964) *Uğursuz Avlu*, (Çeviren: Aydın Emeç, İstanbul: Ağaoğlu Yayınevi, 170 sf
- BAHADIROĞLU, Yavuz (1986), *Cem Sultan* (I); *Cem Sultan'ın Gurbet Sürgünü* (II), İstanbul: Nesil Yayınevi
- BALI, Lamia (1969), *Cem Sultan-Radyo Tiyatrosu*
- BAŞOĞLU, Ayhan (1971), *Cem Sultan* (Çizgi Roman), İstanbul
- CAZALS; Patrick (1998), “Zizim Kulesi Oduncuları” sinema filmi (Cem Sultan'ın yaşamına da değinen yapım, bugün Bourgneuf'teki Türklerin günlük yaşamlarından kesitler sunarak iki farklı uygarlığın buluşmasını konu ediyor.)
- MORRİS, Roderick Conway (1997), *Cem Sultan, Bir Saray İspiyoncusunun Anıları* (Çeviren: Hakan Türkkuşu), 315 sf., (ilk baskı 1990), İstanbul: Milliyet Yayınevi
- MUTAFÇIYEVA, Vera (1971), *Cem Sultan Olayı* (çev. Naime Yılmaer), İstanbul: May Yayınları, 491 sf.
- MUTAFÇIYEVA, Vera (2002), *Cem Sultan*, (Çev.: S. Mollov, S. Velikov, N. Uğurlu), İstanbul: Örgün Yayınevi, 524 sf.
- OFLAZOĞLU, A. Turan (1986), *Cem Sultan: Tragedya / İki Perde*, Ankara: AKM Yayınları
- REY, Cemal Reşit (1921), *Cem Sultan*, (1920-1923 yılları arasında Paris'teyken yazdığı 3 operadan biri)
- SABLİER, Eduard (2001), *Cem Sultan-Bourganeuf Mahpusu*, (Çeviren. Nuriye Yiğitler), İstanbul, Everest Yayınları, 1.Basım, 167 sf.
- TAN, Turhan (1948) *Cem Sultan*, İstanbul: İstanbul Yayınları, Remzi Kitabevi Matbaası-Güven Basımevi, 303 sf
- TEZEL, Y.- DEMİRALP, Ü. (1959), *Cem Sultan-Tarihî Roman*, Ankara
- TÜLBENTÇİ, Feridun Fazıl (1980), *Cem Sultan-Büyük Tarihi Roman*, İstanbul: İnkilap ve Aka Kitabevi, 3.baskı

B) Diğer

- (ALTINAY), AHMED REFİK (2000), *Cem Sultan*, (Yayına Hazırlayan: İbrahim Erdoğan), İstanbul: Timaş Yayınları, Osmanlı serisi
- ALTINAY, Ahmet Refik (2001), *Sultan Cem*, (Hazırlayan: İ. Delioğlu), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- ARVAŞI, A. Sırrı (2000) *İz Birakanlar; Gittin Ama Sesin Kaldı Bu Kubbede*, İstanbul: Gelecek yayınları, 1.baskı, s. 186-190
- AYNUR, Hatice (1995), “Cem Şairleri”, *Yazıdan Söze Edebiyat Sohbetleri*, B.Ü. TDE Böl. (19-21 Nisan), *İlmî Araştırmalar*, S: 9, İst.2000, s.33-43).
- AYVAZOĞLU, Beş, (1987), *Geçmişi Yeniden Kurmak*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul.
- BANARLI, Nihat Sami (1971), *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, I, İstanbul: MEB.Yayınları

- BAYSUN, M. Cavid (1945), "Cem", *İslâm Ansiklopedisi*, 3, İstanbul: 69-81
- BAYSUN, M. Cavid (1946), *Cem Sultan (Hayatı ve Şiirleri)* İstanbul: Ahmet Halit Kitabevi
- BÜYÜK TÜRK KLASİKLERİ (1985), "Cem Sultan", C: 2, İstanbul: Ötüken-Söğüt Yayınevi, s. 181-192
- DANIŞMENT, İsmail Hami (1954), "Vâkı'ât'a Nisbetle Gurbet-nâme", *Fatih ve İstanbul*. II/7-12: 211-270.
- DURAK, Mustafa (1997), "Cem Sultan Şiirinde Duyarlık" *Bursa'da Bir Başka Zaman*, Bursa Kitaplığı:2, Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları 2, Bursa: Özsan Matbaacılık
- ERDEM, Hakan (2004), "Rönesans Avrupa'sında Mültecilik ve Ölüm; Vakıat-ı Sultan Cem", Sabancı Üniversitesi-Sakıp Sabancı Müzesi (23 Aralık 2003-18 Nisan 2004) 'Medicilerden Savoylara Floransa Saraylarında Osmanlı Görkemi' Sergisi Kapsamında Düzenlenen Müze Konferanslarından...)
- ERGUN, Sadettin Nüzhet (1946), *Türk Şairleri II*, İstanbul
- EROĞLU, Haldun (2004), *Osmanlı Devletinde Şehzadelik Kurumu*, Ankara: Akçağ Yayınevi
- ERSOYLU, Halil (1989), *Cem Sultan'ın Türkçe Divanı*, Ankara: TDK Yayınları
- ERTAYLAN, İ.Hikmet (1951), *Sultan Cem*, İstanbul
- ERTAYLAN, İ. Hikmet (1951), *Falname*, İstanbul
- EYİCE, Semavi (1973), "Sultan Cem'in Portreleri Hakkında", *Belleten*: 37 : 1-149.
- GÜNGÖR, Erol (1999), *Tarihte Türkler*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 9.baskı
- HOCA SADEDDİN (1279), *Tâcü't-Tevarih II*, İstanbul: (2.baskı.1979).
- HORATA, Osman (2000), "Cem Sairleri: Bir Kader Birliğinin Anatomisi", *Bilig*, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, S: 15 /Güz- 2000, s.91-110. (2001), "Vâkiât-ı Sultan Cem'de Batı Kültürü Hakkında Bazı Egzotik Dikkatler", *Millî Folklor*, Kış 52, s. 72-78.
- İSEN, Mustafa (1997), "Cem Şairleri", *Ötelerden Bir Ses*, Ankara: Akçağ Yay. (*Hisar*, 262 (1979): 27-28)
- KALPAKLI, Mehmet (1999), "Bahtsız Şehzadenin Bahtsız Divanı", *Kebikeç* 7-8, Ankara:, s.33-44
- KARA, Mustafa (1995), "Vefatının 500. Yıldönümünde Gurbette Garip Bir Şair", *Dergâh*: 66 (1995): 22.
- KARACA, T. Nesrin (2003), "İvo Andrić'in Uğursuz Avlu Romanında Hapishane ve Osmanlılar", *Marmara Üniversitesi-Türkiyat Araştırma Merkezi*, 4-5 Aralık 2003 -'Hapishaneler' Sempozyumu'nda sunulan bildiri. (Zindanlar ve Mahkumlar kitabında basılacak)
- KEYMAN F.-MUTMAN M.-YEĞENOĞLU M. (1999) (Derleyenler), "Farklılığa Direnmek: Uluslararası İlişkiler Kuramında 'ÖTEKİ' Sorunu", *İletişim Yayınevi*, 2.Baskı, 106
- KURNAZ, Cemal (1997), "Cem Sultan'ın Oğuz Han Mersiyesi: Bir Kaside mi, Üç Gazel mi?", *Divan Edebiyatı Yazıları*, Ankara: 415-420.

- KORELLİ, Engin (2003), "Cem Sultan", Yağmur Dergisi, S: 19
- LEFORT, Jacques (1981), Documents Grecs dans les Archives de Topkapı Sarayı, Contribution a l'histoire de Cem Sultan, (Topkapı Sarayı Arşivlerinin Yunanca Belgeleri, Cem Sultan'ın Tarihine Katkı, (Çev. Hatice Gonnet), Ankara.: TK Yayını
- MERİÇ, Münevver (1991), "Cem Sultan'ın Yeni bulunan Fâl-i Reyhân-ı Cem Sultan Adlı Eseri", *Tarih ve Toplum*, c.16, sayı:96; c.17, sayı:97:64.
- OKUR, Münevver (1992), *Cem Sultan Hayatı ve Şiir Dünyası*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları
- PAKALIN, M. Zeki (2000), Ahmet Refik, *Cem Sultan*, "Sultan Cem" İstanbul: Timaş Yayınları, s.152-186
- RADO, Şevket (1969), "Sultan Cem'in Başına Gelenler: Vakıat-ı Sultan Cem" (Sadelleştirilmiş Metin), *Hayat Tarih Mecmuası*, 5(49): 6-8, 5(50) 4-9; 5(51): 10-14; 5(52): 11-15; 5 (53): 11-15, 5(54): 9-13
- ŞAKİROĞLU, M. ve KUT, Günay (1993), "Cem Sultan", *TDV İslam Ansiklopedisi* /. C, s. 283-285
- ŞEHSUVAROĞLU, Haluk (1958), "Cem Sultan ve Acıklı Hikayesi", *Resimli Türk Mecmuası*, C:III, Mart
- UĞURCAN, Sema (1996), "İvo Andriç'in Eserlerinde Türk Kültürünün İzleri", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, Y:25, Ekim, S:4, s. 261-278
- UĞURLU, Nurur (2002) Vera Mutafçıyeva: *Cem Sultan* (içinde), "Cem Sultan Olayı", İstanbul: Örgün Kitabevi, s.8-23
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı (1984), *Osmanlı Devletinde Saray Teşkilatı*, Ankara: TTK Yayını
- VATİN, Nicolas (1997), Sultan Djem, Un Prince Ottoman dans l'Europe du XVe siecle d'aprees sources contemporaines; *Vâkıât-ı Sultan Cem*, Euvres de Guillaume Caaursin, Ankara: TTK Yay (2004), Rodos Şövalyeleri ve Osmanlılar, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları

Sultan Djem As Romantic Victim in Three Western Works

Assist. Prof. Dr. Nesrin TAGIZADE-KARACA*

Abstract: Sultan Cem (Djem), who was called 'Zizim' by Europeans in the 15th century, is not only a historical personage but also the hero of a dramatic story which has often inspired Western writers and artists. His struggle for the throne with his elder brother, Bayezid II, his thirteen-year long exile and imprisonment, his colorful personality, and his an original and interesting personality.

This topic, which equally draws the attention of both the East and the West, also constitutes the beginning of our relationship with Europe. The topic, therefore, possesses political, diplomatic and historical significance.

This study aims to evaluate Sultan Cem and his life as exile in Egypt, Rhodes, France and Italy by analyzing three works by three European writers whose perspectives were that of the "other".

The works in question are 'The Damned Yard' by Ivo Andric, 'Sultan Cem' by Vera Mutafciyeva and 'Djem Sultan: The Prisoner of Bourgneuf' by Eduard Sablier.

Key Words: The Ottoman Empire, The West, Sultan Cem, Exile, Narrative, Ivo Andric, Vera Mutafciyeva, Eduard Sablier.

*Baskent University, Faculty of Science and Letters / ANKARA
nkaraca@baskent.edu.tr

Джем Султан как "Романтичная Жертва" в трёх Западных произведениях

Помощник Доцента Доктор Несрин Тагизаде- Караджа*

Резюме: Джем Султан известный на Западе 15 века под именем "Зизим", наравне с тем что является исторической личностью является драматическим героем в культуре и литературе как у нас, так и на Западе. Безуспешная борьба за трон со своим братом Беязытом Вторым, тринадцатилетняя ссылка и рабская жизнь, многогранная личность, поэтизм и собрание стихотворений всё это составляет оригинальный характер этого человека. Его персона привлекающая одинаковое внимание Востока и Запада имеет большое историческое, дипломатическое и политическое значение в основе характера наших с Западом отношений.

В этой работе будут исследоваться портрет Джем Султана и период ссылки в Египет, Родос, Францию и Италию на основе трёх произведений переведённых на турецкий язык трёх Европейских писателей. Это; Иво Андрич " Зловещий Суд", Вера Мутафчиева "Джем Султан" и Эдуард Саблиэр " Джем Султан заключённый в тюрьму Боурганеуф".

Ключевые слова: Османская Империя, Запад, Джем Султан, Ссылка, Иво Андрич, Повествование, Вера Мутафчиева, Эдуард Саблиэр

* Башкентский Университет, Факультет Естественных и Литературы, Отделение ТДЕ/ Анкара
nkaraca@baskent.edu.tr

Niğde'ye Yapılan Sürgünler

Dr. Salih ÖZKAN*

Özet: Osmanlı döneminde sürgün olayı hem kolonizasyon hem de ceza metodu olarak kullanılmıştır. Bununla birlikte Cumhuriyet döneminde sürgünler daha çok ceza metodu olarak karşımıza çıkmaktadır. Sürgün olayında kişi hapis cezasının çoğunu bitirdikten sonra genelde hapisten tutulmamaktadır. Geri kalan yıllar için sürgüne gönderilmektedir. Bunun oranı genellikle hapis süresinin beşte biri kadardır. Bu bir anlamda mahkumun problem yaratamayacağı özel bir mahalde zorunlu ikamete tabi tutulması gibidir. İkinci çeşit sürgün ise, bölge güvenliği açısından sınıra yakın yerlerde oturması sakıncalı olan kişilere uygulanmıştır. Bunlar sınır boylarından uzak yerlere zorunlu ikamete gönderilmişlerdir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Niğde'ye sürgün edilenler, daha çok ikinci tip sürgüne dahil olan kişileri teşkil etmiştir. Bu sürgünler daha çok casus sürgünü niteliğindedir. Casusların Niğde'ye sürgün edilmelerinin sebebi, bölgenin Orta Anadolu'da bulunmasından ve nispeten emin bir yer olmasından dolayıdır. Sürgün olayı başlı başına bir ceza olmayıp, kişinin bazı haklarının kısıtlanmasından ibarettir. Sürgün olan kişi hemen hemen hür bir kimsenin yapabileceği bir çok hareketi yapabileme hakkına sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Sürgün, Niğde, İkamet, Ceza Metodu, Casus, Casus Sürgünü, Osmanlı İmparatorluğu'nda Sürgünler, Cumhuriyet Döneminde Sürgünler.

GİRİŞ

Bir kimsenin isteği dışında, başka bir mahalde zorunlu ikamete tabi tutulması (Sözlük 1998: 2055); Toplumda bir kimse veya bir zümrenin toplumun içinde yalnız bırakılması ve yerinden uzaklaştırılması, bazen de toplum dışına çıkarılması (Pakalın 1993: 299); Bir suçtan mahkum olan kimsenin, ikametgahının bulunduğu mahalden uzak bir yerde oturmaya mecbur edilmesi cezası, şeklinde çeşitli tarifleri yapılan sürgün olgusunun tarihinin, insanlığın tarihiyle yaşıt olduğunu söyleyebiliriz (TA C. XXX: 146).

Gerçekten de sürgün olayı bilinen en eski çağlardan beri, sebepleri ve uygulanışı farklı olmakla birlikte, hemen bir çok toplumda rastlanılan olay olarak

* Niğde Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Sosyal Bilimler Eğitimi ABD Öğretim Üyesi / NİĞDE
sozkan66@hotmail.com

görülür. Bazen başka toplulukları yurdundan sürerek, kendilerine yurt açmak amacıyla toplu bir şekilde veya yeni kazanılan yerleri yurtlaştırmak amacıyla zorunlu iskana tabi tutarak, coğrafyanın etnik yapısını etkileyecek biçimde, bazen ülkenin huzur ve asayişini korumak amacıyla yönelik olarak topluca veya münferit biçimde, hatta bazen de siyasî iktidarı korumak amacıyla yönelik olarak siyasî muhalifleri merkezden uzaklaştırmak şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin son dönemi ve Cumhuriyetin ilk yılları, huzur ve asayişini koruma gayretleri ve siyasî endişelerin yaşandığı yıllardır. Bu yüzden her iki dönem de, daha çok huzur ve asayişini korumaya yönelik ve siyasî muhalifleri merkezden uzaklaştırmayı amaçlayan sürgün olaylarının yaşandığı bir süreçtir. Bu sürgünlerin nitelik ve niceliği, bir devrin çöküşünü ve bir dönemin başlangıcını gösterecek önemli tecrübe kaynaklarıdır.

A. OSMANLIDA ve CUMHURİYET DÖNEMİNDE SÜRGÜN

1. Osmanlı Devleti Döneminde Sürgün

Osmanlı Devleti zamanında sürgün olayına;

İskân ve kolonizasyon metodu olarak,

Ceza metodu olarak iki şekilde rastlıyoruz.

a. İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak

Özellikle Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde, fethedilen yerleri Türkleştirmek, İslâmlaştırmak maksadıyla sürgün usulüne çok sık müracaat edildiğini biliyoruz. Elimizde ilk dönemlere ait sürgün belgeleri bulunmamaktadır. Ancak bir takım imtiyazlı vakıf ve mülk sahiplerine verilen bazı mükellefiyetlerle birlikte, sürgünden de muaf olduklarını bildiren “muafiyetnameler” vardır. Buna göre; devlet ihtiyaç hissettiği zaman, bu şekilde sürgünden muaf olmayan sahalardaki beylerin veya vakıf ve mülk sahiplerinin idaresinde bulunan diğer bütün teb'ası üzerinde asker, para, erzak, kereste, işçi, arabacı vs gibi mükellefiyetler vaz' ettiği gibi, gerekli gördükçe icap eden yerlere gidip yerleşmek, yani sürgün gitmek mükellefiyetini de emretmekte idi. Bütün diğer hizmetler gibi bu hizmet de halktan belirli usullerle ve belirli oranda istenirdi (Barkan 1949: 524).

Rodos adasının fethinden sonra Ayasoloğ kasabasının muaf tutulmasına ilişkin II. Beyazıt ve Yavuz Sultan Selim'in vermiş olduğu muafiyetname, “iskân ve kolonizasyon” maksatlı sürgün olayının uygulanışı hakkında bize sağlam bilgiler vermektedir. Bu muafiyetnameden iki önemli nokta anlaşılmaktadır.

Rodos adası fethedildiği zaman bu adanın imarı için de bir sürgün emredilmiştir.

Bu sürgün memleketin her tarafından, her kasabadan bir nispet altında olmayarak birkaç kişinin gönderilmesi şeklinde yapılmıştır (Barkan 1949: 524). Yani herhangi bir kasaba veya yerin halkı tamamen boşaltılıp oraya götürülmemiş, belki elli sene sonra fethedilecek olan Kıbrıs adasının iskânı için verilen sürgün hükmünde görüldüğü üzere, bütün memlekete şamil bir insan vergisi şeklinde yapılmıştır.

b. Ceza Metodu Olarak Sürgün

Bir ceza metodu olarak Orta Asya'daki Türk Tarihinde de rastladığımız sürgün olayının Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerine dair elimizde bilgi bulunmamaktadır. Bu tarz sürgün olayına daha çok XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren siyâsî sürgünler şeklinde rastlıyoruz. Tanzimat sonrasının getirdiği aydınlanma sürecinde, Osmanlı ülkesinde ilk defa olmak üzere siyâsî bir muhalefetin ortaya çıktığını görüyoruz. Genç Osmanlılar Cemiyeti'nde organize olan bu muhalifler, Avrupa devletlerinin yönetim biçimlerinin tesiri altında kalmışlar, Osmanlı Devleti'nde de meşrutiyet idaresinin kurulması için mücadeleye girişmişlerdir. Halbuki padişah ve Babîâli onlar gibi düşünmüyorlardı. Bu suretle İmparatorluğun seçkin zümresi ile padişah ve Babîâli arasında derin bir siyâsî görüş farkı doğmuştur (Karal 1983: 350). O yüzden bu aydınların önemli bir kısmı Meşrutiyet ilan edilinceye kadar Avrupa'da sürgün hayatı yaşamışlar, Meşrutiyet ilan edildikten sonra da önemli bir kısmı yurda dönmüşlerdir (Lewis 1991: 173).

I. Meşrutiyet'in ilanı ile siyâsî sürgünler son bulmayacak, aksine 1877 yılında Abdülhamit'in Mithat Paşa'yı sürmek suretiyle başlattığı hareket (Akşin 1998: 25), Meşrutiyet'in ikinci defa ilanına kadar artarak devam edecektir. Mithat Paşa'nın ısrarıyla meşrutî idareyi kabul etmiş olan Abdülhamit, bir müddet sonra kendisine kafa tutan Sadrazam Mithat Paşa'yı tevkif ettirerek, memleket dışına çıkartmış ve bunu müteakip çeşitli hafiye şebekeleriyle faaliyete geçerek, gerek Sultan Murat taraftarlarını ve gerek çekindiği kimseleri birer bahane ile işten uzaklaştırmış veya sürgün etmişti (Uzunçarşılı 1950: 1). Mithat Paşa'nın sürgün olayı, bir ceza metodu olarak sürgünün uygulanış biçimi hakkında bize çok açık bilgiler vermektedir.

Sultan Abdülhamit'le Mithat Paşa arasındaki ilk ciddi muhalefet Kanun-ı Esasi'nin padişahın hukukunu tespit eden 113. maddesi üzerine yaşanmıştır. Padişah bu maddeye, "şüpheye düştüğü kimseleri memleket dışına sürgüne göndermeye yetkili olduğuna" dair bir hüküm koymak istiyordu. Bunu da kabul ettirmiştir (Karal 1983: 8). Kanun-ı Esasi'nin ilanından sonra hükümet başkanı gibi davranmaya başlayan Mithat Paşa, ikinci sadaretinin beşinci haftasında padişaha suikastla itham edildi. Bunun iftira olduğu herkesçe bilinmesine rağmen, Damat Mahmut Paşa ve Seraskerin telkinlerine kanan

Sultan II. Abdülhamit kararından vazgeçmeyince, Mithat paşa bir saray entrikasının kurbanı olmuştur (Osman Nuri 1327: 181). 24 Kanunusani 1292 (5 Şubat 1877) de evlat ve iyaliyle görüşmesine fırsat verilmeksizin İzzettin Vapuruyla İtalya'da Brendizi'ye gönderilmiştir (Ali Haydar Mithat 1325: 195). Kendi isteği üzerine İtalya'ya gönderilen Mithat Paşa'ya bizzat II. Abdülhamit 500 altın vermiş, 17 aylık Avrupa hayatı süresince yardımlarını sürdürmüştür. Affedildikten sonra Girit'e yerleştirilen paşaya aylık 200 altın maaş verilmiştir (Talay 1991: 28).

Mithat Paşa daha sonra sarayla arasını düzeltip önce Suriye (Ali Haydar Mithat 1325: 207), sonra da Aydın'a (Ali Haydar Mithat 1325: 228) vali olarak tayin edilirse de Taif'e sürgün olmaktan kurtulamaz. Mithat Paşa ve diğer Taif sürgünü olan zevat, sürgün kararından sonra yine İzzettin Vapuruyla bin türlü eza cefa ve baskı ile Cidde ve Mekke üzerinden meşhur Taif kale hapishanesine gönderilmiştir. Hapishanede icra olunan mezalim bizzat Mithat Paşa tarafından ailesine bildirilmiş, ailesi de bundan telaşa kapılarak gerekli yerlere başvurmuştur. Bunun üzerine İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Lord Dufryn olayı protesto etmiş ve Mithat Paşa'nın sıhhatine itina gösterilmesi için emir tebliğ olunmasını sağlamıştır (Ali Haydar Mithat 1325: 268).

Sultan Abdülhamit, Mithat Paşa'nın sürgünü konusunda "... yalnızca ihtiyatî tedbir aldığını, adamlarına dokunmadığını, hatta hak edenleri taltif ettiği" (Bozdağ 1985: 143) söylemektedir. Bu husus Mithat Paşa ve adamları için de geçerlidir. Nitekim bir müddet sonra Suriye'ye yetenekli bir valinin atanması ihtiyacı doğunca Sadrazam Saffet Paşa'nın önerisiyle Mithat Paşa buraya vali olarak atanır. Mithat Paşa'nın devletle olan bu barışması ilerde ona, önce Aydın valiliğinin sonra da ikinci defa sadrazamlığın yolunu açacaktır (Arıkan 1984).

II. Abdülhamit ve sonrasındaki İttihat ve Terakki dönemlerinde özellikle siyâsî muhalefeti seslendiren aydınlar, öğrenciler ve subaylar için uygulanan bu ceza ve uygulanaşına dair hatıra, makale, hikaye, roman ve piyes türünden çok sayıda esere ve bilgiye rastlamak mümkündür. Bunların ışığında denilebilir ki, özellikle Abdülhamit döneminde, sürgünlere gittikleri yerlerde mâlî sıkıntılara düşmemeleri için, devlet yönetiminde çeşitli görevler verilmiş, devlet onları merkezden uzaklaştırırken, gittikleri yerlerde uyum sağlamalarını kolaylaştıracak ortamı hazırlamıştır. Pişmanlık duyacak olanlara da şans tanıyarak, onların tavırları kontrol edilmiş, uygun görüldüğü takdirde dönmelelerine izin verilmiştir (Uçar 2001: 15).

3. Cumhuriyet Döneminde Sürgün Olayları

Cumhuriyet döneminde de sürgün olayının çeşitli sebeplerle uygulanmakta olduğunu görüyoruz. Bu dönemde de sürgün iki şekilde karşımıza çıkıyor.

Hapis cezası sonrası zorunlu ikametler

Siyâsî amaçlı zorunlu iskânlar

a) Hapis cezası sonrası zorunlu ikametler

Başlangıçta 1 Mart 1920 tarihinde düzenlenen 200 nolu Türk Ceza Kanunu'nun 18. maddesine (Düster, 3 Tertip, C.VII: 854) dayandırılan, hapis cezası sonrası zorunlu ikamet olarak uygulanan sürgün cezası 1926'da çıkarılan 6123 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun 18. maddesiyle yeniden düzenlenmiştir. Bu maddede;

“ Sürgün cezası gerek cürümün işlendiği ve gerek cürümden zarar gören şahıs ile mahkumun ikamet ettiği kazalardan en aşağı 500 km uzakta bulunan ve nüfusu 10 binden çok ve polis teşkilatı olan ve mahkeme ilamında yazılı bulunan kaza merkezlerinde mahkumun ikamete mecbur tutulmasından ibarettir. Bu cezanın müddeti bir seneden beş seneye kadardır. Ceza mevkiinin tabii ahvâlî mahkumun hayatı için kati' bir tehlike teşkil ederse veya emniyet veya icrasına taalluk eden mahzur ve maniler bulunursa, cumhuriyet savcısı veya mahkumun talebiyle sürgün cezasının infaz olunduğu yerdeki, hükmü veren mahkeme derecesinde bulunan mahkeme kararı ile sürgün yeri tebdil olunabilir. Bu derece mahkeme olmayan yerlerde bu kararlar, o kaza dairesinde bulunan aynı derecedeki mahkeme tarafından verilir....(Uçar 2001: 16,17)” denilmektedir. Daha sonra verilen cezanın icrası ile ilgili bazı değişiklikler ve açıklayıcı hükümler de kabul edilmiştir.

11 Aralık 1951'de Türk Ceza Yasası'nda değişiklikler yapılmış, bu dönemde 11, 18, 40 ve 173. maddeler ile “ sürgün” cezası düzenlenmiştir. 11. madde ile sürgün cezası, bu maddede sayılan suçlara mahsus asfî cezalardan kabul edilirken, 18. madde ile bu cezanın ne olduğu, süresi, infaz şekli ve şartları gösterilmiştir. 40. madde ile bir günlük tutukluluk üç günlük sürgüne karşılık sayılırken, 173. maddenin son fırcası ile “devletin şahsiyetine karşı işlenen” ve ağır hapis cezası ile cezalandırılan suçluların, kendilerine verilen hapis cezasının üçte birini geçmemek ve ondan da az olmamak üzere belirlenecek bir yerde ikametle emniyeti umumiyeye nezareti altına alınma (sürgün) cezası da alacakları belirtilmiştir (Uçar 2001: 17). 1965 yılında 647 sayılı Ceza İnfazı Hakkındaki Kanunu'nun 12. maddesine göre, sürgün cezasının kaldırılmasına kadar uygulanmıştır.

b) Siyasi amaçlı zorunlu iskânlar

Cumhuriyet Arşivi'nden elde ettiğimiz, Niğde'ye yapılan ve çalışmamızda değerlendirmeye çalıştığımız sürgün olayları, siyasi nitelikli zorunlu iskân türünden olaylardır. Bu sürgünler, 18 Kasım 1935 tarih ve 2848 sayılı kanu-

nun (Düstur, 3 Tertip, C.17: 28) değişik maddelerine dayanılarak yapılmışlardır. Uygulanmasından anlaşıldığına göre, bu tür sürgün cezası, mahkumiyetine gerek duyulmayan, ancak bulunduğu yerde ikameti de sakıncalı görülen kimselere yönelik bir cezadır. Abdülhamit döneminde olduğu gibi bu cezaya çarptırılan insanların, gittikleri yerlere uyum sağlamasını ve mali sıkıntı çekmesini önleyecek tedbirler de alınmıştır.

B. NİĞDE'YE YAPILAN SÜRGÜNLER

1- Osmanlı Devleti Zamanında Niğde'ye Yapılan Sürgünler

Osmanlı Devleti zamanında özellikle 1870'lerden sonra sıkça rastlanan siyasi sürgünlerin örneğine Niğde'de pek rastlamıyoruz. Yapılan siyasi sürgünlerden amaç cezalandırmak ya da, siyasi muhalifini mümkün olduğunca merkezden uzaklaştırmaktır. XIX. yüzyılda henüz Arabistan ve Kuzey Afrika ülkeleri özellikle de Trablusgarp ve Bingazi, Osmanlı toprağı olduğu için, sürgünler daha çok bu bölgelere yapılmaktadır. Niğde sürgün için yeterince uzak ve mağdur bir yer olmamakla beraber, XIX. Yüzyılda Niğde'ye de sürgün yapıldığını gösteren belgelere rastlıyoruz.

Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın Anadolu'ya seferi sırasında, Kozan Dağı ahalisi (BOA HAT: 447/22315/A) ve Kozanoğlu Mehmet Ağa ailesiyle birlikte Develi ve Niğde taraflarına (BOA HAT: 327/19001/A) zorunlu iskan niteliğinde olmak üzere göç ettirilmişlerdir. Yine ceza amaçlı olmak üzere; H. 1332 (1817-1818) de sabık Anadolu Valisi Alaaddin Paşa'nın Niğde'de zorunlu ikamete memur olduğu (BOA HAT: 500/24536), 1848'de Nalo Kazası hanedanından Ahmet ve Osman Ağaların Niğde ve Nevşehir'de sürgünde buldukları (BOA A AMD: 4/64), 1849'da Alaiye önde gelenlerinden bir zatın Niğde'de sürgünde bulunduğu (BOA İ.MVL: 135/3680), 1850'de Teke Sancağında Yörük Cemaatinde askerlik çağına gelmiş bazı kimseleri saklamak suçundan İmam Mustafa ve Mehmet Ali Efendi adlı iki şahsın (BOA A AMD: 23/54), 1882'de Hüseyin Efendi adlı bir zatın (BOA DH MKT: 1338/73) ve Çürüksulu Ali Paşa'nın Yeğeni Murat Bey'in Niğde'de sürgünde buldukları (BOA DH MKT: 1513/95) görülmektedir.

XIX. yüzyıla sadece Niğde'ye değil, Niğde'den başka yerlere de sürgünlerin varlığına şahit oluyoruz. 6 Aralık 1842 tarihli bir belge Niğdeli Müftü Arif Efendi'nin sürgüne gönderildiğini (BOA İ. MVL: 46/869) belirtmektedir. 1853 tarihli belgede ise; Niğde kazasına tabi Fertek köyü sakinlerinden tüccar Sorakim Efendi, Ereğli kazasında sürgünde iken, eşinin doğum yapacağı esnada Ereğli müdürünü kefil göstererek ve yanına iki nefer verilerek, bir günde Fertek'e gider ve gelir. Ancak olay Konya valisine farklı şekilde anlatılınca Dersaadete gönderilmesi kararlaştırılır. Tarsus yoluyla İstanbul'a gider-

ken firar ederek Napoli Konsolosluğuna sığınır. Adana valiliğine gönderilen yazıyla durumun tahkiki istenir (BOA MKT: 145/15).

1857 tarihli bir başka belgede ise, sabık Niğde Kaymakamı Abdurrahman Efendi ve Kethüdası Hasan Ağa'nın mahallinde yapılan mahkemesi üzerine Konya'ya gelen mazbatada; Kaymakam Abdurrahman Efendi'nin Bor kazasına sabık Müftüsü Şakir Efendi'den almış olduğu 5500 kuruştan dolayı memuriyetten azil cezası almıştır. Daha sonra ikmal-i mahkemesinde (Konya'da) kendisine davacı kimse bulunmaması nedeniyle ayrıca cezaya gerek olmadığı, Kethüdası Hasan Ağa'nın ise bir yıllığına Rodos'a sürgün edilmesi gerektiği bildirilmektedir (BOA AMD: 83/85).

Kuzey Afrika ülkeleri elden çıktıktan veya uzak yerlerde devletin hakimiyeti zayıfladıktan sonra, sürgünler Anadolu'nun küçük, kontrol edilebilir ve güvenli yerleşim birimlerine yapılmaya başlanacaktır. Bu dönemde sürgün edilirken gönderilecek yerin yalnızca mahrumiyet bölgesi olması ölçü olmayıp, kontrol açısından, devletin hakimiyeti açısından emin olan yerler de sürgün mahalli olarak görülmüştür. Bu itibarla artık Anadolu'da Kastamonu, Ankara, Sivas, Mamuretilaziz, Konya, Hüdavendigâr Vilayetleri ile, Canik, Bolu, Karesi ve Niğde (BOA EUM: 8/14) gibi sancaklar sürgün yerleridir.

Arşiv belgelerinde Niğde'ye yapılan sürgünlerle ilgili olarak 1916-1919 yılları arasındaki kayıtlarda rastlıyoruz. Ancak bu sürgünlerin 1916'dan sonra olduğu anlamına gelmez. Muhtemelen Trablusgarp'ın Osmanlı Devleti'nin elinden çıkış tarihi olan 1912'den itibaren Anadolu'ya yapılan sürgünler yoğunlaşmıştır. Belgelerde 1916-1919 yılları arasında Niğde'de kaç kişinin sürgün olarak bulunduğunu, bunların kimler olduğunu ve sürgün sebeplerinin ne olduğunu kesin bir biçimde tespit edemedik.

Niğde Mutasarrıflığı'ndan, Dahiliye Nezâret-i Celilesi'ne Hicrî 20. Şaban 1334 (M. 21.06.1916 Çarşamba) tarihinde Dahiliye Nezâreti'nin isteği üzerine, gönderilen yazıda; Niğde'de sürgün olarak bulunan şahısların isimleriyle, sürgün tarihleri ve sebeplerini ve sair bilgileri kapsayan cetvelin gönderildiği bildirilmektedir (BOA EUM: 4/5). Bu cetvele ulaşabilmiş olmamız bize o tarihte Niğde'de kaç sürgün şahsın bulunduğu, sürgün sebeplerinin ne olduğu konusunda gayet güzel bilgiler verecektir. Bununla birlikte sayının cetvel oluşturacak kadar çok olduğunu belirtmemiz, kesin sayıyı bildirmese de bir kanaat uyandırabilir. Yine Dahiliye Nezâreti Eminyet-i Umûmiye Müdiriyeti'nden; Kastamonu, Ankara, Sivas, Mamuretilaziz, Konya ve Hüdavendigâr vilayetleri ile Canik, Bolu, Karesi ve Niğde sancaklarına gönderilen yazıda siyasi sürgünlerin fotoğrafları istenmektedir (BOA EUM: 84). Bu belgede sayının çokluğuna işaret olabilecek niteliktedir. Yine bu belgenin sürgün sebebinin genellikle siyasi olduğu konusunda ki fikri güçlendiriyor.

Yukarıdaki iki belgenin ekine ulaşamamış olmamız Niğde’de bulunan şahısların kimler olduğu hakkında bilgi edinmemizi de engelliyor. Arşiv belgelerinde Niğde’de XIX. yüzyılda önemli miktarda sürgün vakasına rastlıyoruz.

2- Cumhuriyet Döneminde Niğde’ye Yapılan Sürgünler

Cumhuriyet Döneminde Niğde’ye 1931-1943 yılları arasında rastladığımız sürgün olayı; iki farklı şekilde karşımıza çıkıyor. Bu tarihler arasına ait Cumhuriyet Arşivi’nden elde ettiğimiz altı adet belgeden biri zorunlu iskân şeklinde bir sürgün örneği, beşi ise casus sürgünü olarak görülüyor.

Zorunlu iskân olarak görülen belgede konar-göçerlerin yerleşik hayata geçmesini, dolayısıyla da kolayca kontrolünü sağlamak amacı güdülmektedir. Reiscumhur Gazi Mustafa Kemal, Başvekil İsmet ve diğer bakanların imzasını taşıyan 2.8.1931 tarihli Kararnamede; “Yazın Niğde yaylalarına çıkan ve kışın Adana’ya inen 150 aile 1200 nüfustan ibaret Aydın, Karakeçili, Korzun, Sarıkeçili aşiretlerine mensup göçebelerin, 885 numaralı iskân kanununu 3. maddesi mucibince Niğde vilayetinde iskânları, Dahiliye Vekaleti’nin 27.7.1931 tarih ve 10.561 numaralı tezkeresiyle yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyeti’nin 2.08.1931 tarihli içtimânda tasvip ve kabul olunmuştur” (DAGM CA: 030.18.014) denilmektedir.

Belgelerde rastladığımız diğer beş sürgün olayının tamamı, 1935 yılında çıkarılan 2848 sayılı kanuna dayanmaktadır. Beş sürgünden ikisi ilgili kanunun 5. maddesi, ikisi 6. maddenin C fırcası, biri de 8. maddenin 2. bendinin Ç fırcası hükümlerine göre gerçekleşmiştir.

2848 Sayılı Kanunun 5. Maddesi Gereğince Sürülenler:

Adı geçen kanunun 5. maddesi şöyle demektedir; “ Türkiye tabiiyetinde bulunan gezginci Çingenelerin ve Türk kültürüne bağlı olmayan göçebelerin toplu olmamak üzere kasabalara ve serpiştirme suretiyle Türk kültürlü köylere dağıtıp yerleştirilmeleri ve *casuslukları sezilenlerin sınır boylarından uzaklaştırılmaları*, Dahiliye Vekilliği’nin teklifi ve İcra Vekilleri Heyeti kararı ile Sıhhat ve İçtimâ Muavenet Vekilliği’nce yapılır. Ecnebî tebaası, Çingenelerin ve Türk kültürüne bağlı olmayan göçebelerin milli sınırlar dışına çıkarılmasına Dahiliye Vekilliği selahiyetlidir” (Düster, 3. Tertip: C.XIX: 29).

Bu madde uyarınca Niğde’ye sürülen Osman Yıldırım hakkındaki 1.12.1937 tarihli, Reiscumhur Mustafa Kemal Atatürk ve İcra Vekilleri Heyeti’nin imzasını taşıyan kararname şöyledir: “ Casusluk yaptıkları kendi itiraflarıyla sabit olan ve kaçak eşya getirirken hudut devriyeleri tarafından yakalanan Şavşat kazasının Taşköprü köyünden İrfan oğlu Ahmet Keskin ile Bako oğlu Osman Yıldırım’ın sınır yakınlarında oturmaları mahzurlu görüldüğünden, bunlardan Ahmet Keskin’in, karısı Şetaret ve oğlu Hulusi ile birlikte Burdur iline, Osman Yıldırım’ın da karısı Tenzile, oğlu Hüseyin ve kızı Hurinaz ile birlikte Niğde

iline nakil edilmeleri, Dahiliye Vekilliği'nin 23.11.1937 tarih ve 3820 sayılı teklifi üzerine 2848 sayılı kanunun 5. maddesine tevfikan İcra Vekilleri Heyeti'nce 1.12.1937 tarihinde onanmıştır” (DAGM CA: 30.18.01. 02.80.97.10).

Reisicumhur İsmet İnönü ile İcra Vekillerinin imzalarını taşıyan ve 15.12.1938 tarihli Kara Hakkı'nın sürgününe ilişkin kararname ise şöyledir; “ Kilisli Abdurrahman oğlu Kara Hakkı'nın şüpheli durumuna binaen hududa yakın bir mahalde oturması mahzurlu görüldüğünden karısı Sait kızı Naile, kızları Nisa, Saliha oğulları Abdurrahim ve Nedim'den ibaret aile efradı ile birlikte Niğde vilayetine nakil ve iskânları Dahiliye Vekilliği'nin 8.12.1938 tarih ve 7272 sayılı tezkiresi ile yapılan teklifi üzerine, İcra Vekilleri Heyetince, 15.12.1938 tarihinde 2848 sayılı kanunun beşinci maddesi hükmüne tevfikan onanmıştır” (DAGM CA: 30.18.01.02.85.104.8).

2348 Sayılı Kanunun 6. Maddesinin C Fırkasına göre Sürgün Edilenler:

İlgili firkanın hükmü şöyledir; “ Bu kanunun neşrinden önce aşiretlere reislik, beylik, ağalık, şeyhlik yapmış olanların veya yapmak isteyenlerin ve sınırlar boyunda oturmasında emniyet ve asayiş bakımından mahzur bulunanların, aileleri ile birlikte, münasip yerlere naklolunmaları Dahiliye Vekilliği'nin teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyeti Kararı ile Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekilliği'nce yapılır” (Düster, 3. Tertip: C.XVII: 17).

Bu hüküm uyarınca Niğde'ye sürgün edilen Mehmet Gürsoy'a ait, Reisicumhur İsmet İnönü ile İcra Vekilleri Heyeti'nin imzasını taşıyan 16.09.1943 ve 2/20691 sayılı kararname metni şöyledir: “ Malatya vilayeti dahilinde oturmaları mahzurlu görülen Hamit Hamdi Timurlar, Şeyh Osman Nuri Öztoprak, Mehmet Gürsoy ve Emin Ömer Yılmaz adındaki şahısların ilişik listede” yazılı aileleri efradıyla birlikte Çorum, İzmir, Niğde ve Yozgat vilayetlerine nakil ve iskânları; Dahiliye Vekilliği'nin 2.08.1943 tarihli ve 21121/1/472 sayılı tezkeresiyle yapılan teklifi üzerine, 2848 sayılı kanunun 6. maddesinin C fıkrasına tevkiyen, İcra Vekilleri Heyeti'nin 16.09.1943 tarihli toplantısında kabul olunmuştur (DAGM CA, 030.18.01.103.72.10).

Aynı hüküm gereğince Niğde'ye sürülen Muallim Ahmet'e ait 20.03.1936 tarih, 2/4228 sayılı ve Reisicumhur Mustafa Kemal Atatürk ve İcra Vekilleri Heyeti'nin imzasını taşıyan kararname ise şöyledir; “ Erbaa ahalisinden olup muallimlik yapmak bahanesi ile Batum'a giderek 6.06.1935'de Rusya'dan Çoruh vilayetine sığınmış olan Muallim Ahmet'in, Batum'da bulunduğu sırada muhtelif teşekküllerde ve Laz Kongresi'nde çalıştığı ve G.P.U.*** hizmet-

** Belgelerin eki yoktur. Dolayısıyla aile fertlerinin isimleri tespit edilememiştir.

*** Rus Gizli Servisi

tine girerek komünistlik propagandası için yurda gönderildiği ve geçmiş haline ve tespit olunan hususiyetlerine nazaran durumu şüpheli ve yurt için zararlı bir şahsiyet olduğu anlaşıldığından hududa yakın bir bölgede oturması emniyet bakımından mahzurlu görülen bu adamın, 2848 sayılı kanunu 6. maddesinin C fırcasına göre Niğde vilayeti merkezine nakli Dahiliye Vekilliği'nin 18.03.1936 tarih ve 1021 sayılı tezkeresi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 20.03.1936'da onanmıştır" (DAGM CA, 030.18.01.02.63.21.12).

2848 Sayılı Kanunun 8. Maddesinin 2. Bendinin Ç Fırkasına Göre Niğde'ye Sürülenler:

İlgili fırka " Harsî, siyasî idarî, içtimaî, iktisadî, askerî sebeplerle nakline lüzum görülenleri" (Düstur, 3 Tertip: C.XVII: 31). kapsamaktadır. Bu hüküm uyarınca, Niğde'ye sürülenler Erzurumlu Eyüp'e ait, Reiscumhur Mustafa Kemal Atatürk ve İcra Vekilleri Heyeti'nin imzasını taşıyan 02.11.1937 tarih ve 2/7582 sayılı kararname de şöyledir: "Aslen Ermeni milletinden olup mühtedi namı altında Gaziantep'in Nizip kazasına yerleşmiş ve nüfusa kaydedilmiş olan Gavur namı ile maruf Hasiçeli Sadık ile Erzurumlu Eyüp'ün (Asıl adı Agop) sık sık cenup hududumuzu geçerek eşya ve silah kaçırdıkları ve Suriye'de Fransız ve Taşnak istihbarat teşkilatları ile temas ederek aleyhimize casusluk yaptıkları anlaşıldığından Sadık'ın karısı Ayşe ve oğlu Cengiz'le birlikte Amasya iline, Eyüp'ün de karısı Behiye ile birlikte Niğde iline nakil ve iskânları, Dahiliye Vekilliği'nin 15.10.1937 tarih ve 3417 sayılı teklifi üzerine 2848 sayılı kanunun 8. maddesinin 2. bendinin Ç fırcasına tevfiakan İcra Vekillerin Heyetince 2.11.1937 tarihinde onanmıştır" (DAGM CA, 030.18.01.02.79.89.10).

2848 sayılı kanunun hükümlerine göre sürülen şahısların genellikle sınır bölgelerinden Niğde'ye gönderildikleri anlaşılmaktadır. Bu durum, Niğde'nin Anadolu'nun ortasında bulunup, emniyet açısından daha güvenli bir yerde bulunmasından kaynaklanıyor olmasının yanı sıra, buranın nüfus açısından homojen olmasından ileri gelmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Niğde hem Osmanlı Devleti hem de Cumhuriyet dönemlerinde ülkenin sakin ve emin yerlerinden biridir. Bunda Niğde'nin coğrafi olarak Orta Anadolu'da bulunuyor olmasının yanında, özellikle Cumhuriyet döneminde mütecanis bir nüfus yapısı kazanmasının büyük payı vardır.

Niğde, Osmanlı Devleti zamanında merkeze fazla uzak olmadığı için çokça sürgün yeri olarak kullanılmaktadır. Ancak, Tunus, Trablusgarp, Arabistan, Yemen ve Adalar elden çıktıktan sonra, diğer Orta Anadolu şehirleri gibi Niğde de bir sürgün yeri olmaya başlayacaktır. Bu yüzden 1910'lardan sonra

(kesin sayı tespit edememekle birlikte) çok sayıda sürgün vakasının olduğunu görüyoruz.

Cumhuriyet döneminde Niğde'de rastladığımız sürgün olayları, Osmanlı dönemindekilerden farklı bir karakter göstermektedir. Osmanlı dönemindeki sürgünler daha çok siyasi muhalifleri merkezden uzaklaştırma amacı taşımaktadır. Açıkça belirtmek gerekirse, bu dönemde siyasi iktidar endişesi sürgünlerin ana sebebidir. Cumhuriyet döneminde de, siyasi muhalifleri merkezden uzaklaştırmaya yönelik sürgün örneklerine rastlanmakla beraber, Niğde'ye yapılan sürgünler, daha çok casusluk faaliyetinde bulunanlara karşı olup, devletin geleceği ve milletin birlik beraberliğine yönelik kaygılardan kaynaklanmaktadır.

İlk örneğimiz aşiretlerin iskânını öngören olay, bu insanların hem daha kolay kontrolünü sağlamak gibi bir amacın yanı sıra, hem de onlara daha iyi hizmet götürmek gibi insanî bir gayeye yöneliktir.

Cumhuriyet döneminin diğer olayları olan casus sürgünleri de yine devletin geleceği endişesinden kaynaklanmaktadır. Ancak böylesine ciddi bir suç için uygulanan ceza insanlık değerleriyle çatışmayan bir nitelik taşımaktadır. Uygulanış biçim itibarıyla bu olaylar zorunlu iskân niteliğinden öteye gitmez. İnsanların aileleri ile birlikte olabilmeye şansına sahip oldukları bu uygulamada, ekonomik faaliyette bulunabilme, devletin her türlü hizmetinden yararlanabilme hakkına sahiptirler. Bir bakıma bu tür vakıalar, kurum ve kuruluşlarını henüz oluşturmakta olan bir devletin mecburen başvurduğu olaylar olarak karşımıza çıkmaktadır. Ama toplumsal barışın bozulmaması, devlet-toplum kaynaşması için azamî dikkat de gösterilmiştir.

Kaynaklar

AKŞİN, Sina (1998), *Jön Türkler ve İttihat Terakki*, Ankara: İmge Kitabevi.

Ali Haydar Mithat (1325), *Mithat Paşa, Hayat-ı Siyasiyesi, Hidematı, Münfa Hayatı*, İstanbul: Hilal Matbaası

ARIKAN, Zeki (1984), "Mithat Paşa'nın Aydın Valiliği, (Ağustos 1880-Mayıs 1881)" *Uluslar arası Mithat Paşa Semineri Bildiriler, Tartışmalar*, Edirne, 8-10 Mayıs 1984.

BARKAN, Ömer Lütfi (1949-1950), Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 11, No: 1-4, İstanbul.

BOA. A. MKT. UM. 145/15.

BOA. A. AMD. 83/85.

BOA A AMD: 4/64

BOA A AMD: 23/54

BOA. DH. EUM. 1 Şb. 8/4

BOA. DH. EUM. 1. Şb. 4/5 (Yıpranma dolayısıyla belgenin ekine ulaşılamamıştır).

- BOA. DH. EUM. 1. Şb. 8/4 (Bu yazının cevabı arşivde bulunamamıştır).
- BOA. DH. EUM. 1. Şb. 5/41.
- BOA. DH. EUM. 4. Şb. 21/8/M
- BOA DH MKT: 1338/73
- BOA DH MKT: 1513/95
- BOA HAT: 447/22315/A
- BOA HAT: 327/19001/A
- BOA HAT: 500/24536
- BOA İ.MVL: 135/3680
- BOA İ. MVL: 46/869
- BOZDAÇ, İsmet (1985), *Sultan Abdulhamid'in Hatıra Defteri*, İstanbul: Pınar Yayınları.
- DAGM Cumhuriyet Arşivi, 030.18.014.22.57.2.
- DAGM Cumhuriyet Arşivi, 30.18.01.02.80.97.10.
- DAGM Cumhuriyet Arşivi, 30.18.01.02.85.104.8.
- DAGM cumhuriyet Arşivi, 030.18.01.103.72.10.
- DAGM Cumhuriyet Arşivi, 030.18.01.02.63.21.12.
- DAGM Cumhuriyet Arşivi, 030.18.01.02.79.89.10.
- Düstur, 3 Tertip, C.VII.
- Düstur, 3. Tertip, C.XVII.
- Düstur, 3. Tertip: C.XIX: 29.
- “Sürgün” Mad. *Türk Ansiklopedisi* (1981), C.30: ME Basımevi.
- KARAL, Enver Ziya (1983), *Osmanlı Tarihi*, Ankara, C. VII: TTK Basımevi.
- KAYNAR, Reşat (1984), “Eğimli Sait Paşa'nın Hatıratında Mithat Paşa'nın Sadarettten Azli ve Memleketten Çıkarılması ile İlgili Açıklamalar” *Uluslar arası Mithat Paşa Semineri*, Bildiriler, Tartışmalar, Edirne, 8-10 Mayıs 1984
- LEWIS, Bernard (1991), *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Metin Kırat, Ankara: TTK Basımevi.
- Osman Nuri (1327), *Abdühamid-i Sani ve Devr-i Saltanatı, Hayat-ı Hususiye ve Siyasisesi*, Dersaadet: Mabaa-i Osmaniye.
- PAKALIN, Zeki (1993), *Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: MEB Basımevi.
- TALAY, Aydın (1991), *Eserleriyle ve Hizmetleriyle Abdulhamit*, İstanbul: TTK Basımevi,
- Türkçe Sözlük* (1998), Ankara, C.2. TDK Yayını
- Türk Ansiklopedisi*, C.30. ME Basımevi
- UÇAR, Ahmet (2001), *Milli Mücadele'den 12 Mart'a Konya'da Siyasi Sürgünler*, İstanbul: Tez Yayınları.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1987), *Mithat ve Rüştü Paşaların Tevkiflerine Dair Vesikalar*, Ankara, 1987: TTK Basımevi.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1950), *Mithat Paşa ve Taif Mahkumları*, Ankara: TTK Basımevi.

The Exiles Sent to Nigde

Dr. Salih ÖZKAN*

Summary: The event of exiling someone during the Ottoman period was used for the aim of both punishmen and settlement. However, during the Republican period the exiles were only used to punish the person. The method of exiles was mainly used after the person in question stayed at prison and finished the most of his prisonment period. Then the remaining years he was not kept at prison but sent to exile. This ratio was mainly one-fifth of the remaining period of prisonment. This was a kind of compalsary settlement in a special place where he could not create any problem. The second type of exile was used for the person living in places close to border and creating promlem for the security of that area. Such persons were forced to settle in an area far from the borderlands.

In the early years of the Republican era the exiles sent to Nigde mainly belong to the second type exiles, a kind of exiles used for spies. This was due to the fact that Nigde was situated in the central part of Anatolia and was relatively secure place. The event of exiling was not a total punishment at all, only restricting some rights of the person in question. He was almost free to do all free person could be able to. He had some certain rights in his practical life.

Key Words: Exile, Nigde, settlement, the method of punishment, spy, exile of spy, exiles in the Ottoman Empire, exiles in the Turkish Republic

* Nigde Universitiy, Faculty of Education / NİĞDE
sozkan66@hotmail.com

Выселение в город Нигде.

Доцент Салих Озкан*

Резюме: Во время правления Османской Империи выселение использовалось как метод колонизации или в качестве наказания. В период Республики же выселение выступает как метод наказания. В явлении выселения человек после длительного тюремного наказания не содержится больше в тюрьме. Оставшееся время пребывает в ссылке/ выселении. Обычно время выселения составляло 1/5 часть тюремного наказания. Это похоже на обязательное содержание заключенного в одном месте, чтобы он не вызывал проблем. Второй вид выселения же применялся для лиц, чье проживание вдоль границ было небезопасно. Эти лица выселялись подальше от границ. В первые годы Республики выселенные в г.Нигде лица принадлежали ко второй группе выселенцев. Эти выселения шпионского характера. Причина выселения шпионов в г. Нигде заключалась в том, что этот регион находился в Центральной Анатолии и в том что был надежным. Выселение не представляло собой наказание само по себе, а представляло собой некоторое ограничение прав. Выселенец по существу обладал многими правами на деятельность как и свободный человек.

Ключевые слова: Выселение, Нигде, Проживание, Метод Наказания, Шпион, Выселение Шпионов, Выселение во время Османской Империи, Выселение в период Республики.

* Университет Нигде, Образовательный Факультет, отделение Преподавание общественных Наук, Преподаватель.
sozkan66@hotmail.com

Anadolu'da Selçuklu Dönemi İdare Sisteminin Mekânsal Örgütlenmeleri: Selçuklu İdarî Birim Organizasyonları (ve Evrimi)

Dr. Koray ÖZCAN*

Özet: Bu araştırma, Türklerin Anadolu yerleşim zincirine katıldığı Selçuklu egemenlik döneminde, Anadolu coğrafyasında örgütlenen Selçuklu dönemi idare sisteminin mekânsal-işlevsel unsuru olarak Selçuklu idarî birim organizasyonlarını tanımlamayı amaçlamaktadır.

Araştırmanın varsayımı, Selçuklu idare sisteminin mekânsal örgütlenmeleri olarak, idarî birim organizasyonlarının tarihsel kökenlerinin Orta Asya ve İran Türk-İslâm devlet gelenekleri ile Anadolu'da devralınan Bizans idare coğrafyası mirasına dayandığı ve Anadolu'nun coğrafi koşulları ile dönemin askeri-siyasal-yönetimsel içsel-dışsal dinamikleri kapsamında biçimlendiğidir.

Araştırmada Selçuklu idare sisteminin mekânsal bileşenleri olarak idarî birimlerin belirlenmesinde, vakâyinâme, menâkıb-nâme, vakfiye, temlik-nâme, ahid-nâme gibi özgün tarihi kayıtların irdelenmesi ve elde edilen bulguların haritalar üzerine aktarılmasına dayanan bir metodoloji izlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Anadolu, Selçuklu dönemi, idare sistemi, idarî birim organizasyonları.

1. Giriş

Bu araştırma, Türklerin Anadolu yerleşim zincirine katıldığı Selçuklu egemenlik döneminde, Anadolu coğrafyasında örgütlenen Selçuklu dönemi idare sisteminin mekânsal-işlevsel unsuru olarak Selçuklu idarî birim organizasyonlarını tanımlamayı amaçlamaktadır.

Anadolu Selçuklu kent kültür ve medeniyeti üzerine yapılmış araştırmalar değerlendirilirse; Selçukluların savunma sistemleri, üretim-dağıtım sistemleri, dinsel örgütlenmeler ya da İslâmî alt felsefeler, kent ya da eyalet yönetimi/yöneticileri ve kurumları ve toprak kullanımı ve idare sistemi gibi kent kültür ve medeniyet kurumlarının, Orta Asya ya da İran Türk-İslâm Devletleri'nden alınarak, Türklerin Anadolu'da karşılaştıkları ve karşılıklı sosyal, kül-

* Selçuk Üniversitesi Müh.-Mim. Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Selçuklu /Konya
korayzcan@yahoo.com

türel, ekonomik ya da hukuksal ilişkiler kurdukları Bizans kültür ve medeniyetine adapte ettikleri söylenebilir (Özcan 2005: 50-52).

Bu noktada, Anadolu'da Selçuklu dönemi Türk kültür ve medeniyetinin tarihsel arka plânı üzerine bir değerlendirme yapılırsa, Türklerin; göçebe ve yerleşik yaşama dair tüm kültürleri ile birlikte; IX. yüzyılda başlayan ve yaklaşık iki yüzyıl süren Orta Asya'dan Anadolu'ya göç hareketi sürecinde, karşılaştıkları birtakım farklı millet ve kültürlerle temasları neticesinde, Orta Asya kent yaşamına ait kültürlerinin, Maverâ-ün-nehir, Horasan ve Irak-ı Acem yörelerinde yayılmış İslâm kültürü ile sentezleyerek Anadolu'da karşılaştıkları Yunan-Roma kültür ve medeniyetlerinin karşılıklı etkileşiminin ortak ürünü olarak; İslâm dünyasında görülmeyen bir anlayışa sahip yeni ve özgün bir idare sistemi kurdukları düşünülmektedir.

Dolayısıyla araştırmanın varsayımı, Selçuklu idare sisteminin mekânsal örgütlenmeleri olarak tanımlanan idarî birim organizasyonlarının, Orta Asya Türk ve İran Türk-İslâm coğrafyasından Anadolu'ya taşınan ya da aktarılan devlet gelenekleri ile Anadolu'da devralınan Bizans idare coğrafyası mirası üzerinde örgütlendiği ve Anadolu'nun özgün coğrafi koşullarının ve dönemin askeri-siyasal-yönetimsel içsel-dışsal dinamiklerinin Selçuklu idarî birimlerinin mekânsal-işlevsel kurgusu üzerinde etkin olduğudur.

Araştırmanın zaman dizgisi, Selçuklu idare birim organizasyonlarının dönemin askeri-siyasal koşulları ve sosyal-kültürel yapılanmaları gibi içsel ve dışsal etkenlere dayalı olarak değişim-dönüşüm süreci kapsamında dört alt zaman diliminde ele alınmıştır.

Araştırmada, vakâyinâme, menâkıb-nâme, vakfiye, temlik-nâme, ahid-nâme gibi dönemin özgün tarihi kayıtlarının Selçuklu idarî birim organizasyonlarının mekânsal-işlevsel niteliklerinin belirlenmesine dönük olarak irdelenmesi ve elde edilen bulguların haritalar üzerine aktarılmasına dayanan bir metodoloji izlenmiştir.

2. Tarihsel-Mekânsal Arka Plân

Burada araştırmanın varsayımlarına dönük olarak, Selçuklu dönemi idarî birim organizasyonlarının tarihsel arka plânı açısından mekânsal-işlevsel kurgusu üzerinde etkin olduğu öngörülen unsurlar olarak; Orta Asya Türk ve İran Türk-İslâm devlet gelenekleri ile Anadolu'da Bizans idare coğrafyası ve Anadolu'nun tarihi coğrafyasına ilişkin biri dizi açıklamalar yapılacaktır.

Bu çerçevede, Selçukluların Anadolu coğrafyasına taşıdıkları öngörülen Orta Asya ve İran Türk-İslâm devlet gelenekleri mirası idarî birim organizasyonları açısından irdelenirse, Hun Devleti dönemine tarihlenen ülke topraklarının hanedan üyeleri arasında askeri nitelikli yirmi dört idarî birime ayrıldığına ya da Uygur hanedanı döneminde Beş Şehirli Vilayet gibi idarî birimlerin varlığı

ğına ilişkin kayıtlar, Orta Asya Türk idarî birim organizasyonlarının erken dönemlere dek uzandığını ortaya koymaktadır (Mori 1978: 221-222, Genç 1997: 25, Kaşgarlı Mahmud 1998-1999: I/111-113).

Bu kapsamda, Orta Asya ve İran Türk-İslâm coğrafyası idarî birim organizasyonlarının mekânsal-işlevsel çerçevesi tanımlanırsa; ülke topraklarının her biri Hakan soyundan gelen *ilig* veya *beg* ya da İslâmî dönemde *melik* adı verilen prensler tarafından muhtar statüde ya da yerel yöneticilerden seçilen *öge* veya *su-başı* ya da İslâmî dönemde *vülât* ya da *vezir* adı verilen umumî valiler veya askeri nitelikli uc valileri tarafından doğrudan Hakanlara tâbi olarak idare edilen idarî birimlere ayrıldığı anlaşılmaktadır (Le Strange tarih-siz: 113-130, Togan 1964: 21-64, Barthold 1975: 245-273, Ögel 1955: 339-340, Ögel 2001: 63-64, Köymen 1964: 331-332, Donuk 1988:19-20, 54-55, Sevim-Merçil 1995: 51).

Orta Asya ve İran Türk-İslâm egemenlik coğrafyası idarî birim organizasyonları toprak kullanım politikaları kapsamında değerlendirilirse, ülke topraklarının *ülüş* sistemi adı verilen Hakan soyundan gelen melikler arasında paylaştırılmasına ve yarı-yerleşik ya da göçebe topluluklara *İslâmî iktâ* sistemi kapsamında, özellikle uc olarak tanımlanan Hıristiyan devletlere komşu sınır bölgelerinde, yaylak-kışlaklar verilmesi yoluyla yerleştirilmesine dayanan bir idare sistemi örgütledikleri görülmektedir (Togan 1981: 210-212, Hüseyinof 1981: 725-726, Cahen 1955-1956: 348-358, Köymen 1964: 331-332, Uzunçarşılı 1998: 113-119, Köprülü 1931: 165-313, Ortaylı 2000:155-166, Turan 1948: 549-571, Cahen 2001: 100-111, Ülken 1973: 1-62, Ateş 1982: 83-86, Doğan 1998: 64-72).

Anadolu'da Selçuklu egemenliği öncesinde örgütlenmiş Bizans idarî birim organizasyonları irdelenirse, Bizans idare coğrafyasının Roma dönemi Anadolu idarî birim organizasyonları mirası üzerinde, Anadolu topraklarından vergi ve gerektiğinde asker toplanmasına dayalı olarak *strategos* askeri nitelikli valiler tarafından yönetilen *thema* sistemi kapsamında örgütlendiği söylenebilir. Ancak XI. yüzyılda başlayan Selçuklu fetihlerinin ortaya çıkardığı askeri-siyasal gereksinimlere dayalı olarak yeniden örgütlenen *thema* sistemi kapsamında, İslâm ülkelerine komşu askeri-siyasal sınır bölgelerinde askeri yükümlülükler karşılığında toprak verme ve vergi muafiyeti getirme gibi teşviklerle asker köylülerin iskân edilmesi ile oluşturulan sınır güvenlik kurumları işlevindeki *akritai* ile dağlık geçit bölgelerinin güvenlik-denetiminin sağlanmasını amaçlayan *kleisura* adı verilen askeri yapılanmalardan oluşan bir idarî organizasyon kurulmuştur (Köprülü 1931: 165-313, Ramsay 1960, Stewig 1970: 92, Honigmann 1970: 40-91, Levchenko 1975: 161-163, 202-203, 336-337, Ostrogorsky 1995: 89-92, Ortaylı 2000: 32-34).

Buradan hareketle, Anadolu'da Bizans dönemi idare coğrafyasının mekânsal-işlevsel kurgusu üzerinde Roma dönemi idarî birim organizasyonları mirası ile dönemin askeri-siyasal dinamiklerinin ve ekonomik koşullarının etkin olduğu söylenebilir. Ancak burada gözardı edilmemesi gereken husus, dağ kitleleri, vadi zincirleri ve kıyı alanları olmak üzere birbirinden bağımsız birimlerden oluşan Anadolu'nun kendine özgü coğrafi koşullarının; yukarıda açıklanan Bizans döneminin idarî birim organizasyonlarını biçimlendirdiği gibi Selçuklu idare sisteminin mekânsal altyapısını oluşturan idarî birimlerin de potansiyel etki-yetki sınırlarını da biçimlendirdiğidir (Harita 1, Harita 2, Harita 3).

Nitekim Bizans döneminde Anatolikon Theması adı altında askerî-idarî birim olarak örgütlenmiş yüksek dağ silsileleriyle çevrilmiş Orta Anadolu platosunun, Selçuklu döneminde Anadolu Eyaleti olarak ya da Ereğli, Ermenek, Larende, Mut, Gülnar ve Silifke yörelerini kapsayan Isauria ya da Cilicia Tracheia/Dağlık Kilikya Theması topraklarının Selçuklu döneminde Kamerüddin İli adı altında örgütlendiğine ilişkin kayıtlar, Anadolu'nun değişmeyen özgün coğrafi koşullarının idarî birim organizasyonları kurgusu üzerinde etkinliğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir (İbn Bibi 1941: 43, İbn Bibi 1996: II/202, Anonim Selçuk-Nâme 1952: 41, Münecimbaşı 2001: 49, Kaymaz 1970: 99, Akdağ 1995: 69, Turan 1988: 164-165, Darkot 1961: 35-46, Darkot 1966: 31-41).

3. Selçuklu İdarî Birim Organizasyonları Kurgusu

Yukarıda açıklanan tarihsel arka plân kapsamında Selçuklu idarî birim organizasyonları idare sistemi açısından değerlendirilirse; ancak XIII. yüzyıldan itibaren kurumsallaşma ve örgütlenme sürecini tamamlayabilen Selçukluların, diğer ortaçağ devletlerinden ya da Danişmendliler gibi Anadolu-Türk feodal devletlerinden farklı olarak, Anadolu'da devraldıkları askeri nitelikli *thema* adı verilen idarî birim organizasyonlarına dayanan Bizans idarî coğrafyası alt yapısı üzerinde, Orta Asya-Türk ve İran-İslâm devlet geleneklerinden gelen ülke topraklarının hanedan üyeleri arasında paylaşımına dayanan *ülüş* sistemi ve *İslâmî iktâ* sisteminin sentezi niteliğinde bir idare sistemi kurdukları söylenebilir (Köprülü 1331: 193-232; Tönük 1945: 52, Turan 1948: 549-574, Turan 1988a: 951-959, Pehlivanoğlu 1959: 45, Sencer 1969: 18-25, Ülken 1973: 1-62, Ashtor 1976: 213-214, Tezel 1977: 3-30, Cahen 1955-1956: 348-358, Cahen 1986: 1088-1091, Cahen 1994: 176-190, Cahen 2001: 100-111, Yazıcıoğlu 1983: 72-95, Uzunçarşılı 1988: 113-117, Merçil 1997: 175-176, Ortaylı 2000: 155-166, Yerasimos 2000: 122).

Bu idare sisteminin yansımaları olarak, Selçuklu egemenlik coğrafyasının doğrudan Sultan veya Divan Dairesi'ne/merkezi idareye bağlı olarak melikler veya subaşı adı verilen askeri ya da şahne adı verilen ve genellikle Ahilerden seçilen sivil valiler tarafından yönetilen idarî birimleri; idare merkezi niteliğinin-

de bir kentin bulunduğu vilayet ya da eyaletler ve tâbi kasabalar, beldeler, kaleler ya da karahisarlar ve köylerden oluşan tüm mülkiyet ve iktâ hakları dahil olmak üzere, özerk ya da federal idarî birimlerden oluştuğu anlaşılmaktadır (İbn Bibi 1996: 1/59, 426, Köprülü 1331: 193-232, Price 1956: 32-33, Sümer 1962: 221, Kaymaz 1964: 114, Turan 1970: 254, Ashtor 1976: 213-214, Togan 1981: 211; Baykara 1985: 49-60, Baykara 2000: 177-185, Gordlevski 1988: 249-269, Cahen 1994: 235-242, Cahen 2001: 112-122, Akdağ 1995: 48-49, Ortaylı 2000: 166).

Selçuklu idarî birim organizasyonları idare biçimi ve mekanizması açısından “tabîyet” ve “bağımsızlık” olarak iki farklı dönemde değerlendirilebilir. Buna göre; II. Kılıç Aslan dönemine dek (1155-1196) Anadolu Selçuklu sultanlarının kendi adlarına para bastırmamaları Büyük Selçuklu Devleti’ne tâbi bir devlet olduklarını düşündürdüğü gibi, I. Alâaddin Keykubad dönemine dek (1220-1237) Selçuklu meliklerinin hemen hepsinin bir egemenlik işareti olarak kendi adlarına para ya da sikke bastırdıkları, hutbe okuttukları, devlet işleri ve ikâmetgâh için saray ya da devlethâneler yaptırdıklarına ilişkin kayıtlara dayanılarak, Selçuklu idarî birimlerinde meliklerin tamamen özerk ya da muhtar statüde bir idare mekanizması kurdukları söylenebilir (Hinrichs 1991: 31-34, Artuk 1960: 221, Sağlam 1960: 203, Koca 1994: 149-161, Koca 1995: 62-63, Taneri 1966: 142-144, Köymen 1988a: 1359-1373, Oral 1953: 501-502).

Ancak II. Kılıç Aslan’dan sonra aralıkla iki kez sultan olan I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1192-1196; 1205-1211), II. Kılıç Aslan dönemine tarihlenen özerk ya da muhtariyet statülü meliklik uygulamasının yarattığı siyasal belirsizlik ve karışıklıklara dayalı olarak, büyük oğul İzzeddin Keykavus’u Malatya ve Harput, ortanca oğul Alâaddin Keykubad’ı Tokat ile birlikte tüm Danişmend-İli’ne melik olarak atamakla birlikte*, meliklerin yetkilerini sınırlandırılmış ve meliklere buldukları vilayetlerde sadece Sultan adına idare yetkisi verilerek, kendi adlarına hutbe okutmaları ya da sikke bastırmaları veya komşu devletlerle savaş/barış yapmaları gibi yetkileri kaldırılmıştır (Artuk 1980: 266, Cahen 1955-1956: 354, Kaymaz 1964: 131-132).

Aynı çerçevede; idarî birimlerdeki subaşı ya da şahne adı verilen yöneticilere de görevlerinin kapsamı ve önemi ne olursa olsun, hiçbir zaman uzun sürelerle aynı idarî birim yönetiminde bırakılmamış ve sahip oldukları iktâları da hiçbir şekilde miras da dahil olmak üzere, ailelerine devretme hakkı verilmemiştir.

* Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev çocuk yaşta küçük oğul Keyferidun’a meliklik vermemiş ve Alâaddin Keykubad emrine bıraktığı Danişmend İli’ne tâbi Koyulhisar kentine göndermiştir (Turan 1971: 293-294).

I. Alâaddin Keykubad'ın Selçuklu tahtına çıkmasından sonra ise meliklik sistemi ya da mülk veya gelirleri kapsayan büyük ve uzun süreli iktâlar verilmesi biçiminde örgütlenen idarî birim uygulaması, tamamen kaldırılmış ve tüm idarî birimler doğrudan merkeze bağlı eş statülü otonomiler haline getirilirken, fethedilen ülke meliklerine ya da askeri hizmetler karşılığı devlet yöneticilerine verilen iktâlar biçimindeki idarî birimler de zaman-mekân kapsamında sürekli değiştirilmiştir (Kaymaz 1964: 91-156, Cahen 1994: 232-244, Cahen 2001: 146-156, Uyumaz 2001: 121-130).

Nitekim dönemin vakayinâmelerinde Akşehir yöresinin önce Alâiyye kalesinin teslimi karşılığında Kyr Fard'a/1221, sonra Erzincan'ın teslimi karşılığında Mengücek sultanı Davud Şah'a/1225 iktâ olarak verilmesi gibi kayıtlardan (İbn Bibi 1941: 57, 137, İbn Bibi 1996: I/266, 367, Münecimbaşı 2001: 61, 69-70), Sultan I. Alâaddin Keykubad döneminde yeniden organize edilen idare sistemi ve idarî birim organizasyonlarının zaman/mekân kapsamındaki değişimi izlenebilmektedir.

Dolayısıyla Selçuklu egemenliğindeki idarî birimler; Sultan I. Alâaddin Keykubad döneminde Selçukluların İlhanlı egemenliğine girdiği döneme dek - askeri ve stratejik öneme sahip Uc bölgeleri idaresinin Türkmen ailelerine verilmesi dışında - doğrudan Sultan'a ya da merkezi idareye tâbi olarak yönetilmiştir.

4. Selçuklu İdari Birim Organizasyonlarının Evrimi

Araştırma kapsamında Selçuklu idare sisteminin mekânsal bileşeni olarak tanımlanan idarî birim organizasyonlarının, Anadolu'nun Bizans-Selçuklu değişken mekânsal ve askeri-siyasal atmosferinde içsel ve dışsal etkenlere dayalı olarak evriminin;

- Sistemin kuruluşu: ilk kuruluş ve varolma mücadelesi,
- Sisteminin gelişmesi: siyasal birlik ve örgütlenme,
- Sistemin kurumsallaşması: yükselme ve merkezileşme,
- Sistemin çözülmesi: gerileme ve çöküş olmak üzere başlıca dört dönemde irdelenmesi öngörülmüştür.

4.1. Sistemin Kuruluş Dönemi: İlk Kuruluş ve Varolma Mücadelesi (1075-1155)

Anadolu'da Selçukluların varolma mücadeleleri içinde geçen bu dönemde idarî birim organizasyonlarına ilişkin tek kayıt (Urfalı Mateos 1962: 312-313, Khoniates 1995: 79-80, İbn Bibi 1996: I/13, Kinnamos 2001: 145, Kesik 2003: 114-115); Sultan I. İzzeddin Mesud'un Selçuklu egemenliğindeki Anadolu topraklarını 1155 yılında Konya ve Aksaray büyük oğul II. Kılıç Aslan'a,

Ankara, Çankırı ve Kastamonu küçük oğul Şehinşah'a, Amasya ve Niksar yöresi damad Emir Nizameddin Yağıbasan'a, Kayseri ve Sivas Danişmendli soyundan Emir Nasıreddin'e ve Malatya'yı Emir Nasıreddin'in kardeşine olmak üzere merkezi idareye tabi beş idarî birim ya da bölgeye ayırmış olduğudur (Harita 4).

Anadolu'da Selçuklu idare sistemi kapsamında, Selçuklu hanedan üyeleri yönetiminde örgütlendiği anlaşılan idarî birimler, Bizans egemenliğinden devralınan idarî coğrafya kapsamında değerlendirilirse;

- Ankara merkezli Çankırı-Kastamonu yörelerini kapsayan ve Bizans sınırlarına dek uzanan Kuzey Uc idarî bölgesi sınırlarının Bukelleraion-Paphlagonia themaları,
- Konya merkezli Konya-Aksaray yörelerini kapsayan Anadolu ya da Rûm idarî birimi sınırlarının Anatolikon Theması,
- Amasya merkez olmak üzere Yeşilirmak havzasını kapsayan ve Trabzon-Samsun-Sinop Rum İmparatorluğu sınırındaki kuzeydoğu Anadolu Uc idarî birimi sınırlarının Armeniakon Theması,
- Kayseri ve Sivas yörelerini kapsayan Danişmend İli idarî birim sınırlarının Kharsianon-Sebasteia themaları ve Malatya ve Maraş bölgelerini kapsayan Kilikya Ermeni Krallığı ile sınır oluşturan güney Anadolu Uc idarî birimi sınırlarının Melitene Theması gibi Bizans dönemi idarî birim sınırlarını karşıladığı görülmektedir (Harita 1 ve Harita 3).

Bu tespitler, Selçuklu idare sistemi ve idarî birimlerinin mekânsal-işlevsel örgütlenmesinde, Orta Asya Türk hakan geleneğine dayanan ülüş sistemi ve Anadolu'da devralınan Bizans idare coğrafyasının etkisini göstermesi bakımından dikkat çekici olarak değerlendirilmektedir.

4.2. Sistemin Gelişmesi: Siyasal Birlik ve Örgütlenme Dönemi (1155-1220)

Sultan I. İzzeddin Mesud sonrasında başlayan bu döneme dair Ilgın yakınlarında bulunan bir kitabeden (Artuk 1960: 219-220), Sultan II. Kılıç Aslan'ın Orta Asya-Türk Hakan geleneğine uygun olarak 1180-1 yılında Selçuklu ülkesini onbir oğlu arasında özerk statülü idarî birimlere ayırdığı anlaşılmaktadır.

Bu noktada, Selçuklu dönemi vakâyî-nâmelerine dayanılarak Selçuklu idarî birimlerinin mekânsal çerçevesi ya da etki-yetki alanları tanımlanırsa (Müneccimbaşı 1935: 20; Münecimbaşı 2001: 25-27, İbn Bibi 1941: 24, İbn Bibi 1996: I/41, Aksarayî 1943: 127, Aksarayî 2000: 23, Cenâbî 2000: 242); 1180-1 yılında Sultan II. Kılıç Aslan'ın ülkesini; Tokat'ı Rükneddin Süleymanşah, Ankara'yı Muhiddin Mesud, Malatya'yı Muizzeddin Kayserşah,

Elbistan'ı Muğiseddin Tuğrulşah, Kayseri'yi Nureddin Sultanaşah, Sivas ve Aksaray'ı Kutbeddin Melikşah, Amasya'yı Nizameddin Argunşah, Niksar ve Koyulhisar'ı Nasreddin Berkvarukşah, Ereğli'yi Sencerşah, Niğde'yi Aslanşah ve Uluborlu'yu Gıyaseddin Keyhüsrev idaresinde olmak ve her bir oğul siyasal boyutta başkent Konya yönetimine tâbi olmak üzere, özerk ya da muhtar bir idare sistemi içinde hüküm sürdükleri onbir eyalet ya da meliklik merkezine ayırdığı anlaşılmaktadır (Harita 5).

Burada, Sultan II. Kılıç Aslan'ın Selçuklu topraklarını oğulları arasında özerk statülü idarî birimlere ayırması, Orta Asya Türk Hakan geleneğindeki ülüs sistemi geleneğinin Anadolu'ya taşınmış mirası olarak dikkat çekicidir.

Sultan II. Kılıç Aslan döneminde idarî birim organizasyonlarına dair askeri-stratejik-siyasal boyutta en önemli gelişme; Sultan II. Kılıç Aslan'ın savunma ve güvenlik politikalarının dayalı olarak Uc eyaletleri yönetiminin geniş yetkilerle hanedan üyesi melikler emrine bırakmasıdır. Buna göre, Selçuklu-Bizans Uc bölgesi Uluborlu merkez olmak üzere melik Gıyaseddin Keyhüsrev ve Kilikya Ermeni Krallığı ile Antakya Haçlı Latin Prenslığı sınırındaki Uc eyaleti de Niğde merkez olmak üzere melik Arslanşah yönetiminde örgütlenmesidir (Müneccimbaşı 1935: 20, Müneccimbaşı 2001: 25-27, İbn Bibi 1941: 24, İbn Bibi 1996: 1/41, Aksarayî 1943: 127, Aksarayî 2000: 23, Neşri 1987: 32-33, Cenâbî 2000: 242).

Sultan II. Kılıç Aslan sonrasında idarî birim organizasyonlarına ilişkin kayıt ise 1192-1196 ve 1205-1211 olmak üzere aralıkla iki defa tahta çıkan Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in ikinci saltanat dönemine tarihlenmektedir. Bu dönemde Selçuklu egemenliğindeki Anadolu toprakları dönemin farklı kültürel-politik-dinsel yapılanma merkezleri kapsamında; melik İzzeddin Keykâvus Malatya merkezli ve melik Alâaddin Keykubad Tokat merkezli olmak üzere sultanın iki oğlu arasında sadece sultan adına idare yetkisine sahip idare bölgelere ayrılırken, Tunguzlu, Honaz ve Menderes vadisini kapsayan Hıristiyan nüfusun yoğun olduğu Bizans-Selçuk Uc bölgeleri de Sultan Gıyâseddin Keyhüsrev'in Hıristiyan-Bizans hanedanından gelen kayınpederi Manuel Mavrozomes'e bırakılmıştır (Müneccimbaşı 1935: 26-27, Müneccimbaşı 2001: 36-41, İbn Bibi 1941: 43, İbn Bibi 1996: 1/110, Turan 1971: 281, Bayram 1987: 30-36, Bayram 1994: 79-92, Bayram 2001: 66).

Burada idare sistemi ve idarî birimler açısından dikkat çekici iki nokta; Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in potansiyel saltanat adayları olan iki oğlu İzzeddin Keykavus ve Alâaddin Keykubad'ı meliklik bölgeleri olarak Selçuklu Anadolu'sunun İnan-İslâm kültürü ve Orta Asya Türk gelenekleri etkisinde biçimlenen iki farklı dini ve politik odak noktasını oluşturan Malatya ve Tokat kentlerine göndermiş olması ve Selçuklu tarihinde - istisnâ olarak - askeri-stratejik öneme sahip Tunguzlu-Honaz ve Uluborlu yörelerini kapsayan Bi-

zans-Selçuklu Uc bölgeleri idaresinin dönemin siyasal-ekonomik politikaları gereğince ilk kez hanedana mensup melikler ya da bir Türkmen ailesi yerine Bizans soyundan bir melike bırakılmasıdır (Harita 6).

Yukarıda açıklanan Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev'in idarî tasarrufları, sözkonusu dönemde Selçuklu idare sistemi ve idarî birim organizasyonları üzerinde Anadolu'nun farklı dini/etnik yapılanmalarının ve askeri-stratejik koşullarının etkili olduğunu düşündürmektedir.

Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ölümünden sonra Malatya meliki İzzeddin Keykavus ile Tokat meliki I. Alâaddin Keykubad arasında başlayan siyasal otorite ya da saltanat mücadelesi sonunda I. İzzeddin Keykavus'un Selçuklu sultanı olmasıyla başlayan süreçte, Ortaçağ İslâm devletlerinde sahil bölgelerini sugûr/uc olarak adlandırma ve askeri valiler emrinde yönetme geleneğine uygun olarak (Udovitch 1977: 144-145), Akdeniz kıyısında Antalya, Karadeniz kıyısında Sinop merkez olmak üzere subaşı ya da geç dönemlerde *emirü's sevâhil* ya da *melikü'l sevâhil* adı verilen emir ya da beylerin yönetiminde "Sahil Bölgeleri Emirlikleri" adı altında iki idarî birim kurulmuştur (Müneccimbaşı 1935: 30-32, Münecimbaşı 2001: 42-46, İbn Bibi 1996: I/134-161, İbn Bibi 1941: 49-57, Köprülü 1931: 206-207, Uzunçarşılı 1988: 120, Koca 1997: 29-38).

Bu noktada, Selçuklu döneminde örgütlenen "Sahil Bölgeleri Emirlikleri", idarî birim sınırları ve idare biçimi açısından, Bizans egemenliğinden devralınan idare coğrafyası kapsamında irdelenirse, Bizans döneminde Attaleia (Antalya) merkezli olarak örgütlenen deniz themaları idarî birim sınırları ve örgütlenme biçimi ile benzerlikler göstermesi (Ostrogorsky 1995: 122-123, 177), Bizans idare coğrafyasının Selçuklu idarî coğrafyasının yapılanması üzerindeki etkilerini göstermesi bakımından dikkat çekici olarak değerlendirilmektedir.

4.3. Sistemin Kurumsallaşması: Yükselme ve Merkezileşme Dönemi (1220-1237)

I. Alâaddin Keykubad saltanatını kapsayan bu dönemde, Anadolu'da dağılmış Mengücek-Oğulları, Artuk-Oğulları ve Saltuk-Oğulları gibi Türk feodaliteleri egemenlik altına alınarak, Erzincan Melikliği, Artuk İli ve Saltuk İli adı altında idarî birimler örgütlenirken, idare sistemi ve idarî birimlerin yönetimi konularında radikal değişiklikler yapıldığı anlaşılmaktadır (Harita 3).

Nitekim Sultan I. Alâaddin Keykubad, II. Kılıç Aslan döneminde ülke topraklarının İran Türk-İslâm devlet geleneğinden gelen büyük iktâlar halinde tamamen özerk statüde hüküm süren melikliklere paylaşılması uygulamasının Anadolu'da çok parçalı bir idare sistemini ortaya çıkarması ve melikler arasında başlayan egemenlik ve saltanat mücadelelerinin Selçuklu Devleti'ni

siyasal bölünme tehdidi ile karşı karşıya getirmesi gibi geçmişin kötü deneyimlerini dikkate alarak, ülke içinde merkezi idare otorite ve egemenliğinin kurulmasına yönelik olarak idare sistemini ve idarî birimleri yeniden organize etmiştir (Kaymaz 1970: 30, Köymen 1988: 1542-1543, Köprülü 1984: 188).

Bu kapsamda; Sultan I. Alâaddin Keykubad oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev'i melik olarak atadığı Erzincan, Kemah ve Şebinkarahisar yörelerini kapsayan Erzincan Melikliği dışında, ülke topraklarının muhtar statüde meliklik ya da büyük iktâlar halinde dağıtılması biçiminde örgütlenmiş idarî birim uygulamasını kaldırmıştır (Turan 1988: 8, Kaymaz 1967: 23-27, Köymen 1988: 1540-1545, Jansky 1950: 117-126). Buna göre, Selçuklu ülkesinde belli askeri görevler ve hizmetler karşılığı ya da siyasal-askeri politika ve stratejiler gerekliliğince hanedan veya önemli devlet görevlileri ya da fethedilen ülke meliklerine tamamen ulusal stratejiler kapsamında kısa sürelerle, belirli miktarda asker beslemek koşulu ve toprak gelirlerini kapsamak üzere askeri nitelikli iktâlar niteliğindeki idarî birimlerden oluşan bir idare sistemi kurmuştur.

Dönemin vakâyî-nâmelerinden; Sultan I. Alâaddin Keykubad döneminde Alâiyye fethi sonrasında kaleyi teslim etmeyi kabul eden Bizans tekfurı Kyr Fard'a Akşehir eyaleti ile 5 köyün mülkiyetinin bağışlandığı/1221, Erzincan eyaletinin teslim edilmesine karşılık Akşehir ve Ab-ı Germ eyaletlerinin Mengüceklî sultanı Alâaddin Davudşah'a iktâ olarak verildiği/1225, emirlerden Kemaleddin Kâmyar'a Kars yöresinin iktâ edildiği, Yassı Çimen savaşında Selçuklulara yardım eden Eyyübî Meliki Eşref ve kardeşine vergiden muaf olarak Aksaray ve Eyüphanis ar eyaletlerinin verildiği ve yine aynı savaşta büyük yararlılık gösteren Kayı boyundan Ertuğrul Gazi'ye Bizans sınırındaki Karacadağ yörelerinin yaylak/kışlak olarak verildiği, Moğol istilasından kaçarak Sultana sığınan Harezm emirlerinden Kayır Han'a Erzincan, Bereke Han'a Amasya, Emir Güçlü Sengüm'e Lârende ve Emir Yılanlı Boğa'ya Niğde gibi askerî-stratejik öneme sahip Uc bölgelerinin iktâ edildiği anlaşılmaktadır (İbn Bibi 1941: 57, 109, 137, 161, 173, İbn Bibi 1996: I/266, 290, 367, 413, 433, 434, Münecimbaşı 2001: 61, 74).

Bu dönemde idarî birim organizasyonları açısından dikkat çekici gelişme; Akdeniz sahillerindeki Sultan I. İzzeddin Keykavus döneminde örgütlenen Güney Sahilleri Komutanlığı'nın, Kalonoros (Alâiyye), Alara, Magfa (Manavgat), Andusanc (?), Anamorium (Anamur), Aydos (?), Şebeh (?), Senkine (?), Yengibe (?), Seleukeia (Silifke) bölgelerini kapsayan Roma ve Bizans dönemi Isaura Theması topraklarının subaşı Mübarezzeddin Ertokuş yönetiminde Kamerüddin İli adı altında idarî birim olarak yeniden örgütlenmesidir (İbn Bibi, 1941: 131, İbn Bibi, 1996: I/354, Simbat, 1946: 80-81, Tekindağ, 1949: 29-34, Münecimbaşı, 2001: 68, Uyumaz, 2003: 30-34).

Bir başka dikkat çekici gelişme ise Orta Asya Türk hakan geleneği mirası kapsamında, Makri/Fethiye-Tunguzlu-Honaz-Karahisar-ı Sahip-Kütahya-Eskişehir-Ankara-Çankırı-Kastamonu-Sinop hattı boyunca uzanan ve sürekli yinelenen karşılıklı akın/fetihlere dayalı olarak siyasal-yönetimsel değişkenlik gösteren Bizans-Selçuklu sınır bölgelerinin Sağ Kol ve Sol Kol olmak üzere iki ana bölge halinde örgütlenerek, Emir Seyfeddin Kızıl Bey yönetiminde Ankara merkezli Güney Uc İdarî Birimi ve Emir Hüsameddin Çoban Bey Kastamonu merkezli Kuzey Uc İdarî Birimi olmak üzere askeri-siyasal işlevde iki idarî birime ayrılmasıdır (İbn Bibi 1941: 57-58, İbn Bibi 1996: I/159, 237, Köprülü 1931: 192-193, Kaymaz 1964: 126, Kaymaz 1970: 98-106, Akdağ 1985: 80-90, Turan 1995: 59, Turan 1989: 1-6).

Aynı dönemde Memlûklar-Selçuklular arasında sıklıkla el değiştiren, sosyal-kültürel ve siyasal-yönetimsel yapılanmalar açısından Arap-İslâm kültürünün etkin olduğu Amid/Diyarbakır merkez olmak üzere Kâhta, Çemişgezek, Hısn-ı Mansur/Adıyaman, Urfa, Mardin, Meyyâfârikûn/Silvan kentlerini kapsayan güneydoğu Anadolu bölgesinin “Amid İdarî Birimi” kurulmuştur (İbn Bibi 1941: 110-111, İbn Bibi 1996: I/292, Akdağ 1995: 69).

4.4. Sistemin Çözülmesi: Gerileme ve Çöküş Dönemi (1237-1277)

Bu dönem Orta Asya geleneksel yaşam biçimini koruyan/sürdüren Türkmenlerin muhalefetine rağmen İran-İslâm kültürü etkisindeki II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in tahta çıkmasıyla başlayan ve Selçuklu idaresi-Türkmen aşiretleri arasında Babaî İsyanı ile tırmanan gerginlikler, Ahi-Mevlevi çekişmeleri gibi sosyal-ekonomik-dinsel köken farklılıklarına dayanan çekişmelerin yarattığı toplumsal-siyasal karışıklıklar, devlet yönetimindeki etkili emirler arasındaki saltanat ve mevki mücadeleleri ve Moğollara karşı kaybedilen Köseadağ Savaşı ile Selçukluların İlhanlı egemenliğine girmesi ile sonuçlanan süreci kapsamaktadır. Bu süreç sonunda, Selçuklu egemenliğindeki Anadolu toprakları 1259 yılında İlhanlılar tarafından idarî-malî koşullara dayalı olarak Selçuklu sultanları II. İzzeddin Keykavus ve IV. Rükneddin Kılıç Aslan yönetiminde olmak üzere İlhanlı tabiiyeti altında iki alt ana bölgeye ayrılmıştır (Harita 7).

Buna göre, Kayseri sınırından Antalya'ya dek uzanan bölge başkent Konya olmak üzere II. İzzeddin Keykavus, Sivas'tan Sinop-Samsun kıyılarına dek uzanan bölge ise başkent Tokat olmak üzere Rükneddin Kılıç Aslan yönetimine bırakılmıştır (Ebü'l Ferec-İbnü'l İbrî 1941: 39, Aksarayî 1943: 151-152, Aksarayî 2000: 46, Yuvalı 1994: 584-585, Yuvalı 1994a: 102-103, Akdağ 1995: 93).

Bu dönemde idare sisteminin evrimi açısından dikkat çekici gelişme; Sultan I. Alâaddin Keykubad döneminde göçebe/yerleşik ve Bizans-Selçuklu ikili sosyal-kültürel-ekonomik-siyasal dengeler gözetilerek organize edilmiş idare

mekanizması ve idarî birim organizasyonlarının çözülmesi ve Sultan I. Alâaddin Keykubad döneminde kaldırılmış olan büyük topraklar verilmesi biçimindeki iktâ uygulaması, temlik-nâme ya da mülk-nâme adı altında bağış ya da satış yoluyla köy, kasaba, kent, hatta bir idarî bölgeyi tüm mülk ve gelirlerini kapsayacak nitelikte melik, vezir ya da emirlere verilmesi biçiminde yeniden getirilmiş olmasıdır (Oral 1955: 385-394, Sahillioğlu 1969: 57-65, Turan 1950: 157-165, Turan 1948: 563-566, Turan 1988: 32-33, Rogers 1976: 86).

Bunun sonucu olarak, Selçuklu idarî birim organizasyonlarının çözüldüğü ve özellikle Bizans-Selçuklu sınır bölgelerinde kurulmuş Uc eyaletleri başta olmak üzere Selçuklu idarî birimlerinin bağımsız yönetsel-siyasal yapılanmalar haline geldiği söylenebilir. Nitekim bir kısım Selçuklu idarî birimleri İlhanlılara tabi *şahne* adı verilen askeri valilerin idaresine bırakılırken, bir kısmı da Selçuklu vezir ya da emirleri gibi etkin devlet görevlilerinin tamamen kendi inisiyatifleri ile elde ettikleri büyük iktâlardan oluşan bağımsız alt siyasal-yönetsel bölgelere dönüşmüştür (Abu Bakr İbn Al-Zakî 1972: 41-42, Aksarayî 1943: 162, Aksarayî 2000: 56, 95, Cahen 1955-56: 356, Aknerli Grigor 1954: 15-17, Cahen 1994: 296-306, Cahen 2001: 227-233).

Burada neden-sonuç ilişkileri kapsamında Selçuklu idare sisteminin değişim/dönüşüm sürecinin idarî birimler üzerindeki etkileri açısından dikkat çekici gelişme; Anadolu'da yaygınlaşan büyük iktâlara dayalı idarî birimlerin sonraki dönemde, özellikle Uc olarak tanımlanan Bizans-Selçuklu sınır bölgelerinde ortaya çıkan Türk beyliklerinin potansiyel egemenlik bölgeleri haline gelmesi ve Anadolu'da çok parçalı siyasal yapının kurulmasına bağlı olarak Selçuklu idare sisteminin parçalanması ve birbirinden kopuk alt idare sistemleri kurulması olarak değerlendirilmektedir (Harita 8).

Önce Memlûk sultanı Baybars'ın, sonra İlhanlı sultanlarının yönetime el koyması ve 1277 yılında İlhanlı egemenliğine karşı başlayan Türkmen isyanları gibi siyasal gelişmelere dayalı olarak, iktâ ve mirî toprak sistemi gibi Selçuklu toprak sistemleri kaldırılmış, Anadolu'da tüm kurumsal yapılarıyla tamamen İlhanlı toprak kullanım ve vergi-bütçe düzenlerinin egemen olduğu ve İlhanlıların atadığı valilerce idare edilen bir idare sistemi kurulmuştur (Witteck 1931: 161-164, Togan 1931: 1-42, Yaltkaya 1939: 7-16, Kunter 1942: 431-456, Aksarayî 1943: 180-199, Aksarayî 2000: 77-89, İbn Bibi 1996: II/179-210, Hinz 1949: 771-792, Anonim Selçuk-Nâme 1952: 35-40, Turan 1948: 554-558, Turan 1952: 254, Turan 1995: 96-98, Togan 1953-1954: 33-49, Spuler 1957: 386-389, Ülken 1973: 47, Yuvalı 1994: 584-585, Yuvalı 1994a: 101-114, 155-156).

5. Sonuç

Buraya kadar mekânsal-işlevsel kuruluşu ve tarihsel süreçte içsel ve dışsal dinamiklere dayalı olarak evrimi açıklanan Selçuklu idarî birim organizasyonlarının işlevsel açıdan Orta Asya ve İran Türk-İslâm devlet geleneklerinin Anadolu coğrafyasına taşınan yansımaları olarak, Anadolu'da devralınan Bizans idare coğrafyası mirası üzerinde örgütlendiği anlaşılmaktadır. Burada mekânsal altyapı açısından temel belirleyici, Anadolu coğrafyasının değişmeyen özgül koşulları olarak değerlendirilmektedir.

Buradan hareketle, Anadolu'da Selçuklu dönemi idarî birim organizasyonları, Orta Asya Türk, İran Türk-İslâm ve Bizans idarî birim organizasyonları açısından değerlendirilirse; Selçuklu döneminde Anadolu topraklarının Bizans ile sınır oluşturan askeri-stratejik öneme sahip Uc bölgeleri dışında, her biri mülkiyet hakları ve geliri tamamen kendilerine ait olmak üzere askeri ve sivil teşkilatlara sahip, kendi adlarına para bastıran, kitabeler yazdıran ve komşu devletlerle serbestçe askeri ve siyasal ilişkiler kuran Sultan çocukları, kardeşleri hatta amcaları gibi hanedan üyelerinden oluşan melikler ve askeri ya da sivil valiler emrinde veya denetiminde idarî birimlere ayrıldığına ve Selçuklu idarî birimlerinin Bizans dönemi idarî birim sınırlarını karşıladığına ilişkin tespitler, Selçuklu idare sistemi ve idarî birim organizasyonlarının Orta Asya ve İran Türk-İslâm idare sistemi ile Bizans egemenliğinden devralınan idare coğrafyası mirası üzerinde örgütlendiğini göstermektedir.

Bizans-Selçuklu askeri-siyasal sınır bölgeleri ve dış tehditlere açık sahil bölgeleri ise, Orta Asya Türk ve İran Türk-İslâm devlet geleneklerine dayanan Hıristiyan devletlere komşu sınır bölgelerini Uc olarak adlandırma ve her bir Uc bölgesini geniş yetkilerle bir Türkmen ailesinin denetimine verilmesi yoluyla yönetme geleneğine uygun olarak, Bizans-Selçuklu sınır bölgeleri Kuzey ve Güney Uc İdarî Birimleri olmak üzere iki bölgeye ayrılırken, Akdeniz ve Karadeniz kıyılarındaki sahil bölgeleri de Kuzey ve Güney Sahil Komutanlıkları ya da Emirlikleri adı altında idarî birimler olarak örgütlenmiştir.

Bu noktada; Bizans döneminde Anadolu'nun askeri-siyasal sınır bölgelerinde örgütlenen *akritai* adı verilen idarî birim organizasyonları ya da Akdeniz kıyılarında örgütlenen deniz themalarının varlığı, Selçuklu döneminde askeri-siyasal sınır bölgelerinde örgütlenen Uc bölgeleri ya da Karadeniz ve Akdeniz kıyılarında örgütlenen Kuzey Sahilleri Komutanlığı ve Güney Sahilleri Komutanlığı gibi idarî birimler ile karşılaştırılırsa, Bizans idarî birim organizasyonlarını biçimlendiren askeri-siyasal dinamiklerin, Selçuklu idarî birim organizasyonları üzerinde de etkin olduğunu düşündürmektedir. Ancak burada idarî birimlerin mekânsal kurgusu açısından unutulmaması gereken nokta, Anadolu'nun tarihi topografyasının değişmeyen koşullarının idarî birim birimlerin potansiyel sınırları ve etki alanları üzerinde belirleyici olduğudur.

Anadolu'da Selçuklu döneminde örgütlenen idare sisteminin mekânsal yansımaları olarak Selçuklu idarî birimleri yönetim biçimi farklılıklarına göre irdelenirse;

- Doğrudan merkezi idareye ya da Sultan'a bağlı subaşı ya da şâhne adı verilen askeri veya sivil valiler yönetimindeki idarî birimler,
- Selçuklu sultanları tarafından fethedilen ya da egemenlik altına alınan komşu ülke yöneticilerine ya da askeri hizmetler karşılığında ve sadece mülk gelirlerini kapsayan nitelikte sahip ya da emir veya bey gibi yüksek devlet yöneticilerine verilen geniş iktâlar biçimindeki idarî birimler,
- Selçuklu hanedan üyeleri ya da akrabalarının yönetimine bırakılmış, kuruluş dönemlerinde özerk ya da muhtar statüde yönetilmekle birlikte, sonraki dönemlerde doğrudan Sultana bağlı olarak yönetildiği anlaşılan Selçuklu melikleri emrindeki idarî birimler,
- Askeri-siyasal-stratejik koşullara dayalı olarak örgütlenmiş beylerbeyi ya da melikü'l ümera adı verilen askeri komutanlar emrinde doğrudan merkeze bağlı olarak yönetilen Uc bölgeleri olmak üzere yönetsel farklılıklar gösterdiği anlaşılmaktadır.

Selçuklu Devleti'nin kuruluş ve varolma mücadelesi döneminde geniş ve büyük iktâlara dayanan meliklik sisteminin, Selçuklu Devleti'nin en geniş sınırlarına ulaştığı ve merkezi idare kurumlarının yapılanma sürecini tamamladığı yükselme ve merkezileşme olarak tanımlanan I. Alâaddin Keykubad dönemi sonunda, Moğol istilası tehdidi gibi askeri-siyasal koşullara dayalı olarak kaldırıldığı ve idarî birimlerin doğrudan merkezi idare ya da Sultan'ın Divan Dairesi'ne bağlandığı görülmektedir.

Bu süreci takiben Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev dönemi ile başlayan gerileme ve çöküş döneminde, farklı dinsel/etnik unsurlardan oluşan Selçuklu toplum yapısındaki çatışmalar ve çekişmeler gibi içsel faktörler ile Selçuklu Devleti'nin İlhanlı egemenliğine girmesi ile Selçuklu idare sisteminin kaldırılması ve İlhanlı idarî kurumlarının egemen olması gibi dışsal faktörlere dayalı olarak Selçuklu idarî birim organizasyonları İlhanlı yönetimine tabi feodal yapılanmalara dönüşmüştür.

Kaynakça

- ABU BAKR IBN AL-ZÂKÎ (1972), *Ravzât al Kuttâb ve Hadikât al-Albâb*, Ali Sevim (çev.), TTK Yayınları, Ankara.
- AKDAĞ, Mustafa (1995), *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, cilt:I, Cem Yayınları, İstanbul.
- AKSARAYÎ (1943), *Anadolu Selçuki Devletleri Tarihi*, M. Nuri Gençosman (çev.), Recep Ulusoğlu Yayınevi, Ankara.
- AKSARAYÎ (2000), *Müsâmeretü'l Ahbar*, Mürsel Öztürk (çev.), TTK Yayınları, Ankara.
- AKNERLİ GRİGOR (1954), *Moğol Tarihi*, Hrand D. Andreasyan (çev.), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- ANONİM SELÇUK-NÂME (1952), *Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III*, Feridun Nafiz Uzluk (çev.), Anadolu Selçukluları Gününde Mevlevi Bitikleri:5, Uzluk Yayınları, Ankara.
- ARTUK, İbrahim (1980), "Alâaddin Keykubad'ın Meliklik Devri Sikkeleri", *TTK Belleteni*, cilt:XLIV, sayı:174, sayfa:265-270, TTK Yayınları, Ankara.
- ASHTOR, E. (1976), *A Social and Economic History of the Near East in the Middle Ages*, University of California Press, Los Angeles.
- ATEŞ, Toktamış (1982), *Osmanlı Toplumunun Siyasal Yapısı (Kuruluş Dönemi)*, Say Yayınları, İstanbul.
- BARTHOLD, Vassiliy V. (1975), *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, Kazım Yaşar Koprıman-Afşar İsmail Aka (çev.), Emel Matbaacılık, Ankara.
- BAYKARA, Tuncer (1985), "Türkiye Selçuklularında İdari Birim ve Bununla İlgili Meseleler", *Vakıflar Dergisi*, sayı:XIX, sayfa:49-60, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- BAYKARA, Tuncer (2000), *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I; Anadolu'nun İdari Taksimatı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- BAYRAM, Mikail (1987), "Selçuklular Zamanında Tokat Yöresinde İlimi ve Fikri Faaliyetler", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1986)*, sayfa:30-36, Tokat Valiliği Yayınları, Ankara.
- BAYRAM, Mikail (1994), "Selçuklular Zamanında Anadolu'da Bazı Yörelere Arasındaki Farklı Kültürel Yapılanma ve Siyasi Boyutları", *S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayfa:79-92, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya.
- BAYRAM, Mikail (2001), "Anadolu Selçuklularında Devlet Yapısının Şekillenmesi", *Cogito Dergisi*, sayı:29, sayfa:61-72, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- CAHEN, Claude (1955-1956), "Selçuki Devletleri Feodal Devletler midir?", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, cilt:XVII, sayı:1-4, sayfa:348-358, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- CAHEN, Claude (1986), "İktâ" maddesi, *The Encyclopedia of Islam*, cilt:V, sayfa:1088-1091, E. J. Brill Press, Leiden.

- CAHEN, Claude (1994), *Osmanlılardan Önce Anadolu*, Erol Üyepazarcı (çev.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- CAHEN, Claude (2001), *The Formation of Turkey; The Seljukid Sultanate of Rum: Eleventh to Fourteenth Century*, P. M. Holt (ed.), Pearson Education Limited Press, London.
- CENÂBÎ (2000), “Cenâbi’ye Göre Anadolu Selçukluları”, Muharrem Kesik (çev.), *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sayı:36, sayfa:213-259, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- DARKOT, Besim (1961), “Türkiye’nin İdari Coğrafyası Üzerinde Düşünceler”, *İ.Ü. Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, sayı:12, sayfa:35-46, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yayınları, İstanbul.
- DARKOT, Besim (1966), “Türkiye’de Coğrafi Bölgelerin Teşkilinde Kriterlerin Araştırılması”, *Şehircilik Konferansları (1963-1964 Yaz Yarıyılı)*, sayfa:31-41, İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- DOĞAN, D. Mehmet (1998), *Tarih ve Toplum; Toplum Yapımızın Tarihi Oluşumu*, İz Yayınları, İstanbul.
- DONUĞ, Abdülkadir (1988), *Eski Türk Devletlerinde İdarî-Askerî Unvan ve Terimler*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.
- EBÛ’L FEREC-İBNÛ’L İBRÎ (1941), *Tarihi Muhtasarüddüvel*, Şerafeddin Yalıtıkaya (çev.), Maarif Yayınları, İstanbul.
- GENÇ, Reşat (1997), *Kaşgarlı Mahmud’a Göre XI. Yüzyılda Türk Dünyası*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- GORDLEVSKI, Vladimir (1988), *Anadolu Selçuklu Devleti*, Azer Yaran (çev.), Onur Yayınları, Ankara.
- HINRICH, Cristoph (1991), “Anadolu Selçuklu Paralarının Üzerindeki Resimler”, Aydın Ayhan (çev.), *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, sayı:57, sayfa:29-37, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.
- HINZ, Walther (1949), “Ortaçağ Yakın Şarkına Ait Vergi Kitabeleri”, Fikret İşıltan (çev.), *TTK Belleteni*, cilt:XII, sayı:49, sayfa:771-793, TTK Yayınları, Ankara.
- HONIGMANN, Ernst (1970), *Bizans Devleti’nin Doğu Sınırı*, Fikret İşıltan (çev.), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- HÜSEYNOF, Rauf (1981), “XI.-XII. Yüzyılda Önasya’da Askeri-Feodalite Müessesesi-Uclar”, *VIII. Türk Tarih Kongresi (11-15 Ekim 1976)*, cilt:II, sayfa:725-740, TTK Yayınları, Ankara.
- İBN BİBİ (1941), *Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi (Farsça Muhtasar Selçuk-Nâme)*, M. Nuri Gençosman (çev.), Uzluk Basımevi, Ankara.
- İBN BİBİ (1996), *El Evamirü’l-Ala’iye Fil Umuri’l-Ala’iye (Selçuk Nâme)*, Mürsel Öztürk (çev.), cilt:I-II, TTK Yayınları, Ankara.
- JANSKY, Herbert (1950), “Selçuklu Sultanlarından Birinci Alâaddin Keykubad’ın Emniyet Politikası”, *60. Doğum Yılı Münasebetiyle Zeki Velidi Togan’a Armağan*, sayfa:117-126, Maarif Yayınları, İstanbul.

- KAŞGARLI MAHMUD (1998-9), *Divanü Lûgat-İ-Türk Tercümesi*, Besim Atalay (çev.), cilt:I-III, TDK Yayınları, Ankara.
- KAYMAZ, Nejat (1964), "Anadolu Selçuklularının İnhitatında Devlet Mekanizmasının Rolü-I", A.Ü. *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt:II, sayı:2-3, sayfa:91-156, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- KAYMAZ, Nejat (1967), "Anadolu Selçuklularının İnhitatında Devlet Mekanizmasının Rolü-II", A.Ü. *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt:II, sayı:2-3, sayfa:23-61, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- KAYMAZ, Nejat (1970), *Pervane Muineddin Süleyman*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- KESİK, Muharrem (2003), *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi; Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1155)*, TTK Yayınları, Ankara.
- KHONIATES, Niketas (1995), *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, Fikret Işıltan (çev.), TTK Yayınları, Ankara.
- KINNAMOS (2001), *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176)*, Işın Demirkent (çev.), TTK Yayınları, Ankara.
- KOCA, Salim (1994), "Türkiye Selçuklu Devleti Hükümdarlarının Aldıkları ve Kullandıkları Hakimiyet ve Hükümdarlık Sembolleri", *III. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri (20-22 Mayıs 1993)*, sayfa:149-161, Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Konya.
- KOCA, Salim (1995), "Türkiye Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykavus'un Aldığı ve Kullandığı Hakimiyet Sembolleri", *TTK Belleteni*, cilt:LIX, sayı:224, sayfa:55-74, TTK Yayınları, Ankara.
- KOCA, Salim (1997), *Sultan I. İzzeddin Keykavus (1211-1220)*, TTK Yayınları, Ankara.
- KÖPRÜLÜ, Mehmed Fuad (1331), "Selçukiler Zamanında Anadolu'da Türk Medeniyeti", *Milli Tettebular Dergisi*, cilt:II, sayı:5, sayfa:193-232, İstanbul.
- KÖPRÜLÜ, Mehmed Fuad (1931), "Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri Hakkında Bazı Mülâhazalar", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, cilt:1, sayfa:165-313, İstanbul Darülfununu Türkiyat Enstitüsü Yayınları, İstanbul.
- KÖPRÜLÜ, Mehmed Fuad (1984), *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- KÖYMEN, Mehmet Altay (1964), "Selçuklu Devri Türk Tarihi Araştırmaları II", A.Ü. *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt:II, sayı:2-3, sayfa:303-380, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- KÖYMEN, Mehmet Altay (1988), "Selçuklu Hükümdarı Büyük Alâaddin Keykubad ve Anadolu Savunması", *TTK Belleteni*, cilt:LII, sayı:205, sayfa:1539-1545, TTK Yayınları, Ankara.
- KÖYMEN, Mehmet Altay (1988) "Selçuklularda Devlet", *TTK Belleteni*, cilt:LI, sayı:201, sayfa:1359-1373, TTK Yayınları, Ankara.

- KUNTER, Halim Baki (1942), “Kitabelerimiz”, *Vakıflar Dergisi*, sayı:II, sayfa:431-456, Vakıflar Umum Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- LE STRANGE (tarihsiz), “Şark Halifelerinin Memleketleri; Horasan Bahsi”, Mubin Manyas (çev.), *TTK Kütüphanesi Basılmamış Tercüme*, Tercüme no:83.
- MERÇİL, Erdoğan (1997), *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara.
- MORI, Masao (1978), “Kuzey Asya’daki Eski Bozkır Devletlerinin Teşkilatı”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı: 9, sayfa:209-226, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- MÜNECCİMBAŞI, Ahmed bin Lütfullah (1935), *Müneccimbaşıya göre: Anadolu Selçukileri*, Hasan Fehmi Turgal (çev.), Türkiye Yayınları, İstanbul.
- MÜNECCİMBAŞI, Ahmed bin Lütfullah (2001), *Camiü’l-Düvel-Selçuklular Tarihi; Anadolu Selçuklular ve Beylikler*, Ali Öngül (çev.), cilt:II, Akademi Yayınları, İzmir.
- ORAL, M., Zeki (1955), “Selçuk Devri Vesikaları; Sultan Hatun Senedi”, *TTK Belleteni*, cilt:75, sayı:XIX, sayfa:385-394, TTK Yayınları, Ankara.
- ORTAYLI, İlber (2000), *Türkiye İdare Tarihine Giriş*, Turhan Yayınları, Ankara.
- OSTROGORSKY, George (1995), *Bizans Devleti Tarihi*, Fikret Işıltan (çev.), TTK Yayınları, Ankara.
- ÖGEL, Bahaeddin (1955), “Uygur Devleti’nin Teşekkülü ve Yükseliş Devri”, *TTK Belleteni*, cilt:XV, sayı:59, sayfa:361-379, TTK Yayınları, Ankara.
- ÖGEL, Bahaeddin (2001), *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, cilt:II, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- ÖZCAN, Koray (2005), *Anadolu’da Selçuklu Dönemi Yerleşme Sistemi ve Kent Modelleri*, Basılmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınları, Konya.
- PEHLİVANOĞLU, Şadi (1959), “Anadolu Selçukilerinde Hukuk ve Devlet”, *Türk Yurdu*, sayı:276, sayfa:45, Ankara.
- PRICE, Philips (1956), *A History of Turkey; from Empire to Republic*, George Allen and Unwin Limited, London.
- RAMSAY, William Mitchell (1960), *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası*, Mihri Pektaş (çev.), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- ROGERS, J. Michael (1976), “Waqf and Patronage in the Seljuk Anatolia; The Epigraphic Evidence”, *Anatolian Studies*, cilt: XXVI, sayfa: 69-103, The British Institute of Archaeology at Ankara Press, London.
- SAĞLAM, Osman Ferit (1960), “Şimdiye Kadar Bilinmeyen İslami İki Madalya ve Birkaç Sikke”, *II. Türk Tarih Kongresi (12-17 Nisan 1956)*, sayfa:203-207, TTK Yayınları, Ankara.
- SAHİLLİOĞLU, Halil (1969), “İkinci Keykavus’un Bir Mülk-Nâmesi”, *Vakıflar Dergisi*, sayı:VIII, sayfa:57-65, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- SENCER, Oya (1969), *Türk Toplumunun Tarihsel Evrimi*, Habora Yayınları, İstanbul.
- SEVİM, Ali - MERÇİL, Erdoğan (1995), *Selçuklu Devletleri Tarihi: Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, TTK Yayınları, Ankara.

- SİMBAT (1946), “Başkumandan Simbat Vakâyinâmesi (951-1334)”, Hrand D. Andreeşyan (çev.), *TTK Kütüphanesi Basılmamış Tercümelere*, tercüme no:68.
- SPULER, Bertold (1957), *İran Moğolları*, Cemal Köprülü (çev.), TTK Yayınları, Ankara.
- STEWIG, Reinhard (1970), *Batı Anadolu'da Kültür Gelişmesinin Ana Hatları*, Ruhi Turfan-M. Şevki Yazman (çev.), İTÜ Yayınları, İstanbul.
- SÜMER, Faruk (1960), “Anadolu'ya Yalnız Göçebe Türkler mi Geldi?”, *TTK Belleteni*, cilt:XXIV, sayı:96, sayfa:567-594, TTK Yayınları, Ankara.
- SÜMER, Faruk (1962), “Türkiye Kültür Tarihine Umumi Bir Bakış”, *A.Ü. Tarih Dergisi*, cilt:XX, sayı:3-4, sayfa:213-244, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- TANERİ, Aydın (1966), “Müsâmeretü'l Ahbâr'ın Türkiye Selçukluları Devlet Teşkilatı Bakımından Değeri”, *A.Ü. Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt:IV, sayı:6-7, sayfa:127-171, Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- TEKİNDAG, Şehâbeddin (1949), “Alâaddin Keykubad ve Halefleri Zamanında Selçuklu-Küçük Ermenistan Hudutları”, *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, cilt:I, sayı:1, sayfa:29-34, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- TEZEL, Yahya Sezai (1977), “Anadolu'da Toplumsal Kuruluşların Eklemlenmesi Açısından Osmanlı-Osmanlı Öncesi İlişkisi”, *Toplum ve Bilim Dergisi*, sayı:3, sayfa:3-30, İstanbul.
- TOGAN, A. Zeki Velidî (1931), “Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadi Vaziyeti”, *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, cilt:1, sayfa:1-42, İstanbul Darülfununu Türkiyat Enstitüsü Yayınları, İstanbul.
- TOGAN, A. Zeki Velidî (1953-1954), “Reşideddin'in Mektuplarında Anadolu'nun İktisadi ve Medeni Hayatına Ait Kayıtlar”, *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, cilt:XV, sayı:1-4, sayfa:33-49, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- TOGAN, A. Zeki Velidî (1981), *Umumî Türk Tarihine Giriş-En Eski Devirlerden 16. Asra Kadar*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- TOGAN, Nazmiye (1964), “Peygamberin Zamanında Şarki ve Garbi Türkistan'ı Ziyaret Eden Çinli Budist Rahibi Hüen-Cang'ın Bu Ülkelerin Siyasi ve Dini Hayatına Ait Kayıtları”, *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, cilt:IV, sayı:1-2, sayfa:21-64, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- TÖNÜK, Vecihi (1945), *Türkiye'de İdare Teşkilatı'nın Tarihi Gelişimi ve Bugünkü Durumu*, sayı:I, İçişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- TURAN, Osman (1948), “Türkiye Selçuklularında Toprak Hukuku”, *TTK Belleteni*, cilt:XII, sayı:45, sayfa: 549-574, TTK Yayınları, Ankara.
- TURAN, Osman (1950), “II. İzzeddin Keykavus'a Aid Bir Temlik-Nâme”, *60. Doğum Yılı Münasebetiyle Zeki Velidi Togan'a Armağan*, sayfa:157-165, Maarif Yayınları, İstanbul.
- TURAN, Osman (1952), “Selçuk Türkiye'sinde Faizle Para İkrasına Dair Hukuki Bir Vesika”, *TTK Belleteni*, cilt:XVI, sayı:62, sayfa:251-260, TTK Yayınları, Ankara.
- TURAN, Osman (1970), “Anatolia in the Period of the Seljuks and the Beyliks”, *The Cambridge of Islam; The Central Islamic Lands*, P. M. Holt-Ann K. S. Lambton-B. Lewis (ed.), cilt:I, sayfa: 231-262, Cambridge University Press, London.

- TURAN, Osman (1971), *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Turan Neşriyat Yurdu Yayınları, İstanbul.
- TURAN, Osman (1988), *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, TTK Yayınları, Ankara.
- TURAN, Osman (1988a), “İktâ” maddesi, *İslam Ansiklopedisi*, cilt:5, kısım:II, sayfa:951-959, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- TURAN, Refik (1995), *Türkiye Selçuklularında Hükümet Mekanizması*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- URFALI MATEOS (1962), *Urfalı Mateos Vekâyi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, Hrand D. Andreasyan (çev.), TTK Yayınları, Ankara.
- UYUMAZ, Emine (2001), “Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alâaddin Keykubad Dönemi-ne (1220-1237) Bir Bakış”, *Cogito Dergisi*, sayı:29, sayfa:121-130, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- UYUMAZ, Emine (2003), *Sultan Alâaddin Keykubad Dönemi Türkiye Selçuklu Devleti Siyasi Tarihi (1220-1237)*, TTK Yayınları, Ankara.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1988), *Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal*, TTK Yayınları, Ankara.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya (1973), “Türkiye Tarihinde Sosyal Kuruluş ve Toprak Rejiminin Gelişmesi”, *Vakıflar Dergisi*, sayı:X, sayfa:1-62, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- WITTEK, Paul (1931), “Ankara’da Bir İlhani Kitabesi”, *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, cilt:1, sayfa:161-164, İstanbul Darülfununu Türkiyat Enstitüsü Yayınları, İstanbul.
- YALTKAYA, Şerafeddin (1939), “İlhanîler Devri İdarî Teşkilâtına Dair; Nâsir-ed-dini Tûsî'nin Bir Eseri”, *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, cilt:2, sayfa:7-17, İstanbul Darülfununu Türkiyat Enstitüsü Yayınları, İstanbul.
- YAZICIOĞLU, Şeref (1983), *Dependent Urban Development and Nonreciprocal City and Countryside Relations in Developing Countries: A study of the Republic of Turkey*, Basılmamış Doktora Tezi, Columbia University Graduate of Arts and Sciences, Columbia.
- YERASIMOS, Stefanos (2000), *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye; Bizans'tan Tanzimata*, Babür Kuzucu (çev.), Belge Yayınları, İstanbul.
- YUVALI, Abdülkadir (1994), “İlhanlıların Anadolu Politikası ve Doğu Anadolu Şehirlerinin Vergi Potansiyeli”, *XI. Türk Tarih Kongresi (5-9 Eylül 1990)*, cilt:II, sayfa:581-600, TTK Yayınları, Ankara.
- YUVALI, Abdülkadir (1994a), *İlhanlılar Tarihi I; Kuruluş Devri*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri.

Harita 1. ANADOLU'DA ROMA İMPARATORLUK DÖNEMİ İDARİ BİRİM SINIRLARI

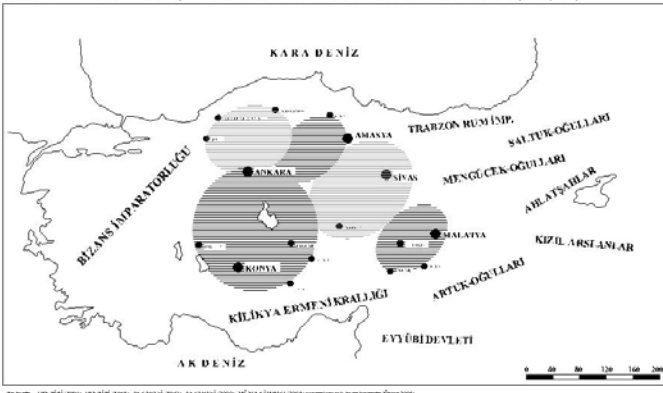
Harita 2. ANADOLU'DA BİZANS DÖNEMİ İDARİ BİRİMLER (XI. YÜZYIL)

Harita 3. ANADOLU'DA SELÇUKLU DÖNEMİ İDARİ BİRİMLER (1211-1237)

Harita 4. ANADOLU'DA SELÇUKLU DÖNEMİ İDARİ BİRİMLER / MELİKLIK PAYLAŞIMI (1155)

Harita 5. ANADOLU'DA SELÇUKLU DÖNEMİ İDARİ BİRİMLER / MELİKLIK PAYLAŞIMI (1180-1)

Harita 5. Çizim: İbrahim Özalp, 2010. Harita 5. Çizim: İbrahim Özalp, 2010. Harita 5. Çizim: İbrahim Özalp, 2010. Harita 5. Çizim: İbrahim Özalp, 2010. Harita 5. Çizim: İbrahim Özalp, 2010.

Harita 6. ANADOLU'DA SELÇUKLU DÖNEMİ KÜLTÜREL COĞRAFYA ve İDARİ BİRİMLER (1205-1211)

Harita 6. Çizim: İbrahim Özalp, 2010. Harita 6. Çizim: İbrahim Özalp, 2010. Harita 6. Çizim: İbrahim Özalp, 2010. Harita 6. Çizim: İbrahim Özalp, 2010. Harita 6. Çizim: İbrahim Özalp, 2010.

Harita 7. ANADOLU'DA İLHANLI DÖNEMİ SELÇUKLU İDARİ BİRİMLERİ (1237-1277)

Harita 7: İLHANLI DÖNEMİ SELÇUKLU İDARİ BİRİMLERİ (1237-1277) (Harita: İLHANLI DÖNEMİ SELÇUKLU İDARİ BİRİMLERİ (1237-1277) (Harita: İLHANLI DÖNEMİ SELÇUKLU İDARİ BİRİMLERİ (1237-1277))

Harita 8. ANADOLU'DA SELÇUKLU DÖNEMİ SONUNDA ÇOK PARÇALI SİYASAL EGEMENLİK DÖNEMİNDE ORTAYA ÇIKAN YENİ DÜĞÜM-BAĞLANTI MERKEZLERİ (1277-1308)

Harita 8: ANADOLU'DA SELÇUKLU DÖNEMİ SONUNDA ÇOK PARÇALI SİYASAL EGEMENLİK DÖNEMİNDE ORTAYA ÇIKAN YENİ DÜĞÜM-BAĞLANTI MERKEZLERİ (1277-1308) (Harita: ANADOLU'DA SELÇUKLU DÖNEMİ SONUNDA ÇOK PARÇALI SİYASAL EGEMENLİK DÖNEMİNDE ORTAYA ÇIKAN YENİ DÜĞÜM-BAĞLANTI MERKEZLERİ (1277-1308))

The Spatial Elements of the Administrative System in Anatolia During Seljuk Period: The Organization of the Seljuk Administrative Units (and Its Evolution)

Dr. Koray ÖZCAN*

Abstract: This paper aims to determine the organizations of the administrative unit as the spatial-functional element of the administration system in Anatolia during Seljuk period when Turks participated in Anatolian settlement chain.

The hypothesis of this study is that the historical origins of Seljuk administration unit organizations, as the spatial reflection of Seljuk administrative system, were based on the heritage of the administration traditions of Central Asia Turkish and Iran Turkish-Islamic with the substructure of the Byzantine administrative geography in Anatolia and were shaped by geographical conditions of Anatolia with military-political-administration internal and external dynamics in Seljuk period.

The methodology of this paper is based on the examination of the original historical sources and transferring them to map in the determination of Seljuk administration units.

Key Words: Anatolia, Seljuk period, administrative system, organizations of administration unit.

* Department of the Urban and Regional Planning, Faculty of Engineering and Architecture, Selcuk University / KONYA
koraycan@yahoo.com

Организация Местной Административной Системы Сельджукского Периода: (Развитие) Организация Сельджукской Административной Единицы.

Доктор Корай Озджан*

Резюме: Эта работа нацелена на определение Сельджукской административной единицы как функционально- частный элемент административной системы Сельджукского периода, организованной в географии Анатолии в Сельджукский период независимости, включённый в цепочку заселения Тюрков на территории Анатолии. Гипотезой работы является оформление в динамике внутренних- внешних, военных- политических и организаторских периода и географическими условиями Анатолии и опирающихся на административное географическое наследство Византии, которое переняла Анатолия с государственными традициями и историческими корнями организаций административных единиц Средней Азии и Ирано-Турецкого Исламизма как частные организации Сельджукской административной системы. В определении административных единиц как частных компонентов Сельджукской административной системы прослеживалась методология, опирающаяся на перенос имеющихся находок на карту и изучение таких оригинальных записей как Ахиднаме, Темликнаме, Вақыфнаме, Менакибнаме и Вакайнаме.

Ключевые слова: Анатолия, Сельджукский период, Административная система, организации административных единиц.

* Сельджукский Университет, Инженерно-Строительный Факультет, Отделение Городское и Региональное Планирование, Сельджуклу/Кония
koraycan@yahoo.com

XVII. Yüzyılda Bir Şenlendirme (İhyâ) Uygulaması: Mormoc Köyü'nün İmarı (Kelkit)*

Yard. Doç. Dr. Bilgehan PAMUK*

Özet: Osmanlı Devleti, tarım arazilerinin statüsünü belirleyerek bunların düzenli bir şekilde işlenmesine hassasiyet göstermişti. Devletin masrafları ve sipahilerin harcamaları, ziraî kesimden gelecek gelirlere bağlı olduğundan, devlet idarecileri tarım arazilerini daimî surette kontrol altında tutmaya çalışmışlardı. Ancak bazı zarurî durumlarda ortaya çıkan arazi meselelerini de çözmeye gayret etmişlerdi. Nitekim herhangi bir köyün ya da bir arazinin boşaltılması durumunda Osmanlı idaresinin tavrını yansıması bakımından Mormoc köyünün imarı ilgi çekici bir örnektir. Köy, ıslah edilmesi karşılığında mülk olarak tahsis edilerek hem yeni bir yerleşim birimi olarak iskâna açılmış hem de ziraî üretime kazandırılmıştı.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Tarihi, Tarım, Köy, Çiftlik, Mülk, Kelkit, Mormoc, Şenlendirme

Osmanlı Devleti'nde arazi; mirî, mülk ve vakıf olmak üzere üç ana kısımdan oluşmaktaydı. Bunlardan mirî arazinin sahipliği doğrudan devlete bağlı olup tasarruf hakkı devlete veya devlet adına şahıslara ait iken, vakıf ve mülk arazisinin sahipliği ve tasarrufu tamamen şahıslara aitti. (İnalçık 1996b: 23; Emecen 1989: 271). Devletin rakabesinde(sahipliğinde) bulunan mirî arazi, askerî hizmetler ve birtakım mükellefiyetler karşılığında gelirinin büyüklüğüne göre has, zeamet ve tımar olarak tahsis edilmişti. Osmanlılar'ın askerî, iktisadî ve içtimâî bünyesini yansıtan ve mirî arazilerde uygulanan tımar sistemi, muayyen bölgelerde bir kısım askerlere ve memurlara hizmetlerine mukabil olmak üzere kendi nam ve hesaplarına tahsil salahiyeti ile birlikte tahsis edilen vergi kaynakları olarak tanımlanmıştır (Barkan 1993: 286, 314–5).

Osmanlı hükümdarları mirî arazilerin dışında birtakım arazileri de mülk ve vakıf olarak tahsis etmişti. Hizmetlerinden dolayı bazı kişilere dirlik olarak tasarruf edilmiş olan yerler mülk olarak verilmişti. Bu kişiler mülk olarak tasarruf edilen arazinin divanî adı verilen şer'î ve örfî vergilerini ödedikten sonra gelirleri toplayarak istedikleri gibi kullanmışlardır. Hatta arazi sahibi

* Bu çalışma, Atatürk Üniversitesi'nin 2004/175 numaralı "XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Erzurum ve Çevresinin Tarihi Coğrafyası" isimli araştırma projesi kapsamında hazırlanmıştır.

* Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü / ERZURUM
bilgehan@atauni.edu.tr

yerini arzu ederse satabilmiş, arzu ederse vakfedebilmiştir. Vakfedilen arazilerde ise toprağın tasarrufu ve gelirlerinden istifade etme hakkı vakıfların kontrolünde olmuştur (Barkan 1939: 121–2; Yücel 1974: 672; Gökbilgin 1952: 508).

Sanayi öncesi diğer toplumlarda olduğu gibi Osmanlı toplumunda da ekonomik yaşantının temelini, hukukî ve malî hususiyetleri kanunnâmelerle tayin edilmiş olan ziraî üretime dayalı ekonomi teşkil etmişti. Osmanlı toplumunda ziraat hayatının sadece kır iskân sahalarını kapsadığı düşünülmesine karşın, ziraî yaşantının kasaba ve hatta şehirlerde yaşayan nüfusun önemli bir bölümünü ihtiva ettiği anlaşılmaktadır (Pamuk 2002: 276). Temelde ziraî üretime dayalı bir ekonomiye sahip olan Osmanlı Devleti'nde, toprak ve toprağa dayalı üretim tarzı üzerinde hassasiyetle durulmuştu. Sorunsuz ve düzenli bir şekilde ziraî üretimin gerçekleşmesi için devlet, tarım arazilerinin büyük bölümünde tam yetki sahibi olmuştu. Rakabesi altındaki mirî toprak rejiminde devlet, tarım ekonomisi ile ilgili bütün kontrol ve yetkileri bünyesinde toplamıştı. Bununla birlikte devletin tamamıyla kontrol altında tutmadığı, birtakım haklarından feragat ettiği mülk ve vakıf arazileri toprak sistemi içerisinde yer almışlardı. İslâm geleneği doğrultusunda Osmanlılar, belli şartlar altında bir kısım araziyi vakıf-mülk arazisi statüsünde kabul etmişlerdi. Padişah, başlangıçta Rumeli'de fetihlere katılarak üstün hizmet gösterenlere hizmetleri mukabelesinde ihsanlarda bulunmuş ve bir miktar araziyi mülk olarak tahsis etmişti. Mülk olarak arazi tahsis edilmesi sadece üstün hizmet gösterenlere verilmemişti. Ölü ve çorak (mevât) arazi, şenlendirme veya ihyâ etme şartıyla şahıslara mülk olarak verilmişti (Barkan 1939: 119–62; Barkan 1993: 295–8; İnalçık 1985: 105–8; İnalçık 1996a: 3–13; İnalçık 1993: 314; İslamoğlu-İnan 1991: 33–7).

Osmanlılar, diğer İslâm devletleri gibi mevât denilen ölü veya çorak durumda terk edilmiş toprakları, şenlendirilmesi ve/veya ihyâ edilmesi koşuluyla şahıslara mülk olarak tahsis etmişlerdir. Mülk olarak arazinin tahsis edilmesi uygulamasında; öncelikli olarak çorak araziye ihya etmek için müracaat eden şahsın teklifleri değerlendirilirdi. Bu bağlamda aday, masrafları nasıl karşılayacağını, işlerin ne kadar zaman alacağını ve şenlendirmeyi başardığı arazi için daha sonra ne kadar yıllık vergi vereceğini açıkça ifade ederdi. Adayın beyanını müteakiben yapılan değerlendirme sonucu olumlu olduğu takdirde kadının düzenlediği bir temliknâme ile arazinin mülk statüsünde olduğu resmen kabul edilirdi. Böylece arazinin şahsın tasarrufunda olduğu; *mefruzu'l-kalem ve mak-tu'u'l-kadem* denilerek açıkça belirtildiği gibi dışarıdan bir müdahale olmaması da sıkı sıkıya tembih edilirdi (İnalçık 2000: 163–9; Yediyıldız 1985: 131–3; Yediyıldız 2003: 129–131; Moutafchieva 1998: 64–5).

Osmanlı yönetimi terk edilmiş, çorak ve boz hale gelmiş arazileri mülk olarak tahsis ederek arazinin boş kalmasını önlediği gibi hazine için bir gelir kaynağı sağlardı. XVII. yüzyılın başlarında Erzurum eyaleti sınırları içerisinde Kelkit kazasına bağlı Mormoc köyünün imar edilmesinde tatbik edilen uygulama (MAD. 7589: 118–9), Osmanlılar'ın tutumunu açıkça göstermektedir. Yirmi beş seneyi aşkın bir süre terk edilmiş olan Mormoc'un yeniden tarıma kazandırılması uygulamasına geçmeden önce, köyün XVI. yüzyıldaki durumu hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır.

Mormoc köyünün bulunduğu Yukarı dere havalisi, Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran seferini müteakiben Osmanlı idaresi altına girmişti (Kırzioğlu 1976: 119; Tozlu 1998: 3,18). Nitekim I. Selim, Çaldıran seferi sonrası dönüş yolunda Mormoc'a uğramıştı (Taeschner 1926: 12–3). Osmanlı idaresine geçişle birlikte 1516 yılında yapılan tahrir neticesinde köyde; 19 hane ve 5 mücerred (tahminen 100 kişi)¹ bulunduğu ve köyün yıllık hasılatının 8000 akça olduğu yazılmıştı (Miroğlu 1975: 80–1). Ondört yıl sonra 1530'da yapılan sayımda köyde, 34 hane, 11 mücerred ve 4 sipahizâde (tahminen 135 kişi)² bulunduğu ve yıllık hasılatın 5534 akça olduğu kaydedilmişti (TD. 387: 408). XVI. yüzyılın sonlarına doğru 1591'de yapılan tahrirde ise köyde 91 neferin³ bulunduğu (tahminen 455 kişi)⁴ ve yıllık hâsılatın 25000 akça olduğu görülmektedir. Gayr-i Müslim ahalinin meskûn olduğu Mormoc'da, zirai üretim kapsamında; buğday, arpa, orum, zeğrek (karaburçak) ve bostan ürünleri yetiştirilmişti. İki değirmenin olduğu köyde, arıcılığın da yapıldığı anlaşılmaktadır (Miroğlu 1975: 80–1). Görüldüğü üzere, Mormoc'un Osmanlı idaresine geçişle birlikte başlangıçta yaklaşık 100 kişinin meskûn olduğu köy, yüzyılın sonlarına doğru dört buçuk katlık bir artışla 455 kişiye ulaşmıştı. Nüfus bakımından ciddi bir artış olduğu gibi, köyün gelir durumunda dikkat çeken bir yükseliş meydana gelmişti.

XVI. yüzyıl sonlarına doğru meskûn bir köy durumunda bulunan Mormoc'un, XVII. yüzyılın başlarındaki durumu ile ilgili olarak; *Mormoc nâm karye yigirmibeş seneden müteceviz müddetden berü halî ve harabe olub binasından eser kalmayub* ibaresi geçmektedir (MAD. 7589: 118). Mamur ve meskûn bir köyün, toplu bir şekilde terk edilmesi dikkat çekici bir durumdur. Giderek gelişen ve büyümeye başlayan köyün, neden terk edildiği nişân-ı şerifte belirtilmemişti. Osmanlı idaresi, arazinin terk edilmesini ya da boş kalmasını engellemek için oldukça gayret sarf etmesine rağmen, bazı durumlarda köylü ahalinin toprağını terk etmesini engelleyememişti. Bunun temelinde köylü reayanın toprak sahibi statüsünde olmaması, herhangi bir tehdit ve tehlike anında toprağını bırakarak daha güvenli bir yere göç etmesi yatmaktadır (Halaçoğlu 1991: 39). Nitekim XVI. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkan Celâli galesi, bilhassa kırsal kesimde olan reayanın toplu bir şekilde

yerini ve yurdunu terk etmesine neden olmuştu (Akdağ 1975: 446–50). Nitekim Erzurum ve civarında etkili olan Celâlilerle ilgili kayıtlar; *Erzurumun reâyası Celâli şerinden ve Kızılbaş havâlinde ve zûlm-ı zulmaniden perakende olduğundan gayri ekseri helâk olmuştur*, (29 Safer 1020 / 13 Mayıs 1611) (MAD. 3260: 120); *bundan akdem Erzurum ve Trabzon ve Gûrcistan kazâlarının cizyeleri her sene asitâne-yi sa'âdetten cem' olunırken birkaç seneden berü Celâli müstevli olmasıyla reâya perakende ve perişan olmağın....* (MAD. 5568: 204), sorunun boyutlarını gösterir mahiyettedir. Gerçi nişân-ı şerifte (MAD. 7589: 118–9), köyün neden terk edildiği belirtilmese de Celâli gâilesinin yaşandığı sıralarda yapılan tazyik ve saldırılardan dolayı Mormoc köyünün boşaltıldığı söylenebilir.

XVI. yüzyıl sonlarında ve XVII. yüzyılın başlarında Osmanlılar, bir taraftan iç mesele olarak Celâliler ile uğraşırken diğer taraftan Safevi ve Avusturya ile uzun yıllar süren savaşlar yapmışlardı. Tarım ekonomisine dayalı bir ülkede gerek içteki ve gerekse dıştaki problemler sosyo-ekonomik dengeleri alt-üst etmişti. Bununla birlikte Osmanlı idaresi, temel gelir kaynağı durumundaki ziraî üretim ve toprak ile ilgili meseleleri çözmeye çalışmıştır (Barkan vd. 1988: 34–7; Pamuk 1993: 138–9). Savaş nedeniyle ya da eşkiya tazyikinden dolayı boşaltılan köyleri veya arazileri, yeniden faaliyete geçmeleri için mülk olarak şahıslara tahsis etme uygulaması, hükümetin meseleyi çözme yönündeki önemli bir tedbiri olmuştu. Nitekim bu anlayış doğrultusunda XVII. yüzyılda, Kocaeli sancağına bağlı Gebze nahiyesi sınırları içerisinde bulunan Bulgurlu köyü (Mete 2004: 68–78), Harput sancağına tabi Munzuroğlu köyü (Ünal 1999: 61–67) ve Kelkit kazasına bağlı Mormoc'daki şenlendirme uygulaması (MAD. 7589: 118–9), toprak meselesinin çözümlenmesi noktasında hükümetin tutumunu göstermesi bakımından ilgi çekici örneklerdir.

Celâli sorununun çözüldüğü, Safeviler ile olan savaşın sona erdiği ve II. Osman'ın yeniçeriler tarafından öldürülmesi akabinde Abaza Mehmed Paşa'nın isyan ettiği sıralarda, Osmanlı idaresi Erzurum Eyaleti'ne bağlı Kelkit kazasının padişah hasları arasında zikredilen Mormoc⁵ köyünü imara çalışmıştı. Önceleri meskûn durumda bir köy iken daha sonra terk edilen Mormoc'un ihyâsına talip olan Divân-ı hümâyun kâtiplerinden Kaya ve sipahi-oğlu Mustafa, Erzurum hazine divânına müracaat etmişlerdi. Erzurum hazine defterdarı Osman Efendi, Kaya ve Mustafa'nın müracaatlarını değerlendirmiş, metruk durumdaki yerin yeniden tarıma açılmasını uygun gördüğünden başvuruda bulunanların durumlarını bir tezkire hazırlayarak merkeze ilettiği.

Merkezî idare, arazi ihyâsı için gelen tekliflere genelde olumlu yaklaşırdı (İnalçık 1985: 112). Geleneksel anlayış içerisinde şenlendirme veya ihyâ uygulamasında⁶, öncelikle karşılıklı olarak anlaşma şartları belirlenirdi. 1620 yılında Mormoc'u ihyâ etmek için müracaat eden Kaya ve Mustafa öncelikli olarak

kendü malımızdan euler binâ idüb ve bu kadar zamandan berü halî ani'z-zirâât kalmağla çayır kesülüb sökülmesi emr-i asîr olan yerlerinin kendü camus ve öküzlerimiz ile ve kifâyet etmediğın halde ücret ile çiftler ve pulluklar koşub sökülme ve günden güne ihyâ etmeğın takviye için yine ücret-i senevî ile tutduğumuz hidmetkârlar ve gayr-i tevâbi ve levâhıkımız dahi terğîb ile karye-yi mezbûrede temekkün itdirmeğe bi-'avn-i illâhi teâla mübâşeret idüb iştirâk ile ber-vech-i maktu' uhdesinde mukarrer kılınmak ricâ ıderiz diyerek şartlarını ortaya koymuşlardı (MAD. 7589: 118). Proje kapsamında Kaya ve Mustafa, köyün ıslah edilmesi için gereken bütün masrafları karşılayacaklarını taahhüt etmişlerdi. Öyle ki bayındırlık faaliyetlerine güçleri yetmediği takdirde, çalışmaları için ücret mukabilinde şahıslar temin edeceklerini belirtmişlerdi.

Kaya ve Mustafa, şeriatın hükümlerince araziyi ıslah ettikleri takdirde mülk edinecekleri için ödemekle mükellef olacakları vergilerini de önceden belirlemişlerdi. Projenin faaliyete geçtiği tarih olan 1–10 Ağustos 1620/gurre-i Ramazan 1029'den 5–16 Haziran 1625/gurre-i Ramazan 1034'e kadar olan ilk beş yıl için beş yüz akça, 16–27 Şubat 1635/gurre-i Ramazan 1044'e kadar ki on yılda ihyâ ve âbâdân olma ihtimali gerçekleşirse yılda iki bin akça, köyün bayındır bir hale gelmesi durumunda ise her sene için dört bin akça maktu vergiler Erzurum hazinesine teslim edilecekti. Ayrıca hass-ı hü-mâyun olan Mormoc'un *mefruzu'l-kalem ve maktu'u'l-kadem olduğu tekâlif-i örfiyye ve ihrâcât-ı sâireden muâf tutulub beylerbeyi subaşıları ve 'ademleri ve sâir havâlelerden min ba'd dahl ve taarruz olunmaya, hane-yi 'avârız mukayyed raiyyet oğlı raiyyet olmadıkça 'avârız teklifi ile dahi rencide olunmaması* hususunda kati bir hüküm verilmişti (MAD. 7589: 118). Anlaşılacağı üzere Mormoc yeni statüsü gereğince "tam serbestiyet üzre" olmuş, yani resmi denetime karşı dokunulmazlık elde etmiş, vergi toplama ve suçluları takip etme gibi bütün hakları temlik sahibinin kontrolüne bırakılmıştı (Barkan vd. 1988: 34–7; İnalçık 2000: 165).

Nişan-ı şerifteki, *karyenin bu mertebe ihyâsına say'ımız mukabelesinde maktû'muz mukarrer olur âhere virilmemek ve karye imârete yüz tutub zirââtgâhlarına tapu ile tâlib olanlar tevâbimizden ve gayriden her kim olursa tahte'l-kanun resm-i tapusu alınmak üzere virdiğimiz tezkireleri inde'l-hükkâm mukayyed olub zirâât idenler mademki yerlerin boz ve halî komayub zirâât idüb 'öşr ve rüsumunların edâ eylediklerinden kimesne tasarruflarına mâni olmayub* (MAD. 7589: 119) anlaşılacağı üzere Kaya ve Mustafa'nın en büyük endişesi terk edilmiş köyün, bayındır ve tarıma elverişli hale getirilmesi halinde dışarıdan olabilecek muhtemel bir müdahaleydi. Bunun için sultan, *zirâât idenler mademki boz ve halî komayub 'öşr ve rü-sûmların edâ eylediklerinde tasarruflarına kimesne mâni olmaya* (MAD.

7589: 118–9) diyerek tavrını belirlemişse de temlik sahiplerinin endişesinin olduğu fark edilmektedir. Bunun için anlaşma şartı olarak *ziyâde ile talib-i âher zuhur itdirirse mademki eyledikleri ziyâde makbullerimiz oldukça âhere virilmeyüb yine üzerimizde îbka kılina makbulleriniz olmayub virilmek lazım gelürse ihyâsına malımızdan sarf eyledüğümüz harcamızı toprak kadısı marifetiyle olan müfredat defteri mucibince bize virilmeyince karyeye dahl olunmayub ve tasarruflarımızda olan toprakların ‘öşri yine onda bir altında humüs kayd olunub kayd olunan yerlerdendir (MAD. 7589:118) diyerek özel bir koşul ileri sürmüşlerdi. Bu durumda Kaya ve Mustafa, Mormoc için başka birisi tarafından daha cazip bir teklif geldiği takdirde, ıslah için yaptıkları masrafların kendilerine geri ödenmesini, aksi takdirde kimsenin köye giremeyeceğini ve tasarruflarında olan arazinin öşür vergisi olarak beşte bir oranının verileceğini açıkça beyan etmişlerdi.*

Ön koşulların belirlenmesi ile birlikte Torul kadısı *müfettiş-i emvâl-ı hâss olan kıdvetü'l-kudât* Mevlânâ Yusuf Efendi, Mormoc’un Kaya ve Mustafa’nın mülk olarak tasarrufunda olduğuna dair bir temlik hazırlamıştı. Buna göre 1-10 Ağustos 1620’de Mormoc köyü malikâne olarak Kaya ve Mustafa’ya verilmişti (MAD. 7589: 119). Islah edilerek tarıma açılan arazi, ülke ekonomisi için olumlu ve önemli bir rol oynadığından mülk sahipleri için; *mademki yerlerin boz ve halî komayub ‘öşr ve rüsumların eda eylediklerinde tasarruflarına kimesne mâni olmaya (MAD. 7589: 119) ibaresinde belirtildiği üzere, tasarrufları altındaki araziye boz bırakmadıkları sürece mülkleri ellerinden alınmazdı. Şayet malikâne sahibi arazisini üç yıl üst üste ekip biçmediği yani boz bıraktığı takdirde bütün haklarını kaybederdi. Böyle bir durumda kadı, araziye başka birisine verme hakkına sahipti. Bu uygulamada gaye, toprağın bilfiil tarıma açılması ve ekilip biçilmesiydi (Moutafchieva 1998: 67). 1620 yılında Mormoc köyünün mülk olarak tasarruf etme hakkını alan Kaya ve Mustafa’nın ihyâ ve şenlendirme faaliyetleri için 10 Mart 1623’de Sultan IV. Murad tarafından bir berat tarzında düzenlenmiş özel bir belge (MAD. 7589: 118–9) verilmesi, icraatlarından memnun kalındığının göstergesi sayılabilir.*

XVII. yüzyılda Bulgurlu ve Munzuroğlu köyleri gibi Mormoc ıslah edilmeye çalışılmıştı. 1620 ile 1623 yılları arasında gerçekleştirilen ihyâ uygulamasının ileriki tarihlerde sonuçlarının ne olduğu konusunda maalesef kaynaklarda yeterli bir bilgiye ulaşılamamıştır. XIX. yüzyılda Gümüşhane isimli çalışmada, Kelkit’e bağlı köyler arasında Mormoc’un adı geçmemektedir (Tozlu 1998: 33–5, 47–9). Keza 1928 yılına ait Kelkit’e bağlı köyler arasında da Mormoc zikredilmemektedir (Son Teşkilat-ı Mülkiyede Köylerimizin Adları 1928: 887–8) Kelkit’in coğrafi durumu üzerine yapılan bir çalışmada Mormoc isimli bir köyden bahsedilmemektedir (Akpınar 2001: 210–97). Günümüzde Gümüşhane ilinin Köse ilçesi sınırları içerisindeki Mormoc ya da Mormuş olarak

isimlendirilen ovada yapılan tetkikler sonucunda biz zamanlar ihyâ uygulaması ile meskûn bir köy hüviyeti kazandırılmaya çalışılan Mormoc'un, daha sonra bilinmeyen nedenlerden ötürü terk edildiği anlaşılmaktadır.

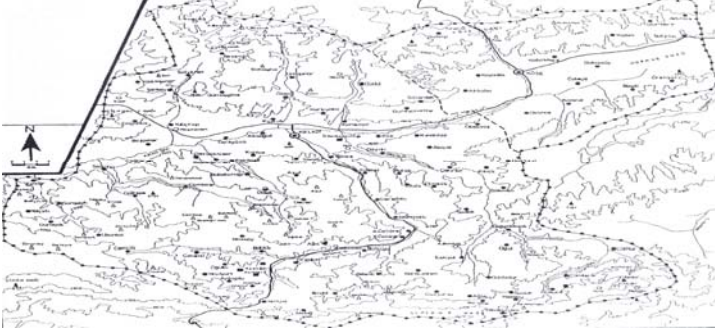
Nişân-ı şerîf-i âlîşân yazıla ki

Erzurum defterdarı Osman dâme uluvvuhû Erzurum hazînesi tarafından divân tezkiresi gönderüb havâss-ı hümâyundan Kelkid kazâsında vâki' Mormoc nâm karye yigirmibeş seneden mütecâviz müddetden berü halî ve harâbe olub binâsından eser kalmayub bu kadîmden berü mirîye bir akça nefi' hasıl olmaz iken Divân-ı hümâyun kâtiblerinden kidvetu'l- erbâbi't-tahrîr ve'l-kalem umde-i eshâbi't-tâkrir ve'r-rakam kâtib Kaya zide kadrihû ve ebnâ-yı sipahiyândan Mustafa hazîne-yi Erzurum divânına 'arz-ı hâl sunub karye-yi mezbûrenin zabt ve tasarruf müddet-yi medîd ile bize tefviz olunırsa kendü malımızdan evler binâ idüb ve bu kadar zamandan berü halî 'ani'z-zirâât kalmağla çayır kesülüb sökülmesi emr-i asîr olan yerlerinin kendü camus ve öküzlerimiz ile ve kifâyet etmediği halde ücret ile çiftler ve pulluklar koşub sökülme ve gündün güne ihyâ etmeği takviye için yine ücret-i senevî ile tutduğumuz hidmetkârlar ve gayr-i tevâbi ve levâhıkımız dahi terğîb ile karye-yi mezbûrede temekkûn itdirmeği bi-'avn-i İllâhî teâla mübâşeret idüb iştirâk ile ber-vech-i maktu' uhdesinde mukarrer kılınmak ricâ ideriz ol-şart ile ki karye-yi mezbûrenin vech-i meşrûh üzere ihyâsına ibtidâ'-yı mübâşeretimiz olan bin yigirmi tokuz ramazan gurresinde maktu'ân beş sene tamam varınca sâl be sâl Erzurum hazînesine zirâât ve hirâsetimiz bedeli beş yüz akça teslim ideriz ve beş seneden sonra karye-yi mezbûrede bir mikdar ihyâ ve âbâdân olmak ihtimali mukarrer olursa andan öte senelerde yine on seneye varınca sâl be sâl hazîne-yi mezbûreye ikişer bin akça virüb bundan beş sene mürûrında inşallahü'l- melikü'l-'aziz karye-yi mezbûre imâret-pezir olmak mukarrer fermânım olunur bundan sonra hasıl olan mahsul-ı gılâl ve a'sâr ve sâir hukuk ve rüsûm mukâbelesinde beher sene mirîye dörder bin akça ve karyenin bu mertebe ihyâsına say'ımız mukâbelesinde maktu'muz mukarrer olur âhere virilmemek ve karye imârete yüz tutub zirââtgâhlarına tapu ile tâlib olanlar tevâbîmizden ve gayriden her kim olursa tahte'l-kanun resm-i tapusı alınmak üzere virdiğimiz tezkireleri inde'l-hükkâm mukayyed olub zirâât idenler mademki yerlerin boz ve halî komayub zirâât idüb 'öşr ve rüsûmların edâ eylediklerinden kimesne tasarruflarına mâni olmayub karye-yi mezbûrenin yerlerine bais-i rağbet olmak için 'öşr ve rüsûmların fermân-ı mübâşeretimizde verdüğümüz tapu tezkiresinde tayin eylediğimiz vech üzere alına kendülerimizin 'add ve müşteramızdan çiftlik tutanların 'öşrleri harâbe ihyâ eylediğimiz hamidle 'öşr târikle onda bir alınub ve hâss-ı hümâyun

mefu‘u‘l-kalem (mefruzu‘l-kalem) ve maktu‘u‘l-kadem olub tekâlîf-i örfiyye ve ihrâcât-ı sâireden muâf – müsellemler olmak kanun-ı kadîmden zikr olındığı üzere tekâlîfden muâf tutulub beylerbeyi subaşları ve ‘ademi ve sair havâlelerden min ba‘d dâhl ve taarruz olunmaya ve mademki karye içinde hane-yi ‘avâruz mukayyed raiyyet oğlı raiyyet olmadıkça ‘avâruz teklifi ile dahi rencide olunmaya ve karye imâret kabul idüb senede dörder bin akça virmeğe müteahid olduğumuz eyyâmda ziyâde ile talib-i âher zuhur idivirse mademki eyledikleri ziyâde makbûllerimiz oldukça âhere virilmeyüb yine üzerimizde ibka kılına makbûllerimiz olmayub virilmek lâzım gelürse ihyâsına malımızdan sarf eyledüğümüz harcamızı toprak kadısı marifetiyle olan müfredat defteri mûcibince bize virilmeyince karyeye dâhl olunmayub ve tasarruflarımızda olan toprakların ‘öşri yine onda bir altında humûs kayd olunub kayd olunan yerlerdendir deyü muâraza olunmaya ve karye-yi mezbûre nefsinde tarik-i ‘amm ve şari-i ‘azamde vâki’ olmağla karyenin içinde muksit-i emvâl ve ‘ayânımız için bina eylediğimiz evlerin binaları birbirine muttasıl ve selika-yı kudret yapıldıkda kimesne mâni olmaya deyü ilâm eylediklerinden gayri vech-i meşrûh üzere merkûmların merkûmlara deruhde kılınmak mirîye evveli olduğın bilfiil Torul kadısı olub müfettiş-i emvâl-i hâss olan kıdvetü‘l-kûdat Mevlânâ Yusuf Efendi dahi temlik ile ilâm eylemeğın sene bin yigirmi tokuz ramazanın guresinde hatt-ı mezkûr üzere ‘uhdelerine mukarrer ibka kılınub ta‘âhhüd ve kabulleri üzere hazîne-yi Erzurum divânında berât alınub tezkire virilüb gerekdir ki minvâl-i meşrûh üzere tarih-i mezbûrede sâl be sâl beş sene tamamına varınca beş yüz akça Erzurum hazînesine teslim eyleyüb ve yine andan ana on sene varınca ikişer bin akça bu on beş sene mururundan sonra senede dörder bin akça maktu‘ları hazîne-i mezbûreye teslim eylediklerinde husûle gelen say’ ve hizmetleri mukâbelesinde ‘arzlarımıza maktu’ ve mukayyed olub âhere virilmeye ve karye-yi mezbûr imârete yüz tutub zirâatgahlarına tapu ile talib olan tevâbilerinden ve gayriden tahte‘l-kanun resm-i tapusın alub virdikleri tezkireleri inde‘l-hükkâm mukayyed ve makbûl olub zirâat idenler mademki yerlerin boz ve halî komayub ‘öşr ve rüsûmların edâ eylediklerinde tasarruflarına kimesne mâni olmaya emr-i berât-i şerif virildi fi sekiz cemaziyel-evvel sene 1032

Ek 1: BOA. MAD. 7589, s.118–119

بایدند که منتهی مانع دلایلی میبود علاج ایلمد کارخانه غیرین در چه شد و در ۱۰۰۲
 فرقه مالک فرقه مالک مدعیین قلمون میری به ۱۰۰۲ دلیر غیر بالقصم خود دل قاضی
 دلویب نقش لدموال عالم دلداره قده القضاة ایضا سوب ارسر و او
 ایلوچ ازم ایضا ایلمد ۱۰۰۹ رخصت میرسد و سربا کوکورد اوزون
 نه که هر جور و این طایفه معیند و قبولان اوزون فرجه ای ارضی روم و اولیا
 زان ایلمد که در ولایت کوکورد که سوال شود اوزون مارک مجبور و
 بینت ماخذه دارکم می تو تولد ای ارضی روم و است تسلیم ایلمد سوب
 دبا ایله ادره ادره است در دارکم ایلمد سوب ای بو ادره سوب ادره ادره
 سوب و در و سوب ای خطو کاری و م ذوقون به تسلیم ایلمد کاری
 و در کلامه سوب و در حصارن صاحب سوب ایلمد خطو و حصار اولیا
 اول و برکم و در حصری روم نور طو سوب رزایه های باره طیار ایلمد مالک
 دلداره بو ایلمد و در کماله ابرک طو سوب ایلمد در و کاری سوب ایلمد
 معیند ایلمد و قبول دلداره ایلمد ایلمد ایلمد ایلمد ایلمد ایلمد
 یکدی و سوب ایلمد ایلمد ایلمد ایلمد ایلمد ایلمد ایلمد ایلمد
 ۱۰۰۲ / ۱۰۰۲

Ek 4: Kelkit İlçesi Yerleşme Haritası (Mormuş Düzü), Akpınar, Kalkınma Yolunda İki İlçe Kelkit ve Köse, s.211

Ek 5: Mormoc Ovası

Ek 6: Mormoc

Açıklamalar

1. Bu tahmin, hane x 5 formülüne dayanmaktadır.
2. Bu tahmin, hane x 5 formülüne dayanmaktadır.
3. 1591 yılında yapılan tahrirlerde “hane” yerine “nefer” yazıldığı görülmektedir. (Gökçe 2000: 88; Miroğlu, 1990: 134; Pamuk 2002: 66).
4. Bu tahmin, hane x 5 formülüne dayanmaktadır.
5. Günümüzde Mormoc ismiyle anılan bir yerleşim birimi olmamakla birlikte, Gümüşhane ilinin Köse ilçesi sınırları içerisinde Öbektaş Beldesinden Salyazı Belde-sine kadar uzanan bir ovanın ve bataklığın adının Mormoc (Mormoç, Mormuş) ol-duğu tespit edilmiştir (Akpınar 2001: 210; Hirik 2002: 64).
6. 1540 tarihli Erzurum ve Pasin Sancakları evkâf kanunnâmesinde; Kızılbaş fetre-tinden dolayı boşaltılan arazilerin şenletilme karşılığında zaviyelere ve şahıslara ve-rilebileceği zikredilmektedir (TD.199: v.4-5; Yediyıldız 1985: 129; Yediyıldız 2003: 128; İnalçık 2000: 164).

Kaynakça

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi Maliyeden Müdever Defter (MAD) No. 3260, 5568, 7589.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi Tapu Defteri (TD.) No. 199, 387.
- AKDAĞ, Mustafa (1975), *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, İstanbul: Bilgi Yay.
- AKPINAR, Erdal (2001), *Kalkınma Yolunda İki İlçe Kelkit ve Köse*, İstanbul: Kelkit Kaymakamlığı Yay.
- BARKAN, Ömer Lütfi (1939), “Türk-İslâm Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu’nda Aldığı Şekiller I Mâlikâne – Divânî Sistemi”, *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, s.119–163, İstanbul.
- BARKAN, Ömer Lütfi (1993), “Tımar”, *İslam Ansiklopedisi*, XII /1, s.286–333, Anka-ra.
- BARKAN, Ömer Lütfi – MERİÇLİ, Enver (1988), *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defteri I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- EMECEN, Feridun (1989), *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib, (1952), *XV. – XVI. Asırda Edirne ve Paşa Livası Vakıflar, Mukataalar*, İstanbul: Üçler Basımevi.
- GÖKÇE, Turan (2000), *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Lazkiyye (Denizli) Kazâsı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- HALAÇOĞLU, Yusuf (1991), *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- HİRİK, Ali Çoşkun (2002), *Geçmişte ve Günümüzde Kelkit*, Kelkit.
- İNALCIK, Halil (1985), “The Emergence of Big Farms, Çiftliks: State, Landlords and Tenants”, *Studies in Ottoman Social and Economic History*, pp.105–126, London: Variorum Reprints.
- İNALCIK, Halil (1993), “Çiftlik”, *TDV İslâm Ansiklopedisi VIII*, s.313–4, İstanbul.

- İNALCIK, Halil (1996a), “Köy, Köylü ve İmparatorluk”, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, s.1–14, İstanbul: Eren Yay.
- İNALCIK, Halil (1996b), “İslâm Arazi ve Vergi Sisteminin Teşekkülü”, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, s.15–30, İstanbul: Eren Yay.
- İNALCIK, Halil (2000), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Cilt: I 1300–1600, (Çev. Halil Berktaş), İstanbul: Eren Yay.
- İSLAMOĞLU-İNAN, Huricihan (1991), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü*, İstanbul: İletişim Yay.
- KIRZIOĞLU, Fahrettin (1976), *Osmanlılar'ın Kafkas Ellerini Fethi (1451–1590)*, İstanbul: Sevinç Matbaası
- METE, Zekai (2004), “Üsküdar Tarihinden Bir Kesit: Bulgurlu Köyü'nün Aziz Mahmud Hüdayi'ye Temliki”, *Üsküdar Sempozyumu I*, 23–25 Mayıs 2003, İstanbul: Üsküdar Araştırmaları Merkezi Yay.
- MİROĞLU, İsmet (1975), *XVI. yüzyılda Bayburd Sancağı*, İstanbul: Üçler Matbaası.
- MİROĞLU, İsmet (1990), *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazâsı (1520–1566)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- MOUTAFCHIEVA, Vera P. (1988), *Agrarian Relations in the Ottoman Empire 15th and 16th Centuries*, Newyork: Columbia University Press.
- PAMUK, Bilgehan (2002), *XVII. Yüzyılda Erzurum Şehri*, Doktora Tezi: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- PAMUK, Şevket (1993), *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500–1914*, İstanbul: Gerçek Yay.
- Son Teşkilat-ı Mülkiyede Köylerimizin Adları* (1928), İstanbul.
- TAESCHNER, Franz (1926), *Das Anatolische Wegenetz Nach Osmanischen Quellen II*, (Nşr. G. Yacob-R.Tschudi), Leipzig: Mayer&Müller G.m.b.H.
- TOZLU, Selahattin (1998), *XIX. Yüzyılda Gümüşhane*, Erzurum: Akademik Araştırmalar.
- ÜNAL, Mehmet Ali (1999), “XVII. yüzyılda Harput'ta Toprak Tasarrufu İle İlgili Bazı Belgeler ve Munzuroğlu Köyünün Teşekkülü”, *Osmanlı Devri Üzerine Makaleler-Araştırmalar*, s.61–67, İsparta: Kardelen Kitabevi.
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin (1985), *Institution Du Vaqf Au XVIIIe Siecle en Turquie – étude socia-historique*, Ankara: Publié avec le concours Centre National de la Recherche Scientifique et de la Société d' Histoire Turque.
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin (2003), *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- YÜCEL, Yaşar (1974), “Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona Dair Genel Gözlemler”, *Belleten*, XXXVIII / 152, s.657–708, Ankara.

An Application of *Senlendirme(Ihyâ)* in the 17th Century: The Improvement of Mormoc Village(Kelkit)

Assist. Prof. Dr. Bilgehan PAMUK*

Abstract: Ottoman State was very sensitive to the definition of the status of farm lands and their cultivation regularly. The expenditure of the state and spending of the *sipahis* depended on the income from agriculture; therefore, the governors always tried to control agricultural lands. However, they also made efforts to solve problems relating farm lands that appeared from time to time. The improvement of Mormoc village is an interesting example in terms of reflecting the attitude of the Ottoman government whenever a village or a land is emptied. In return to revitalizing activities, the village was given to people who are living in it and it is either inhabited again or to agricultural production.

Key Words: Ottoman History Agriculture, Village, Farm, Estate, Kelkit, Mormoc, *Senlendirme*

*Department of History, Faculty of Sciences & Letters, Atatürk University / ERZURUM
bilgehan@atauni.edu.tr

Возобновляющее практическое исследование в 17 веке: Общественная работа селаМормос (Келкит)*

Помощник доцента Доктор Билгехан Памук*

Резюме: Османское Государство определяя статус сельскохозяйственных угодий большое внимание уделяло их правильному использованию. Администрация государства пытались держать под постоянным контролем сельскохозяйственных угодий начиная с затрат государства, трат конюхов так как всё это влияло на доходы, приходящие от сельскохозяйственных угодий. Однако в некоторых случаях прилагали усилия для решения возникших земельных вопросов. Фактически общественная работа в селе Мормос может служить интересным примером методов действия Османской администрации в случае опустошения какого-либо села или территории. Взамен улучшения положения села собственность были распределена и эта территория стала использоваться как сельскохозяйственная территория и место проживания.

Ключевые слова: Поле, Село, Ферма, Собственность, Келкит, Мормос, Приветствие

*Эта работа выполнена в рамках исследовательского проекта 2004/175 Университета Атаюрк под названием " Историческая География Эрзурума и близлежащих районов в 16 и 17 веках".

* Университет Атаюрк, факультет Естественных и Литературы, отделение История/Эрзурум bilgehan@atauni.edu.tr

Süleymânnâme’de Eski Türk Destanlarına Ait Unsurlar, Dil-Üslûp ve Motifler

Yard. Doç. Dr. Hamdi GÜLEÇ*

Özet: Süleymânnâme, konu itibariyle Hz. Süleymân devrinin menkıbelerine dayanmaktadır. Süleymânnâme, Hz. Süleyman’ın mücadeleleri ve savaşlarını anlatan bir eserdir. Eserde Hz. Süleyman ile Turan Hakanı Alp Er Tunga’nın savaşlarına büyük bir yer verilmiştir. Firdevsî-i Rumî, eserinde dini inançları daha ağır bastığı için, savaşların sonunda, Hz. Süleyman’ı galip göstermiştir. Süleymânnâme’de, Firdevsî-i Rumî’nin Türk kimliğiyle gurur duyan ifadelerine de rastlanılmaktadır. Eserin manzum bölümlerinde dil ağır, nesirde ise daha sade bir dil kullanılmıştır. Manzum bölümleri nesir bölümlerinin bir tekrarı gibidir. Eserin 42. cildinde bir metin incelemesi yapılmıştır.

Anahtar kelimeler: Süleymânnâme, Firdevsî-i Rumî (Uzun Firdevsî), Hz. Süleyman, Alp Er Tunga (Efrâsiyâb), Destan, Dil-Üslûp, Savaşlar.

Süleymânnâme, konu itibariyle Hz. Süleymân devrinin menkıbelerine dayanmaktadır. Süleymânnâme’nin yazarı Firdevsî, bu menkıbelerini naklederken devrin felsefe, hendese, nücüm ve tıp gibi bilgilerine ait malûmatı eserine serpiştirmiş, bundan dolayı eser ansiklopedik bir mahiyet kazanmıştır.

Firdevsî-i Rumî yahut Firdevsî-i Tavîl (= Uzun Firdevsî), XV. asrın son yarısında, bilhassa II. Bayezid adına yazdığı Süleymânnâme adlı eseri ile tanınmış, Osmanlı muharrir ve şairidir. (İslam Ans. 1964: 649) “II. Bayezid zamanında İstanbul’a gelmiş. Kanuni Sultan Süleymân zamanında İranlı şair Firdevsî’yi takliden Şehnâme gibi bir Süleymânnâme yazmıştır. Uzun Firdevsî’nin bu eserinin büyük bir kısmı beğenilmeyerek yakılmıştır.” (Türk Ansk. 1968: 349)

Firdevsî, gençlik yıllarında “Süleymânnâme” yazılmasıyla ilgili yarışmalara katılarak büyük bir ün kazanmıştır. O, halk arasında yaşayan kıssa ve menkıbeleri, İran ve Türk mitolojisinden alınan unsurlarla zenginleştirmiş ve klâsik edebiyatımızda İslâmiyet öncesi Türk destanlarına yer vermiş bir destan şairidir.

Firdevsî’nin Süleymânnâmesi eski Türk kültürü ile İslâmi kültürün bir sentezidir. Firdevsî’nin doğum tarihi kaynaklarda 1453 olarak gösterilmiştir. Ölüm

* Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / ÇANAKKALE
gulec_61@hotmail.com

tarihi hakkında kesin bir bilgi yoktur. Kaynaklar doğum tarihinin 1453 olduğu hususunda ittifak etmişlerdir (Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi 1977: 121-122).

Fîrdevsî'nin hayatı Edincik, Bursa, Manisa, Balıkesir ve İstanbul'da geçmiştir. Balıkesir'de uzun süre kalmış Da'avatnâme ve Firasetnâme adlı eserlerini burada yazmıştır. Oldukça geniş ansiklopedik malumat sahibi olan Fîrdevsî'nin, gayretli bir müellif olduğu ve gerek Süleymânnâme'den evvel, gerek sonra muhtelif mevzularda manzum ve mensur eserler yazdığı bilinmektedir. Balıkesir'den başka, bir süre ve büyük bir ihtimalle Şehzade Korkud'un Manisa'daki sarayında yaşadığı anlaşılmaktadır.

Fîrdevsî'nin telif ve tercüme kırktan fazla eseri vardır. Ancak bunlardan bir kısmı bilinmektedir. Osmanlı Müellifleri'nde bu eserlerden sadece on dördü hakkında bilgiler verilmektedir (Tahir 1972: 106).

Fîrdevsî'nin en tanınmış eseri kendi ifadesiyle Süleymânnâme-i Kebir'dir. Fîrdevsî'ye Uzun lakabını kazandıran bu eseri, yazarın Kıssanâme-i Süleymân Aleyhisselem adlı düz yazı başka bir eserinden ayırt edebilmek için bu adla anılır.

Fîrdevsî, Süleymânnâme'yi manzum ve mensur karışık olarak yazmıştır. Eserde büyük yer tutan manzum bölümlerin sanat değeri azdır. Manzum parçalar, mensur kısmın bir tekrarı veya özeti halindedir.

Yarıdan fazlasını teşkil eden nesir bölümlerinin dikkate değer tarafı, bu nesrin çok sade halk söyleyişine yakın olması ve Dede Korkut Hikâyeleri'ndeki Türkçe'yi hatırlatan bir lisanla yazılmış olmasıdır. Dede Korkut'tan ayrılan yönü daha fazla Arapça, Farsça menşeli kelimelerin kullanılması ve özel isimlerin çok olmasıdır.

Süleymânnâme, devrinin sade nesir özelliği taşıyan eserler arasına girmesi bakımından değer taşır. Eserin asıl önemi, Türkçe yönünden son derece zengin malzeme ihtiva etmesidir. Fîrdevsî'nin özellikle Süleymânnâme'de yer verdiği konular şöyle özetlenebilir: Doğu mitolojisi, Peygamber kıssaları, din, tasavvuf, geometri, nücûm, satranç taktikleri...vb.

Yazarın bu bilgilerle birlikte tarih ve mitolojiye olan derin ilgisini bütün kaynaklar bildirmektedir. Söylentiye göre Fîrdevsî, en az 330, en çok 380 ciltlik bu hacimli eserini Sultan II. Bayezid'e sununca padişah, bu kadar büyük bir eserden, bu kadar laf kalabalığından sıkılmış; kendisi ya da görevlendirdikleri içinde 80 cildini seçerek geriye kalanlarını da yaktırmıştır. Fîrdevsî de bu işleminden duyduğu kırgınlıkla mahlasını taşıdığı Fîrdevsî'yi taklitte padişahı hicvetmiş, ondan sonra da Osmanlı topraklarında barınamayacağını düşünerek bir söylentide İran'a ötekinde Horasan'a kaçarak orada ölmüştür (Parmaksızoğlu 1980: 14).

Fakat bugün 81. cildin el altında bulunması Hayat u Memât önsözünde 82. cildi tamamladığını belirtmesine, 81. cilde de Yavuz Sultan Selim'e dua ve sena ile başladığına göre; yazarın Sultan II. Bayezid'in hal ve ölümünden sonra Türkiye'de hatta İstanbul'da bulunduğu belli olmaktadır.

Fîrdevsî, eserini yazarken onu istinsah ettirmek için padişahın emriyle kâtipler getirtmiş, fırsat düştükçe geniş ölçüde kendisini övmüştür. Süleymânnâme, dinî-tarihî-destanî bir eserdir. Eser şark ilimlerinin, şark tarihi ve mitolojisinin bir ansiklopedisi durumundadır. Vasfi Mahir Kocatürk (1970: 296), Fîrdevsî ve Süleymânnâme hakkında şöyle demektedir:

“O, bütün Osmanlı edebiyatında ve hatta İslâmi Türk edebiyatında eski Türk destanlarına yer veren ilk büyük şair, tasvirini Divanü Lügati't Türk'teki manzumelerde gördüğümüz büyük Türk kahramanı ve hakanı Alp Er Tunga'yu “Efrâsiyâb-ı Türk” adı altında anlatan; Türk adını şan ve şeref içinde tekrarlayan biricik büyük Türk sanatkâdır. Süleymânnâme'de Turan ve Efrâsiyâb muhtelif münasebetlerle büyük bir yer alıyor. Toprağa, ateşe, suya, kurda, kuşa, hükm eden Süleymân peygamberin eserin esas kahramanının sonsuz haşmetine rağmen eserde en şanlı kahraman Efrâsiyâb-ı Türk'tür.”

Süleymânnâme ile ilgili olarak günümüze kadar bazı önemli çalışmalar yapılmıştır. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde iki ayrı doktora tezi bunlara örnek olarak gösterilebilir. Bunlardan ilki Ata Çatıkkaş'a ait bir dil araştırmasıdır. Süleymânnâme'nin 72. cildinin gramer ve sentaks incelemesi yapılmıştır. (Çatıkkaş 1978)

İkinci çalışma da Süleymânnâme'nin dili üzerinedir. Asuman Akay, Süleymânnâme'nin 44. cildinin metin ve filleri üzerine bir inceleme yapmıştır. (Akay 1990)

İsmet Parmaksızoğlu da Fîrdevsî'nin Kutb-nâme isimli eserini Türkçe harflerle bastırıştır. (1980)

Araştırmamızda Süleymânnâme'nin 42. cildiyle ilgili ilk defa bir metin tahlili ve incelemesi yapılmıştır. Metin incelemesi ile ilgili birinci bölümde zaman ve mekân, ikinci bölümde insan-toplum ve din, üçüncü bölümde motifler, sanat ve üslûp bakımından incelenmesi ve Türk harfleriyle metin bölümünden oluşmaktadır. Araştırmamızın ağırlık noktasını metin incelemesi teşkil etmektedir. Bu konuda tarafımızdan Ege Üniversitesi Sosyal bilimler Enstitüsünde doktora tezi hazırlanmıştır. (Güleç 1994)

Fîrdevsî, çalışmamıza esas aldığımız Süleymânnâme'nin 42. cildinin, “Efrâsiyâb-ı Türk ile Hz. Süleymân'ın cengi” bölümünde eski Türk destanlarına yer vererek, efsaneleşen kişiliği ile büyük Türk hakanı “Efrâsiyâb-ı Türk” diye anılan Alp Er Tunga'nın Süleymân peygamber karşısındaki mücadelesi-

ni anlatmaktadır. Süleymânnâme'nin 42. cildi meclislerden meydana gelmektedir. Her mecliste kendi içinde kıssa ve ana başlıklardan oluşmaktadır.

181. meclisten 186. meclislerin sonuna kadar sıralanış düzenlidir. 186. meclisten sonra 187. meclis anlatılmış, 188. ve daha sonra 205. meclise devam edilmiştir. Meclislerdeki bu düzensizlik eserin ciltlerinin başka musanniflerin eline geçmesi sonucu meclis sıralanışına dikkat edilmediğini düşündürülebilir. Bu cildin sonunda Efrâsiyâb-ı Türk ile Hz. Süleymân cengi son bulmaz. 44. ciltte de bu mücadele devam eder. Eserde on beşinci yüzyıl Osmanlı imlası esas alınmıştır.

Süleymânnâme'de Eski Türk Destanlarına Ait Unsurlar

Destanlar, milletlerin yazı öncesi çağlarında oluşmuş, gelişmiş eserlerdir. Tarihin yeterince aydınlatamadığı eski devirlerin tek ışığı destanlardır. Destanlar, milletlerin hayatlarında derin izler ve yankılar bırakmış tarihi olaylardır.

Destan (epos), kahramanlık konularını işleyen bir türdür. Destanlarda, bir milletin tarihten önceki devirleri ile tarihi devirlerde gösterdiği kahramanlıklar anlatılır. Türk destanları, Türklerin yaşadıkları muhtelif sahalarda, hem İslâmiyet'ten önce hem İslâmiyet'ten sonra teşekkül etmişlerdir.

Fîrdevsî, Süleymânnâme'de eski Türk destanlarına yer vermiş bir destan şairidir. Fîrdevsî, Süleymânnâme'nin 42. cildinde Türk adından ve Efrâsiyâb'tan şan ve şerefle bahseder. Eserdeki adıyla "Efrâsiyâb-ı Türk", Turan'ın en büyük hükümdarlarından. Efrâsiyâb, "Alp Er Tunga" adıyla bilinen Türk (Turan) destan kahramanının İran efsanelerinde ve Şehnâme'de kullanılan Farsça adıdır.

Alp Er Tunga^{**}, Sakalar'a ait bir kahramandır. Ölümü hakkında çeşitli rivayetler olmakla birlikte, İranlılarla Türkler arasında cereyan eden bir savaşta M.Ö. 624'te öldürüldüğü kabul görmektedir. Bunun ölümüyle ilgili ağıt parçaları miladın XI. asrına kadar gelenekte yaşamış ve böylece de Kaşgarlı Mahmut tarafından tespit edilmiş bulunmaktadır.

Kaşgarlı Mahmut'un "Cihân Begi" olarak vasıflandırdığı, hiç şüphesiz "Türk Cihân İmparatorluğu" ülküsünün ilk öncülerinden biri olan Alp Er Tunga'nın

^{**} Alp Er Tunga (Efrâsiyâb)'nın efsânevi kişiliği etrafında Alp Er Tunga destanı oluşmuştur. Yaradılış destanından sonra ilk büyük ve milli Türk destanı Alp Er Tunga destanıdır. Fakat bu destan, hatta özeti hakkında dahi kesin bilgiler elde edilmemiş değildir. Yalnız Alp Er Tunga'nın ölüm tarihi ile ilgili çeşitli kaynaklar birleşmektedir. Türk, İran, Arap, Hint, Eski Yunan ve Asur kaynaklarında İranlıların Efrâsiyâb dediği Alp Er Tunga'ya ait çeşitli rivayetler vardır. Asur kaynaklarında "Maduva" ismi ile geçen Saka hükümdarıdır. Maduva, M.Ö. VII. Yüzyılda bütün Ön Asya'yı zaptetmiştir. Heredot'taki adı "Madyes"tir. Medya kralı Kiyaksares (Şehnâme'deki Keyhüstev) tarafından ziyafete çağrılarak sarhoş edilmiş ve hile ile öldürülmüştür (M.Ö. 626, 625 veya 624). Bu hadise İranlılar arasında yüzyıllarca bayram olarak kutlanmış, Türkler arasında ise asırlarca yas tutulmasına sebep olmuştur (Güleç 2004: 116).

adı ve hatırası milattan sonraki yerli ve yabancı birçok kaynaklara konu teşkil etmiştir.

Alp Er Tunga adlı kahramanın şahsiyeti etrafında gelişen destanın kendisine Türkler arasında rastlanılmamaktadır. Karşılığını İran destanı olan Şehnâme'de görüyoruz. Ancak Şehnâme'de şahısların isimleri değiştirilmiştir. Alp Er Tunga, Efrâsiyâb olmuştur. Divanü Lügati't Türk ve Kutadgu Bilig'de her iki ismin aynı kahramana ait olduğu kaydedilmiştir.

İranlıların milli destanı olan Şehnâme'yi yazan Fırdevsî gibi Türk Fırdevsî (=Uzun) Süleymânnâme adlı eserini Türklerin milli destanını yazma gayretinin bir sonucu olarak kaleme almış olabilir.

Efsaneleşen şahsiyetleriyle Efrâsiyâb-ı Türk ile Oğuz Kağan arasında bir ilgi kurulabilir. Son olarak Oğuz Destanı'nı inceleyen Zeki Velidi Togan; Efrâsiyâb adıyla anılan Alp Er Tunga fetihlerinin, Oğuz Kağan Destanı'nın temelini ve ilk tabakasını teşkil ettiği kanaatine varmıştır. Destandaki Oğuz Kağan, Alp Er Tunga'nın şahsiyetinden izler taşımaktadır. Hem Oğuz Kağan hem de Alp Er Tunga Kafkasları kuzeyden güneye geçerek Anadolu, Suriye ve Mısır'ı fethetmişlerdir. Yine Zeki Velidi Togan (1982: 152), Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz Kağan'ın Efrâsiyâb idaresinde bir kumandan olduğunu ve çocuklarıyla birlikte daha sonra bütün Oğuz kabilelerine hakim olduğu belirtilmektedir.

Süleymânnâme'nin 42. cildinin Hz. Süleymân ve Efrâsiyâb cengiyle ilgili bölümde mücadele Beni İsrail kavminin başında bulunan Hz. Süleymân'la, Turan kavminin başında bulunan Efrâsiyâb-ı Türk arasında geçmektedir.

“...ez-in canib beni İsrail kavminun on iki sıptınun cerisi on iki bölük olup, cem'an altı yüz bin dahi beş bin beş yüz kırk dört er olup gelüb irdiler. Gördüler ki Karadeniz gibi bir deryâ-yı ummân Efrâsiyâb leşgeri çevre olup kuşatmış. Süleymân serverleri anı göricek taaccüb idub eyitdiler: “Ya sadık peygamber, düşman ne acep sa'b yirde turur kim, çevresin deryâyı ummân kuşatmış.” Sadık peygamber eyitdi: “birkaçınız bu deryâyı dolaşsın görün düşman bunun niresinden geçüt bulub geçti ise biz dahi oradan geçüp düşman ile gayret cengin kılalum.” didi. (Fırdevsî s.223)

Eserin bir başka bölümünde Efrâsiyâb-ı Türk Acem ülkesini fethetmiş, İran şahı Keykubad ve Rüstem-i Zal'ı korkutmuş ve onun gücüne cevap veremeyen cihân pehlivanı olarak tanıtılır.

“... Efrâsiyâb Turan şahıdır. Bir bahadır pehlevandur kim nara ursa râd-ı felek kan kaşanur cenge girse Kahraman'a yılan kuşandırur. Bir aslandır kim Rüstem-i Zal anun katında tauşandır. Hakîm kaulince Süleymân Hz. 'Aleyhisselam Efrâsiyâb'un bu vech ile saltanatını,

salâbetini, şecaatini gûş idicek bir zaman baş aşığı salub dahi baş kaldırub eydur: “ ya Kayser-ı Rûm bu Efrâsiyâb bu vech ile cihân pehlevanı olicak benüm dergahımda karinidi.” (s.465)

“Efrâsiyâb-ı Türk ol melik-i kürd ü kari kurd bu sözi gûş idicek gönline hoş gelmedi. Vay kim ra’d-ı felek gibi şakıdı dahi dönüb eyitdi. İy benüm beglerüm, yiglerüm, server, selatinlerüm bilürsüz kim âlem içre ben Efrâsiyâb ne vech ile pehlevanem Zâl-ı Dâstân benüm adum işitse kan kaşanur. Kubat Şah tahtgahında benden üşenür. Rüstem dahi bana kin kuşağın kuşanur. Amma ki ana dahi bir tabanca urmuşam bilur. Ben ol Efrâsiyâbam ki Turan milkin harab itdüm, İnan milkine katdum. Turan çerisinun kanların kara yire katdum. Süleymâncuğaz kim olur. Kim bana gele ya kal’am elümden ala...” (s.468)

Eserin yine bir başka bölümünde Efrâsiyâb-ı Türk gücüne ve zenginliğine erişilemeyen ve dünyayı fethetmek isteyen bir cihangir olarak tasvir edilir: “Acem vilayetini, Turan memleketini benüm gencümle tolmuş durur kim hiç bir melike ol kadar genc müyesser olmamışdur. Benüm cebbem ü silahum, hazinelerüm dükelin cem idersem piller çekmez. Eger kılıcumun çukalumun hisabın disem gökteki ilduzlardan çok durur ve benüm leşgerümi yirler götürmez, güzümü kimse takat getürmez. (s.436)

“...Ben ol şaham ki İnan-ı zeminde ta magarib serhaddince vü Karadeniz’den deşt-i diyarından ta ağaç denizine varınca benüm vilayetümdür. İçinde ne kadar hüner-mendler, ne kadar ulular var ise benüm elimde Turan pehlevanları, Acem merdanları benüm çakerümdür. Bana ram olub dururlar. Şehr-i Medeni’den ta Sinob’a varınca Karadeniz’den Akgerme’ye varınca kal’adaki şehir içindeki pasban benüm adımı çağururlar. Bunca vilayetin şahları benüm tacum geyerler ve benüm alemlerüm çekerler ve bana kulluk kılurlar. Ben ol Efrâsiyâbem cihân içre hem behlevan-ı cihân hem melik-i Turan, hem sultan-ı sahib-kıran bilürler. Fağfur-ı Çin gibi padişahın kızı benüm sarayımda durur. Andan bir arslan oğlum vardur kim kılıç ıla dağda arslanlarum adem ile taş uranların bağrın ezer. Koruda Peleng denizinde neheng sayd ider. Ben ol Efrâsiyâbem ki üzerümden anka-yı felek uça per döker. İlümden arslan geçerse ter döker. Kahraman-ı Keriman katumdan geçerse ser döker. Bin Süleymân gözlerimde zerre mûr degüldür. (s.437)

Efrâsiyâb-ı Türk’ün, Hz. Süleymân’ı küçümseyen ve hor gören ifadelerine de rastlanılmaktadır. “... kömür yakıcı demurci Davud oğlu zembil urucu, kendin gerüci Süleymâncuk donla doğub, don büyüyen oğlan çokdur kim bana bunun bigi verhemlü nâme gönderüb ululuğunu gösterür vü yol erkânımı bildürür. Turan’dan harac u bâc ister. Kal’am üzerinde nister bu sözi ol Süleymâncuk leşgeriyle söyler.” (s.474)

Süleymânnâme'de Dil ve Üslûp

Araştırmamıza temel teşkil eden Süleymânnâme'nin 42. cildinde genellikle sade bir üslûp kullanılmıştır. Cümleler kısa ve fiillere özellikle gerindiumlu fiil çekimlerine çok yer verilmiştir. "...Süleymân hatemin parmağına alub Süleymânlık itmek için, Süleymân tahtına geçüb, oturub, andan Efrâsiyâb hükmeyledi. Sekiz kez yüz bin er cebe ve cevşen geyüb, cenk aleti üzerlerinde müheyyâ idüb, tazı atların binüb, kuluklarına çeküb yine binüb sag sol alay bağlayub..." (s.593)

Eserin nesir bölümlerinde yer yer Arapça ve Farsça unsurların hakim olduğu ağdalı ifadeler de rastlanılmaktadır. "...Lokman Hâkîm kavlince Hiredmendâne ukelâ ve sehun-mendânî, zürefâ ve Eflâtunî Yunânî naklince hükemâ-yi nayıb'ül evtâd ve bülegâ-yı 'âliyet'ül imad ol vechile hikâyet kılub bu Süleymânnâmesinden esalı rivayet kılub eydürler kim..." (s.262)

Cümlelerde sıfatlar az kullanılmış olmasına rağmen, özel isimlere çok yer verilmiştir. "Leşgerin önünce sekine ile sekiz yüz 'ulemâ gelürler. Önerince sadık peygamber ve Gucu bin Uynaz ve peygamber Huyu bin Uynaz ve peygamber Asenha Ezrami peygamber ve Hıyman bin Mahul peygamber, Zerdâ bin Mahul peygamber ve Hulkul bin Mahul peygamber, İlyâ vü Şah, Ubil Sıbtı meliki Neşânî Şah, Şemun Sıptı meliki birle Süleymân beglerbegisi Bina Yahu bin Yehuyada beglerbegisi leşger önince sekine birle gelürken..." (s.223)

Çevre, yer tasvirleri ve benzetmelerde tabii bir üslûp kullanılmıştır. "...meger kim ikisi otururken nagehân kal'a-ı Sinop canibine bakıb gördüler ki, ol karanu gice içinde cihân elmas şu'lesi gark olmuş, on iki bin Süleymânî sancaklar, alemler, cebe ve çevşenler şaşası 'aleme şu'le virmiş; on iki alay alup ders ü kılıçlar çeküb kalkanlar döşlerine salub kişi kakub naralar haykırub rahş-ı rahşan sürüb gelürler. Atların nalından yiryüzün yırtub gelürler, nizeler ucuyla gökyüzündeki merruh tacın delüb gelürler..." (s.219)

Hz. Süleymân ve Efrâsiyâb-ı Türk mücadelesini esas aldığımız bölümde, yer yer sözlü gelenekten alınma orijinal benzetmeler de vardır. "...Efrâsiyâb canibinden Aclanî Türk, 'Uziret kibelinden yıldırım gibi şakıdı, seng-i asiyâb misali kalkanın yağrına salub, bezirhane sütünü gibi sünüsün çenar dahleyin kollarına salub, gergedan sürüb Ferhânanî 'Arab'a irüb Aclan Sünü sundı.'" (s. 263)

Süleymânnâme'nin 42. cildinde yine halk edebiyatının etkisiyle karşılıklı konuşmalara, diyaloglara da yer verilmiştir. "...Efrâsiyâb-ı Türk ol leşgerden vehm alub ceng ü cidâl kılmağa hazır olub turdı; dahi dönüb yarenlerine nasihat vırüb eyitdi: "bu gelen leşger beni İsrailün on iki sıptının serverleridür. Süleymân amusi vü kimi dahi bürazeridür. Velâkin cem'i

askerinün halkı hep serveridür. Arab u Arba dilâverleridür ve serverleridür; gökteki câzû'nun sihrine aldanmayasuz, cenk itmege hazır olasuz ittifâk idüb elbir idesüz..." (s.221)

Fîrdevsî, olayları ve kişileri bir destan havası içinde tasvir etmeye çalışmıştır. Bu anlatım biçiminde İran şairi Fîrdevsî onu önemli bir oranda etkilemiştir. Nazım tekniğinde birtakım eksiklikler olan Uzun Fîrdevsî'nin dili Türkçe yönünden son derece önemlidir. Müellif, eserin nesir bölümlerinde Dede Korkut Hikâyelerine benzeyen sade bir halk dilini kullanmıştır. Dede Korkut'tan:

"...Bir yere ağ otak, bir yere kızıl otak kurdurmuştu. Kimin ki oğlu, kızı yok, kara otağa kondurun, kara keçeyi altına döşeyin, kara koyun yahnısından önüne getirin, yerse yesin, yemezse kalksın, gitsin, demişti. Oğlu olanı ak otağa, kızı olanı kızıl otağa kondurun; oğlu kızı olmayanı Ulu Tanrı hor görmüştür, biz de hor görürüz, belli bilsin, demişti..." (Gökay 1976: 1)

Süleymânnâme'den:

"...Efrâsiyâb sancağına varınca kodılar, kırdılar, şöyle kırgun oldu kim adam leşiyile rûy-i zemin toldı, hun-revab olup, yiryüzinde ceyhûnleyin yürüdü; hun buharı bulut gibi gökyizin birüdü, yirün bir katı at ayağından gubâr olup göge aydı. Erenler narasından tası gerdun çınladı...şol kadar ceng oldu kim Turan leşgerin kırmaktan ışık yogrulub Davûdî zırhlerün halkaları nizeler ağzından döküldü. Kılıçlar çalışmadan ereye döndü. Behlevanlar kolunda bulat sünüler sındı. Serverler cismi oktan kirpiye döndü. Mısır ceuşenler oklar peykânı zahmından tığ teberler ve hançerler yalmani dürbiye döndü. Behlevanlar yüşüdü vü atlar kan kaşandı..." (s.267)

"Andan kuzgun ey dür Efrâsiyâb Süleymân'un nâmesi okınacak bildüm ki kakıdı zira kim benzi saman rengine döndü. Kakudığından katı katı çağurub söylerdi. Kim bile kim nâme icre ne vechile herze yiyüb durur amma nice durur kim Efrâsiyâb'un hevâ yüzünden rast gözleyüb olmagara bigi ağzına yestehleyem didi. Şahin eyitdi: egerkin sen bu nezaketi Efrâsiyâb'a geçecek olursan hezeran aferin dahine ancak olur didi. Andan kuzgun ötmeye başladı. Efrâsiyâb'un üzerinden yana havaya kalkub ötdi. Efrâsiyâb incindi."

Fîrdevsî, eserinin muhtelif yerlerinde Süleymânnâme-i Kebîr eserinin müsannifinin Lokman Hakîm ve Eflâtunî-i Yunânî olduğunu belirtir. Eseri Süryânice ve Yunancaya telif ettiklerini, Seyyid-i Nesr-i Bağdâdî'nin de bu eseri Farsçaya tercüme ettiğini ve kendisinin de bu eseri Türk dilince kaleme aldığını belirtir.

"Lokmân Hakîm üstad ki, bu Süleymânnâme-i Kebîr'ün musannifidür. Bade ezen Eflâtunî-i Yunânî yetmiş iki dilün tercümanı

bu tarih-i 'azimün musannifidür. Bade ezen Seyyid-i Nesr-i Bağdâdî ol cihânun ekmelidür. Üstatudur bu kitabun meclis-i babun seyrin cevabın tercüme iden yani ki, ol hakimlerün Süryâni ve Yunânî dillerinde telif ettiği Süleymânnâme Farisi dilince tercüme itmüştür. Min bâd-ı Fırdevsî hakir Türkî dilince kaleme ve rakama getürdi sahih kavl üzerine yitürdi..." (s.159)

Eserde motifler de dikkat çekmektedir. Tespit edebildiğimiz yirminin üzerinde motif vardır. Metin içinden alınan örnek bölümlerdeki önemli motifler şunlardır:

A. At motifi

Türk destanlarında atın çok önemli bir yeri vardır. Bozkır hayatının bir gereği olarak destan kahramanı ile at bütünleşmiştir. At sadece kahramanların hayatlarında değil, tarih boyunca Türk varlığının gelişmesi ve büyümesinde önemli rol oynamaktadır. Süleymânnâme'nin "Efrâsiyâb"la ilgili bölümünde "rahş-ı rahşan", güzel ve parlak atlar tasviri vardır. "...Nay u rûyın çaldırub, rahş-ı rahşanlar binüb, dört yüz alay bağlayub, Efrâsiyâb karındaşı Uziret alayınun ucında sağ kolda turdı." (s. 264)

"...ez-in canib Süleymân leşgerinün begleri on iki sibtnun melikleri on iki deryâ misâl çiş-i girân cûşa gelüb, rahş-ı rahşan ile fil, gergedanlar surüb, nefirler söyleyüb; buri ve surnalar çalub, sancak ve alemiler getürüb sil-i garim gibi çağlayub, Efrâsiyâb-ı Türk üzerine tığ ü bürran gürz-i giran çeküb rahş-ı rahşan sürüb aheng itdiler." (s.264)

Atlar ayrıca "Acem atlar, aşkar, düldül, tazı atlar" olarak da tasvir edilmiştir. "...andan sonra ol Acem atların aşkar u düldül-sıfat, per-i peyker ahû-yı nâhun tazılara zerrin eyerler urdılar, cem-i ceng yarağı kurdular." (s.481)

Atlarla ilgili "Ahen-pûş, Arâbî tazı atlar, bedevî atlar" tasviri de vardır.

"...Turan leşgeri şir ü ner ahen-pûş atlar üzerine sedd-i İskender gibi pulâd-pûş olub gelürler. Bin yediyüz yetmiş yedi Yehûda leşgerile Arabî tazı atlar süvâr olub, Kumuli behlevanla Süleymân beglerbegisi Benâyehû bin Yehuyada ile her birisi kolan toynaklu kumaş kulaklu, geyik sagraulu, deve sinurlü, arslan göğüslü, beli kısa hüsrevali, küb Karunlu, aslan bileklü segirtmede inişde sili yokuşta tavşanı eser, yili geçici bedevi yuntlara binüb düşman ardından ün salub." (s.603)

"Demür toynaklı, yügrüg atlar" tasvirine de rastlanılmaktadır.

"...ol demür toynaklı, kamaş kulaklı, ahen-pûş atların nalı mihından yelük otlar çıkub gelür. Sanasın ki bu leşger bahr-ı cuşân ya Karadeniz kim mevc urub, sil olub dağdan aşığı Sinob sahrasına akar...Bağdâdî, Şirazi kılıçları, hemayil kuşanub, ahen-pûş yügrüg at-

lara yüz yigirmi bin Bağdat cerisinle sekine-i Musâ'ya düşman tarafından yana karavül olub turmuşlardı. Yunan begleri, Endelüs yigleri, beni Asfâr melikleri atlu atından inüb, ol sahraya kondı. Süleymân otag urıldı, divan-ı sultanı kuruldı. Süleymân hazreti Aleyhisselâm saltanat tahtı üzerine çıkub karar eyledi. Ekâlûm-ı mülükden dahi otaglu otayına varub kondı. Adem gulisından rahneler çak oldı; at, ester, fil, gergedan bile yiryüzi toldı. At süheylinden er narasından tâs-ı gerdûn çınladı, Eshâb-ı Kehf bekledi öküz balık, pulâd-pûş erenleri getirmeyüb inledi.” (s.464)

B. Savaş motifi

Türk destanlarında savaş kahramanlar arasında teke tek veya kitle halinde yapılır. Teke tek yapılan savaşta taraflardan birisi meydana er diler, karşı taraf adamını meydana sürer ve kıran kırana savaşılır. Kitle halindeki savaşlarda ise, önce öncü güçler savaşır daha sonra topyekün savaş yapılır. Savaş düzeni sağ, sol kanatlar ve ortada savaşı idare eden başbuğ ve ordunun ağırlık merkezi bulunur.

“Efrâsiyâb-ı Türk oğlu Pişeng Şah'un sol kolında saf bağlayub turdı, andan sonra Efrâsiyâb-ı Türk dahi Turan zemin dilaverlerinden safşiken, tığ-zen altı bin mübariz, dört bin dilaver bin yediyüz behlevan, altı bin altı yüz altmış adlu sanlu server ile leşgerün orta yirinde sedd-i İskender bigi turdı. Düşman tarafına göz urdı. Hâkîm Kaulince Efrâsiyâb-ı kürt ol iş görmüş Kari kurt bu vechile ki laf urdı andan tiz buyurdı, sekiz kez yüzbin Turan leşgerin çavuşlar çomak urub, meymene ve meysere kalb ü cenah areste kılub, saf u alay düzetdiler; vü sag tarafda Endelüs meliki Akran Şah Endelüs leşgeri Süleymân kılıcından kurtulan üç kez yüzbin ahen-pûş are bilesince alub vü sol kolda beni Asfar meliki Atfaş Han Asfârî olandan...” (s.597)

Teke tek savaşlarda er meydanına çıkıp er dileyenler, vuruşmaya başlamadan önce birbirlerinin kimliklerini öğrenirler.

“...hazır olub el kılıca ki urdılar, gözleşirlerdi ki iki canibden meydan içine kanğı behlevan gire erlük hünerin gösterüb, baş u can ele alup, hasmına kılıç ırgüre; evvel Süleymân serhenglerinden nazar Zentür-i Âdi altmış arşı kaddu kametiyle şecaat ü salâbet ile gergedan sürüp, cevlan urdı meydan alub turdı, hücum kılub, kiş kakub, çağırub eyitdi ki: “benem Zentüri Âdi behlevân-ı Şaddâdî benem bigi taze behlevan âleme gelmedi. Eski dünyanın olandan bünyadı kanı kimdür ki bugün meydana gele, ben Zentürî behlevân ile mukabil muarız ola diyüb, cevlan urınca elindeki pulad sunisin çevirince Efrâsiyâb canibinden Ferhenc-tığ-zen otuzaltı arş-ı kadd u kamet ile kiş kakub, rahş sürüb mukabil olub, nara urub çağırdı ki: “benem

Ferhenc-i Türk bir aslanem ki şıkarumdur, kaplan ü gürk bin Süleymân gözlerimde mür degüldür. Yüz bin Zentür katında Zentur degüldür. Laflı ortadan getür daviye mani getür, filünde muhkem otur ki, uş irdüm canun alub, kanuni kara yire kardum diyüb kılıç havale kıldı. Zenturi Âdi siper sulub saldı..." (s.605-606)

Savaş düzeninde önce teke tek, daha sonra kitle halinde savaş yapılmaktadır. Kitle halindeki savaşlarda önce ileri gelen kahramanlar dövüşürler, bu dövüş sırası zayıftan kuvvetliye doğrudur. Diğerleri denendikten sonra esas destan kahramanı meydana girer. Kahramanın galibiyetine müteakip topluca savaş başlar:

"Efrâsiyâb-ı Türk, ol köhne gürk karındaşı Uziretün attan yıkılduğın ki gördi, gayrete gelüb pulad kalkanun çıkına salub, çınar ağacı saçlu ejderha derisi kaplu ef 'i dillü sinüsin eline alub rahşını mahmuz urub, Kurtûsî Âdi bu canıbden anı gördü ki bir behlevân-ı ahan bir siyah ata süvar olub gelüb irdi. Nita şöyle kim altmış arş u kadd u kamed bir karadag gibi amma şekil camusa benzer, başı hammam kubbesince var. Gözleri yanar fanusu benzer, ağız mağara avazı sada virür, Kus'a benzer. Kulakları kalkan gibi yüzü eyle karaki abanos'a benzer. Heynet icre heybetde Efrâsiyâb-ı Türk anı görüb kakuyub hışma gelüb Kurtus'un ikinci hamlesun savub, üçüncü hamlesine aman vermeyüb, Kurtûsî Ad'in önün durmayub topuzından üçyüz altmış altı batman demür gürzin eline aldı; Kurtûsî Âdi'nün kafasına rıkab üzerine kalkub karabulut gibi gürzin havaya kaldırub, bir gürz eyle darbıla urdı kim Kurtusî Âdi kalkan beraber tutdı, veli cih kalkan alacukı Türkman dağılıb perran olub Kurtusî Âdi başın irüb gürz Kurtusın iki cikini başına irdi. Efrâsiyâb darbindan Kurtûsî Adinin ayakları rıkabından çıkub, göz kararub baş çekzinüb filden yıkıldı. Kurtus turnca Efrâsiyâb atından inüb diledi ki, Kurtûsî Adinin iki ellerin kafasında bağlaya, ciğerin dağlaya, amma ki Süleymân canıbinden Mısır u Şâm serverlerinden 'Arab u 'arba yigleri Mekke, Medine mihterlerü..." (s.610)

C. Savaş Aletleri İle İlgili Motifler

1. Kılıç

Süleymânâme'nin Hz. Süleymân ve Efrâsiyâb-ı Türk mücadelesini esas alan metinde sıkça geçen savaş aletleri motiflerinden biri de kılıçtır. Kılıç, "ders ü kılıç" ve "tıg-zen" olarak tasvir edilmiştir: "Ders ü kılıçlar çeküb, kalkanlar döşlerine salub, kişi kakub, naralar haykırub, rahş-ı rahşan sürüb gelürler. Andan sonra Efrâsiyâb-ı Türk dahi Turan zemin dilaverlerinden saf-şiken, tıg-zen serverlerinden üçyüz altmış bin ahen-pûş er ile altı bin mübariz dörtbin dilaver binyedi yüz behlevan ." (s.220)

Ayrıca kılıçla ilgili “ef’i dillü demür yelmanlı sünüler”, “Mısri kılıçlar”, “ezdehü dillü sinüler” tasvirleri de vardır:

“...bezirhane sütunu gibi ef’i dillü, demür yelmanlı sünüleri ele alub, hammam kubbesi gibi gürz-i giranlarun omuza alub, yir yirin naralar haykırub, Arab u Arba atlarına binüb Mısri kılıçlar çeküb ol server-i serfirazlar kan içici şehbazlar düşman ardınca gitdiler. Alaylar koşanlar düzüb ezdeha dillü yelmanlarun felege kaldırub boru, surnalar urub, ecel yirlerün ırladub, küs-ı harbi avâzesinden gökleri gürleyüb” (s.266)

“Uziret’ün altı kez yüzbin erini kırkbin iki yüz Süleymân serverleriyle karşı varub, kılıç yalınca idüb Türkistan cerisinle cengi turdılar. Azim cenk kıldılar. Altı kez yüz bin er birbirine karışub, erenler namus için dürişdiler. At, süheyl er giriyü tablu nakaralar gökler gibi gürledi. Kılıçlar ve oklar şğıltısı gürz, salıklar gübüldisi, kalkanlar dübüldisi, dilaverler narası fersah-be-fersah yola ilişti. Süleymân serveri Turan dilaverleriyle ol gice ta subha dek ceng-i aşub itdiler. Guludan yirler gümledi, ökizi balığı inletdiler.” (s.267)

Ayrıca kılıç ve gürz, “Seyf ü sâlik” olarak da tasvir edilmiştir. “Atları nalından, yiryüzün yırtub gelürler nizeler ucuyla gökyüzindeki merrih-i tacın delüb, gelürler. Turan leşgeri pulâd-pûş olub, seyf ü sâlik ele alub, fil, gergedan süvâr olub, sancak alem götürüb, saf u alay bağladı.” (s.219)

2. Kargı ve Mızrak

Metinde kargı ve mızrak, “nize” ve “ef’i dillü nizeler” olarak tasvir edilmiştir. “...Atları nalından, yiryüzün yırtub gelürler, ef’i dillü nizelerün elmas yamanlarun felege kaldırub her birisi yiründe yedi başlu evren gibi turmuşlar idi.”

3. Ok

Metinde “Simurg yekeklü oklar” tasviri yapılmıştır. “...pulâd peykanlu Simurg yekeklü okların kiş ağzına saldı. Bezirhâne sütunu gibi sünüsün eline aldı, dahi arasatıle salabatıle yirinden turub, sıçrayuben yerden rahşına süvar oldı. Üç kanatlu bir ayaklu lalin dudaklu billur tenlü gümüş bileklü Simurg yekeklü kayın ağacı okların kurbuna koyub kiş ağzına dize kodılar, vü aşkar düldül sıfatlu, pil kuvvetlü, gergedan şevketlü, begrü ahen nahun yüregün yügrük eşkin atlara zeyn inan urub licamından eger karşına kara kodılar...” (s.498)

4. Zırh ve örme zırh

Süleymânnâme’nin Hz. Süleymân ve Efrâsiyâb-ı Türk mücadelesiyle ilgili bölümde zırh ve örme zırh, “cebe ve cevşen” olarak tasvir edilmiştir. “...ol karanu gice içinde cihan elmas şulesine gark olmış, on iki bin Süleymânî

sancaklar, alemler, cebe ve cevşenler şaşası âleme şule virmiş. Andan Süleyman dönüb haymelü haymesine gelüb, cebe ve cevşenlerini geyüb, başlarına ışıklarun urunub vü bellerine hançer sokunub kılıçların hamayıl bağlayub kollarına kolçak urundular. Otuz altı pare cenk aleti üstlerine giyüb, göm gök demür büründüler.” (s.498)

5. Yay

Metinde yaylar, “üç segürlü katı yaylar” olarak tasvir edilmiştir. “...üç segürlü katı yayların kurdılar, üç kanatlı kayın ağacından okların kurbun ağzına, kiş ağzına ukkab yekeklüsin dize kodılar. Üç segürlü tımışkı yaylar ile demür yaylar tasviri de vardır. “...Efrâsiyâb-ı Türk dahi yirinden turdı, başına tac-ı şehri urdı. Beline buz pasesi gibi bir kılıç hamayıl kuşandı, üç segürlü elegim sagma misal tımışkı yayın kurdı. Puludu cerhalu demür yaylardan atdılar.” (s.602)

6. Yay kabı-okluk

Yay kabı ve okluk, “...kiş-i kurban” olarak tasvir edilmiştir: “kiş-i kurban çağılıtsından, ok sıgılıtsından alay içinde birbirine dokunan kalkan dübültüsünden, gürz-i girân gübültüsünden ins ü can yacanmış...” (s.219)

7. Kalkan

Savaş aletlerinden olan kalkan, “yedi ayinelü pulad kalkanlar” veya “yedişer aynalı pulad kalkanlar” olarak tasvir edilmiştir. “...yedi ayinelü pulad kalkanları döşlerine salub, seng-i siyâb-veş gürzlerin ellerine alub, nizelerin ucın semaya kaldırub, yedişer aynalı pulad kalkanların döşlerine salub, behlevanlardan Berda bin Tuba bilesünce alub fil, gergedan sürüb düşman canibine gitdiler...” (s.267)

8. Ağır topuz

Metinde ağır topuz, “gürz-i girân” olarak tasvir edilmiştir. “... Efrâsiyâb-ı Türk üzerine tıg-i bürrân, gürz-i girân çeküb, rahş-ı rahşan sürüb aheng itdiler. Veli şöyle er kim her biri debesinden atı tırnagını pulâde mustagraktur...” (s.263)

Ç. Simurg kuşu

Simurg, kuşların sultanıdır. Kaf dağında yaşadığı rivayet edilir. Hz. Süleymân'ın divanında bulunur ve diğer kuşlarla birlikte divanın kurulduğu yerin üzerinde kanat gerip uçarlar. Simurg, emrindeki diğer kuşlarla birlikte Hz. Süleymân'ın ordusunun yanında yer alırlar. “... kuşlar dahi gökyüzüne pervaz urub bile giderlerdi. Simurg, koknus kuşu kuşlar önünce yürürdi.” (s.464)

Simurg, kuşlardan meydana gelen ordusuyla Efrâsiyâb'ın askerlerine hava yüzünden inip saldırırlar. Pençeleriyle yaralar açar, öldürürler. “... Simurg

anka-ı kaf ruh kuşınla koknus kuşınla yırtıcı tartıcı atyar ulular ıla Efrâsiyâb leşgerine hava yüzinden inüb, ceng iderken kiminün toynağıla yüzlerin çarub zahm açarken kanların bile saçarken...” (s.623)

Simurg ve yardımcıları Hz. Süleymân'ın esir alınan üç pehlivanını Efrâsiyâb elinden kurtararak kaçıır ve Süleymân divanına getirirler.

“...Amma ki bu üç behlevan bir zencire bağlanmış bu üç aslanların bir demir oduna bağlanmış eyle olsa kanginüzün elinden gelir ki bu üç behlevanı bir uyardan inüb kabza taki bunlara ziyan gelmeye; Süleymân helâk oldukların işidüb dil perişan olmaya Ruh kuşıla, koknuz kuşı eytdiler: “Ya anka-yı kaf behlevanların demür zincürlerine kaynak toynak urmak demür pulad bend-keşlerin kırmak bizüm elümüzden gelmez. Zencirden halas itmek sizden kabub götürmek bizden” didiler. Simurg ki bu sözi işidüb gönli dolandı yıldırım gibi kanad büküb, Koknıs kuşınla ve Ruh kuşınla gökyüzünden yiryüzine endiler. Hışım gibi celladlar üzerine döndiler, koynak toynak urub cellatları dagıttılar. Kimi kabub elma gibi havaya atdılar. Kimisünün dahi münkarla sıkub kolun budun sıyub yabana atdılar. Andan Simurg kuşı atyar başı murgan-ı kaf ol üç behlevanların merd-i meydanların demir pulad el getürmez zincirlerine kimi leşgeri gibi ahen toynaklu kaynakların açdı, zincirlerine toynak kaynak urub, zor idüb çeküb kırub demür halkaların yabana saçdı. Andan Kurtûsi'ye işaret itdi, Simurg'un arkasına bindi ve iki elle Simurg'un arkasına bindi ve elile Simurg'un gögsin kucaklayub muhkem tutdı...” (s.624)

Bölümün sonunda kuşların sultanı Simurg kuşu Efrâsiyâb'ın oğlu Pişeng Şahı kaçırmak üzere Rahne kuşunu görevlendirir. Rahne kuşu, Pişeng Şahı pençelerine alarak kaçıır.

“... Simurg anı görüb rahne kuşına eydür: ya murg-ı rahne vaktudur ki kaza-yı âsumâni gibi bu havayı fenadan yiryüzüne inüb kabasın ol melik-zâdeyi Agenga toynaklarına alub kabasın ve illa ceng iden Türk behlevanlarına pençe urub bağrıların çâk menzillerin çâk idesün diyüb hükm idecek hemandem Rahne kuşı Lût peygamberün kahrolan vilâyet-ı arzı gibi Cebrailün elinden gökyüzünden yiryüzine ol azim şehri talagu ragubagıla iner gibi ol binbir arşun karabulut gibi kanatların iki tarafa açub kûh-ı Elburz kamet ile uçub kafka fasın felek canibine kaldurub bad-ı ruh kuvvetiyle batuhâl gögesi yilkenleri misal sağ sol kanatların sahib kaze ve kader gibi ayakların sarkutub, demür kaynakların açub ağzından oklar saçub yiryüzine indi. Sağ ayagının kaynağıyla Agenga-yı ayyarı Pişeng Şahı namından uzlugıla bençesi içine ve sol ayagunun pulad kaynakların açub ol demür

Türkman behlevanlarına salub; dördüne dahi kaynak urub tartub ceušenlerün söküüb, bağrın bağarsağın bile yırtub, rahşanların, leşlerün, başların, döşlerün bile kaynak içine kıyma kıyma idüp çak menzilin çâk kılub götürülüb pervâz idüb, kanat açub felek canibine gidince...” (s.757)

D. Konuşan kuşlar

Kuşların kendi aralarında dillerince konuşmaları da dikkati çeken bir motiftir. Hz. Süleymân'ın nâmesini götürürken Hüdüh, Şahin ve Gurab kuşları arasında şöyle bir konuşma geçer.

“...Hüdüh, Şahin, Gurab kanad açub uçub, yiryüzinden felege çıkub gitdiler azim-i Efrâsiyâb itdiler. Ammakim şahbaz daim hüdühün altı yanında uçardı, gurab üstüne çıkardı, bugur hüdüh sual eyledi kim: “ya şahbaz-ı serfiraz senün kuvvetün azim, şecaatün delim niçün benüm altı yanumda uçarsın, gurab hod bir rü-siyah kızzab muhmelat hor hemçün kılâb niçün benim üstümden gitmez üzerimde uçar.” didi. Şahbaz didi ki: ya hüdüh senün ağızında Süleymân bigi mürsel peygamberün ve resül-i mutahharun sultan-ı ekberün nâmesi vardır kim, o nâmenün içinde âlemi “kün” dimekten izhar idenün ismi vardır. Ol hallak-ı âlemün rezzak-ı tayr-ı âdemün ismi üzerinde uçmak bana hoş gelmez. Allahü tealâ'nın celle celâlühü adına izzet kılub uçmazem kuzgun ol izzet-i ismi bilmez rü-siyahtur batılı Hakka farz kılmaz...” (s.467)

“...Hüdüh eyitdi: “ya şehbâz siz bunda durunuz pervaza kalkanuz ben varub Süleymânun nâmesini Efrâsiyâb'a vireyüm hidmed Süleymâni yirine varsun.” didi. Şehbaz, gurab, Efrâsiyâbun beraberliğinde turdılar. Kanat açub pervaz urdılar. Hüdüh süzüb bağ üzerine indi, Efrâsiyâbun gözine karşı ber serv ağacının üstüne kondı” (s.470)

Sonuç olarak Fırdevsî'nin Süleymânnâme'si Anadolu Oğuznâmeleri içinde önem arz eden bir eserdir. Süleymânnâme, dil ve üslubu, anlatım tarzı ile Dede Korkut Hikâyelerini hatırlatan bir eser özelliği gösterir. Dede Korkut'daki gibi tekrarlar, kısa cümleler, fiiller dikkati çekmektedir. Eserin yazarı olan Uzun (=Türk) Fırdevsî, Türk adını ve sanını Turan Hakanı Alp Er Tunga şahsında yaşatmış, Osmanlı edebiyatında ve İslâmi Türk edebiyatında eski Türk destanlarına yer vermiş olan, büyük bir destan şairidir.

Kaynaklar

- BANARLI, Nihat Sami (1971), *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, Cilt 1*, İstanbul: M.E.B. Yayınları.
- Fırdevsî, Orhan Bin Kenek (1978), *Süleymânnâme, 72.cilt* (Haz. Ata Çatıkkaş, doktora tezi) İstanbul.
- Fırdevsî, Orhan Bin Kenek (1990), *Süleymânnâme, 44.cilt* (Haz. Asuman Akay, doktora tezi) İstanbul.
- Fırdevsî, Orhan Bin Kenek (1980), *Kutbnâme* (Haz. İbrahim Olgun, İ. Parmaksızoğlu), Ankara.
- Fırdevsî, Orhan Bin Kenek (1994), *Firdevsî-i Rumî'nin Süleymânnâme'si, 42. cilt* (Haz. Hamdi Güleç, basılmamış doktora tezi) İzmir.
- GÖKYAY, Orhan Şaik (1976), *Dede Korkut Hikâyeleri*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- GÜLEÇ, Hamdi (2004), "Eski Türk Destanlarından Alper Tunga Destanındaki Ünlü Turan Hakanı "Alper Tunga" (=Efrâsiyâb-Afrasyâb)", *Türk Halklarının Edebi Geçmişi: Türk Destanları Uluslar Arası Sempozyumu (Tebliğler) (06-07 Mayıs 2004, Bakü)*, Bakü-Azerbaycan: Sempozyum Kitabı.
- İslam Ansiklopedisi (1964), Cilt 4, İstanbul: M.E.B. Yayınları.
- KAŞGARLI, Mahmut (1943), *Divanü Lügat-it Türk Dizini*, (Haz. Besim Atalay), Ankara: T.D.K. Yayınları.
- KOCATÜRK, V. Mahir (1970), *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara.
- TAHİR, Bursalı Mehmet (1972), *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul.
- TOGAN, Zeki Velidi (1982), *Oğuz Destanı*, İstanbul: Enderun Yayınları.
- Türk Ansiklopedisi (1968), Cilt 16 (Fırdevsî maddesi), Ankara.
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi (1977), Cilt 1 (Fırdevsî maddesi), İstanbul.

The Elements Belonging of Ancient Turkish Eposes, Language-Genre and Motifies in Süleymânnâme

Assist.Prof. Dr. Hamdi Güleç*

Abstract: Süleymânnâme has depended on the verbals of the era in respect of its subject. Süleymânnâme is a work which tells the fights and the battles of Dear Süleyman. Great place has been given to the battles of Dear Süleyman and Turan Khan Alp Er Tunga in the work. As his religious beliefs have predominated in his work, Firdevsî-i Rumî has always showed Dear Süleyman as a victorious. In Süleymânnâme Firdevsî-i Rumî's expressions, which have showed the feeling proud of Turkish identity, have been encountered in the work. In verse part of the work, the language is complex; on the other hand, the purer language is used in prose. The parts of in verse are the repetitions of the parts of prose. A study of text has been done in 42 nd volume of the work.

Key words: Süleymânnâme, Firdevsî-i Rumî (Long Firdevsî), Dear Süleyman, Alp Er Tunga (Efrâsiyâb), Epos, Language-Genre, Wars.

* 18 Mart University, Faculty of Sviencedend Lettery / ÇANAKKALE
gulec_61@hotmail.com

Мотивы и языковые формы, элементы, принадлежащие древним тюркским эпосам в Сулейманнаме

Помощник Доцента Доктор Хамди Гюлеч*

Резюме: Сулейманнаме своим содержанием опирается на эпосы эпохи Св. Сулеймана. Сулейманнаме это произведение рассказывающее о войнах и борьбе Св. Сулеймана. В произведении большое место уделено описанию войны Св. Сулеймана с Туран Хакан Альп Эр Тунгой. Фердоуси Руми в своём произведении, где религиозные мотивы являются более эффективными, в конце войны показал Св. Сулеймана победителем. В Сулейманнаме встречаются выражения восторга Тюркской личностью Фердоуси Руми. В написанной версии произведения язык сложен, в прозе же намного проще. Написанная версия является повторением прозаичной. В 42м выпуске произведения было произведено исследование текста.

Ключевые Слова: Сулейманнаме, Фердоуси Руми (Высокий Фердоуси), Св. Сулейман, Алп Эр Тунга (Эфрасийаб), Эпос, Языковая форма, Войны.

* Университет Чанаккале 18 Марта, Факультет Естественных и Литературы, Отделение Турецкого Языка и Литературы/ Чанаккале
gulec_61@hotmail.com

Yayın Değerlendirme / Review

Ramazan KORKMAZ, Aytmatov Anlatılarında Ötekileşme Sorunu ve Dönüş İzlekleri, Türksoy Yayınları, Ankara 2004, 200 s.

Araş. Gör. Mutlu DEVECİ*

Çağdaş Türk edebiyatının öncü yazarlarından Cengiz Aytmatov'un yapıtlarını, bireyin ötekileşmesi ve ötekileştirilmesi bağlamında irdeleyen Prof. Dr. Ramazan KORKMAZ, kendi oluş serüvenine de ışık tutacak "dönüş" izlekli fenomenolojik bir çalışma gerçekleştirmiştir. Sorun-çözüm ikiliğinin esas alındığı inceleme tekniği ve hermeneutik okuma boyutuyla iki ana bölüm halinde düzenlenen Aytmatov Anlatılarında Ötekileşme Sorunu ve Dönüş İzlekleri adlı eser, evrensel bağlamda insan gerçeğine tutulan bilimsel bir ayna niteliğindedir.

Çalışmanın, "Ötekileşme Sorunu ve Anlamın Yitim Yerleri" adlı Birinci Bölümünde Korkmaz, öteki, ötekileşme ve ötekileştirme kavramlarının farklı görünümünü ortaya koyarken bu kavramların anlam bakımından ayrımını belirtir. Birinci Bölüm de; "Saptırılan kutsallık, yapay cennet ve tanrı kurguları" adlı başlıkta, Korkmaz: "siyasal erki elinde bulunduranların, insanları, tiranlıklarını onayacak birer 'taslak kişi' haline dönüştürme çabası, potansiyel bir tehdit olarak çağımızın en önemli sorunlarından birisini oluşturmaktadır." (s. 23) derken, insanların kutsal inançlarını ve değerlerini çıkarları doğrultusunda kullanan, Tanrısal gücü ellerinde bulunduran, kendilerini erk sayan sisteme ve sistem taraflarının yapay cennet vaatlerine göndermede bulunur. Eserin, "tahrip edilen bellek mekânları" adlı ikinci alt başlığında, fiziksel ve düşünsel güç kullanarak tecavüz edilmek istenen bellek mekânları işlevsel özellikleri bakımından dört alt başlıkta değerlendirilir:

1. Deneysel /mimetik bellek
2. Nesnel belleği
3. Dil ve iletişim belleği
4. Kültürel bellek" (s.32-84)

Aytmatov anlatılarından hareketle "içimizdeki toplanma yeri" (s.191) olarak nitelenen bellek mekânlarına yönelik tahripkar tutum, dinsel ve ideolojik söylemlerin tutsağı "taslak kişi" haline getirilmek istenen birey ile bütünleştirir-

* Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / ELAZIĞ
mutlu_deveci@mynet.com

lerek irdelenir: “İnsan, kendi kültür değerlerine ‘günübürlük endişeler’ ve ‘moda eğilimler’ nedeniyle yabancılaştığında, varoluş kaynakları için potansiyel bir tehdit mekanizmasına dönüşmektedir. Kendi özünü tahrip eden bilinç, evren için kaotik bir yıkım/ kıyım imgesidir” (s.50). Ötekileşme/ ötekileştirme/ mankurtizm tehdidi altında zamansal ve uzamsal boyutta kendilik bilincinin tahrip edilişi açılabilirken, nesne ile bilinç arasındaki diyalektik bağ mekân-insan özdeşliğinde yansıtılır. Evrenin gizli ruhunu yaşatan dünyayı/ mekânı cehenneme dönüştüren tiranların, “ilk başlangıçların soylu dinamiklerini barındıran” (s.75) destan, efsane ve mitleri tehdit unsuru olarak görmesi ve yasaklamasının da altı çizilmektedir. Saygı, sevgi yerine sömürü ve mankurtlaştırma gibi özgürlüğü ve birey oluşu engelleyici yöntemlerle bilinçli bir asimile ve yok etme politikası ile karşı karşıya olan insanın, bellek mekânlarına tutunarak kurtulmasının mümkün olacağı da vurgulanır.

Çalışmanın, “kitlese terör; savaş” (s.85-92); “yüceltilen yalıtım; ideolojik ve dinsel koşullanma” (s.92-99); “ölümcül kaçış; içki ve uyuşturucu” (s.100-104) şeklinde sınıflandırılan “İnsanlığın üç büyük tuzağı” adlı üçüncü alt başlığında, insanın ontolojik varlığının yitime uğradığı kaos ortamındaki açmazları Aytmatov anlatıları örneğinde derinleştirilerek değerlendirilir. Yığınlaştırılan, kimliksizleştirilen, günübürlük beklentilerle varolan ve kaybolan tek boyutlu, değerler dizgesinden yalıtık, sloganik söylemlerin tutsağı insanların şeyleşmesi yönetimce desteklenen “bireysel/ kitlese uyu(t)ma” (s.100) tehlikesinin farkında olmayışı ile bütünlenerak anlatılır: “İçki, sağduyuyu yok eden ve insanın içinde taşıdığı vahşi’yi uyandıran özelliğiyle, ötekileşmenin yeni, yaygın ve masum yüzüdür. İlişkileri tahrip eder, kişiyi kendisine ve çevresine yabancılaştırır” (s.101). Böylece geçici ve yokedicil kaçış nesnesi olarak görülen içki ve uyuşturucunun, bağımlı mankurtlar yaratma amacındaki rolü vurgulanır.

Çalışmanın, “Kendine Dönüşün Yolları” adlı İkinci Bölümü, “Eriştirici ve Dönüştürücü Değerler”, “Kurtuluş İmgeleri ve Dönüş İzlekleri” başlıklarını taşıyan iki ana başlık ve sekiz alt başlıktan oluşmaktadır. “Eriştirici ve Dönüştürücü Değerler” başlığı altında insanı yığınlaştırılma ve ötekileşmekten koruyacak sağaltıcı değerler olan, “emek ve empati”, “türküler” ve “aşk”, Aytmatov anlatılarında varlığını aşan bir boyutta psiko-sosyal olarak incelenmektedir. Yaşatıcı ve diriltici özün simgesi emek ve empati, ülkü değerleri temsil eden kişilerin karakteristik özelliği olarak ele alınır: “Süren, işleyen, nadas eden yönüyle emek, cinsellik çağrışimli eril bir öge olarak da karşımıza çıkar. Sevişir gibi toprağı süren, eken emekçiler, bir bakıma yeri yeniden diriltmektedirler” (s.109). Geçmiş zamanlardan şimdiki selamlayan sözün, musikinin ve estetiğin bütünsel ifadesi türküler ise, kendilik değerlerinin uyanışındaki tinsel rolü ile ele alınır: “İnsana tarihselliğini kazandıran, duyumsa-

tan erıştırıcı niteliğiyle türküler, ontolojik bir varlık alanı haline dönüştürler. Bu varlık alanı, ataların tinselliğini, evreninin bilgisini anlam-sezgi bağlamında bütünleyerek kişiye kendilik bilinci ve gelecek güvenini sağlar” (s.121). Bireyi, yok olup gitmekten, sınırlılığın/ ölümlülüğünden kurtaran aşk ise, mutlak özgürlüğün simgesi olarak irdelenir: “Aytmatov anlatılarında aşk, bütün mesafeleri aşan, insanı manevi öz bakımından geliştiren ve birbirine taşıyan yüksek bir değerdir” (s.134). Varoluşsal bir yönelim olan aşk, insanı başka bir insandan Tanrı’ya doğru derinleştiren, yeniden varoluşunu/ doğuşunu olanaklı kılan, zincirlerinden koparak özgürlüğe/ ölmezliğe erişmesini sağlayan kendilik değeri olarak açıklanır.

“Kurtuluş İmgeleri ve Dönüş İzlekleri” adlı ikinci ana başlıkta ise, Aytmatov anlatılarından hareketle öteki/ mankurt olma tehdidi ile karşı karşıya olan insanın temel dönüş izleklerine/ imgelerine tutunma süreci irdelenir. “İçtenliğin fethi; ev-anneye dönüş izleği”, “kutsal yunak; anadil izleği”, “evrenin bilinci; insana dönüş”, “doğaya dönüş”ve “Tanrı’ya dönüş” alt başlıklarında bütün yönleriyle ayrıntılı olarak değerlendirilen kendini yitirme ve yok olma aşamasındaki insana yönelik ‘kendi olma’ çağrısının metin düzeyinde yorumu yapılır. Öteki olma kaygısını duymayan bireylerin, yok kişi’ye dönüştürülmekten kurtulmak için ev’e tutunma zorunluluğu vurgulanır: “Ev, içtenlik yönelimlerinin kaynağıdır. Oradaki anne şefkati, herkesin ve herşeyin terkettiği bedbaht insanı, bütün sıcaklığı ve samimiyetiyle kucaklamaya, ona her an yeniden ‘kendisi olma’nın kapılarını açmaya daima hazırdır” (150). Aynı bağlamda ‘ruhun evi/ yuvası’ (s.151) olarak nitelenen dilin/ anadilin, bireyin kendi olma sürecindeki etkin rolü ve evrensel anlamda yaşatıcı bir imge değer olarak varlığı da değerlendirilir: “Evrensel düzenin huzur ve selametini tehdit eden öteki, ruhlarımızın barınağı olan ve içinde bireysel ve toplumsal kimliğimizin dokunduğu, örüldüğü ve onandığı anadiline tutunarak yeniden kendilik değerlerine ulaşabilir” (s.156-157). Tahripkar ve tehditkar tiranların, kurban ya da yakıt insana dönüştürmek istediği ve aşağıladığı bireylerin kendilik değerlerinden kopuşa karşı uyanık ve dikkatli olmasının gerekliliğine de dikkat çekilir. “Egemen olma tutkusu, şöhrete düşkünlük, paranın albenisi, dogmatizm, içki ve uyuşturucu” olarak sıralanan temel körleşme alanlarının yok edici tuzağa dönüşümü vurgulanarak, insan bir taslak değil, varoluşsal olanaklarını kullanabilen birey olmasının şartları sunulur. Gizemli değer olarak anlatılarda yer alan doğa imgesi ise, şamanik tasarımla yaratıcı ve kurtarıcı bir imge olarak ele alınır: “Yere ve suya gösterilen saygıya doğa, tüm içtenlik değerlerini açarak karşılık verir ve kişioğlunu öz evladı gibi bağrına basar. Böyle bir durumda kozmik dünya geçirgen, anlam aktarıcı ve şifre taşıyıcı hale dönüşür” (s.170). Doğanın sığınak olarak algılanması insanın onun bir parçası olduğunu kavraması ile paralel olarak irdelenirken, doğanın ötekileşmeye tepkisi “suların çekilmesi”, “çölleşme” ve

“intiharlar” olarak üç yönden açılımları. “Tanrı’ya dönüş” başlığı altında ise, kendisine ve dünyaya yabancılaşan bireyin manevi kurtuluşunun kaynağına dikkat çekilmektedir. Tüm yücelik algılamalarının imge değeri olarak belirtilen Tanrı, ötekileşme tehdidi altındaki insanın kaosa sürüklenmesini engelleyici tinsel bir güç halindedir: “Tanrı, bütün varoluş gizemini içeren, ölümle yaşamı uyumlu kılan, tüm yaratıkların kendi dilince oluşturduğu, yöneldiği yüksek bir değerdir” (s.189). İnsanın, bu yüksek değere ve onun değerler dizgisine tutunarak, anlamsızlaşmaktan ve yok olmaktan kurtulabileceği ifade edilir.

Edebi metnin dünyasındaki insanın fenomenal gerçeğini ötekileşme izleği çerçevesinde ele alan Aytmatov Anlatılarında Ötekileşme Sorunu ve Dönüş İzlekleri adlı eser, Cengiz Aytmatov’un yapıtları aracılığıyla yaptığı “olması gerek” çağrısının, Prof. Dr. Ramazan KORKMAZ tarafından fenomenolojik açıdan değerlendirilmesidir. Eserde evrenin bilinci insanın, daimi olarak karşı karşıya olduğu mankurlaştır(il)ma/ ötekileştir(il)me tehdidine karşı duyarlı ve uyanık olmasının gerekliliği vurgulanmaktadır. Aytmatov anlatılarının edebi ve estetik çizgisini bilimsel değerlendirmelerle bütünleyen çalışmanın, düşünsel ufukumuzu aydınlatacağı kanaatindeyim.

bilig
2005 YAZAR ADI DİZİNİ
KIŞ-BAHAR-YAZ-GÜZ
(SAYILAR: 32-33-34-35)

bilig
2005 INDEX OF AUTHORS
WINTER-SPRING-SUMMER-AUTUMN
(VOLUMES: 32-33-34-35)

- AÇIK, Nilgün (2005)**, (Yayın Değer. / Rewiev) / **Bahar, s.33; sh.257-260**
“Konuşturan Türkiye Türkçesi Öğretimi”
..... / *Spring, vol, 33; pp. 257-260*
- AĞIR, Ahmet (2005)**, / **Yaz, s.34; sh. 171-193**
“Özbek Romanında Temsil Edilen Rus/Sovyet Tipler”
“*Russian or Soviet Characters in*
Uzbek Novels” / *Summer, vol, 34; pp. 171-193*
- AKARPINAR, R. Bahar (2005)**, / **Kış, s.32; sh.145-164**
“Mevlâna Celâleddin Rûmî'nin Mesnevî ve Rubâiyyat'ında “Meyve” ve “Üzüm”
Sembolleri ”,
“*Fruit*” and “*Grape*” Symbols in the Works of
Mevlâna Celaleddin Rumi” / *Winter, vol.32; pp. 145-164*
- AKSOYAK, İ. Hakkı (2005)**, / **Bahar, s.33; sh.137-147**
“Gelibolulu Mustafa Ali'nin Bağdatlı Rûhî'ye Etkisi”
“*Influence of Mustafa Ali of Gallipoli*
to Ruhi of Bagdat” / *Spring, vol, 33; pp. 137-147*
- AKYÜZ, Gökhan – SEKRETER, M.Serhan (2005)**, / **Bahar, s.33; sh.63-84**
“Türk İmalat Sanayinin Bölgeler İtibariyle Verimlilik Farklılaşması ve Gruplanması”
“*Turkish Manufacturing Industry's Differentiation and Clustering in*
Terms of Productivity” / *Spring, vol, 33; pp.63-84*
- AYATA, Yunus (2005)**, (Yayın Değerlendirme / Rewiev) /.....**Kış, s.32; sh.235-240**
“Hülya Argunşah, Bir Cumhuriyet Kadını: Şükûfe Nihal ”,
..... / *Winter, vol, 33; pp. 235-240*

AYDEMİR, Yaşar – ÇELTİK, Halil Cihangir (2005), / Bahar, s.33; sh.167-188

“Redife Farklı Bir Bakış: Çift/Çapraz Redifle Yazılmış Tek Kafiyeli Şiirler”

“*A Different View of Redif: Poems With*

Single Rhyme and Double/Crosswise Redif” / Spring, vol, 33; pp. 167-188

BAŞAK, Suna (2005), /Kış, s.32; sh. 33-63

“Türk Sosyolojisinde Yapı Araştırmaları”,

“*Structure Researces in Turkish Sociology*”, / Winter, vol.32; pp. 33-63

BAYKUZU, Tilla Deniz (2005), / Bahar, s.33; sh.101-118

“Güney Hunları ve ‘Hun Flütünden On Sekiz Şarkı”

“*Southern Hsiung Nus and ‘Eighteen Stanzas for*

Nomad Reed Pipe” / Spring, vol, 33; pp. 101-118

BİLKAN, Ali Fuat (2005), / Bahar, s.33; sh.119-136

“Halide Edip Adıvar’ın “Inside India” Adlı Eseri ve Hindistan Ziyareti”

“*Halide Edip Adıvar’s Work Named “Inside India” and*

her Travel to India” / Spring, vol, 33; pp. 119-136

BOZDOĞAN, Ahmet (2005), / Yaz, s.34; sh. 91-115

“Samed Vurgun’ün Bakış Açısıyla On Bir Türk Şairi”,

“*Eleven Turkish Poets From Samed Vurgun’s Point of*

View”, / Summer, vol, 34; pp. 91-115

CHIRLI, Dr. Nadejda (2005), (Yayın Değerlendirme / Rewiev) / Yaz, s.34; sh. 199-200

“*Dr. Caştegin Turgunbayev, Kırgız Türkçesinde Sıfat-Fiil Ekleri*”,

...../ Summer, vol, 34; pp. 199-200

ÇETİNDAG, Yusuf (2005), / Yaz, s.34; sh. 145-169

“Biyografik Bilgi ve Şiir Eleştirisi Açısından “Çehar Makale”,

“*Biographical Data and Poetry Criticism Through*

“Çehar Makale” / Summer, vol, 34; pp. 145-169

DOĞAN, Aysel (2005), / Güz, s.34; sh. 207-228

“Locke’in Özgürlük ve Zorunluluk Anlayışı Üzerine”

“*Locke On Liberty And Necessity*” / Autumn, vol, 35; pp. 207-228

DOĞAN, Cihangir (2005), / Bahar, s.33; sh.01-22

“Türkiye ve Kazakistan’da Öğretmen Adaylarının Meslek Tercih ve Öğretmenlik Mesleğine İlişkin Düşünceleri”

“*Profession’s Preferences and Thoughts of Teacher Candidates in*

Relation to Teaching Profession in Turkey and

Kazakhstan”, / Spring, vol, 33; pp. 01-22

- DOĞAN, Cihangir (2005)**, / **Güz, s.34; sh. 133-149**
 “Türkiye’de Sınıf Öğretmeni Yetiştirme Politikaları ve Sorunları”
 “*The Policies on training Elementary School Teachers and the Problem of Teachers in Service*” / *Autumn, vol, 35; pp. 133-149*
- DUVARCI, Ayşe (2005)**, / **Kış, s.32; sh.125-144**
 “Türklerde Tabiat Üstü Varlıklar ve Bunlarla İlgili Kabuller, İnanmalar, Uygulamalar”,
 “*Supernatural Beings and Beliefs Concerning Them*”, / *Winter, vol.32; pp. 125-144*
- ELDEN, Müge (2005)**, / **Kış, s.32; sh. 65-82**
 “Manevi Faktörlerin Üretime Etkisi”,
 “*The Importence of Creativity in Global Advertising Campaigns*”,
 / *Winter, vol, 32; 65-82*
- ERDEM, Mehmet Dursun (2005)**, / **Bahar, s.33; sh.189-226**
 “Harezmi Türkçesinde İkişlemeler ve Yinelemeler Üzerine”
 “*On the Hendiaradyoin and Repetition in the Klarezm Turkish*”/ *Spring, vol, 33; pp. 189-226*
- FIRLAR, Belma Güneri (2005)** / **Bahar, s.33; sh.23-43**
 “Türkiye’de Milenyum Reklamları”,
 “*Millenium Advertising at Turkey*”, / *Spring, vol, 33; pp.23-43*
- İMER, Zahide (2005)**, / **Kış, s.32; sh. 01-32**
 “Miladi Dönem Öncesi Orta Asya’da İpek”,
 “*Silk in Central Asia B.C*”, / *Winter, vol.32; pp. 01-32*
- KALKAN, Veli Denizhan – KESKİN Halit (2005)**, / **Güz, s.34; sh. 173-206**
 “KOBİ’lerde Bilgi Yönetimi Süreci ve Araçları: Literatür Değerlendirmesi ve Bir Araştırma”
 “*Knowledge Management Process and Tools in SMEs: Literature Review and A Survey*” / *Autumn, vol, 35; pp. 173-206*
- KARABULUT, Ferhat (2005)**, / **Güz, s.34; sh. 17-47**
 “Dil Ölümü Bağlamında Kayseri’de Yaşayan Uygur Türk Toplumu”,
 “*The Community of Uyghur Turks Living in Kayseri in the Context of Language Death*” .. / *Autumn, vol, 35; pp. 17-47*
- KARAMAN, Deniz (2005)**, / **Kış, s.32; sh.179-222**
 “Şer’iye Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılda Ankara Damga Mukataası”,
 “*The Ankara Damga Mukataasi (Stamp Tax) in the 18th Century*”, / *Winter, vol.32; pp. 179-222*

- KILIÇ, Rüya (2005),** / **Bahar, s.33; sh.227-246**
“Anadolu Selçukluları ve Beylikler Döneminde Sufi Çevreler: Toplu Bir Bakış Denemesi”
“*The Sufi Circles In the Period of Principilaties and Anatolian Seljuks: Essaying a Comprehensive Look*” / *Spring, vol, 33; pp. 227-246*
- KIZILKAYA, Ertuğrul (2005),** / **Bahar, s.33; sh.45-62**
“Osmanlının Kapitalistleşmemesi Olgusu Bağlamında Düşünceler”
“*Some Comments on the failure of the ottomans in becoming a Capitalist Society*” / *Spring, vol, 33; pp.45-62*
- KOCADAŞ, Bekir (2005),** / **Yaz, s.34; sh. 01-13**
“Kültür ve Medya”,
“*Culture and Media*”, / *Summer, vol, 34; pp. 01-13*
- KOÇ, Yunus (2005),** / **Güz, s.34; sh. 229-245**
“Osmanlı’da Toplumsal Dinamizmden Celalî İsyanlarına Giden Yol ya da İki Belgeye Tek Yorum”
“*From Social Dynamism to Celali Rebellions in Ottoman Society or One Interpretation For Two Documents*” / *Autmn, vol, 35; pp. 229-245*
- KURU, Alev (2005),** / **Güz, s.34; sh. 49-70**
“Ankara Polatlı Karacaahmet Köyünde Karaca Ahmet Zaviyesi”
“*The Zaviye of Karaca Ahmed in Karacaahmet Village of Polatlı, Ankara*” / *Autumn, vol, 35; pp. 49-70*
- MENZ, Astrid (2005), (Yayın Değerlendirme / Rewiev)** / **Güz, s.34; sh. 247-253**
“Dirim, İnci & Auer, Peter: *Türkisch sprechen nicht nur die Türken: Über die Unschärfebeziehung zwischen Sprache und Ethnie in Deutschland. (Linguistik–Impulse und Tendenzen 4) Berlin; New York: Walter de Gruyter. 2004. x + 245 s.)*” / *Autumn, vol, 35; pp. 247-253*
- MOLDABAYEVA, Dana (2005),** / **Güz, s.34; sh. 01-16**
“Sır Derya Havzasının TürkTarihindeki Yeri ve Önemi”
“*The Sir Derya Region and it’s Place in Turkish History*”, / *Autumn, vol, 35; pp. 01-16*
- ÖKSE, A. Tuba (2005),** / **Yaz, s.34; sh. 15-32**
“Kızılırmak ve Fırat Havzalarını Birbirine Bağlayan Eski Kervan Yolları”,
“*Ancient Caravan Routers Connecting the Basins of Kızılırmak and Auphrates*”, / *Summer, vol, 34; pp. 15-32*

ÖLMEZ, Filiz Nurhan – GÖKMEN, Şirin (2005), / Güz, s.34; sh. 71-103

“İsparta İl Merkezi’nde Bulunan Türbeler”

“*The Tombs in Isparta Province Centre*” / *Autumn*, vol, 35; pp. 71-103

ÖZCAN, Nilüfer – BARAN, Aylin Görgün – ULUSOY, Demet (2005), / Kış, s.32; sh.83-108

“Türkiye’de Ergenlerin Arkadaş-akran Grupları ile İlişkileri ve Sapmış Davranışlar: Ankara örnekleme

“*Relations of Adolescents With Their Peer Groups-Friends in Ankara and Deviated Behaviors*”, / *Winter*, vol.32; pp. 83-108

ÖZDEN, Mehmet (2005), / Yaz, s.34; sh. 45-81

“Atatürk Döneminde Kemalist Metinler: A’raf’da Bir Kemalizm: Tekin Alp ve Kemalizm (1936)”,

“*Kemalist Texts in the Period of Atatürk: A Kemalizm at Purgatory:*

Tekin Alp and Kemalizm”, / *Summer*, vol, 34; pp. 45-81

ÖZER, M. Akif (2005), / Güz, s.34; sh. 105-131

“Etkin Öğrenmede Yeni Arayışlar: İşbirliğine Dayalı Öğrenme ve Buluş Yoluyla Öğrenme”

“*New Pursuits on Efficient Learning: Cooperative Learning and Innovative Learning*” / *Autumn*, vol, 35; pp. 105-131

ÖZKAN, Ömer (2005), / Kış, s.32; sh.223-234

“Eski Zağralı Bir Divan Şairi: Handî ve Divançesi ”,

“*A Divan Poet From Eski Zagra: Handi and*

His Divançe ”, / *Winter*, vol.32; pp. 223-234

ÖZTÜRK, Ali Özgün (2005), (Yayın Değerlendirme / Rewiev) / Bahar, s.33; sh.247-256

“*Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*” / *Spring*, vol, 33; pp. 247-256

QARLUQ, Abdürreşit Celil (2005), / Yaz, s.34; sh. 33-44

“Günümüz Uygur Aile Yapısındaki Gelişmeler”,

“*The Changes in the Structure of Uygur’s Family*”, / *Summer*, vol, 34; pp. 33-44

ŞEN, Serkan (2005), / Yaz, s.34; sh. 83-90

“Türkçe’nin ‘Banyo’ Karşılığında Bilinen İlk Sözcüğü: Sukungu” 2000’s”,

“*Sukungu*” the First Word Known as Bathroom in

Turkish” 2000’s”, / *Summer*, vol, 34; pp. 83-90

- ULUSAN ŞAHİN, Şayan (2005)**, / Kış, s.32; sh.165-178
“Türk Kültüründe At Arabası”,
“*Horse Carts in Turkish Culture*
(*Language of Horse Carts*)”, / Winter, vol.32; pp. 165-178
- VARIŞOĞLU, M. Celal (2005)**, / Bahar, s.33; sh.149-166
“Hüsn’ü Aşk’ta Kozmografya”
“*Cosmology in Husn u Ask*” / Spring, vol, 33; pp. 149-166
- YAĞCI, Funda – BENER, Özgün (2005)**, / Bahar, s.33; sh.85-100
“Girişimci Kadınların Demografik ve Genel Karakteristikleri ile
Kadınları Girişimciliğe Motive Eden Faktörler”
“*Women Entrepreneurs: Demographic and General Characteristics and*
Factors Affecting Their Motivations” / Spring, vol, 33; pp.85-100
- YEŞİLORMAN, Mehtap (2005)**, / Kış, s.32; sh.109-124
“Aile Siyasi Etkisini Kaybetmekte midir? Siyasi Parti Tercihinde Nesillrarası
Değişim”,
“*Do Family Lose Their Political Efficacy or Not? Revisiting Intergenerational*
Transmission of Party Identification”, / Winter, vol.32; pp. 109-124
- YILDIZ, Ayşe (2005)**, (Yayın Değerlendirme / Rewiev) / Yaz,
s.34; sh. 195-198
“İsmail Hakkı Aksoyak, Kefeli Hüseyin Râznâme, Transcription and Facsimile,
The Department of Near Eastern Languages and Vicilizations Harvard
university. 2005”, / Summer, vol, 34; pp. 195-198
- YORULMAZ, Osman (2005)**, / Yaz, s.34; sh. 117-144
“Aleksy İvanoviç (Kutlu Muhammet) TEVKELEV
(Şeceresi, İdil-Yayık ve Kazak Tarihindeki Rolü)”,
“*Aleksei İvanovich (Khutlu Mohammad) Tevkelev*
(*His pedigree and his role at the History of*
the Khazah and İtil-Yayık Area)”, / Summer, vol, 34; pp. 117-144
- YÜKSEL, Galip (2005)**, / Güz, s.34; sh. 151-172
“Türki Cumhuriyetleri Öğrencilerinin Utangaçlık Düzeylerini Etkileyen Faktörler:
Gazi Üniversitesi Örneği”,
“*The Factor That Affect The Shyness Levels of University Students Coming*
From Turkic Republics” / Autumn, vol, 35; pp. 151-172

bilig
2005 MAKALE ADI DİZİNİ
KIŞ-BAHAR-YAZ-GÜZ
(SAYILAR: 32-33-34-35)

bilig
2005 INDEX OF ARTICLES
WINTER-SPRING-SUMMER-AUTUMN
(VOLUMES: 32-33-34-35)

Aile Siyasi Etkisini Kaybetmekte midir? Siyasi Parti Tercihinde Nesillrarası Değişim,

..... **Kış, s.32; sh.109-124 / Mehtap YEŞİLORMAN**
Do Family Lose Their Political Efficacy or Not? Revisiting Intergenerational Transmission of Party Identification,

Aleksey ivanoviç (Kutlu Muhammet) TEVKELEV (Şecersi, İdil- Yayık ve Kazak Tarihindeki Rolü)

..... **Yaz, s.34; sh. 117-144 / Osman YORULMAZ**
Aleksei İvanovich (Khutlu Mohammad) Tevkelev (His pedigree and his role at the History of the Khazah and İtil-Yayık Area),
..... *Summer, vol, 34; pp. 117-144 / Osman YORULMAZ*

Anadolu Selçukluları ve Beylikler Döneminde Sufi Çevreler: Toplu Bir Bakış Denemesi,

..... **Bahar, s.33; sh.227-246 / Rüya KILIÇ**
The Sufi Circles In the Period of Principalties and Anatolian Seljuks:
Essaying a Comprehensive Look, Spring, vol, 33; pp. 227-246 / Rüya KILIÇ

Ankara Polatlı Karacaahmet Köyünde Karaca Ahmet Zaviyesi,

..... **Güz, s.34; sh. 49-70 / Alev KURU**
The Zaviye of Karaca Ahmed in Karacaahmet Village of Polatlı, Ankara,
..... *Autumn, vol, 35; pp. 49-70 / Alev KURU*

Atatürk Döneminde Kemalist Metinler: A'raf'da Bir Kemalizm: Tekin Alp ve Kemalizm (1936),

..... **Yaz, s.34; sh. 45-81 / Mehmet ÖZDEN**
Kemalist Texts in the Period of Atatürk: A Kemalizm at Purgatory:
Tekin Alp and Kemalizm,
..... *Summer, vol, 34; pp. 45-81 / Mehmet ÖZDEN*

Biyografik Bilgi ve Şiir Eleştirisi Açısından “Çehar Makale,

..... **Yaz, s.34; sh. 145-169 / Yusuf ÇETİNDAG**
Biographical Data and Poetry Criticism Through “Çehar Makale,
..... *Summer, vol, 34; pp. 145-169 / Yusuf ÇETİNDAG*

- Dil Ölümü Bağlamında Kayseri’de Yaşayan Uygur Türk Toplumunu,**
.....Güz, s.34; sh. 17-47 / Ferhat KARABULUT
The Community of Uyghur Turks Living in Kayseri in the Context of Language Death,
..... Autumn, vol, 35; pp. 17-47/ Ferhat KARABULUT
- Dirim, İnci & Auer, Peter: Türkisch sprechen nicht nur die Türken: Über die Unschärfebeziehung zwischen Sprache und Ethnie in Deutschland. (Linguistik–Impulse und Tendenzen 4) (Yayın Değerlendirme / Rewiev)**
..... Güz, s.34; sh. 247-253 / Astrid MENZ
..... Autumn, vol, 35; pp. 247-253
- Dr. Çaştigin Turgunbayev, Kırgız Türkçesinde Sıfat-Fil Ekleri, (Yayın Değerlendirme / Rewiev)**
..... Yaz, s.34; sh. 199-200 / Dr.Nadejda CHIRLI
..... Summer, vol, 34; pp. 199-200
- ERDEM, Mehmet Dursun (2005), “Harezmi Türkçesinde İnkilemeler ve Yinelemeler Üzerine,**
..... Bahar, s.33; sh.189-226 / Mehmet Dursun ERDEM
On the Hendiaryoin and Repetition in the Klarezmi Turkish,
..... Spring, vol, 33; pp. 189-226 / Mehmet Dursun ERDEM
- Eski Zağralı Bir Divan Şairi: Handî ve Divançesi,**
..... Kış, s.32; sh.223-234 / Ömer ÖZKAN
A Divan Poet From Eski Zagra: Handi and His Divançe,
..... Winter, vol.32; pp. 223-234 / Ömer ÖZKAN
- Etkin Öğrenmede Yeni Arayışlar: İşbirliğine Dayalı Öğrenme ve Buluş Yoluyla Öğrenme,**
..... Güz, s.34; sh. 105-131 / M. Akif ÖZER
New Pursuits on Efficient Learning: Cooperative Learning and Innovative Learning,
..... Autumn, vol, 35; pp. 105-131/ M. Akif ÖZER
- Gelibolulu Mustafa Ali’nin Bağdath Rûhî’ye Etkisi,**
..... Bahar, s.33; sh.137-147 / İ. Hakkı AKSOYAK
Influence of Mustafa Ali of Gallipoli to Ruhi of Bagdat,
..... Spring, vol, 33; pp. 137-147 / İ. Hakkı AKSOYAK
- Girişimci Kadınların Demografik ve Genel Karakteristikleri ile Kadınları Girişimcilğe Motive Eden Faktörler,**
..... Bahar, s.33; sh.85-100 / Funda YAĞCI – Özgün BENER
Women Entrepreneurs: Demographic and General Characteristics and Factors Affecting Their Motivations,
..... Spring, vol, 33; pp.85-100 / Funda YAĞCI – Özgün BENER

- Güney Hunları ve ‘Hun Flütünden On Sekiz Şarkı,**
 Bahar, s.33; sh.101-118 / Tilla Deniz BAYKUZU
Southern Hsiung Nus and ‘Eighteen Stanzas for Nomad Reed Pipe
 Spring, vol, 33; pp. 101-118 / Tilla Deniz BAYKUZU
- Günümüz Uygur Aile Yapısındaki Gelişmeler,**
 Yaz, s.34; sh. 33-44 / Abdürreşit Celil QARLUQ
The Changes in the Structure of Uygur’s Family,
 Summer, vol, 34; pp. 33-44 / Abdürreşit Celil QARLUQ
- Halide Edip Adıvar’ın “Inside India” Adlı Eseri ve Hindistan Ziyareti,**
Bahar, s.33; sh.119-136 / A. Fuat BİLKAN
Halide Edip Adıvar’s Work Named “Inside India” and her Travel to India,
 Spring, vol, 33; pp. 119-136 / A. Fuat BİLKAN
- Hülya Argunşah, Bir Cumhuriyet Kadını: Şukûfe Nihal (Yayın Değerlendirme / Rewiev)**
Kış, s.32; sh.235-240 / Yunus AYATA
 Winter, vol, 33; pp. 235-240 / Yunus AYATA
- Hüsn’ü Aşk’ta Kozmografya,**
 Bahar, s.33; sh.149-166 / M. Celal VARIŞOĞLU
Cosmology in Husn u Ask
 Spring, vol, 33; pp. 149-166 / M. Celal VARIŞOĞLU
- Isparta İl Merkezi’nde Bulunan Türbeler,**
 Güz, s.34; sh. 71-103 / Filiz Nurhan ÖLMEZ – Şirin GÖKMEN
The Tombs in Isparta Province Centre,
 Autumn, vol, 35; pp. 71-103 /Filiz Nurhan ÖLMEZ – Şirin GÖKMEN
- İsmail Hakkı Aksoyak, Kefeli Hüseyin Râznâme, Transcription and Facsimile, The Department of Near Eastern Languages and Vicilizations Harvard university. 2005 (Yayın Değerlendirme / Rewiev),**
 Yaz, s.34; sh. 195-198 / Ayşe YILDIZ
 Summer, vol, 34; pp. 195-198 / Ayşe YILDIZ
- Kızılırmak ve Fırat Havzalarını Birbirine Bağlayan Eski Kervan Yolları,**
Yaz, s.34; sh. 15-32 / A. Tuba ÖKSE
Ancient Caravan Routers Connecting the Basins of Kızılırmak and Auphrates,
 Summer, vol, 34; pp. 15-32 / A. Tuba ÖKSE

KOBİ'lerde Bilgi Yönetimi Süreci ve Araçları: Literatür Değerlendirmesi ve Bir Araştırma,

..... **Güz, s.34; sh. 173-206 / Veli Denizhan KALKAN – Halit KESKİN**
Knowledge Management Process and Tools in SMEs: Literature Review and A Survey,

..... *Autumn, vol, 35; pp. 173-206/Veli Denizhan KALKAN – Halit KESKİN*

Konuşturan Türkiye Türkçesi Öğretimi, (Yayın Değerlendirme / Rewiev)

..... **Bahar, s.33; sh.257-260 / Nilgün AÇIK**

..... *Spring, vol, 33; pp. 257-260*

Kültür ve Medya,

..... **Yaz, s.34; sh. 01-13 / Bekir KOCADAŞ** *Culture and Media,*

..... *Summer, vol, 34; pp. 01-13/ Bekir KOCADAŞ*

Locke'ın Özgürlük ve Zorunluluk Anlayışı Üzerine,

..... **Güz, s.34; sh. 207-228 / Aysel DOĞAN**

..... *Locke On Liberty And Necessity”*

..... *Autumn, vol, 35; pp. 207-228 / Aysel DOĞAN*

Manevi Faktörlerin Üretime Etkisi,

..... **Kış, s.32; sh. 65-82 / Müge ELDEN**

..... *The Impotence of Creativity in Global Advertising Campaigns, Winter, vol, 32; 65-82 / Müge ELDEN*

Mevlâna Celâleddin Rûmî'nin Mesnevî ve Rubâiyyat'ında “Meyve” ve “Üzüm” Sembolleri,

..... **Kış, s.32; sh.145-164 / R. Bahar AKARPINAR**

..... *Fruit” and “Grape” Symbols in the Works of Mevlâna Celaledin Rumi”*

..... *Winter, vol.32; pp. 145-164 / R. Bahar AKARPINAR*

Miladi Dönem Öncesi Orta Asya'da İpek,

..... **Kış, s.32; sh. 01-32 / Zahide İMER**

..... *Silk in Central Asia B.C,*

..... *Winter, vol.32; pp. 01-32 / Zahide İMER*

Osmanlı'da Toplumsal Dinamizmden Celali İsyanlarına Giden Yol ya da İki Belgeye Tek Yorum

..... **Güz, s.34; sh. 229-245 / Yunus KOÇ**

..... *From Social Dynamism to Celali Rebellions in Ottoman Society or One Interpretation For Two Documents”*

..... *Autmn, vol, 35; pp. 229-245/ Yunus KOÇ*

Osmanlı'nın Kapitalistleşmemesi Olgusu Bağlamında Düşünceler,

..... **Bahar, s.33; sh.45-62 / Ertuğrul KIZILKAYA**

Some Comments on the failure of the ottomans in becoming a Capitalist Society,
..... *Spring, vol, 33; pp.45-62 / Ertuğrul KIZILKAYA*

Redife Farklı Bir Bakış: Çift/Çapraz Redifle Yazılmış Tek Kafiyeli Şiirler,
..... **Bahar, s.33; sh.167-188 / Yaşar AYDEMİR – H. Cihangir ÇELTİK**
A Different View of Redif: Poems With Single Rhyme and Double/Crosswise Redif,
..... *Spring, vol, 33; pp. 167-188 / Yaşar AYDEMİR – H. Cihangir ÇELTİK*

Samed Vurgun'un Bakış Açısıyla On Bir Türk Şairi,
..... **Yaz, s.34; sh. 91-115 / Ahmet BOZDOĞAN**
Eleven Turkish Poets From Samed Vurgun's Point of View,
..... *Summer, vol, 34; pp. 91-115 / Ahmet BOZDOĞAN*

Sır Derya Havzasının TürkTarihindeki Yeri ve Önemi,
..... **Güz, s.34; sh. 01-16 / Dana MOLDABAYEVA**
The Sir Derya Region and it's Place in Turkish History,
..... *Autumn, vol, 35; pp. 01-16 / Dana MOLDABAYEVA*

Şer'iyeye Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılda Ankara Damga Mukataası,
..... **Kış, s.32; sh.179-222 / Deniz KARAMAN**
The Ankara Damga Mukataası (Stamp Tax) in the 18th Century, *Winter,*
vol.32; pp. 179-222 / Deniz KARAMAN

Türk İmalat Sanayinin Bölgeler İtibariyle Verimlilik Farklılaşması ve Gruplanması,
..... **Bahar, s.33; sh.63-84 /Gökhan AKYÜZ- M. Serhan SEKRETER**
Turkish Manufacturing Industry's Differentiation and Clustering in Terms of Productivity,
..... *Spring, vol, 33; pp.63-84/Gökhan AKYÜZ- M. Serhan SEKRETER*

Türk Kültüründe At Arabası,
..... **Kış, s.32; sh.165-178 / Şayan Ulusan ŞAHİN**
Horse Carts in Turkish Culture (Language of Horse Carts),
..... *Winter, vol.32; pp. 165-178 / Şayan Ulusan ŞAHİN*

Türk Sosyolojisinde Yapı Araştırmaları,
..... **Kış, s.32; sh. 33-63 / Suna BAŞAK**
Structure Researces in Turkish Sociology,
..... *Winter, vol.32; pp. 33-63 / Suna BAŞAK*

Türkçe'nin 'Banyo' Karşılığında Bilinen İlk Sözcüğü: Sukungu" 2000's",
..... **Yaz, s.34; sh. 83-90 / Serkan ŞEN**
Sukungu "the First Word Known as Bathroom in Turkish" 2000's,
..... *Summer, vol, 34; pp. 83-90 / Serkan ŞEN*

“Türki Cumhuriyetleri Öğrencilerinin Utangaçlık Düzeylerini Etkileyen Faktörler: Gazi Üniversitesi Örneği,

.....Güz, s.34; sh. 151-172 / Galip YÜKSEL
The Factor That Affect The Shyness Levels of University Students Coming From Turkic Republics”

..... Autumn, vol, 35; pp. 151-172 / Galip YÜKSEL

Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi) (Yayın Değerlendirme / Rewiev)

.....Bahar, s.33; sh.247-256 / Ali Özgün ÖZTÜRK
.....Spring, vol, 33; pp. 247-256 / Ali Özgün ÖZTÜRK

Türkiye ve Kazakistan'da Öğretmen Adaylarının Meslek Tercih ve Öğretmenlik Mesleğine İlişkin Düşünceleri,

..... Bahar, s.33; sh.01-22 / Cihangir DOĞAN
Profession's Preferences and Thoughts of Teacher Candidates in Relation to Teaching Profession in Turkey and Kazakhstan,

..... Spring, vol, 33; pp. 01-22 / Cihangir DOĞAN

Türkiye’de Sınıf Öğretmeni Yetiştirme Politikaları ve Sorunları,

..... Güz, s.34; sh. 133-149 / Cihangir DOĞAN
The Policies on training Elementary School Teachers and the Problem of Teachers in Service,

..... Autumn, vol, 35; pp. 133-149 / Cihangir DOĞAN

Türkiye’de Ergenlerin Arkadaş-akran Grupları ile İlişkileri ve Sapmış Davranışlar: Ankara örnekleme

..... Kış, s.32; sh.83-108 / Nilüfer ÖZCAN – Aylin Görgün
BARAN – Demet ULUSOY

Relations of Adolescents With Their Peer Groups-Friends in Ankara and Deviated Behaviors,

..... Winter, vol.32; pp. 83-108 / Nilüfer ÖZCAN – Aylin Görgün
BARAN – Demet ULUSOY

Türkiye’de Milenyum Reklamları,

..... Bahar, s.33; sh.23-43 / Belma Güneri FİRLAR
Millenium Advertising at Turkey,

..... Spring, vol, 33; pp.23-43 / Belma Güneri FİRLAR

Türklerde Tabiat Üstü Varlıklar ve Bunlarla İlgili Kabuller, İnanmalar, Uygulamalar,

..... Kış, s.32; sh.125-144 / Ayşe DUVARCI
Supernatural Beings and Beliefs Concerning Them,

..... Winter, vol.32; pp. 125-144 / Ayşe DUVARCI

bilig

Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi

©Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı

Yayın İlkeleri

bilig, Kış/Ocak, Bahar/Nisan, Yaz/Temmuz ve Güz/Ekim olmak üzere yılda dört sayı yayımlanır. Her yılın sonunda derginin yıllık dizini hazırlanır ve Kış sayısında yayımlanır. Dergi, yayın kurulu tarafından belirlenecek kütüphanelere, uluslararası endeks kurumlarına ve abonelere yayımlandığı tarihten itibaren bir ay içerisinde gönderilir.

bilig, Türk dünyasının kültürel zenginliklerini, tarihî ve güncel gerçeklerini bilimsel ölçüler içerisinde ortaya koymak; Türk dünyasıyla ilgili olarak, uluslar arası düzeyde yapılan bilimsel çalışmalarını kamuoyuna duyurmak amacıyla yayımlanmaktadır.

bilig'de, sosyal bilimlerle ilgili konular başta olmak üzere, Türk dünyasının tarihî ve güncel problemlerini bilimsel bir bakış açısıyla ele alan, bu konuda çözüm önerileri getiren yazılara yer verilir.

bilig'e gönderilecek yazılarda, alanında bir boşluğu dolduracak özgün bir makale veya daha önce yayımlanmış çalışmalarını değerlendiren, bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan bir inceleme olma şartı aranır. Türk dünyasıyla ilgili eser ve şahsiyetleri tanıtan, yeni etkinlikleri duyuran yazılara da yer verilir.

Makalelerin *bilig*'de yayımlanabilmesi için, daha önce bir başka yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, bu durum belirtilmek şartıyla kabul edilebilir.

Yazıların Değerlendirilmesi

bilig'e gönderilen yazılar, önce yayım kurulunca dergi ilkelerine uygunluk açısından incelenir ve uygun bulunanlar, o alandaki çalışmalarını tanıtmış iki hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle saklanır. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde, yazı üçüncü bir hakeme gönderilebilir. Yazarlar, hakem ve yayım kurulunun eleştiri ve önerilerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa, gerekçeleriyle birlikte itiraz etme hakkına sahiptirler. Yayım kabul edilmeyen yazıların, istek hâlinde bir nüshası yazarlarına iade edilir.

bilig'de yayımlanması kabul edilen yazıların telif hakkı Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığına devredilmiş sayılır. Yayımlanan yazılardaki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflardan, kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Yayıma kabul edilen yazılar için, yazarı ve hakemlerine yayın tarihinden itibaren bir ay içinde telif / inceleme ücreti ödenir. Ücret miktarı, her yıl başında yayın kurulunun önerisi üzerine yönetim kurulunca belirlenir.

Yazım Dili

bilig'in yazım dili Türkiye Türkçesidir. Ancak her sayıda derginin üçte bir oranını geçmeyecek şekilde İngilizce ve diğer Türk lehçeleri ile yazılmış yazılara da yer verilebilir. Türk lehçelerinde hazırlanmış yazılar, gerektiği takdirde yayın kurulunun kararıyla Türkiye Türkçesine aktarıldıktan sonra yayımlanabilir.

Yazım Kuralları

Makalelerin, aşağıda belirtilen şekilde sunulmasına özen gösterilmelidir:

- 1. Başlık:** İçerikle uyumlu, onu en iyi ifade eden bir başlık olmalı ve koyu karakterli harflerle yazılmalıdır.
- 2. Yazar ad(lar)ı ve adresi:** Yazarın adı, soyadı büyük olmak üzere koyu, adresler ise normal ve eğik karakterde harflerle yazılmalı; yazarın görev yaptığı kurum, haberleşme ve elmek (e-mail) adresi belirtilmelidir.
- 3. Özet:** Makalenin başında, konuyu kısa ve öz biçimde ifade eden ve en fazla 150 kelimedenden oluşan Türkçe özet bulunmalıdır. Özet içinde, yararlanılan kaynaklara, şekil ve çizelge numaralarına değinilmemelidir. Özeti altında bir satır boşluk bırakılarak, en az 3, en çok 8 sözcükten oluşan anahtar kelimeler verilmelidir. Makalenin sonunda, yazı başlığı, özet ve anahtar kelimelerin İngilizce ve Rusçaları bulunmalıdır. Rusça özetler, gönderilemediği takdirde dergi tarafından ilave edilir.
- 4. Ana Metin:** A4 boyutunda (29.7x21 cm.) kâğıtlara, MS Word programında, Times New Roman veya benzeri bir yazı karakteri ile, 10 punto, 1.5 satır aralığıyla yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında 3'er cm boşluk bırakılmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır. Yazılar 10.000 kelimeyi geçmemelidir. Metin içinde vurgulanması gereken kısımlar, koyu değil eğik harflerle yazılmalıdır. Alıntılar eğik harflerle ve tırnak içinde verilmeli; beş satırdan az alıntılar satır arasında, beş satırdan uzun alıntılar ise satırın sağından ve solundan 1.5 cm içeride, blok hâlinde ve 1 satır aralığıyla yazılmalıdır.
- 5. Bölüm Başlıkları:** Makalede, düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir ve gerektiği takdirde başlıklar numaralandırılabilir. Ana başlıklar (ana bölümler, kaynaklar ve ekler) büyük

harflerle; ara ve alt başlıklar, yalnız ilk harfleri büyük, koyu karakterde yazılmalı; alt başlıkların sonunda iki nokta üst üste konularak aynı satırdan devam edilmelidir.

6. Şekiller ve Çizelgeler: Şekiller, küçültmede ve basımda sorun yaratmamak için siyah mürekkep ile düzgün ve yeterli çizgi kalınlığında aydın veya beyaz kağıda çizilmelidir. Her şekil ayrı bir sayfada olmalıdır. Şekiller numaralandırılmalı ve her şeklin altına başlığıyla birlikte önce Türkçe, sonra İngilizce olarak yazılmalıdır.

Çizelgeler de şekiller gibi, numaralandırılmalı ve her çizelgenin üstüne başlığıyla birlikte önce Türkçe, sonra İngilizce olarak yazılmalıdır. Şekil ve çizelgelerin başlıkları, kısa ve öz olarak seçilmeli ve her kelimenin ilk harfi büyük, diğerleri küçük harflerle yazılmalıdır. Gerekli durumlarda açıklayıcı dipnot veya kısaltmalara şekil ve çizelgelerin hemen altında yer verilmelidir.

7. Resimler: Parlak, sert (yüksek kontrastlı) fotoğraf kâğıdına basılmalıdır. Ayrıca şekiller için verilen kurallara uyulmalıdır. Özel koşullarda renkli resim baskısı yapılabilir.

Şekil, çizelge ve resimler toplam 10 sayfayı aşmamalıdır. Teknik imkâna sahip yazarlar, şekil, çizelge ve resimleri aynen basılabilecek nitelikte olmak şartı ile metin içindeki yerlerine yerleştirebilirler. Bu imkâna sahip olmayanlar, bunlar için metin içinde aynı boyutta boşluk bırakarak içine şekil, çizelge veya resim numaralarını yazabilirler.

8. Kaynak Verme: Dipnotlar, sadece açıklama için kullanılmalı ve açıklamalar da metnin sonunda verilmelidir. Metin içinde göndermeler, parantez içinde aşağıdaki şekilde yazılmalıdır:

(Köksoy 2000); (Köksoy 2000: 15)

Birden fazla yazarlı yayınlarda, metin içinde sadece ilk yazarın adı vd. yazılmalıdır: (İsen vd. 2002)

Kaynaklar kısmında ise diğer yazarlar da belirtilmelidir. Metin içinde, gönderme yapılan yazarın adı veriliyorsa kaynağın sadece yayın tarihi yazılmalıdır:

“Tanpınar (1976:131), bu konuda”

Yayın tarihi olmayan eserlerde ve yazmalarda sadece yazarların adı; yazarı belirtilmeyen ansiklopedi vb. eserlerde ise eserin ismi yazılmalıdır.

İkinci kaynaktan yapılan alıntılarda, asıl kaynak da belirtilmelidir:

“Köprülü (1926)” (Çelik 1998'den).

Kişisel görüşmeler, metin içinde soyadı ve tarih belirtilerek gösterilmeli, ayrıca kaynaklarda belirtilmelidir. İnternet adreslerinde ise mutlaka tarih belirtilmeli ve bu adresler kaynaklar arasında da verilmelidir:

<http://www.tdk.gov.tr/bilterim> (15.12.2002)

9. Kaynaklar: Metnin sonunda, yazarların soyadına göre alfabetik olarak aşağıdaki şekilde yazılmalıdır. Kaynaklar, bir yazarın birden fazla yayını olduğu takdirde yayımlanış tarihine göre sıralanacak; bir yazara ait aynı yılda basılmış yayınlar ise (1980a, 1980b) şeklinde gösterilecektir:

KÖKSOY, Mümin (2000), *Türk Yükseköğretiminde Yabancı Dille Eğitim, Bilimlik Dergiler ve Türkçemiz*, Ankara: Bilig Yay.

TİMURTAŞ, F.Kadri (1951), “Fatih Devri Şairlerinden Cemalî ve Eserleri”, *İÜ, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, IV (3) : 189-213.

SHAW, S. (1982), *Osmanlı İmparatorluğu*, (çev. M.Harmancı), İstanbul: Sermet Matb.

Yazıların Gönderilmesi

Yukarıda belirtilen ilkelere uygun olarak hazırlanmış yazılar, biri orijinal, diğer ikisi fotokopi olmak üzere üç nüsha olarak, disketiyle birlikte bilig adresine gönderilir. Yazarlarına raporlar doğrultusunda düzeltilmek üzere gönderilen yazılar, gerekli düzeltmeler yapılarak disketi ve orijinal çıktısıyla en geç bir ay içinde tekrar dergiye ulaştırılır. Yayın kurulu, esasa yönelik olmayan küçük düzeltmeler yapılabilir.

Yazışma Adresi

bilig Dergisi Editörlüğü

Taşkent Cad. 10. Sok. No: 30

06430 Bahçelievler/ANKARA / TÜRKİYE

Tel: (0312) 215 22 06

Fax: (0312) 215 22 09

www.yesevi.edu.tr/bilig

bilig@yesevi.edu.tr

bilig

Journal of Social Sciences of the Turkish World

©Ahmet Yesevi University Board of Trustees

Editorial Principles

bilig is published quarterly: Winter/January, Spring/April, Summer/July and Autumn/October. At the end of each year, an annual index is prepared and published in Winter issue. Each issue is forwarded to the subscribers, libraries and international indexing institutions within one month after its publication.

bilig is published to bring forth the cultural riches, historical and actual realities of the Turkish World in a scholarly manner; to inform the public opinion about the scientific studies on the international level concerning Turkish World.

The articles firstly related to social sciences subjects and dealing with the historical and current issues and problems and suggesting solutions for the Turkish World are published in *bilig*.

An article sent to *bilig* should be an original article which contribute knowledge and scientific information to its field or a study that bring forth new views and perspectives on previously written scholarly works. Articles introducing works and personalities, announcing new activities related to the Turkish world can also be published in *bilig*.

In order for any article to be published in *bilig*, it should not have been previously published or accepted to be published elsewhere. Papers presented at a conference or symposium may be accepted for publication if stated so beforehand.

Evaluation of Articles

The articles forwarded to *bilig* are first studied by the Editorial Board in terms of the journal's principles those found acceptable are sent to two referees who are well-known for their works in that field. Names of the referees are confidential and referee reports are safe-kept for five years. In case one referee report is negative and the other is favorable, the article may be sent to a third referee for re-evaluation. The authors of the articles are to consider the criticisms, suggestions and corrections of the referees and editorial board. If they disagree, they are entitled to counterpresent their views and justifications. Only the original copy of the unaccepted articles may be returned upon request.

The royalty rights of the accepted articles are considered transferred to Ahmet Yesevi University Board of Trustees. However the overall responsibility for the published articles belongs to the author of the article. Quotations from articles including pictures are permitted during full reference to the articles.

Payments to the authors and referees for their contributions are made within one month after publication. The amounts of payments are determined by the Editorial Board subject to the approval by the Board of Trustees.

The Language of the Journal

Turkiye Turkish is the Language of the journal. Articles presented in English or other Turkish dialects may be published not exceeding one third of an issue. Articles submitted in Turkish dialects may be published after they are translated into Turkiye Turkish upon the decision of the Editorial Board if necessary.

Writing Rules

In general the following are to be observed in writing the articles for bilig:

- 1. Title of the Article:** Title should be in suitable for the content and the one that expresses it best, and should be bold letters.
- 2. Name(s) and address(es) of the author(s):** Names and surnames are in capital letters and bold, addresses in normal italic letters; institution the author works at, contact and e-mail addresses should be specified.
- 3. Abstract:** In the beginning of the article there should be an abstract in Turkish, briefly and laconically expressing the subject in maximum 150 words. There should be no reference to used sources, figure and chart numbers. Leaving one line empty after the abstract body there should be key words, minimum 3 and maximum 8 words. At the end of the article there should titles, abstracts and key words in English and Russian. In case Russian abstract is not submitted it will be attached by the journal.
- 4. Main Text:** Should be typed in MS Word program in Times New Roman or similar font type, 10 type size and 1,5 line on A4 format (29/7x21cm) paper. There should 3 cm free space on the margins and pages should be numbered. Articles should not exceed 10.000 words. Passages that need emphasizing should not be bold but in italic. Quotations should be in italic and with quotation marks; in quotations less than 5 lines between lines and those longer than 5 lines should be typed with indent of 1,5 cm in block and with 1 line space.
- 5. Section Headings:** Main, interval and sub-headings can be used in order to obtain the well-arranged narration of information in the article and these headings can be numbered if necessary. Main headings (main sections, references and appendixes) should be in capital letters; interval and sub-headings should be bold and their first letters in capital letters; at the end of the sub-headings writing should continue on the same line after a colon (:).
- 6. Figures and Tables:** Figures should be drawn on tracing or white paper in ink so as not to cause problems in printing or reducing in size. Each figure should be on a separate page. Figures should be numbered with a caption of the title in Turkish first and English below it.

Tables should also be numbered and have the title in Turkish first and English below it. The titles of the figures and tables should be clear and concise, and the first letters of each word should be capitalized. When necessary footnotes and acronyms should be below the captions.
- 7. Pictures:** Should be on highly contrasted photo papers. Rules for figures and tables are applied for pictures as well. In special cases color pictures may be printed.

The number of pages for figures, tables and pictures should not exceed 10 pages. Authors having the necessary technical facilities may themselves insert the related figures, drawings and pictures into text. Those without any technical facilities will leave the proportional sizes of empty space for pictures within the text numbering them.

8. Stating the Source: Endnotes should be only for explanation and explanations should be at the end of the text.

References within the text should be given in parentheses as follows:

(Köksoy 2000); (Köksoy 2000: 15)

When sources with several authors are mentioned, the name of first author is written and for others (et. al) is added.

(İsen et al. 2002)

Full reference including all the names of authors should be given in the list of references. If there is name of the referred authors within the text then only the publication date should be written:

“Tanpınar (1976:131) on this issue”

In the sources and manuscripts with no publication date only the name of author; in encyclopedias and other sources without authors only the name of the source should be written

In the secondary sources quoted original source should also be pointed:

“Köprülü (1926)” (in Çelik 1998).

Personal interviews can be indicated by giving the last name(s), the date(s) and moreover should be stated in the references.

<http://www.tdk.gov.tr/bilterim> (15.12.2002)

9. References: Should be at the end of the text in the alphabetic order as shown in the example below. If there are more than one source of an author then they will be listed according to their publication date; sources of the same author published in the same year will shown as (1980a, 1980b):

KÖKSOY, Mümin (2000), *Türk Yükseköğretiminde Yabancı Dille Eğitim, Bilimlik Dergiler ve Türkçemiz*, Ankara: Bilig Yay.

TİMURTAŞ, F.Kadri (1951), “*Fatih Devri Şairlerinden Cemalî ve Eserleri*”, İÜ, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, IV (3) : 189-213.

SHAW, S. (1982), *Osmanlı İmparatorluğu*, (çev. M.Harmancı), İstanbul: Sermet Matb.

How to Forward the Articles

The articles duly prepared in accordance with the principles set forth are to be sent in three copies, one original and two photocopied forms with a floppy disk to bilig to the address given below. The last corrected fair copies in diskettes and original figures are to reach bilig within not later than one month. Minor editing may be done by the editorial board.

Correspondence Address

bilig Dergisi

Taşkent Caddesi, 10. Sok. Nu: 30

06430 Bahçelievler - ANKARA / TÜRKİYE

Tel: (0312) 215 22 06

Fax: (0312) 215 22 09

www.yesevi.edu.tr/bilig

bilig@yesevi.edu.tr